tarih

HAKAN ÖZOĞLU

Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'ın Gözlemleri

Osmanlı'nın Çöküşü Cumhuriyet'in Kuruluşu (1919-1927)

Çeviren: Bahar Tırnakcı

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

AMERİKALI DİPLOMAT AMİRAL BRISTOL'IN GÖZLEMLERİ

Osmanlı'nın Çöküşü – Cumhuriyet'in Kuruluşu (1919-1927)

Hakan Özoğlu Lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi'nde, yüksek lisans ve doktora eğitimini Ohio State University'de tamamladı. Araştırma konuları İslam tarihi, Orta Doğu tarihi ve aynı bölgede milliyetçiliğin şekillenme süreçleridir. Halen University of Central Florida'da Orta Doğu Çalışmaları Merkezi Direktörü ve Tarih Bölümü profesörüdür. Kitap ve makaleleri yedi dilde yayınlanmıştır. Araştırmaları, makale ve röportajları *New York Times*, *Orlando Sentinel*, *Chicago Tribune*, WTTW PBS Chicago gibi media kuruluşlarında yer almıştır. Özoğlu, ayrıca 2017-2018 yıllarında Fulbright Core Fellowship'e hak kazanarak Bristol ile ilgili araştırmalarını Türkiye'de sürdürmüştür. Kitapları: *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği* (Kitap Yayınevi, 2005); *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası* (Kitap Yayınevi, 2011).

Bahar Tırnakcı 1989 yılında sosyoloji lisans eğitimini tamamladı. 1999'dan bu yana kitap çevirmenliği yapıyor. Çevirileri arasında *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası* (Yapı Kredi Yayınları), *Troia Surlarının Ardında* (Günışığı Kitaplığı), *Osmanlı Nüfusu* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları), *Osmanlı'da Köleliğin Sonu* (Kitap Yayınevi), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingeneler* (Homer Kitabevi), *Osmanlı Hanımı* (Yapı Kredi Yayınları) gibi kitaplar var.

HAKAN ÖZOĞLU

Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'ın Gözlemleri

Osmanlı'nın Çöküşü – Cumhuriyet'in Kuruluşu (1919-1927)

Çeviren
Bahar Tırnakcı

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 6085
Tarih - 163

Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'ın Gözlemleri – Osmanlı'nın Çöküşü - Cumhuriyet'in Kuruluşu (1919-1927)
Hakan Özoğlu
Özgün adı: The Decline of the Ottoman Empire and The Rise of the Turkish Republic
Çeviren: Bahar Tırnakcı

Kitap editörü: Derya Önder
Düzelti: Filiz Özkan

Kapak ve sayfa tasarımı: Mehmet Ulusel
Grafik uygulama: Akgül Yıldız

Baskı: Sena Ofset Ambalaj, Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.
Maltepe Mah. Litros Yolu Sk. 2. Matbaacılar Sitesi B Blok
Kat: 6 No: 4NB 7-9-11 Topkapı - Zeytinburnu / İstanbul
Tel: (0212) 613 38 46
Sertifika No: 45030

Çeviriye temel alınan baskı: Edinburgh University Press, 2021
1. baskı: İstanbul, Kasım 2022
ISBN 978-975-08-5482-8

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2022
Sertifika No: 44719
© Hakan Özoğlu, 2021

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
facebook.com/yapikrediyayinlari
twitter.com/YKYHaber
instagram.com/yapikrediyayinlari

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İçindekiler

1. Önsöz • 7

2. Bristol: Bir Amerikalı Deniz Subayı ve Diplomat • 21

3. ABD Konsolosluk Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü ve Türkiye'nin Doğuşu • 55

4. Bristol ve Anadolu'daki Türkler, Rumlar ve Ermeniler Arasındaki Çatışmalar • 93

5. Diplomatik Raporlarda Türkiye'den Siyaset ve İnsan Manzaraları • 131

6. Son Sözler ve Sonuçlar • 162

Kaynakça • 173

Dizin • 179

1
Önsöz

"Savaşta verilen ilk kayıp hakikattir"; ABD'li senatör Hiram Johnson'a atfedilen ve 1917'de I. Dünya Savaşı sırasında söylenmiş bu söz, savaş döneminde olan bitenin aktarılmasıyla ilgili tartışmasız bir gerçeği yansıtır.[1] Bu özlü sözün benzerleri, dünya tarihindeki başka büyük siyasi şahsiyetler tarafından dile getirilmiştir. Örneğin, II. Dünya Savaşı sırasında Winston Churchill şöyle demiştir: "Savaş zamanında hakikat öyle değerlidir ki yalanla örülmüş bir duvarla korunmalıdır." Büyük savaş anlatılarında, "hakikat"in sakıncalı parçaları her zaman bile isteye göz ardı edilmiştir. Bu yerleşmiş anlatılar, ne denli kusurlu olursa olsun, –bir yalan duvarıyla değilse bile– eleştirel irdelemeye geçit vermeyen belirli bir "kutsal alan"la çevrelenip korunmuştur. Genellikle aklın yerine duyguların gözettiği bu kutsal alanın büyüklüğü, anlatının hassaslığına bağlı olarak değişir. Bu korunaklı ve kusurlu anlatının, her zaman kazanandan kaynaklandığını sanmak yanıltıcıdır. Kurbanlar da kendi anlatılarını oluşturabilir ve bunu kutsal bir alanla çevreleyerek koruyabilirler. I. Dünya Savaşı bu savım için kusursuz bir örnek çünkü birçok anlatı, hem kurbanlar hem kazananlar tarafından oluşturulmuş ve günümüze dek gelmesine olanak veren yüksek gerilim hatlarıyla korunmuştur.

En genel anlamıyla bu çalışma, "hakikat" (*truth*) ile onun tarihsel anlatıdaki alternatifi arasındaki yitik dengeyi yeniden kurmayı sağlayacak birincil belgeleri devreye sokmayı amaçlıyor. Bu kitapta sunulanın tek hakikat olduğunu iddia edecek kadar saf değilim çünkü hakikat nesnel olmaktan çok özneldir; bununla birlikte, okurun kendi hakikatini kurmasına ya da değiştirmesine katkı sağlayacak belgeler sunmayı umuyorum. Bu bakımdan bu araştırma, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve daha sonra Türkiye'de, I. Dünya Savaşı sonrasına ilişkin anlatıya müdahil olmuş tüm taraflarca oluşturulan kutsal alanları ihlal etmeyi göze alıyor. Bu bakımdan sadece anlık verilen ya da hesaplanmış tepkilere maruz kalması beklenebilir.

Ortadoğu'daki sonuncu İslam İmparatorluğu'nun çöküşüne ve birçok Ortadoğu devletinin doğuşuna tanıklık eden çeşitli I. Dünya Savaşı anlatılarında, burada sunulan belgelerin çoğuna yer verilmemiştir. I. Dünya Savaşı sonrasında, bu devletlerin doğuşu dışında, saltanatın ve halifelik makamının

1 1917 ile 1945 yılları arasında Senato'da görev yapmış bir cumhuriyetçi senatör.

kaldırılması gibi başka pek çok önemli olay, Büyük Savaş'ın sonunda meydana geldi. Onlarca yıl süren savaş ıstırabı, kamu düzeninin altüst olmasına zemin hazırladı ve dünya tarihine damgasını vuran katliamlara yol açtı.

Bu kritik dönem, Tuğamiral Mark Lambert Bristol'ın ABD Yüksek Komiseri olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde görevde bulunduğu dönemle (1919-1927) çakışıyor. Not almaya meraklı biri olan Amiral Bristol, bu olaylara tanıklık etti ve öğrendiklerini Washington'a bildirdi. Tarihçiler açısından Bristol'ı önemli kılan, onun Batı ve ABD kamuoyuna hâkim olan "korkunç Türk" imgesini destekleyen yaygın diplomatik raporlarla ters düşmesidir. Amerikan Yüksek Komiseri, zalimlerin Türklerden ibaret olmadığı büyük resmi çizmekte ısrarcı oldu. Bristol'ın Türkleri doğuştan ahlaksız ve bundan dolayı adil bir yönetimden âciz olarak betimleyen baskın görüşe karşı duruşu, Bristol'a ABD'de onu "Türk yanlısı" olmakla suçlayan birçok düşman kazandırdı. Bu suçlama üzerine değerlendirmede bulunan Bristol kendisini, taraflardan biriyle tümüyle hemfikir olmadığında, diğer tarafın destekçisi olmakla suçlandığını söyleyerek savundu. Bununla birlikte, tekrar tekrar ve yılmaksızın kendisini "Amerika yanlısı" olarak tanımladı.

Bristol'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etnisiteler/cemaatler arası kanlı çatışmalar konusundaki tartışmalı duruşu, raporlarına gölge düşürmek amacıyla "Türk yanlısı" olmakla suçlanmasına yol açtı. Bu suçlama talihsizlikti çünkü Bristol, Washington'a birçok önemli konuda, güvenilirliğine göre dikkatlice sınıflandırılmış ve yorumlanmış on binlerce sayfalık bilgi gönderdi. Gün içinde olan biten her şeyi titizlikle "Savaş Günlüğü"ne kaydediyordu ve bu kayıtlara akşam yemeğini kiminle yediği ve mönüde neler olduğu gibi görünüşte önemsiz ayrıntılar da dahildi. Bristol yazarken sözü fazla uzatsa da anlattıkları tarihçiler açısından çok değerlidir çünkü birçok yararlı bilgi genellikle ayrıntılarda gizlidir.

Amiral, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş gibi önemli bir sürece yakından tanıklık etmiştir. Bristol'ın konumu ve yeni Türkiye'yle iyi ilişkiler kurmaktaki ısrarı, ABD'yle yeniden dostça ilişkiler kurmayı umut eden Ankara hükümetinin de dikkatini çekti. Ankara hükümeti, savaş döneminin gizli antlaşmalarına bulaşmamış tarafsız bir Batılı ülkeyi müttefik olarak kazanmayı umut ediyordu. ABD ve Osmanlı İmparatorluğu'nun birbirlerine savaş ilan etmemiş olmaları da Türk tarafı açısından önemliydi. Bristol, Türkiye'yle iyi ilişkilerin, Amerikalı iş insanlarının yeni bir pazardan yararlanmalarına daha büyük bir fırsat sunabileceğini de düşünüyordu. Bu pazar yalnızca diğer İtilaf Devletleri'ne, özellikle Büyük Britanya'ya bırakılmamalıydı. Tarafsız bir gözle bakıldığında, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasının iki tarafın da yararına

olacağı ortadaydı. Ne var ki ABD Senatosu'ndaki Türk karşıtı propaganda, Türk-Amerikan Ticaret ve Dostluk Antlaşması'nın reddedilmesiyle sonuçlandı. 1923'te Lozan Konferansı sırasında Türkiye ile ABD arasında müzakere edilen bu antlaşmanın onaylanması 1930 yılını bulacaktı.[2] Bununla birlikte, Amiral Bristol'ın yürüttüğü diplomasi sayesinde yeni Türk hükümeti, Amerikan Yüksek Komiseri'yle iletişime çok açık oldu. Sonuç olarak, ABD'li diplomatlar, yeni rejimin iç dinamikleri konusunda olabildiğince eksiksiz bilgi toplayabildiler. Dolayısıyla, bu çalışma, ABD-Türkiye ilişkilerinin ilk evresi konusunda çok değerli bilgiler içerdiği gibi, belki daha önemlisi, Türkiye'nin iç meseleleri konusunda da önemli bilgiler sunuyor.

Bu noktada, Türkiye Cumhuriyeti tarihine ilişkin bilgimizin arşiv kaynaklarına değil de büyük ölçüde siyasi aktörlerin anılarına dayandığını belirtmek doğru olur. Bu aktörler, siyasal konumlarına ya da yönelimlerine daha uygun düşen bir resim çizme eğiliminde olmuştur. Dolayısıyla, ABD arşivleri, bize birincil kaynakların temiz ve değerli bir derlemesini sunuyor. Yine de bu, söz konusu derlemedeki bilgilerin hatasız olduğu anlamına gelmiyor. Bununla birlikte, olası yanlış bilgilendirmeler kasıtlı değildir. Bazı bilgileri başka kaynaklarla doğrulamak olanaklıyken, bazı bilgileri kesinleştirmek olanaksız. Buna karşın, bu raporlarda verilen çoğu bilginin güvenilirliğinden şüphe etmek için neden yok gibi görünüyor çünkü çoğu durumda bu tür bir manipülasyona gerek yoktu. Örneğin, Kemalistlerin Batılı devletlere karşı savaşlarında Mısır'dan para aldıklarını ya da ne kadar aldıklarını doğrulayamıyoruz. Bununla birlikte, ABD Yüksek Komiserliği'nin bu bilgiyi Mısır Kralı I. Fuad'ın ilk karısından aldığı konusunda şüpheye yer olmasa gerek. Prenses Şivekâr'ı yanlış bilgi vermeye sevk edecek bilinen bir neden olmadığı gibi (Bkz. 5. Bölüm), ABD Yüksek Komiserliği'nin bu bilgiyi Washington'a çarpıtarak göndermesi için de bir neden yok.

Aynı şekilde, Amiral Bristol'ın yeni Türk devletine ilişkin görüşü ve analizinin de kabul edilmesi gerekmiyor. Bununla birlikte, tarihçiler açısından önemli olan, Bristol'ın Türkiye'nin iç meselelerini doğru anlayıp anlamadığı değildir. Asıl önemli olan, bir Amerikan Yüksek Komiseri'nin tanık olduğu ya da duyduğu olayları belirli bir biçimde yorumlaması ve bunun da okura alternatif bir bakış açısı sunmasıdır. Dolayısıyla, Bristol'ın vardığı sonuçlara katılmamak, bu raporların değerinden bir şey eksiltmiyor.

Amiral Mark Lambert Bristol, Osmanlı İmparatorluğu'yla muhatap olan ABD'li sonuncu üst düzey diplomattı. Bununla birlikte, coğrafi olarak birbirine uzak bu iki devlet arasında yüz yıllık bir diplomasi tarihi vardı.

2 Antlaşmanın 1930 versiyonu bunun benzeriydi ama aslında Türk tarafı açısından daha avantajlıydı.

I. DÜNYA SAVAŞI'NIN SONUNA DEK ABD-OSMANLI DEVLETİ İLİŞKİLERİNİN KISA BİR DEĞERLENDİRMESİ

Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişki kuran ilk Amerikalılar, 1780'li yıllarda Smyrna'da (İzmir) ticaret yapmaya başlayan New England'lı gemi kaptanları ve tüccarlardı. 1799'da ABD Başkanı John Adams, Osmanlı İmparatorluğu'yla bir antlaşma müzakere edilmesinin gerektiğine karar verdi ve bu amaçla temsilci olarak Güney Carolina'lı William Smith'i Babıâli'ye atadı. Ne var ki bu misyondan vazgeçildi ve başka birkaç ufak çaplı girişimden sonra, sonunda 1829'da, Başkan Andrew Jackson, Osmanlı Devleti'yle bir antlaşma müzakere edilmesi için Charles Rhind, David Offley ve James Biddle'ı görevlendirdi. Sonuç olarak, 7 Mayıs 1830'da, ABD bir "Şark Devleti"yle ilk antlaşmayı imzaladı ve 1831'de Osmanlı payitahtında, David Porter'ın maslahatgüzar olduğu bir Amerikan ortaelçiliği açıldı.[3] Porter, önce maslahatgüzar ve sonra, 1843'te ölünceye değin ortaelçi olarak İstanbul'da kaldı.[4] Daha erken tarihli bir Türk-İngiliz Antlaşması'na dayanan ikinci antlaşma da daha çok ticaret ve seyrüsefainle ilgiliydi. Bu antlaşma ABD'ye ticarette "en ziyade müsaadeye mazhar millet" statüsü kazandırdı ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikalı misyonerleri koruma altına aldı. Bölge kültürü üzerindeki asıl Amerikan etkisini oluşturanlar tüccarlar değil Protestan misyonerlerdi. Bu dönemde, misyonerler, Ortadoğu'da etkili olmak için buradaki kültürler, diller, dini sistemler ve siyasal düzenler hakkında bilgili olmaları gerektiğinin farkına vardılar. Misyonerler kendi devletlerinin temsilcisi olarak çalışma niyetinde değildiler; bunun yerine kendilerini Tanrı'nın temsilcisi olarak görüyorlardı. Öyle ya da böyle, Küçük Asya (Anadolu) halkları arasında Amerikan kültürünün tohumlarının ekilmesini sağlamakta aracı oldular. Bu amaçla okullar, hastaneler ve kiliseler kurdular, kendilerine bir yaşam alanı açtılar. Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman olmayan halkları arasında Protestanlığı yaymakta önemli bir rol oynadıkları gibi, belki daha önemlisi, etkilemeye çalıştıkları toplumu anlama çabaları sayesinde içinde yaşadıkları topluluğun iç dinamiklerini açıklamakta Amerikalı diplomatlar, siyasetçiler ve kamuoyu için değerli bir kaynak durumuna geldiler.[5] Misyonerler, imparatorluğun

3 Leland J. Gordon, "Turkish-American Treaty Relations", *The American Political Science Review*, 22.3 (Ağustos 1928): 711-721.

4 Porter'ın iş ve ticaret hakkında Washington'a gönderdiği raporların bir örneği için, bkz. "Message from the President of the United States, communicating, in compliance with a resolution of the Senate, copies of correspondence in relation to the commerce and navigation carried on in the Turkish dominions and Pachalick of Egypt. February 11, 1839", *US Senate, 25th Congress, 3rd Session, Public Documents Printed by Order of the Senate of the United States*, c. 3 (Washington, DC: Blair ve Rivers, 1939).

5 Cemal Yetkiner, "After Merchants before Ambassadors: Protestant Missionaries and Early American Experience in the Ottoman Empire, 1820-1860", *American Turkish Encounters: Politics and Culture, 1830-1989* (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars, 2011), Nur Bilge Criss, Selçuk Esenbel, Tony Greenwood ve Louis Mazzari (der.), s. 9.

Müslüman halkı arasında istedikleri sonucu alamadıklarından, ülkenin Hıristiyan uyrukları arasında yaşadılar. Bu yüzden çoğunlukla gayrimüslim halkın acılarına tanıklık ettiler. Müslüman nüfusun toplumsal ve siyasal dinamikleri hakkında ayrıntılı bilgi veren topu topu birkaç rapor bulunuyor. Müslümanlar, Türkler, Kürtler ve Arapların hepsi, yönetici seçkinlerle aynı kefeye konmuştu. Bununla birlikte, raporlardaki bu önemli eksiklik, Amiral Mark Bristol'ın gözünden kaçmadı. Bristol kendi raporlarında, Müslümanların da acı, korku ve husumetlerini anlatarak bu eksikliği gidermek istedi.

I. Dünya Savaşı'na dek ABD'nin Osmanlı İmparatorluğu'na ilgisinin (yalnızca değilse de) daha çok misyonerlerin esenliği ve bölgedeki etkinlikleri ile ticaretten kaynaklandığını belirtmek yanlış olmaz. I. Dünya Savaşı sırasında iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, ABD'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun Büyük Savaş'taki müttefiği Almanya'ya savaş ilan ettiği 6 Nisan 1917'ye dek hızını yitirdi. Bu tarihten iki hafta sonra, Osmanlı İmparatorluğu, ABD'yle diplomatik ilişkilerini kesti. Bununla birlikte, her iki ülke de birbirine karşı savaş ilan etmedi. Bu olgunun ve ABD'nin İtilaf Devletleri'nin Osmanlı topraklarını bölmeyi amaçlayan gizli müzakerelerine hiç katılmamış olmasının Türklerin ABD'ye iyi niyet yatırımında bulunmasında büyük payı oldu. Öyle ki Anadolu'da ortaya çıkan Kemalist hareket, aracılar kanalıyla İstanbul'daki ABD'li diplomatların temsilcileriyle sıkı bir ilişki içinde oldu.

Sonraki bölümde anlatıldığı gibi, Amiral Bristol, I. Dünya Savaşı sonrasının Müttefikler diplomasisinde tartışmalı biriydi. Atılgan ve korkusuzdu, kendi görüşünü dile getirmekten asla çekinmedi. Osmanlı yönetimini küçümsemesine karşın yeni Türk rejimine sempatisi sır değildi. Bununla birlikte, bu sempatiyi rejimin politikalarını körü körüne onaylamakla birbirine karıştırmak vahim bir hata olur. Amiral öncelikle askerdi. Bununla birlikte, çok yetkin bir Açık Kapı diplomatıydı ve reel politikanın sıkı bir destekçisiydi. Bristol'ın askeri geçmişi, gayrimüslim azınlıkların inancı, yeni rejimin kendi içindeki iktidar mücadelesi ve uluslararası siyaset gibi pek çok konuda Washington'a gönderdiği uzun raporlarda okurun gözüne çarpacaktır.

KAYNAKLARA İLİŞKİN NOTLAR

Bu çalışmanın amacı gereği, başlıca kaynak, "Türkiye'nin İç Meseleleriyle İlgili Dışişleri Bakanlığı Kayıtları, 1910-1929" başlığı altında mikrofilme alınıp kataloglanmış belgeler derlemesidir. Osmanlı İmparatorluğu ve sonraki dönemde Türkiye'yle ilgili çok çeşitli belgeyi içeren bu derlemede yer alan diğer alt kategoriler Avrupa Türkiyesi, Girit, Asya Türkiyesi, Filistin ve Tripoli'yle (Trablus/Trablusgarp) ilgilidir. Bu çalışmada 1919-1927 yılları

arasında sunulmuş raporlara odaklandım. Her ne kadar Bristol, zamanında Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olan her ülkeden rapor gönderdiyse de coğrafi olarak öncelikli ilgi alanım, günümüz Türkiye Cumhuriyeti sınırları içindeki bölge oldu. Öncelikle Bristol'ın Washington'a gönderdiği raporları incelediysem de bunlarla sınırlı kalmadım. Bristol'a bağlı başka Amerikalı diplomatlar, misyonerler, Donanma personeli ve Amerikalı gazeteciler tarafından kaleme alınmış önemli raporlar, mektuplar ve yazışmalardan da yararlandım.

Bu derlemedeki ciltli ve ciltsiz belgelerden oluşan kayıtlar, çoğunlukla diplomatik görevlilere ve konsolosluk görevlilerine verilen talimatlar ile onlardan gelen raporlardır; bu raporların çoğunlukla ekleri vardır. Bu rapor eklerinden sultanların, üst düzey Türk devlet yetkililerinin ve hatta Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in el yazısı mektupları dahil çeşitli belgelerin kopyaları elde edilebilir.[6] Bunların arasında Dışişleri Bakanlığı ile ABD'deki yabancı diplomatik temsilciler arasındaki notalar, Bakanlık yetkililerince düzenlenmiş memorandumlar, ABD'li diplomatların günlükleri ve seyahat notları ile başka ABD bakanlıkları yetkilileri ve özel kuruluşlar ya da kişilerle yapılmış yazışmalar da vardır.

Gelecekte bu derlemeyi inceleyecek araştırmacıları yönlendirmek bakımından Dışişleri Bakanlığı'nın 1910-1963 yılları arasındaki bellibaşlı dosyalar için onlu sistem kullandığını belirtmekte yarar var. Tek tek belgeler, konularına göre bir araya getirilip düzenlenmiş ve klasör numarası verilmiştir. Bu sisteme göre, onlu dosya, 0'dan 8'e kadar numaralandırılmış dokuz temel grubu (*class*) içermekte ve her grup genel bir konuyu kapsamaktadır. İnceleme konusu olan derlemedeki çoğaltılmış kayıtlar, "Devletlerin İç Meseleleri"nin işareti olan 8. Grup'ta yer almaktadır. Türkiye'ye verilen ülke numarası 67'dir; dolayısıyla 867 dosya numarasını taşıyan belgeler, Türkiye'nin iç meseleleriyle ilgilidir. Ondalık işaretinden sonraki rakam, belirli bir altbaşlığı temsil etmektedir. Araştırmacılar, belirli bir konuya göre sınıflanmış belgelerin genellikle kronolojik olarak düzenlendiğinin ve bunun (taksim işaretinden sonra gelen) belge numarasıyla aynı olduğunun farkında olmalıdır. Bununla birlikte, belgenin ele geçtiği tarihten epey sonraki bir tarihe dek belge dosya numarasının verilmediği örnekler de vardır.

Başvurulan bir diğer belge grubu, "Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye Arasındaki Siyasal İlişkilerle İlgili Dışişleri Bakanlığı Kayıtları, 1910-1929"dur (59 no'lu Kayıt Grubu [Record Group], 365 no'lu mikrokopya). Sekiz rulonun bulunduğu bu derleme, iki ülke arasındaki siyasal ilişkilerle

6 Hakan Özoğlu, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Amerika'ya Mektubu", *Toplumsal Tarih* (Haziran 2006): 59-61; Özoğlu, "Sultan Vahdettin'in ABD Başkanı Coolidge'e Gönderdiği Bir Mektup", *Toplumsal Tarih*, 142 (Ekim 2005): 100-103.

ilgilidir. Bu kayıtlar, diplomatik görevlilere ve konsolosluk görevlilerine verilen talimatlar ile onlardan gelen raporlarla eklerini içermektedir. Bu derlemede, klasörler 7 numaralı grupla başlamakta ve bunu ABD'nin başka bir ülkeyle siyasal ilişkilerine işaret eden 11 sayısı izlemektedir. Türkiye'nin kodu olan 67, derlemedeki bu rakamların ardından gelmektedir. Demek ki 711.67 –ABD ile Türkiye arasındaki siyasal ilişkiler– başlangıç rakamlarıdır. Sonraki rakamlar, belirli konulara işaret etmektedir. Örneğin, 711.6712 ile başlayan bir belge, bir antlaşmanın tahkimi veya müzakeresiyle ilgilidir. Bunu izleyen taksim işareti (/), bu konudaki belge numarasını göstermektedir. Bu derlemeden daha çok Bristol'ın Türkiye devletiyle normal diplomatik ve ticari ilişkilerin yeniden kurulması girişimleri çerçevesinde Dışişleri Bakanlığı'yla yaptığı yazışmaları takip etmek için yararlandım.

Bu araştırmada yararlanılan bir diğer derleme de "Amerikan Barış Müzakere Komisyonu'nun Genel Kayıtları, 1918-1931" başlığı altındadır. Bu derlemenin mikrokopya numarası 820'dir ve 256 numaralı Kayıt Grubu altında sıralanmıştır. Bu derleme raporlar, tutanaklar, memorandumlar, bazı tam yayınlar, kitapçıklar, haritalar ve I. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemle ilgili kişisel kayıtları içermektedir. Lozan Antlaşması müzakereleriyle ilgili belgelerden de yararlandım. Dolayısıyla, bu derlemeden gelen belgelerin çoğu, 536 ila 542 numaralı rulolardaki 867.00 numarasıyla başlamaktadır.

Bu derlemeler, özgün belgelerin mikrofilmleridir ve yalnızca birkaçı, ABD hükümetinin, ABD Ulusal Arşivleri ve Kayıtlar Servisi, ABD Senatosu gibi diğer resmi derlemelerde yayımlandığı biçimiyledir. Metinde, başka araştırmacıların bağlamı daha iyi görebilmeleri ve bu alıntılardan kaynak olarak yararlanabilmeleri için, belgelerin olabildiğince tümünü alıntılamaya çalıştım.

Bristol'ın özel belgelerinden oluşan bilinen bir derleme, Kongre Kütüphanesi'ndedir ve çoğunlukla "Bristol Belgeleri" olarak göndermede bulunulmuştur. Kongre Kütüphanesi El Yazmaları Bölümü (LCMD), yeşil kutulardaki bu ciltlenmemiş belgeler için bir giriş rehberi hazırlamıştır. 1946'da amiralin eşi Helen Bristol bu derlemeyi kütüphaneye bağışlamıştır. Bu belgeler 1882-1939 yılları arasını kapsamakla birlikte ben daha çok Bristol'ın Türkiye'de bulunduğu 1919-1927 yılları arasını inceledim. Bununla birlikte, Bristol'ın emekli olmasından sonraki belgelere de baktım. Başvurduğum belgelerin büyük çoğunluğu, yukarıda sözünü ettiğim diğer derlemelerde de yer alan Bristol'ın "Savaş Günlüğü"nün bir parçasıydı. Aslında, yukarıda sözü edilen arşiv derlemelerinde, Bristol'ın "Savaş Günlüğü" için, Bristol Belgeleri'nde olduğundan daha geniş bir bağlam vardı. Arşiv kaynaklarında, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın, Bristol'ın günlüğündeki bilgilere tepkisini de görebiliyoruz.

Arşiv belgelerinin bir bölümü, *Amerika Birleşik Devletleri'nin Dış İlişkileri* (FRUS) başlığı altında 450'yi aşkın cilt halinde yayımlanmıştır. Bu dizi, ABD'nin başlıca dış politika kararlarının ve önemli diplomatik faaliyetlerinin tarihsel kaydının resmi belgesidir. Bu derleme Dışişleri Bakanlığı Tarih Dairesi (*Department of State's Office of the Historian*) tarafından oluşturulmuştur ve Başkanlık Kütüphaneleri, Dışişleri ve Savunma bakanlıkları, Ulusal Güvenlik Kurulu, Merkezi İstihbarat Teşkilatı, Uluslararası Kalkınma Dairesi ile diğer Dışişleri temsilcilikleri belgelerinin yanı sıra Amerikan dış politikasının oluşumunda rol oynayan kişilerin özel belgelerini de içermektedir. Derlemeler, yukarıda sözü edilen ABD arşiv kaynaklarından oluşturulmuştur ve editörlerin belirli dış politika şekillenmelerine dikkat çeken tercihlerine dayanmaktadır; dolayısıyla sınırlı olarak yararlıdır. Bununla birlikte, arşivlerdeki işlenmemiş malzemelerin tersine, bu derleme dizinli ve ülke bazlıdır. Ben 1919-1927 yılları arasını kapsayan ciltlerdeki Türkiye derlemesinden yararlandım.

Oberlin College Arşivleri, Bristol ile Henry Churchill King arasındaki mektuplaşmanın da görülebildiği "King-Crane Komisyonu Dijital Derlemesi"ne ev sahipliği yapmaktadır. King, 1919'da kurulan ve Türkiye'de manda yönetimleri ile bu araştırmanın konusuyla ilgili meseleler üzerine çalışan Müttefiklerarası Soruşturma Komisyonu'nun bir üyesiydi. Bu derlemeden de yararlandım. Bu döneme tanıklık etmiş bazı Amerikalıların yayımlanmamış özel belgelerinde de Bristol'dan söz ediliyordu ama bunlara başvurma olanağım olmadı. Bununla birlikte Joseph Grew, Robert Dunn, Henry Morgenthau ve Robert Skinner gibi önemli ABD devlet yetkililerinin yayımlanmış anılarından yararlanma imkânı buldum. Ayrıca, *New York Times* dahil bazı Amerikan gazetelerinin, Bristol'la ilgili makalelerden oluşan derlemelerini inceleyebildim.

OSMANLI VE CUMHURİYET ARŞİVLERİ

Öncelikle araştırmacıların, Türkiye'de Başbakanlık makamı kaldırıldığından, Devlet Arşivleri'nin adının Başbakanlık yerine Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri olarak değiştirildiğini bilmeleri gerekiyor. Osmanlı ve Türk arşivlerinde Bristol üzerine yalnızca birkaç belge bulunmaktadır. İstanbul Osmanlı Arşivleri'ndeki bu dönemle ilgili belgelerin çoğu, DH. KMS (Dahiliye Nezareti Kalemi Mahsusa), DH. ŞFR (Dahiliye Şifre Kalemi) ve özellikle HR. İM (Hariciye Vekâleti İstanbul Murahhaslığı) adlı kurumlardan gelmektedir. Ankara hükümetinin Bristol'la ilişkilerinin özellikle 1924'ten sonra HR. İM'de kayda geçirildiğini biliyoruz. Bununla birlikte, Amiral Bristol'la ilgili

en erken kayıt 1919 tarihli bir DH. ŞFR belgesindedir ve bizleri Bristol'ın bir Amerikan donanma gemisiyle Samsun'a çıkmasından ve daha sonra İzmir'in Yunanlar tarafından işgalinden sonraki araştırma faaliyetleri konusunda bilgilendirmektedir (bkz. 4. Bölüm). Osmanlı arşivlerindeki Bristol'la ilgili bu belgeler, HR. İM derlemeleri arasındadır ve 1927 kadar geç bir tarihten yani Cumhuriyet dönemindendir.

Ankara'da bulunan Türkiye Cumhuriyeti arşivlerindeki Bristol'la ilgili belgeler genellikle Bristol'ın inşasına katkıda bulunduğu Amerikan (Bristol) Hastanesi'nin bakım-onarım işleriyle ya da Türkiye'ye davet edilmesiyle ilgilidir. Bu arşivdeki en erken tarihli belge 1922 yılındandır ve Bristol'ın 1939'daki ölümü sonrasına dek devam eder. Türk arşivlerini araştırırken esas amacım, Türklerin Bristol'a yaklaşımı konusunda fikir veren herhangi bir kayıt bulunup bulunmadığını görmekti. Bu konuda, Bristol'ın ölümünden sonra, yeni rejime karşı dostane tutumundan söz eden birkaç belge dışında ayrıntılı bilgi bulunmuyor.

TÜRKİYE'DEKİ BAŞKA BİRİNCİL KAYNAKLAR

Merhum Dr. Warren Winkler, 1968-1994 yılları arasında Bristol Hastanesi'nin başhekimliğini yaptı. Onun özel arşivlerinde, binlerce sayfalık düzenlenmemiş belge, mektuplar, ciltsiz el yazması kopyaları bulunmaktadır. Dr. Winkler, benim için bunların birer kopyasını çıkarma inceliğini gösterdi. Şimdilerde, bu derlemenin bazı bölümleri, daha düzenlenmiş bir biçimde Türkiye'deki Amerikan Araştırma Enstitüsü (ARIT) kütüphanesinde görülebilir. Bu derleme, Bristol Hastanesi'nin tarihini yazmak isteyen araştırmacılar için yararlı olabilir. ARIT aynı zamanda bilgisayar ortamına aktarılmış kitapçıklar, süreli yayınlar ve Yakındoğu'ya Yardım Kuruluşu'nun (NER – *Near East Relief*) Türkiye'deki faaliyetleriyle ilgili başka bazı yayımlanmamış malzemelere ev sahipliği yapmaktadır. Ankara, Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi'nde de benzer kaynaklardan oluşan sınırlı bir derleme vardır.

Bristol hakkında elle tutulur bilgi edinmek için Türkiye Dışişleri Bakanlığı Arşivleri'nde yaptığım çalışmalar sonuç vermedi çünkü ondan söz eden belgelerin çoğu artık Cumhurbaşkanlığı Arşivleri'nde bulunuyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Arşivleri'nde, Yunanların İzmir'i işgali ve yapılan mezalim konusundaki tartışmalar bağlamında, Amiral Bristol'a yalnızca birkaç gönderme bulunmaktadır. Bu tartışmaları takip etmek için TBMM tutanaklarına çevrimiçi olarak erişilebilir.

YAZIN İNCELEMESİ

Genel olarak bu konuyla ilgili bazı makaleler kendi argümanları için Bristol'ın raporlarından yararlanmakla birlikte, kitap bütünlüğünde Yüksek Komiser'e ayrılmış çok sınırlı bir yazın var. Ayrıca İngilizce yazılmış iki yayımlanmamış doktora tezi bulunuyor.

En çok atıfta bulunulan birinci çalışma, Peter Michael Buzanski'nin "Admiral Mark L. Bristol and Turkish-American Relations, 1919-1922" ("Amiral Mark L. Bristol ve 1919 ile 1922 yılları arasında Türk-Amerikan İlişkileri") başlıklı doktora tezidir (California Üniversitesi, Berkeley, 1960). Yazar, ABD arşivlerinden ve Kongre Kütüphanesi El Yazmaları Bölümü'ndeki Bristol Belgeleri'nden yararlanmıştır. Bristol'ın Türkler hakkındaki görüşlerine kısa kısa değinilmekle birlikte bu tez çalışmasının belkemiğini Ermeni katliamları eksenindeki konular oluşturmaktadır.

Diğer doktora tezi, Dinç Yaylalıer'in "Amerika'nın Türkiye'ye Bakışı, 1919-1927" (Utah Üniversitesi, 1996) başlıklı çalışmadır. Yazar çok sayıda birincil belgeyi incelemiş ve daha çok 1919 Paris Barış Konferansı ile 1923 Lozan Barış Konferansı'ndaki müzakerelere ve Amerikan Senatosu'nda ABD-Türkiye ilişkileri üzerine yapılan tartışmalara odaklanmıştır. Bu tez, Bristol'dan yana ve ona karşıt olan grupların ve kişilerin saptanması, I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin yeniden kurulmasında Bristol'ın oynadığı rolün analiz edilmesi bakımından yararlıdır. Bu bağlamda, Yaylalıer'in çalışması, İsmail Köse'nin aşağıda söz edilen kitabı için sağlam bir temel oluşturmuştur. Günümüzdeki araştırmalar, irdelenen konular bakımından Yaylalıer'in araştırmasından farklıdır ama bu çalışmanın dipnotlarından çokça yararlanılmıştır.

Türkçede bu konuda yapılmış bir kitap çalışması da İsmail Köse'nin *Türk Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü, 1919-1927* başlıklı çalışmasıdır.[7] Köse'nin doktora tezine dayanan bu kitap, esas olarak Lozan Antlaşması müzakerelerinin yapıldığı dönemi ve Bristol'ın müzakerelere katkısını konu edinmektedir. Bu çalışmada yararlanılan birincil kaynaklar, daha çok basılı malzemeler ve Bristol'ın Kongre Kütüphanesi'ndeki özel belgeleridir. Gelecekte aynı konuya odaklanmak isteyecek araştırmacılar için, bu çalışmanın özellikle yararlanılan kaynaklar bakımından bazı eksiklikleri olduğunu söylemek gerekir. ABD Ulusal Arşivleri'nde antlaşma müzakereleriyle ilgili belgelerden oluşan bir derleme vardır ve bu derleme böyle bir çalışmaya büyük değer katabilir. "Amerikan Barış Müzakere Komisyonu Kayıtları, 1918-1931" başlıklı bu derleme (256 numaralı Kayıt

7 İsmail Köse, *Türk Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü, 1919*-1927 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016).

Grubu), Bristol'ın Kongre Kütüphanesi'nde bulunan "Savaş Günlüğü"nün dışında çok zengin belgeler içermektedir. 407 numaralı ruloda, özellikle Türkiye ele alınmakta ama başka rulolarda da Ermeni Mandası, azınlıklar, siyasal koşullar gibi konular ele alınmaktadır.

Bu tezlere ve bir Türkçe kitaba ek olarak Bristol'ın Türkiye'deki çalışmaları konusunda az sayıda yayımlanmış makale vardır. Kitapta bu makalelere gönderme yaptım. Bu araştırma, bu kaynakların hepsinden yararlanmıştır ve tümüyle Bristol'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye'de görevde bulunduğu döneme ayrılmış ilk İngilizce eserdir. Bildiğim kadarıyla, başka bir dilde, bu kitaptaki kadar çok çeşitli konuyu ele alan bir yayın yoktur. Umuyorum ki bu çalışma, yalnızca ABD'yle ilişkileri değil, daha önemlisi, Türkiye'nin iç meselelerini anlamamıza da büyük katkıda bulunur.

BÖLÜMLERİN DÜZENLENMESİ

Bu açıklamaları içeren ilk bölümden sonra kitapta 2. Bölüm, Mark Bristol hakkında biyografik bilgiyle ve Bristol'ın önce "Türkiye'de Görevli Kıdemli ABD Deniz Subayı" (*Senior United States Naval Officer Present, Turkey*) ve ardından ABD Yüksek Komiseri olarak Konstantinopolis'e atanması eksenindeki olaylarla başlıyor. Bu bölümde ayrıca Bristol'ın araştırmacıya sunduğu bilgilerin neden güvenilir olduğunu açıkladım; Bristol'ın "Türk yanlısı" ve bundan dolayı "güvenilmez bir kaynak" olduğu ithamı bu bölümde ele alınıyor. Bristol tartışmalı bir şahsiyet olduğundan, Osmanlı topraklarında yaşayan birçok Amerikalı, ilk olarak onun çöken imparatorluktaki azınlık meselelerine yaklaşımına itiraz etmiştir. Bundan dolayı bu bölüm, Bristol'ın özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim uyrukları konusundaki görüşleriyle ilgili muhaliflerini ve destekçilerini tanıtıyor.

Amiral Bristol, Açık Kapı diplomatı sıfatıyla, Büyük Britanya'nın sınırsız emeller beslediği dünyanın bu tarafındaki Amerikan çıkarlarını savundu. Bristol, bir bakıma, bölgedeki İngiliz egemenliğine karşı "tiz sesli bir fren"di. Dolayısıyla, görevden alınması için Britanya'nın yaptığı diplomatik baskıyla da başa çıkmak zorunda kalmıştı. 2. Bölüm'de, sahneyi sonraki bölümlere hazırlamak için, tüm bu konular ve daha fazlası ele alınıyor ve alternatif bir görüş sunmanın yararlı olacağını düşündüğüm bazı seçme konular değerlendiriliyor. Bristol'ın raporları, gerçekten de inceleme konusu olan dönemin ve alanın farklı bir tablosunu çiziyor.

3. Bölüm, Bristol'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşuyla ilgili raporlarının izini sürüyor. Bu bölümde okur, Bristol'ın, Osmanlı Devleti'nin çöküşü, manda meselesi, Anadolu'da

milliyetçi ayaklanmaların çıkışı, İstanbul'daki saltanatla ve Ankara'daki milliyetçi hükümetle diplomatik ilişkileri ile daha birçok konudaki görüşlerine ilişkin ayrıntıları bulacaktır. Saltanatın ve halifeliğin kaldırılmasıyla ilgili belgelerin çoğu, bu konulardaki resmi anlatıya meydan okuyan farklı bir anlatı sunacaktır. Bu raporlarda, Bristol'ın, İstanbul'da görevli İtilaf Devletleri diplomatları arasındaki mevkidaşlarının çok daha ilerisinde olduğunu görüyoruz. Bristol Ankara'daki milli/Kemalist hareketin gizilgücünü fark eden ilk kişiydi ve Washington'a Kemalistlere karşı dostça bir politika izlemesini tavsiye etti.

Bu bölümde, kısaca olsa da Lozan müzakereleri de ele alınıyor. Bu konu, yukarıda sözü edilen doktora tezlerinde daha etraflıca değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, bu bölümde, birçok başka temel kaynak veriliyor ve barış konferansına sunulan raporlarla Bristol'ın müzakerelerdeki rolü değerlendiriliyor. Amiral, yeni Ankara rejimiyle resmi diplomatik ilişkiler kurulmasının sıkı bir destekçisiydi. Bristol'ın ABD'deki Yunan ve Ermeni lobicilik faaliyetlerine karşı gösterdiği çabalar da bu bölümde ele alınıyor. Aslında, okurun göreceği gibi, Türkiye'deki Ermeni ve Rum azınlıklar meselesi, kitabın hemen her bölümüne yayılmıştır. Bununla birlikte, bu konu özellikle sonraki bölümde ele alınıyor.

4. Bölüm'de, okura, Bristol'ın yeni Türk rejiminin azınlıklara yaklaşımını incelediği çok ayrıntılı raporları sunuluyor. Bu raporların arasında azınlık topluluklarının liderleri, Anadolu'da görevli Amerikalı misyonerler ve Türk liderlerle görüşmeler de vardır. Bristol'ın analizleri ve çıkarımları zaman içinde değişmiştir; özellikle bir Ermeni devletinin kurulması konusundaki görüşleri büyük ölçüde değişime uğramıştır. Ne var ki Bristol'ın bu konudaki duruşu ve Dışişleri Bakanlığı'na verdiği tavsiyeler, ABD'deki Ermeni lobicilerin arzu ettiği sonuçtan çok ayrı düşmüş, bundan dolayı Dışişleri Bakanlığı, Bristol hakkında pek çok şikâyet almıştır. Bristol'ın İstanbul'daki çalışmalarıyla ilgili ABD Başkanı'ndan Dışişleri Bakanlığı Yakındoğu Masası üyelerine dek herkesten sıkı destek gördüğünü belirtmekte yarar var. Bu bölümde, bu konulara açıklık getirmek için birincil belgelere yer veriliyor.

Bu bölüm aynı zamanda Rum azınlıkları ve onların yeni Türkiye'ye inancını konu ediniyor. Bristol, Osmanlı İmparatorluğu'na atandıktan kısa süre sonra, Smyrna/İzmir Yunanlar tarafından işgal edilmiş ve bu işgal Ege Bölgesi'nde çok kan dökülmesine yol açmıştı. Türk tarafı Yunanları mezalimle suçlayarak 1919 Paris Barış Konferansı'na pek çok şikâyette bulunmuştu. Yunan mezalimini araştıracak Müttefiklerarası Soruşturma Komisyonu'nda bu iddiaları incelemesi için amirale büyük bir görev verildi. Bristol'ın Yunan güçleri ve onların destekçileri olarak Osmanlı Rumlarıyla ilk karşılaşmaları

bu deneyime dayanıyor. Dolayısıyla 4. Bölüm'de, komisyonun çalışmalarına büyük yer ayrıldı ve Yüksek Komiser'in Osmanlı İmparatorluğu Rumlarına yaklaşımındaki değişimin izi sürüldü.

5. Bölüm, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonraki dönemde Türkiye Cumhuriyeti'ndeki insani ve siyasi durumları inceliyor. Bristol'ın bu gruba girebilecek birçok raporu var ve bu raporlar okur açısından çok ilginç olabilir. Bu bölüm, imparatorluğun yıkıma ve felakete uğramış insanlık durumlarını betimleyen belgelerle başlıyor. Ayrıca, Konstantinopolis dahil Osmanlı kentlerindeki günlük hayat mücadelesi anlatılıyor; bu kısımla esas olarak payitaht dahil bazı önemli Osmanlı kentlerinin fiziksel durumunu göstermek de amaçlanıyor. Bu bölümün sonraki kısmında, inceleme konusu olan dönemdeki bazı önemli olaylar Bristol'ın ve meslektaşlarının gözünden aktarılıyor. Okur bu olaylar arasında şunları görebilir: Sultanın imparatorluktan kaçışı, saltanatın ve daha sonra halifeliğin kaldırılması. Aynı zamanda Bristol'ın Washington'a gönderdiği raporlara dayanarak Sultan Vahdeddin'in ABD Başkanı'na mektupları, Kemalistlerin "manda konusu"na yaklaşımı ve yeni Cumhuriyet'teki iktidar mücadelesi ele alınıyor.

Okur, Ermeni meselesinin kaçınılmaz olarak her bölüme yayıldığını fark edecektir. Ermenilerin katledilmesinin "soykırım" olarak nitelenmesinden yana ya da buna karşıt bir iddiada bulunmadığımı görmek, bu meseleye partizanca yaklaşan her meşrepten okuru hayal kırıklığına uğratacaktır. Bu konumu benimsemekteki amacımın, safça, bu kitabın tartışmalı katliam/soykırım çekişmesi içine sürüklenmesine ve bir soykırım sınama çalışmasına indirgenmesine direnmek olduğunu ifade edebilirim ancak. Endişem, birbirine karşıt siyasal söylemlerin bu kitabı amacından saptırmasıdır. Okur, yalnızca farklı yorumlamalara saygımı göstermek için "soykırım" ve "katliam" sözcüklerini birbirinin yerine kullandığımı görecektir. Bu katliamların soykırım olduğuna hükmedenlerin bu hakkına saygı duyuyorum. Bununla birlikte, Bristol'ın "madalyonun diğer yüzü"nü ve ister Ermeni, Kürt, Rum, Türk, Süryani, Yezidi, ister başkaları olsun, Anadolu halklarının çektiği acıların ve çilelerin birtakım çıkarlara alet edildiğini gösterme çabasına da saygı duyuyorum. Böylesine kutuplaştırıcı bir konunun siyasi içerimlerden kurtulamayacağının kesinlikle farkındayım; yine de öyle umuyorum ki okur bu kitabı, Ortadoğu'da son derece önemli olayların meydana geldiği bir dönem hakkındaki bilgi birikimimize katkısı temelinde değerlendirecektir.

Osmanlı alfabesiyle yazılmış sözcüklerin çoğu için günümüz Türkçe yazımını kullanmaya çalıştım. Bununla birlikte, doğrudan alıntılarda, kişi ve yer adları çeşitli biçimlerde yazılmıştır. Örneğin, Karadeniz kenti Samsun, belgelerde "Saumsun" ya da "Samsoum" olarak geçiyor. Doğrudan

alıntılara müdahale etmedim. Bununla birlikte, Konstantinopolis/İstanbul ve Smyrna/İzmir sözcüklerini birbirinin yerine kullandım. Genelde, özel adları, dönemin tarihsel kaynaklarında geçtiği biçimiyle kullanmaya çalıştım. Bununla birlikte, bazı örneklerde, o sırada olmayan soyadlarını eklendiği ayırt edilebilecek biçimde köşeli paranteze alarak ekledim. Dolayısıyla, okur metinde Atatürk'ten daha çok Mustafa Kemal, İsmet Paşa [İnönü] adlarının kullanıldığını görecektir. Tüm tarihler modern miladi takvime göre verilmiştir.

2

Bristol: Bir Amerikalı Deniz Subayı ve Diplomat

Mark Lambert Bristol, 17 Nisan 1868 tarihinde Glassboro, New Jersey'de doğdu. Kendi beyanına göre, 1656'da İngiltere'den New Haven'a gelen Henry Bristol'ın soyundan geliyordu. Atalarının çiftçi olmasıyla çok gurur duyuyor ve Bristol elmasının, adını onun ailesinden aldığını iddia ediyordu. Babası Mark Lambert Bristol, annesi Rachel Elizabeth (Bush) Bristol'dı.[1] Böyle mütevazı bir çevreden gelen genç Mark, devlet okulunda öğrenim gördükten sonra, Demokrat Kongre üyesi New Jersey'li Thomas F. Ferrol'un onu aday göstermesi sayesinde Deniz Akademisi'ne girdi.

ORTADOĞU'YA ATANMADAN ÖNCEKİ DENİZCİLİK KARİYERİ[2]

Bristol, 1887'de Deniz Akademisi'nden mezun oldu ve New England açıklarında *Galena*'ya komuta etti. 1887-1888 ve 1890-1891 yıllarında iki defa *Yantic* adlı gambotta görev yaptı. Bu tarihler arasında, deniz teğmeni olarak görevlendirildi (1889) ve Sahil Sörvey gemisi *McArthur*'da görev yaptı (1888-1890). Bristol, 1890'da *Monongahela*'daki görev süresinden sonra, gözcü ve tümen subayı olarak *Petrel* (1891-1894) adlı gambotla Uzakdoğu'ya gönderildi. 1894'te Bristol'ı *Alert* adlı gambotla Doğu Pasifik'te seyrederken görüyoruz. Bristol gambot ve torpido kariyerini 1895'te karada, Norfolk'un donatım bölümünde sürdürdü ve New York'ta okul gemisi *St. Mary's*'de eğitim verdi (1895-1896). 1896'da teğmenliğe (deniz üsteğmeni) terfi etti ve savaş gemisi *Texas*'a katılarak Guantanamo Körfezi'nde savaştı. İspanyol-Amerikan Savaşı

1 CIA arşivlerinde, Bristol hakkında kısa bir biyografik bilgi veren basılı bir malzeme bulunmaktadır; bkz. <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/cia-rdp80b01676r003600050014-5> (erişim: 28.09.2020). Bu metin Bern Anderson tarafından yazılmıştır. Derleme: Genel CIA Kayıtları, Belge Numarası (FOIA)/ESDN (CREST): CIA-RDP80B01676R003600050014-5.

2 Aksi belirtilmedikçe, Mark L. Bristol'ın Donanma'daki kariyerinin ilk dönemine ilişkin tüm bilgiler şu kaynaklardandır: Clark G. Reynolds, *Famous American Admirals* (Annapolis: First Naval Institute Press, 2002), s. 42-43; Peter Michael Buzanski, "Admiral Mark L. Bristol and Turkish-American Relations, 1919-1922", Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of California, Berkeley, 1960, 2. Bölüm; Henry P. Beers, "United States Naval Detachment in Turkish Waters, 1919-24", *Military Affairs*, 7.4 (Kış 1943): 209-220; William R. Braisted, "Mark Lambert Bristol: Naval Diplomat Extraordinary of the Battleship Age", James C. Bradford (der.), *Admirals of the New Steel Navy: Makers of the American Naval Tradition 1880-1930* (Annapolis: Naval Institute Press, 1990), s. 331-373; Robert S. Parkin, *Blood on the Sea: American Destroyers Lost in World War II* (New York: Da Capo Press, 2001), s. 171; Lewis Heck, "Rear Admiral Mark L. Bristol", *World Affairs*, 102.3 (Eylül 1939): 158-159.

sırasında, hâlâ *Texas*'ta görevli olarak Santiago de Cuba Savaşı'na katıldı (25 Nisan-12 Ağustos 1898).

Bristol, 1899'da deniz yüzbaşı olarak Washington Askeri Tersanesi'ne atandı ve 1901'de kısa süreliğine savaş gemisi *Massachusetts*'te (BB-2) görev yaptı. 1901-1903 yılları arasında, Kuzey Atlantik Donanması başkomutanı Amiral Francis J. Higginson'ın yaverliğine atanmadan önce, kısa bir süre *Kearsarge* (BB-5) adlı gemide çalıştı. 1904'te, Ordu Donatım Dairesi torpido bölümünün başkanı olarak Donanma için torpido, mayın ve ateş kontrol donatımı üretiminden sorumlu oldu. 1905'te Avrupa Filosu bünyesinde deniz topçu subayı olarak *Brooklyn*'de (ACR-3) görev yaptı. Aynı yıl, önce Deniz Binbaşı, sonra sancak gemisi *Maine*'de (BB-10), Kuzey Atlantik Filosu komutanı Amiral R. D. Evans'ın yaveri ve ordu donatım subayı oldu. Bristol bu sıfatla ordu donatım denemeleriyle ve silahhane tasarımıyla ilgilendi. 1907'de Büyük Beyaz Filo'nun dünya seferinde ikinci kaptan olarak *Connecticut*'a (BB-18) geçti. Aynı yıl, Georgia eyaletinden Atlantalı seçkin bir aileden gelen Helen Beverly Moore Thomas'la evlendi.[3]

Bristol 1911'e dek Newport torpido istasyonunda ordu donatımını (silahları) denetledi. Sonra, Uzakdoğu'ya döndü ve kendisine ilk gemisi olan *Monterey* (BM-6) ve daha sonra, ona birkaç topçuluk ödülü kazandıran *Albany* (CL-23) gemisi verildi. Clark Reynolds, Bristol'ın "büyük diplomatik becerisini ilk defa, devrimin tarumar ettiği Çin'in açıklarında devriye gezdiği dönemde, Shantou'da çok nazik bir durumun üstesinden gelerek sergilediğini" öne sürer.[4] Bristol, 1 Temmuz 1913'te Deniz Albay konumuna terfi ettikten sonra, Deniz Havacılık Yöneticisi olarak atandı ve hava araçlarında uzmanlaştı. Bu deneyim onun 1915'te Ulusal Deniz Havacılığı Danışma Kurulu'nda yer almasını sağladı; Pensacola'daki hava üssünde komutan olarak da görev yaptı. Burada serbest balonculuk eğitimi almaya başladı ve Donanma'ya ilk keşif balonunu kazandırdı. 1916'da deneysel havacılık istasyon kruvazörü *North Carolina*'nın (ACR-12) komutasını üstlendi.[5] I. Dünya Savaşı sırasında bu kruvazör Avrupa'ya asker taşıdı. 1918'de Newport, Rhode Island'daki Deniz Harp Okulu'nda kısa bir süre çalıştıktan sonra, Atlantik Filosu bünyesindeki *Oklahoma*'nın (BB-37) komutasını üstlendi. Aynı yıl, tuğamiralliğe terfi eden Bristol Plymouth, İngilitere'deki ABD deniz üssünün de komutanı oldu.

---

3 Buzanski, tarihi 2 Kasım 1907 olarak belirtir; bununla birlikte, Walter S. Hiatt'ın (soyadı çok okunaklı değil) yayımlanmamış bir makalesinde, bu tarih 1908 olarak veriliyor. Ayrıca, bkz. "The Bristol Papers", Kongre Kütüphanesi El Yazması Bölümü, 61 no'lu kutu.

4 Reynolds, s. 43.

5 Bristol günlüğünde bu olayın tarihini 16 Nisan 1917 olarak veriyor; bkz. Bristol, "Savaş Günlüğü", 9 Haziran 1927, 867.00/1071.

BRISTOL KONSTANTİNOPOLİS'TE

Bristol, I. Dünya Savaşı'nın sonunda yaşanan bir dizi olayın sonucu olarak Konstantinopolis'e[6] atandı. 20 Nisan 1917'de –ABD savaşa girdikten on üç gün sonra– ABD ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki diplomatik ilişkilerin Osmanlı'nın inisiyatifiyle kesildiğini biliyoruz. Konstantinopolis'teki ABD Büyükelçiliği, Osmanlı yönetiminin diplomatik ilişkileri kesme kararını şöyle duyurdu: "Bugün Saltanat İdaresi, Büyükelçiliğe, ABD Devleti, Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya ile savaş halinde olacağını ilan ettiğinden, ABD'yle diplomatik ilişkilerini kesmeyi gerekli gördüğünü bildirmiştir."[7] Burada şunu belirtmekte yarar var: Bu iki ülke birbirine savaş ilan etmedi. Bu durum Türkiye ile ABD'nin gelecekteki ilişkileri açısından çok önemli olmuştur. Henry Beers, "Amerikalıların Türkiye'deki misyonerlik, eğitim, yardımseverlik ve ticaretle ilgili girişimlere büyük yatırımı, ABD'nin bu konudaki kararında etkili olmuşa benziyor" der.[8] Sonuç olarak, İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği, İsveç Ortaelçiliği'ne nakledilmiş ve Washington'daki Türk Büyükelçiliği İspanya Büyükelçiliği'ne devredilmişti. Bu tarihten sonra ABD, USS *Scorpion*'u[9] Türk sularında tuttu ve Amerikan çıkarlarını korumada bundan yararlandı. Bu dönemde, *Scorpion* sancak ve nakliye gemisi olarak görev üstlendi ve aynı zamanda istasyon gemisi statüsünü korudu. 6 Aralık 1918'de, USS *Scorpion*'a komuta eden Teğmen Herbert S. Babbitt, ABD'nin Yunanistan Ortaelçisi Garrett Droppers'tan Türkiye'yi bilen bir diplomatik elçinin ya da temsilcinin İstanbul'a gönderilmesini ve Amerikan çıkarlarını gözetme işini İsveç Ortaelçiliği'nden devralmasını rica etti. Aynı sırada Osmanlı, İngiliz ve İsveçli yetkililer, ABD'nin İstanbul'da bir diplomatik temsilci bulundurmasını kararlaştırdılar. Bu talep Washington'daki Britanya Büyükelçiliği tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na bildirildi. Dışişleri Bakanlığı, Amerikalıların idaresindeki Robert Kolej'in Müdürü Dr. Caleb Frank Gates'ten Amerikan çıkarlarını gözeten İsveç Ortaelçiliği'nin Alman çıkarlarını gözetmeyi de üstlenmiş olduğu mealinde bir nota aldığında, İstanbul'da şu veya bu şekilde temsil edilmenin gerekliliğine ikna oldu. Kayıtlar zaten daha önce, 30 Kasım 1918'de, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın İstanbul Büyükelçiliği eski

6 ABD kaynaklarında, İstanbul yerine Konstantinopolis kullanılıyor. Metinde her ikisini birbirinin yerine kullandım.

7 Türkiye'deki Elçilik Kâtibi'nden (Tarler) Dışişleri Bakanı'na rapor, Konstantinopolis, 20 Nisan 1917, 763.72/3991.

8 Beers, s. 209.

9 *Scorpion* adlı dönüştürülmüş yat Bristol'ın sancak gemisi olarak işlev gördü. ABD'ye döndükten sonra 1927'de hizmet dışı bırakıldığında, "ABD Donanması'nda o güne dek yurtdışında en uzun süre hizmet vermiş gemi olduğu" düşünülüyordu. "Ekim 1908'de hizmet vermeye başlamış ve ilk önce Akdeniz'e gönderilmişti"; *New York Times*, 29 Mart 1927, s. 3. Daha fazla bilgi için, bkz. "Famous Old Scorpion at Last Hauls Down Flag and Retires", *New York Times*, 6 Kasım 1927, s. 9.

kâtibi Lewis J. Heck'e komiser unvanıyla görevine geri dönmesi için talimat verdiğini gösteriyor. 1919 yılının Ocak ayı başlarında, Heck'e büyükelçiliği yeniden açması ve yalnızca siyasi gözlemcilik yapması talimatı verilmişti. Aynı zamanda, İsveç Ortaelçiliği, Türkiye'yle tüm resmi ilişkileri idare etmeye devam ederken, ABD Dışişleri Bakanlığı da Donanma'dan İstanbul'da bulundurulacak bir istasyon gemisi seçmesini istedi. Çok geçmeden, Dışişleri Bakanlığı, üst rütbeli bir deniz subayının da İstanbul'a gönderilmesini talep etti. 27-30 Aralık 1918'de Tuğamiral Bristol'ı İstanbul'a gönderme kararı verildi. 8 Ocak 1919'da, Bristol, "ABD'nin Türkiye'de Görevli Kıdemli Deniz Subayı" olarak İstanbul'a hareket etmesi talimatını aldı. Avrupa Sularında Faaliyet Gösteren ABD Deniz Güçleri Komutanı Amiral William S. Sims, Bristol'a aşağıdaki talimatı gönderdi:

1. Paris, Fransa üzerinden Konstantinopolis, Türkiye'ye hareket edin.
2. Paris, Fransa'ya vardığınızda, size verebileceği son bir talimat ya da bilgi için Amiral Benson'a gidin ve Amiral Benson'ın herhangi bir talimatı olursa, bunun (bir) kopyasını Kuvvet Komutanı'na verin.
3. Amiral Benson ile Paris'te görüş alışverişinde bulunduktan sonra, Konstantinopolis'e geçmeden önce, "ABD'nin Türkiye'de Görevli Kıdemli Deniz Subayı" olarak gelecekteki görevlerinizi yerine getirmekte size yardımcı olabilecek bilgileri toplamak amacıyla gerekli gördüğünüz ya da istediğiniz başka yerlerde durabilirsiniz.[10]

Bristol Paris'e geldiğinde, barış görüşmeleri için burada toplanmış bazı ABD yetkilileriyle görüştü. Bu kişiler arasında Amiral Benson, Dışişleri Bakanı Robert Lansing, Gıda Yönetimi'nden Herbert Hoover, Amerikan Gemicilik Kurulu'ndan Edward N. Hurley ve Başkan Woodrow Wilson vardı. Bristol onlarla istişare ettikten sonra, olsa olsa çok genel ve muğlak talimatlarla Konstantinopolis'e gitti. Belli ki üstlerinin Türkiye'yle ilgili bir öngörüleri yoktu. Osmanlı İmparatorluğu, İttifak Devletleri'yle birlikte İtilaf Devletleri'ne karşı savaşmış ve savaşı kaybetmişti. Bununla birlikte, sırf Almanya'ya savaş ilan ettiği için ABD'yle ilişkilerini kesmişti. ABD hiçbir zaman Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmedi ve Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayıp bölüşmenin koşullarını belirleyen hiçbir gizli anlaşmaya katılmadı. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm sınırları artık tartışma konusu olduğundan, Bristol'ın denetimindeki bölgenin kesin sınırları da net değildi.

Bristol'ın denetimine verilen bölgenin batı sınırı, Korfu dışında Yunanistan'ın tamamını kapsayan 21. Meridyen'de sonlanıyordu. Doğu sınırı, Akdeniz'de 21. Meridyen'in doğusundaki bölgeyi içine alıyor ve ayrıca Ya-

10 "Bristol Belgeleri", 64 no'lu kutu, dosya Ocak 1919 - Eylül 1928. Buzanski tarihi yanlışlıkla 6 Ocak olarak veriyor; bkz. Buzanski, s. 26.

kındoğu olarak bilinen bölgeyi kapsıyordu.[11] Bu bölge gerçekten de muğlaktı ama Bristol burayı savaş öncesindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamı olarak görüyordu. Hiçbir itiraz olmadı. Aslında, çok geçmeden İzmir (Smyrna), Bağdat, Beyrut, Kudüs, Şam, Halep ve Samsun'daki ABD konsolosları Bristol'ın denetimi altına girdi.[12]

28 Ocak 1919'da İstanbul'a gelen Bristol, "ABD'nin Türkiye'de Görevli Kıdemli Deniz Subayı" unvanından hoşnut değildi; bu unvanın da muğlak olduğu kanısındaydı ve kendisine Britanya'nın Türkiye'deki temsilciliğine denk olan "Yüksek Komiser" unvanının verilmesini istedi. Bristol, görev yönergesindeki belirsizliğin kendisi için avantajlı bir yanı olduğunu görmüş olmalıydı; sonuçta, bu durum görevini istediği kalıba sokmasına imkân veriyordu. Ancak, onu rahatsız eden, resmi unvanındaki belirsizlikti. Diğer İtilaf Devletleri temsilciliklerindeki meslektaşlarının "Yüksek Komiser" unvanıyla karşılaştırıldığında, kendi unvanının "gösterişsiz" olduğunu düşünüyordu. Bristol eşi aracılığıyla bunun "Yüksek Komiser" olarak değiştirilmesi için kulis yaptı. Karısına, Konstantinopolis'te yararlı olmak için "yabancı komiserlerle aynı düzeyde görüşebilmeli [...] [ve] [ABD] yönetimini temsil etmeye tam yetkili olarak Türkiye ve [Türkiye'de] komiserleri bulunan ülkeler tarafından tanınmalıyım [...] [İtilaf Devletleri] rütbe ve konumu tanıyor [...] Eğer gerekli rütbe ve konuma sahip değilsek, daha işin başından elimiz kolumuz bağlanmış demektir [...] Rütbe ve konum, kibirlenmek için değil ki; bunlar bir diploma kadar liyakat belgemizdir" diye yazmıştı.[13]

Bristol, sözlerini desteklemek için belirli bir otorite gösterisinin gerekeceğini düşünerek küçük bir filo da talep etti. İlkin, 28 Ocak 1919'da, Bristol *Scorpion*'a kendi bayrağını çekti. 1919'un ilk yarısında, Bristol'ın komutasındaki ABD Donanma birlikleri *Scorpion*, *Noma* ve *Nahma*'dan oluşuyordu. Hepsi de yelkenliden dönüştürülmüş bu gemiler 82, 128, 129 ve 215 no'lu dört denizaltı avcı botuyla destekleniyordu. Çok geçmeden *Nahma* ve *Noma* tasfiye edildi ve amiral dört yeni muhripten (destroyerden) sorumlu tutuldu. Zamanla, bölgenin önemi Washington için daha gözle görülür hale geldiğinden, gemi sayısı arttı. 1921'de USS *St. Louis*'nin (C-20) Amiral Bristol'ın Konstantinopolis'teki görev gücünün bir parçası olduğunu biliyoruz.[14]

---

11 Buzanski, s. 26. Okuru uyarmakta yarar var: "Yakındoğu" terimi, sınırları bugünkü kadar kesin olmayan bir coğrafi ifadeydi.

12 Beers, s. 214.

13 Mark Bristol'dan Helen Moore Bristol'a, 5-6 Ocak 1919, "Bristol Papers", 13 no'lu kutu, "Family Papers" başlıklı dosya; ayrıca (akt. Buzanski, s. 28). Bristol'ın el yazısı okunaksızdır; dolayısıyla, karısına yazdığı el yazısı mektuplar için Buzanski'yi esas aldım.

14 Oturumlar. *The United States Congress House. Committee on Appropriations: Naval Appropriation Bill, 1922, Sixty-Six Congress, Third Session* (Washington, DC: Devlet Matbaası, 1921), s. 16. 1921 itibariyle Türk karasularında olan tüm ABD gemileri buradadır: *Scorpion, St. Louis, Brooks, Fox, Humphreys, Overton, Sturtevant, Williamson, Kane*, C-96 ve C-338; bkz. 867.00/1443. Bazı başka raporlarda biraz farklı bir gemi listesi veriliyor. Muhtemelen bazı gemiler Türk karasularına geçici olarak girip çıkmıştı; krş. 867.00/1449.

Bristol, Küçük Asya ve Konstantinopolis çevresindeki önemli liman kentleri arasında iletişimi sağlayan bu gemileri, Doğu Akdeniz ve Karadeniz arasındaki limanların çevresinde seyir halinde tuttu. 1919-1920 yılları arasında, ABD Donanması'nın Türkiye'de ele aldığı en öncelikli iş, Yakındoğu'ya Yardım Kuruluşu'nun (NER) etkinliklerini kolaylaştırmak[15], ulaşım ve koruma hizmeti sağlayarak Amerikalı misyonerlere yardımcı olmaktı. NER'in Konstantinopolis'teki yönetim müdürü Binbaşı Davis G. Arnold'dı. 24 Şubat 1919'da ABD Kongresi, "Küçük Asya'nın Ermeni, Süryani, Rum, diğer Hıristiyan ve Yahudi halklarını dışlamadan Avrupa'nın düşman olmayan ülkelerine yardım için" 100 milyon dolar verilmesini onayladı.[16] Amerikan Kızılhaçı'nın Konstantinopolis'te bir şubesi vardı zaten ve 1920'de burası Güney Avrupa için genel merkezlerden biri durumuna geldi. Yüzlerce yabancı insani yardım çalışanı ve misyoner, insanlık tarihinin en büyük insani krizlerinden birinin üstesinden gelmek için bu bölgeye gönderildi.[17] Bristol'ın istihbarat toplama başarısının en önemli kaynaklarının bu Amerikalı çalışanlarla birlikte kendi gemi kaptanları olduğunu belirtmekte yarar var.

Amiral Bristol, deniz gücünü yaymakta ve Dışişleri Bakanlığı'nı ona "Yüksek Komiser" unvanını vermeye ikna etmekte başarılı olmuştu. 12 Ağustos 1919'da, Washington'daki birçok görüşmeden sonra, "Her fırsatta ve her yerde, [Amerikan çıkarlarını] korumak ve desteklemek" yetkisiyle Yüksek Komiser oldu.[18] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı arşivlerindeki ilginç bir belge, Bristol'dan "Yüksek Komiser" unvanını kullanmaktan kaçınmasının, bunun yerine "ABD temsilcisi" (mümessil) unvanını kullanmasının istendiğini gösteriyor. Hariciye Vekâleti'ne kimin tarafından yazıldığı bilinmeyen, 15 Ekim 1923 tarihli bir mektupta şöyle deniyor:

---

15 Yakındoğu'ya Yardım Kuruluşu (NER) ilkin 1915'te ABD'nin İstanbul Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun Ermenilere ve Süryanilere insani yardım götürme talebi üzerine ABD'de örgütlenmişti ve başlangıçta Amerikan Ermenilere ve Süryanilere Yardım Komitesi olarak biliniyordu. Bu kuruluşun tarihi için bkz. http://www.neareast.org/who-we-are (erişim: 29.09.2020). Kuruluşun etkinliklerinin bir örneği için, bkz. US Congress, *Near East Relief: Report of the Near East Relief for the Year Ending December 31, 1923* (Washington, DC: Devlet Matbaası, 1924).

16 Beers, s. 212.

17 Örneğin, 1923 sonunda gelindiğinde, yalnızca NER Ortadoğu'da 166 Amerikalıyı istihdam etmişti. NER'in en kapsamlı işi yetimlerle ilgiliydi. 1 Aralık 1923 tarihi itibariyle NER'e kaydedilmiş 60.092 yetim vardı ve bu kuruluş ayrıca Yunanistan'a 16.788 ve Suriye'ye 5.312 yetim nakletti. Bu çocukların birçoğu Harput, Kayseri, Sivas ve Merzifon'dandı ve varış noktalarına eşek, deve ve at arabalarıyla nakledildi; bkz. *Report of the Near East Relief*, 1923, s. 9, 18, 19. Yakındoğu Amerikan Yardım Heyeti'nin I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Anadolu ve çevre bölgelere yaptığı insani yardımlara dair ABH İstanbul merkez ofisinde tutulan idari ve muhasebe kayıtlarını içeren bir başka rapor derlemesi için, ayrıca bkz. https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43 (erişim: 28.09.2020).

18 Buzanski, s. 39. Bir İngiliz belgesi 30 Ağustos 1919 tarihli bir raporda Bristol'ın bu yeni unvanını doğruluyordu; bkz. Büyük Britanya Ulusal Arşivleri, CAB/24/87.

> Amiral Bristol'a bundan böyle Yüksek Komiser unvanını kullanmaması gerektiğini bildirdim. İfadesinden, komiser/temsilci (*mümessil*) olarak anılmaya karşı çıkmayacağı anlaşılmıştır ve unvanını değiştirmek için hükümetinden yetki isteyecektir.[19]

Böyle bir talep, Ankara hükümetinin İstanbul'daki delegesinden gelmiş olabilir. 1923'e gelindiğinde, İstanbul'daki saltanat ortadan kalkmıştı. Bu mektubun sınıflanmasına bakılırsa (Hariciye Vekâleti, İstanbul heyeti), bu talebin aslında Ankara'daki milliyetçi yönetimden geldiği sonucunu çıkarabiliriz. Dolayısıyla, böyle bir talebin ardındaki nedenin, ABD temsilciliğini, diğer İtilaf Devletleri temsilciliklerinden ayrı tutmak olduğu düşünülebilir. "Yüksek Komiser" unvanı, halka askeri işgali hatırlatacaktı. Bristol'ın milliyetçilerin bu isteğine karşı çıkmak istemediği açıktır; bununla birlikte, kendi hükümetinden unvanının bir kez daha "ABD temsilcisi" olarak değiştirilmesini istediğinden kuşku duyulabilir.

ABD arşivlerinde, Konstantinopolis'teki İtilaf Devletleri yüksek komiserleri arasında iktidar mücadelesi olduğunu gösteren başka bazı belgeler bulunuyor. Bristol'ın ABD Dışişleri Bakanı'na gönderdiği bir mektupta, Türkiye'deki yabancı temsilcilikler arasındaki rekabeti olduğu gibi anlatılıyor. Bristol bunu şöyle rapor ediyor:

> İtilaf Devleri Yüksek Komiserleri, kendi devletlerinin kıdemli temsilcileri olarak Konstantinopolis bölgesini etkileyen ve Mütarekenin yürütülmesiyle ilgili meselelerde en üst makam olduklarını iddia ediyorlar. Öte yandan, Yüksek Kurul'un son kararı gereği, önceden İngiliz işgal birliklerine komuta eden General Harrington, bu bölgedeki Müttefik kuvvetlerin başkomutanlığına getirildi ve Mütarekeyi yürüten askeri gücün başında bulunmaya devam ediyor ve koşullar gereği, Konstantinopolis'in ve işgal birliklerinin güvenliğini korumakla yükümlü ve bu görev Yüksek Komiserler tarafından denetlenemiyor [...] [Bu ifade Yüksek Komiserler arasında anlaşmazlığa neden oldu ve benim] Amerikan Yüksek Komiseri olarak statümü ve Yüksek Komiser olarak kendi konumumu gözden geçirmeme yol açtı. *Başkan Wilson tarafından Yüksek Komiser olarak atanmamın, dış dünyaya Konstantinopolis'teki diğer temsilcilerden daha üstün bir konumda bulundukları izlenimi vermek isteyen İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerinde kıskançlık uyandırmış olduğuna kuşku yok.*[20]

Mektubun geri kalanında, Konstantinopolis'teki İtilaf Devletleri temsilcilikleri ve diğer yabancı temsilcilikler ile bunların arasındaki iktidar mücadelesi anlatılıyor. Bristol, Washington'a İngilizlerin kibirli tutumunu mesele yapmayacağını bildiriyor. Bristol'ın ima ettiği, Türkiye'deki kordiplomatikte, İngiliz Yüksek Komiser'in ondan daha rütbeli olduğunu görmekten duyduğu rahatsızlıktı.

---

19 Dışişleri Bakanlığı'na mektup; imza okunaksızdır. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) HR. İM. 21/222. Aksi belirtilmedikçe, tüm çeviriler bana aittir.

20 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na rapor, 12 Eylül 1921, 867.01/78; vurgu eklenmiştir.

Normal koşullarda, Bristol kıdeminden dolayı Konstantinopolis'teki başka herkesten daha rütbeli olmalıydı. Ne var ki Büyük Britanya, Konstantinopolis işgalinde başı çekmek istiyordu. Böyle bir iktidar kavgası, Müttefikler arasındaki ilişkilerin bir işareti olarak görülebilirdi; Bristol düpedüz kıskanç değilse bile, böylesi bir diplomatik gıptadan azade değildi kuşkusuz. Müttefik devlet yönetimleri, sahadaki bu rekabetleri kontrol altında tutmaya dikkat ediyordu. Örneğin, 18 Ekim 1921'de, Dışişleri Bakanlığı'ndan Robert Bliss, Bristol'ın mektubuna şu yanıtı verdi: "Ne Amerikan çıkarlarının ne de Amerikan temsilcisi olarak etkinliğinizin zarar görmesi bakımından bunu [...] mesele yapmama yaklaşımınız olumlu karşılanmıştır."[21] Dışişleri Bakanlığı Yakındoğu Masası'ndan Robert Bliss'e gönderilen bir mektup, Amiral Bristol'ın açıkça "diğer İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerinin ondan daha rütbeli olmalarını kabul ettiğini" doğruluyordu. "Bu konuda şimdi yapacak bir şey olduğunu sanmıyorum çünkü birdenbire en rütbeli komiser olmakta ısrar etmek sorun çıkaracak ve diğerlerinin tarafında gereksiz bir izlenim uyandıracak ve güvensizlik doğuracaktır."[22]

Bu yazışma, Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki I. Dünya Savaşı ganimetleri için Müttefikler arasında amansız bir rekabet olduğuna delalet ediyor. Bu rekabet, İtilaf Devletleri temsilcileri arasındaki ilişkilere de yansımıştır. Bristol'ın mektubunda dikkat çektiği gibi, bir unvan sadece bir unvan değil, belirli görevleri yerine getirmek için gerekli bir sertifika ya da diplomaydı. "Yüksek Komiser" unvanının ağırlığı, Bristol açısından Türklerle ilişkilerinden öte, diğer Yüksek Komiserlerle ilişkilerinde önemliydi. Mark Bristol, kendisine, ABD'nin çıkarlarını koruyabildiği ve kordiplomatikteki diğer meslektaşlarıyla eşit şartlarda muhatap olabildiği bir diplomatik alan açacak kadar hünerliydi.

İkincil kaynaklar, Amiral Bristol ile ABD'nin Konstantinopolis'teki mevcut diplomatik misyonu arasındaki ufak çaplı iktidar kavgasına da dikkat çekmektedir. Bristol, Konstantinopolis'teki ABD Dışişleri Bakanlığı görevlileri üzerinde üstünlük kurmak için, Donanma Bakanlığı'yla Dışişleri Bakanlığı'nı birbirine karşı kışkırtmakta başarılı oldu.[23] Bristol, "Yüksek Komiser" unvanını elde eder etmez, Konstantinopolis'teki Amerikan Büyükelçiliği'ne yerleşti. Konstantinopolis'e geldiğinde, Dışişleri Bakanlığı'nın siyasi komiseri Lewis Heck, zaten sağlık sorunları nedeniyle izin talebinde bulunmuş ve almıştı. Peter Michael Buzanski, 1909'dan beri ABD'nin Konstantinopolis komiseri olarak görevde bulunan Heck ile yeni gelen Bristol arasındaki kısa süreli

21 Robert Bliss'ten Bristol'a mektup, 18 Ekim 1921, 867.01/78.

22 867.01/77. Sayfanın altı paraf edilmiştir. Bu başharflerin söz konusu mektubun yazarlarına ait olduğunu varsayıyorum. Mektup 5 Ekim 1921 tarihlidir.

23 Buzanski, s. 31.

iktidar kavgasına dikkat çeker.[24] Bristol, eşine yazdığı bir mektupta, hayal kırıklığını dile getiriyordu: "Dışişleri Bakanlığı'nın [Konstantinopolis'te] toy bir tercüman olmak ve temsilcimiz olarak Türkçe konuşabilmek dışında deneyimsiz, genç bir görevlisi [var]. Buna karşın, İngiliz temsilci, Britanya hükümeti adına 'Yüksek Komiser' olarak atanmış bir amiral."[25] Bu sırada hasta olan Heck, görmüş geçirmiş Bristol'a denk değildi. Heck'in görevden ayrılışından sonra Bristol, Mondros Ateşkes Antlaşması koşulları ve her türlü askeri ve deniz kuvvetleri meselesiyle ilgili ilişkileri yürütme sorumluluğunu üstlendi. Ayrıca, kendisini Türkiye'deki yönetimle ve buradaki tüm diğer ülke diplomatlarıyla düzgün bir ilişki kurma görevini de biçti.[26] Ne ilginçtir ki, *New York Times*, 29 Ağustos 1919'da, Bristol'ın Yüksek Komiser olarak atandığı haberini vererek "Komiser ve Başkonsolos unvanını koruyan Bay Ravndal, Konstantinopolis'teki ticari ve benzer işlerden sorumlu olmaya devam edecek ve siyasi konularda, Yüksek Komiser'e bağlı çalışacaktır" diye doğruladı.[27]

Heck Konstantinopolis'ten ayrıldıktan sonra, Dışişleri Bakanlığı'nın Bristol'a "Yüksek Komiser" unvanını hemen vermediğini biliyoruz. 1919'un Mayıs ve Ağustos ayları arasında, ABD Dışişleri Bakanlığı ve Donanması da Bristol kadar bocalamışa benziyor. Örneğin, Amiral Bristol, bir denetleme gezisindeyken "ABD'nin Konstantinopolis Baş Siyasi Komiseri" olarak atandığını söyleyen bir mektup aldı.[28] Bristol karısına yazdığı bir mektupta, "Baş Siyasi Komiser"in, "Yüksek Komiser" demeye geldiğini söylüyordu.[29] Bu karışıklık, 1919 yılı Mayısı'nda, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın, ABD eski başkonsolosu Gabriel Bie Ravndal'ı Osmanlı İmparatorluğu'na "Komiser" olarak atamasından kaynaklandı ve "Baş Siyasi Komiser" unvanı Bristol'dan alındı.[30] Yukarıda belirtildiği gibi, bu karışıklık, Ağustos'ta Bristol'ın "Yüksek Komiser" ve Ravndal'ın onun astı olarak ("Komiser") atanmasıyla çözüldü.

1919 yılı Ağustosu'ndan itibaren Mark Bristol, Konstantinopolis'te Yüksek Komiserliğin yanı sıra şu unvanlara da sahip oldu: ABD'nin Türk Sularındaki Kıdemli Deniz Subayı, ABD'nin Yakındoğu'daki Gemicilik Kurulu Temsilcisi, Amerikan Kızılhaç'ı Konstantinopolis Bölümü Başkanı, Yakındoğu Komisyonu Genel Müdür Yardımcısı ve ABD'nin Türkiye'deki Konsolosluk

24 Buzanski. s. 32.

25 "Bristol Papers", 13 no'lu kutu, "Familiy Papers" başlıklı dosya, Mark Bristol'dan Helen Moore Bristol'a, 5-6 Ocak 1919; bkz. Buzanski, s. 28.

26 Bristol'ın atanmasıyla ilgili belirsizlik ona bu görevleri üstlenme fırsatını verdi; bununla birlikte, Türk devletiyle ilişkileri söz konusu olduğunda, çok geçmeden İstanbul'daki saltanata alternatif olarak Ankara hükümetinin ortaya çıkması belli ki bir zorluktu.

27 Ayrıca, bkz. *United States Naval Institute Proceedings* 45.7 (Temmuz 1919): 1816.

28 Amiral W. S. Benson'dan Amiral Bristol'a, 7 Mayıs 1919 (akt. Buzanski, s. 36).

29 Amiral Bristol'dan Helen Bristol'a, 12 Mayıs 1919 (akt. Buzanski, s. 36).

30 Buzanski, s. 37.

Ofislerinin Genel Müdürü.[31] 23 Kasım 1922 - 5 Şubat 1923 tarihleri arasında Bristol'ın Amerikalı delegelerden biri olarak Lozan Konferansı'na katıldığını da belirtmekte yarar var.[32]

Mark Bristol'ın biri Donanma, diğeri Dışişleri Bakanlığı için iki ayrı idari yapı oluşturduğunu belirtmek gerekiyor. Her iki idari yapı da bağımsız bir şekilde kendi kadrosuyla görevini yerine getiriyordu. Bristol'ın diplomatik personeli arasında birkaç sekreter, bir ticari ataşe ve bir müsteşar bulunuyordu.[33] Buzanski'ye göre bunun temel nedeni, Bristol'ın atandığı görevlerden birinin her zaman elimine edilebileceğinden endişe duymasıydı.[34] Böyle bir durumda, Bristol diğer organın işleyişini bağımsız sürdürmesini istiyordu. Robert Bachman, bu iki idari yapının birbirini tamamladığını öne sürüyor ve şöyle diyor: "Böylelikle, Donanma'nın geri çekilme zamanı geldiğinde, Büyükelçilik dosyalarının geriye eksiksiz bırakılması sağlanmıştı."[35] Bristol'ın atandığı önemli görevlerden birinden azledilmesi durumunda yine de gündemde kalmayı istemiş olduğunu görmek zor değil.

Öyle ya da böyle, Bristol büyük bir istihbarat toplama aygıtı oluşturduğundan, bu dosyalar çok ayrıntılı bilgiler içeriyordu. Örneğin, kendi emrindeki her muhrip kaptanına istihbarat subayı gibi davranma ve İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'nde bulunan istihbarat bölümü için günlük tutma talimatı vermişti. Dolayısıyla, askeri ya da başka yolla, çok sayıda istihbarat raporundan yararlanması mümkün olmuştu. Dahası, Bristol güvendiği birkaç kişiden Türkiye'de topladıkları bilgiler konusunda rapor vermelerini istedi. Bristol'a rapor verenler arasında iş insanları, misyonerler, yardım kuruluşu çalışanları ve gazeteciler vardı. Bristol, bu raporları Washington'a iletirken ne derecede güvenilir oldukları konusunda kendi görüşlerini de ekliyordu.

Bristol'ın not alma merakı tarihçiler açısından çok değerlidir. Onun bu merakı raporlarının bazen gereğinden uzun görülmesine yol açtı. Howland Shaw adlı eski bir yaver, bu konuda şöyle bir yorumda bulunmuştu: "Amiral, yedi satırda söylenebilecek bir şeyi yedi sayfada anlatıyordu." Bununla birlikte, kimi zaman özel bir davet mönüsünü ya da özel bir görüşmenin dakikasına varıncaya dek süresini içeren bu çok ayrıntılı raporlama tarzı, tarihçiler açısından olduğu kadar Washington için de yararlıydı. Bristol, diplomat ya da istihbarat subayı olarak yetişmemiş olmasına karşın, Washington'a gönderdiği bilgilerin güvenilirliğiyle ilgili elindeki malzemeyi sınıflamaya özen gösteriyordu. Bununla birlikte, hiç kuşku yok ki istemeden hata yapıldığı

31 Robert Bachman, "The American Navy and the Turks", *Outlook*, 132 (Eylül-Aralık 1922): 288-289.

32 Başmakale, "Rear Admiral Mark L. Britol: The President of American Peace Society", *World Affairs*, 101.2 (Haziran 1938): 66.

33 Beers, s. 214.

34 Buzanski, s. 40.

35 Bachman, s. 289. Beers da bu görüşteydi, s. 214.

da oluyordu. Buzanski, diplomatlık eğitimi almadığı için Bristol'ın istihbarat toplama bakımından önemli muhakeme hataları yaptığını belirterek[36] 867.00/1243 no'lu bir ABD arşiv belgesini buna örnek gösteriyor. Bu belge, Bristol'ın Dışişleri Bakanı'na gönderdiği bir telgraftır. Buzanski şöyle diyor:

> Bir defasında Bristol, İngiliz Komutan Townshend'ın Mustafa Kemal'le görüşmek için o sırada Malta'da tutuklu olan Rauf Bey'le [Orbay] birlikte Türkiye'ye gitmekte olduğu haberini verdi. Dışişleri Bakanı Bainbridge Colby, bu haberi alır almaz şöyle bir telgraf çekti: "Komutan Townshend, 16 Nisan'da New York'a geldi. Bilginize sunulur.[37]

Buzanski, Bristol'ın Washington'a gönderdiği bu haberi, kasıtsız bir yanlış bilgilendirme örneği olarak değerlendiriyor. Ne var ki Buzanski, Bristol'ın bu haberini ya okumamış ya manipüle etmiş olmalıdır. Bristol'ın Dışişleri Bakanı'na yazdığı, yukarıda sözü edilen telgrafın baş kısmında aslında şu açıklama yapılıyor: "milliyetçi kaynaklardan alınan doğrulanmamış ama inandırıcı bir bilgiye göre..." Açıkça görülüyor ki Bristol, bilgileri güvenilirliği temelinde sınıflandırıyordu. Aslında, Bristol'ın topladığı ve Washington'a aktardığı bilgilerin güvenilir olmasına gösterdiği böylesi bir özen birçok raporu için tipiktir. Eğer şüphe ettiği bir şey varsa, bunu raporlarında belirtiyordu. Bu, onun değerlendirmelerinin ve istihbarat raporlarının her türlü hatadan uzak olduğu anlamına gelmiyor. Bununla birlikte, Bristol'ın Türkiye'de karşılaştığı en ufak bir ayrıntıyı bile rapor etmeye "bayıldığı" göz önünde bulundurulduğunda, bu hatalar kasıtsız ve önemsizdi elbette.

Bristol'ın raporlarıyla ilgili bir diğer eleştiri de İstihbarat Müdürü olarak Robert S. Dunn'ı atamasından kaynaklanmıştır. Buzanski, ABD arşivlerindeki bir rapora (867.00/1495) dayanarak, Dunn'ın, Türklerin barbar katiller olarak resmedildiği bir yığın anlatıyla aynı minvalde olmayan birçok raporuna gölge düşürür. Buzanski şöyle der:

> Amiralin titizlikle İstihbarat Müdürü olarak seçtiği Robert S[tedd] Dunn adlı teğmenin varlığı yüzünden istihbarat birimi iyice önemini kaybetti... Teğmen Dunn'ın üç yıl boyunca ciddi bir istihbarat faaliyetinden çok bar dedikodusu ürünü olan sayısız istihbarat raporunda edebiyat yaptığı ortadadır.[38]

Buzanski bu hükmünü karşı kanıtlara değil, Harry G. Dwight'ın Warren Robbins'e (her ikisi de Dışişleri Bakanlığı Yakındoğu Masası mensubuydu) sunduğu kurum içi bir raporundaki ifadelerine dayandırır. Bu raporda Dunn, "fazlasıyla asparagas habercilik" raporları yazmakla kınanmaktadır. Ne ironiktir ki, aynı raporda, "Amiral [Bristol'ın] istihbarat subayı [Dunn] Türklüğe

36 Buzanski, s. 41.
37 Buzanski, s. 49, n. 68.
38 Buzanski, s. 41.

geçti ve Müslümanlar arasında Mehmed Ali Bey olarak tanınıyor" şeklindeki dedikodusuna da itibar edilmiştir.[39] Bu örnekte de Dunn'ın raporlarına gölge düşürmek için adının karalanmaya çalışıldığını görüyoruz.[40] Saygın Ermeni akademisyen Richard Hovannisian, Dunn'ı "Hindistan'da Budist keşiş olan, sonra Mehmed Ali Bey adını alarak Müslümanlığa geçen bir Ermeni düşmanı" olarak yaftalamıştır.[41] Her iki bilgi de doğru değildir. Dunn, hiçbir zaman Hindistan'a ayak basmadığı gibi, Budizme ya da Müslümanlığa da geçmemiştir. Agnostiktir.[42]

Amiral Bristol, görüşlerini dile getirirken hiçbir zaman diplomatik olmadığından, elbette tartışmalı bir şahsiyetti. Bu kişilik özelliği ona hem muhalif hem destekçi kazandırdı. Şimdi, Yüksek Komiser'i destekleyen ve onu itibarsızlaştırmak isteyen bu gruplara kısaca bakalım.

BRISTOL'IN MUHALİFLERİ

Bristol'ın muhalifleri kendi dinlerini yayan misyonerler, NER'in bazı mensupları, etkili Amerikalı tarihçiler, siyasetçiler, diplomatlar ve ABD'deki Ermeni ve Rum lobileri olarak sıralanabilir.[43] Amerikan basınının ezici bir çoğunluğu da Bristol'ın görüşlerini paylaşmıyordu. Jöntürk yönetiminin Ermenilere yaptığı mezalimden haberdar olan Amerikan kamuoyunun Türklere karşı katı bir duruşu vardı.

Ortadoğu'daki Amerikalı misyonerlerin geçmişi eskiye dayanıyor. Daha 1810'da, New England Cemaatçi Kilisesi, ABD'deki ilk örgütlü misyonerlik derneği olan Amerikan Yabancı Ülke Misyon Komiserleri Kurulu'nu (ABCFM) kurmuş ve bölgeye evanjelistler göndermeye başlamıştı. Osmanlı

39 "Memorandum for Mr. Robbins", 4 Ekim 1921, 867.00/1495. Farklı bir entelektüel ve siyasi çevreden gelen Princeton Üniversitesi'nden Heath W. Lowry, Richard Hovannisian'ın *The Republic of Armenia: From Versailles to London*, c. 2 (Los Angeles ve Londra: University of California Yayınları, 1982) adlı eserinde, Robert Dunn'ın adını karalamasına karşı bir makale yayımlamıştır. Lowry, Hovannisian'ı, Buzanski'nin Dunn'ın raporlarına gölge düşüren ifadesine güvendiği için eleştirmiştir; bkz. "Richard G. Hovannisian on Lieutenant Robert Steed Dunn", *The Journal of Ottoman Studies*, 5 (1986): 209-252. Robert Dunn'ın belgeleri Dartmouth College Kütüphanesi'nde, kutularda muhafaza ediliyor; bkz. http://ead.dartmouth.edu/html/stem42.html (erişim: 28.09.2020).

40 Aynı durum, ABD Büyükelçisi Henry Morgenthau tarafından gönderilen, Türkleri Ermenileri katletmekle suçlayan raporlar için de geçerlidir. Morgenthau, Ermeni yanlısı ve Türk düşmanı olarak yaftalanmıştı. Bu yaklaşım da aynı düzeyde problemlidir.

41 Hovannisian, s. 353, n. 109.

42 Dunn'ın kendisi anılarında bu dedikoduları yalanlamıştı: "Müslüman olmam söz konusu değil [...] Türkiye'de bulunduğum üç yıl boyunca agnostiklikten ödün vermedim ve her ırktan ve inançtan insana eşit davrandım."; *World Alive: A Personal Story* (New York: Crown Publisher, 1956), s. 313-314.

43 Dinç Yaylalıer, "American Perceptions of Turkey, 1919-1927", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Utah Üniversitesi, 1996, s. 8. Buzanski de Bristol'ın karşıtlarını ve yandaşlarını benzer şekilde tanımlar: "misyonerler, yardım kuruluşu çalışanları, Ermeniler, Türkler tek bir yaklaşım benimsediler; oysa iş insanları, Türkiye'de oturan ve ne yardım kuruluşu ne misyoner dernekleriyle ilişkisi olan Amerikalılar (Bristol) konusunda karşıt görüşe sahiptiler." Bkz. Buzanski, s. 99.

İmparatorluğu'ndaki misyonerler, Türkiye'de hayatlarını sürdürdükleri coğrafyaya bağlı olarak Türkler hakkında farklı görüşlere sahip oldular. Bazı akademisyenler, ağırlıklı olarak Türk bölgelerinde faaliyet gösteren misyonerlerin daha tarafsız olduklarını, buna karşın Ermeniler arasında yaşayanların özellikle Türk karşıtı olduklarını öne sürerler.[44] Misyonerlerin genelde Müslümanlardan ya da Yahudilerden çok Ermenileri kendi cemaatlerine katmakta başarılı olduklarına kuşku yoktu. Dolayısıyla, Ermenilerle birlikte yaşamaları durumunda Ermeni davasından yana olmaları anlaşılabilir. Hiç kuşku yok ki misyonerler Ermenilerin acılarına ilk elden tanıklık ettiler. Ancak, Müslümanlarla değil, yalnızca devlet yetkilileriyle temasa geçtiklerinden, diğer tarafın acılarından daha habersiz oldular.[45] Birçoğu uzun süredir imparatorluk topraklarında yaşayan bu misyonerlerin gözünde, Türkiye'de Mustafa Kemal'in önderliğinde yükselmekte olan milli hareket, Ermenileri acımasızca katleden İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) rejiminin bir diğer tezahürüydü. Bu misyonerlerin milliyetçilere bakışı 1915 olaylarının etkisi altında kalmıştı ve Hıristiyanlar üzerinde hüküm süren her Türk yönetimine duydukları güvensizlik gün gibi açıktı. Bununla birlikte, birçok misyoner, Türklerin derhal tarih sahnesinden silinmesini isteyecek kadar ileri gitti.

NER, Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren bir diğer kuruluştu ve üyelerinin ABD Yüksek Komiseri Bristol hakkındaki görüşleri birbirinden farklıydı. Amerikan Ermenilere ve Süryanilere Yardım Komitesi (ACASR) 1915'te, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun emriyle, I. Dünya Savaşı sırasında Ermeniler, Süryaniler ve Rumların sürülmesi, katledilmesi ve mezalime uğramasına karşılık kurulmuştu. Büyükelçi Morgenthau'yla birlikte yardımsever iş insanı Cleveland H. Dodge ve Protestan misyoner James L. Barton, Osmanlı İmparatorluğu'nun azınlıktaki halklarına acil insani yardım sağlamak için ortaklaşa ACASR'yi kurdular. 1919'da ABD Kongresi bu derneğe imtiyaz verdi ve Yakındoğu'ya Yardım olarak yeniden adlandırdı (bu topluluk kısa süre "Amerikan Yakındoğu'ya Yardım Komitesi" adı altında faaliyet gösterdi). Kurul, Amerikan halkını seferber ederek Yakındoğu'daki insani girişimlere eşi benzeri görülmemiş bir halk desteği sağlamakta ve 1915-1930 yılları arasında ülke çapında iddialı bir kampanya başlatmakta başarılı oldu. 4. Bölüm'de göreceğimiz gibi, Bristol, bazı NER üyeleriyle birçok anlaşmazlık yaşadı ve bu üyelerin ABD'deki yerel kiliselerde verdikleri söylevlerde, sahadaki durumu abarttıklarını ya da düpedüz yalan söylediklerini öne sürdü. Bazı NER çalışanları, ABD'deki kiliselerde bağış toplama faaliyetlerinde bulundular ve Bristol'a rapor edildi-

44 Yaylalıer, s. 9.

45 Seçil Akgün, "The Turkish Image in the Reports of American Missionaries", *The Turkish Studies Association Bulletin*, 13 (Eylül 1989): 97.

ğine göre, gerçekler konusunda tarafgir olmak için nedenleri vardı. Milliyetçiler, Anadolu'da bilfiil Ermeni ve Rum yanlısı politikalar güden birçok NER çalışanını ülkeden çıkardı. Sınır dışı edildikleri için kızgınlık duyan NER çalışanları, ABD'ye geri döndüklerinde, kendi kişisel öykülerini anlatarak basında ve kilise toplantılarında yürütülen Türk karşıtı kampanyaya büyük katkıda bulundular. Örneğin, *New York Times*, NER'in kuruluşundan itibaren Türkiye'de çalışmış ve Ankara hükümeti tarafından sınır dışı edilmiş Dr. Ruth Parmlee'nin öyküsünü yayımladı. Bu yazıda şöyle deniyordu: "Mustafa Kemal'in taraftarları, en alttakinden en üsttekine dek yozlaşmışlardı [...] Dr. Ruth, Kemalistlerin bu davranışını [sınır dışı edilmesini], yabancıların kendi aralarında fazla uzun kalmalarını istememelerine bağlıyordu." Dolayısıyla, yabancı düşmanı olarak görülüyorlardı.[46]

Bristol'a muhalif bir diğer grup ise diplomat, siyasetçi ve tarihçilerin arasından geliyordu. 1915 Ermeni katliamları sırasında ABD'nin Konstantinopolis Büyükelçisi olan Henry Morgenthau Türklerden hiç hazzetmiyordu. Türkleri şeytanlaştırmak için 1915 olaylarına dikkat çekmekten hiç geri durmadı. Büyükelçilik görevinde bulunduğu dönemde, Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu raporlar, Ermenilerin katledilmesi konusunda tarihçiler için çok gerekli ayrıntıları içeriyor. Bununla birlikte, Morgenthau milli rejim döneminde Türkiye'de değildi ve Türkleri, "İngilizlerin Gelibolu çıkarmasına yüzlerce savunmasız İngiliz'i öldürerek karşılık verecek bir psikolojik ilkellikte", kana susamış vahşiler olarak resmetmeye devam etti.[47] Ayrıca, Morgenthau'nun Konstantinopolis'teki görev süresi dolduktan sonra, Amerikan basını, Anadolu'da meydana gelen olaylarla ilgili onunla birçok röportaj yaptı. Örneğin, *The Literary Digest*, "Küçük Asya'daki Hıristiyanların Boğazlanması" başlıklı bir makale yayımladı. Bu makalede Morgenthau, Smyrna'nın (İzmir) yeniden ele geçirilmesinden sonra, Türklerin pek çok Hıristiyan'ı öldürdüğü ve işkence ettiğini iddia ediyordu.[48] Bu sırada Konstantinopolis'te Yüksek Komiser olan ve Smyrna'nın yeniden ele geçirilmesi ve yakılması eksenindeki olaylarla yakından ilgilenen Bristol, bu konuda tümüyle farklı sonuçlar çıkardı (bkz. 4. Bölüm). Bununla birlikte, şunu da belirtmekte yarar var: Yakındoğu'da cereyan eden olaylar çok önemli olmasına karşın bu iki Amerikalı diplomat, birbiriyle doğrudan temasa geçerek bu konuyu tartışmışa benzemiyor. Görüştüklerine ya da birbirlerine şahsen hitap ettiklerine ilişkin herhangi bir kanıt bulamadım. Tuhaf bir durum.[49]

---

46 "Anatolia Deportee Here; Dr. Ruth Parmless, Ousted by Kemalists, Says They Are All Corrupt", *New York Times*, 17 Haziran 1922, s. 5.

47 Henry Morgenthau, *All in a Life-Time* (New York: Doubleday and Page, 1922), s. 236, 275.

48 "The Butchery of Christians in Asia Minor", *The Literary Digest*, 23 Eylül 1922, s. 34-35.

49 İki diplomatın ilişkisi konusunda hiç ipucu bulamadım. Böyle bir ipucu varsa, umuyorum ki gelecekteki araştırmacılar kuşağı, bunun yerini belirler.

BRISTOL'IN DESTEKÇİLERİ

Her ne kadar Bristol'ın görüşlerine ve Türkiye'deki faaliyetlerine karşı güçlü ve yaygın bir muhalefet olsa da Türkiye'de yerleşik ve öteden beri yerli halkla etkileşim halinde olan büyükçe bir grup saygın insan vardı. Bu grupta, yeni Türkiye'yle ilişkilerin normalleşmesini isteyen iş insanları, gezginler, öğretmenler ve yüksek rütbeli askeri personel bulunuyordu. Onlar, Türkiye'deki ticari faaliyetleri savaştan büyük zarar gördüğü ve tutulması gereken tek yol hızla siyasi istikrarı sağlamak olduğu için, Bristol'la görüş birliği içindeydiler. Türkiye'yle ilişkilerde böyle bir normalleşme, ticaret açısından yararlı olduğu gibi, Hıristiyan azınlıkların korunması bakımından da yararlıydı. Bu grubun en seçkin üyeleri arasında Robert Kolej'in müdürü Caleb Frank Gates; Konstantinopolis Kız Koleji'nin müdürü Mary Mills Patrick; NER'den James L. Barton ile Amerikalı misyoner ve NER temsilcisi Annie T. Allen vardı.[50] Bristol'ın milliyetçi Türklerle ilişki kurma isteğini paylaşan bu grup üyeleri, Washington'a yazdıkları mektuplar ve basına verdikleri demeçlerle onun tutumunu desteklediler.

Bu grupta yer alan Barton ve Allen, Ermenilerin acılarına tanık olmuş iki Amerikalıydı. Allen, Ermenilerle iç içe yaşayan misyoner bir ailenin çocuğu olarak Harput'ta doğmuştu ve Türkçeyi kusursuz konuşuyordu. Barton ise Harput'taki yıllarını Ermenilerle birlikte geçirdiğinden, onlar için özel olarak kaygılanıyordu. I. Dünya Savaşı'nın bitiminde Barton, bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasından yanaydı ve böyle bir devletin kurulmasına destek vermesi için ABD Dışişleri Bakanlığı'na baskı yaptı. Bununla birlikte, Türk milliyetçiler ortaya çıkıp yeni rejimi ve hükümeti kurduklarında, Barton, Bristol'ın yandaşlarına katıldı ve Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan'ın hayal olduğu sonucuna vardı. Azınlık haklarının ancak Türkiye Cumhuriyeti çerçevesinde korunabileceği görüşünde olması bakımından Bristol'la hemfikirdi. Amerika bu amaç doğrultusunda milliyetçi Türkiye'yle uzlaşmalıydı.

Şunu belirtmek gerekiyor ki Bristol'ın destekçileri azınlıktaydı ve seslerini ancak Dışişleri Bakanlığı Yakındoğu Masası'na duyurabildiler. ABD Başkanı Woodrow Wilson bile en hafif ifadeyle Türklere sempati duymuyordu. ABD'deki Ermeni ve Rum lobileri çok güçlüydü ve bugün bile lobiciler ve tarafgir akademisyenler, Bristol'ı "Türk yanlısı" olarak damgalamakta tereddüt etmiyorlar. Amiral Bristol, Türkiye'deki görevi süresince Türk sempatizanı olmakla suçlandı. "Türk yanlısı" yaftası, Bristol'ın sahadaki gidişata bambaşka bir ışık tutan raporlarına gölge düşürmek için kullanılmıştı.

50 Bayan Allen, Bristol'ın Ankara'daki milliyetçilerle ilişkilerinde çok önemli bir şahsiyetti ve ABD'de bu konudaki yanlış bilgilendirmenin yayılmasına sözünü sakınmadan karşı çıktı. 1922'de öldü ve ABCFM, Bursa merkezi onun çeşitli misyonlara hizmetini öven bir demeç verdi. Bu önemli bir bilgidir çünkü Bayan Allen da yanlış bilgilendirmeye karşı duruşu nedeniyle Türk yanlısı olarak yaftalanmıştır. Bkz. < http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/12/id/16655> (erişim: 28.09.2020).

BRISTOL TÜRK YANLISI MIYDI?

Amiral Bristol'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan özellikle Ermeni ve Rum azınlıklar konusundaki "Türk yanlısı" duruşuyla ilgili çok şey yazılmıştır. Bristol'ın zaman zaman milliyetçi Türklere sempati duyduğuna pek kuşku yok; özellikle de, onun deyişiyle, "Türk ırkı"nın kötücül yaradılışı hakkında yanlış bilgilendirme, manipülasyon ya da bariz abartıyı fark ettiğinde. Bristol "Türk ırkı"nın iyi ve kötü özellikleri konusunda olabildiğince tarafsız olmaya çalıştı. Örneğin, bir raporunda şöyle diyordu: "Türklerin bazı kişilik özellikleri var ki başka ırklarınkinden çok daha üstün. Bu da insanın onlara sempati duymasına neden oluyor. Yine de başka tabi ırklara karşı yaptıklarının gözler önüne serdiği kötü kişilik özellikleri asla aklınızdan çıkmıyor."[51] Bristol, içinde yaşadığı çağa uygun olarak Ortadoğu'daki etnik/dini toplulukların ayırt edici özelliklerini özümsemeye yatkındı. Ne var ki Türkleri hiçbir zaman Batılı halklar mertebesine çıkarmadı.

Princeton Üniversitesi'nden Türkiye Çalışmaları akademisyeni Heath W. Lowry, Bristol'a yapıştırılan "Türk yanlısı" yaftasını ilk sorgulayanlardandı:

> Bristol'ın "Belgeler"ini inceleyen biri, Ermeni akademisyenlerin çalışmalarında sıklıkla dile getirmekte birleştikleri, onun "Rum karşıtı", "Ermeni karşıtı" ve "Türk yanlısı" olduğu yorumunu kolay kolay kabul edemez. Bristol hiçbir Ortadoğulu halkın savunucusu olmamıştır. Bölgenin yerli halkları *karşısındaki* tutumunu en iyi, onun ayrıntılı özel yazışmalarına sirayet eden yorumların bir dizi "tipik" örneği özetleyebilir.[52]

Bristol, 18 Mayıs 1919 tarihli bir mektubunda, Anadolu halklarına yaklaşımını özetliyordu: "Size hep söylediğim gibi, Yakındoğu'daki bu ırkların hepsi birbirinden farksız ve topunu bir torbaya koyup sallasanız, ilk çıkanın hangisi olduğunu anlamazsınız."[53]

"1920 dolayında Anadolu'daki Amerikalı Gözlemciler: Bristol Belgeleri" başlıklı makalesinde birçok alıntıya dikkat çeken Heath W. Lowry'nin kendisi de bazı meslektaşları tarafından "Türk yanlısı" bir akademisyen olarak tanınıyor. Yine de Lowry'nin, Bristol'ın bu şekilde yaftalanması konusunda vardığı sonuç, onunla aynı siyasi/entelektüel grupta sınıflanamayacak olan

---

51 "Bristol Papers", 16 no'lu kutu, 25 Mayıs 1919.

52 Heath W. Lowry, "American Observers in Anatolia ca. 1920: The Bristol Papers", Justin McCarthy vd., *Armenians in the Ottoman Empire and Modern Turkey (1912-1926)* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 1984), s. 42-58; s. 42. Ayrıca bkz. "Robert Dunn Papers", (erişim: 28.09.2020); Selma Ekrem, *Unveiled: The Autobiography of a Turkish Girl* (New York, 1942); Roger R. Trask, "The 'Terrible Turk' and Turkish-American Relations in the Interwar Period", *The Historian*, 33 (1970): 40-53.

53 Bu iyi bilinen alıntı Bristol'dan Sims'e 18 Mayıs 1919 tarihli bir mektuptandır ("Bristol Papers", 31 no'lu kutu); ayrıca bkz. Levon Marashlian, "The Armenian Question from Sevres to Lausanne: Economics and Morality in American and British Policies, 1920-1923", Yayımlanmamış Doktora Tezi, UCLA, 1992, s. 108; Brasited, s. 344.

Peter Buzanski dahil başka akademisyenler tarafından da paylaşılıyor. Buzanski de Bristol üzerine olan tezinde şu sonuca varmıştır: "Ermeni yanlısı olmamak, tarafsız olmak değil, Ermeni karşıtı olmak demekti; Müttefikler'den yana olmamak Türk yanlısı olmak demekti. Mark Bristol'ın bu tür insanların gözünde tarafgir ve Türk yanlısı olarak görülmek için tarafsız olmak dışında hiçbir şey yapması gerekmemişti."[54]

Siyasi odaklı akademisyenler, kendi yayınlarında Bristol'ın güvenilirliğine halel getirmeye uğraşsalar da bağımsız akademisyenler, Bristol'ın kendi gözlemlerini Washington'a dürüstçe aktardığını doğrulamakta zorlanmazlar. Bristol'ın yaşamöyküsünü yazan Buzanski, "Bristol hakkında tarafsız olmak imkânsızdı. İnsan ya onunla aynı fikirde olup onun politikalarını destekliyor ya da onunla aynı fikirde olmayıp onu 'korkunç Türk' ile aynı kefeye koyuyordu."[55] Yine de Buzanski'ye göre Bristol, "hikâyenin diğer yüzü"nü, ABD'de hiç anlatılmamış halini anlatıyordu. I. Dünya Savaşı sonrasında, ABD'deki siyasal ortamın Türk karşıtı olduğu su götürmezdi ama aynı zamanda Türkler hakkında büyük bir bilgisizlik vardı. Sözgelimi, Selma Ekrem adlı genç bir Türk kadın, ABD'ye bir seyahat deneyimini şöyle anlatıyordu:

> Amerika'da dehşetli bir söylence hüküm sürüyordu. Korkunç Türk Amerikalıların zihnine nakşolmuştu. Elinde kana bulanmış hançeri, hiddetli kara gözleri ve çalı gibi kaşlarıyla iri yarı bir insan. Korkunç Türk söylencesine uymuyordum ve öyle biri değildim. Doğrusu, pek çok kişi, açık tenli, yumuşak başlı ve bir Amerikalıdan pek de farklı olmayan gerçek bir Türk'le tanışmaktan hayal kırıklığına uğramıştı.[56]

ABD'de Bristol'e karşı bu tür bir kamuoyu etkindi. Türk karşıtı önyargı, Amerika'nın egemen siyasi çevrelerinde de gözle görülürdü. Amiral ile Senatör William H. King (1917-1941 yılları arasında ABD Senatosu'nda Utah'ı temsil etmiş Utahlı bir Demokrat) arasındaki bir görüşmenin kaydı çok açıklayıcıdır. Senatör King, Türklere karşı kendi önyargısını tasdikleyerek, ABD'de birçoklarının Bristol'ın Türk yanlısı olduğunu düşündüğünü öne sürer. 13 Temmuz 1925'te güncesine bu görüşmeyi aktaran Bristol, King'e verdiği yanıtı şöyle not düşmüştür:

> [King'e] birçok insanın böyle düşündüğünün farkında olduğumu söyledim ama bence bu şundan kaynaklanıyordu: *Dünyanın bu tarafında, bu ırk ya da milletlerden*

54 Buzanski, s. 174.

55 Buzanski, s. 21.

56 Selma Ekrem, Namık Kemal'in torunuydu. Genç Osmanlı oyun yazarı Namık Kemal'in imparatorlukta reform yapılması yolundaki etkili çağrıları, Sultan Abdülhamid tarafından sürülmesine neden oldu. Bkz. *Unveiled: The Autography of a Turkish Girl*, s. 302. İlkin 1930'da Ives Washburn tarafından yayımlanan bu kitabın First Gorgias Press tarafından yapılan son basımı (2005) 1930 baskısının tıpkıbasımıdır. Ayrıca bkz. Trask, "The 'Terrible Turk'" (Trask s. 43 ve 44'te bundan söz etmektedir); Thomas A. Bryson, "Admiral Mark L. Bristol, an Open-Door Diplomat in Turkey", *International Journal of Middle East Studies*, 5.4 (1974): 450-467; George Horton, *The Blight of Asia* (Indianapolis: Bobbs-Merrill Company, 1926).

> *birinden "yana" olmaksızın kesinlikle tarafsız bir tutum aldığınız takdirde, hemen onların davalarına yakınlık duymadığımızı düşündükleri gibi, "karşı" olduğunuzu da düşünüyorlardı* [...] *Tek bir şey olmaya çalıştım, o da Amerika yanlısı* ve başka her ulus ve ırk konusunda kesinlikle tarafsız olmak.[57]

Yüz yıl sonra, Bristol'ın bu ifadesinin hâlâ geçerli olduğuna işaret edilmelidir. Siyasi görüşlerin savunucuları, hiçbir siyasi konuda, bağımsız düşünce için bir gri alan bırakmıyorlar. Eğer bir topluluğun siyasi duruşuyla tümüyle aynı çizgide değilseniz, onun siyasi duruşuna "karşıt" ve bundan dolayı onun hasmı olmakla suçlanıyorsunuz. Oysaki tarihçinin rolü, tüm verilere eşit kuşkuculukla yaklaşmayı gerektirmelidir. Biliyoruz ki Amiral Bristol tam da bunu yapmaya çalışıyordu. Rum ve Ermeni lobilerinin ABD'de yaydığı haberler konusunda belli ki daha eleştireldi çünkü Amerikan kamuoyuna ulaşma ve bunu manipüle etme olanaklarına sahip olanların onlar olduğu görüşündeydi. Bristol, ABD'de yayılan bu haberleri, "Irklar arası ilişkiler konusunda yanlış bilgilendirme" olarak addettiği ve kıyasıya eleştirdiği için, hemen her zaman kendini Anadolu'daki dinler arası ilişkilere yönelik tutumunu savunur durumda buldu.

Örneğin, Konstantinopolis'te Piskopos J. H. Darlington'la tartışırken, şunu yineledi: "Benim Türk yanlısı olmakla alakam yok ama bağımsız bir Ermenistan'ı savunmadığınız takdirde Ermeni propagandacılar, Türklere olumlu yaklaştığınızı ya da Türk yanlısı olduğunuzu söyleyiveriyorlar."[58] Dışişleri Bakanlığı Yakındoğu Masası, Hıristiyan lobici grupların mektup yağmuruna tutulmuştu. Bu mektuplarda Bristol Türk yanlısı olmakla, Hıristiyan azınlığın amaçlarını paylaşmamakla ve ABD'nin Yakındoğu'daki yardımsever faaliyetlerinden çok, ticari çıkarları için bastırmakla suçlanıyordu. Allen Dulles,[59] Dışişleri Bakanı'na bir memorandumda, Amiral Bristol'a karşı yukarıda sözü edilen suçlamaların yapıldığı birçok mektup aldığını belirtiyor; bununla birlikte Dulles şöyle diyor:

> Konstantinopolis'teki ticari çıkarlarımızı canla başla desteklemesine ilaveten [Bristol] alandaki birçok misyonerlik ve yardım çalışanının, özellikle de savaş öncesi deneyime dayanan bir durum anlayışından çok mevcut duruma uyum sağlamış olanların güvenine nail olmuştur.
>
> Amiral Bristol'ın her zaman elinden geldiğince diplomatik olmadığı doğrudur. Yakındoğu'daki çeşitli ırkların birbirlerine çok benzediklerini; Rumların ve Ermenilerin yaptıkları mezalime ya da büyük devletlerin politika hatalarının Yakındoğu'yu karışıklığa sürüklediğine ve Müslümanların ulusal ve dini duygularını Hıristiyanlar aleyhine ayağa kaldırdığına atıfta bulunmadan yalnızca

57 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na, 17 Temmuz 1925, "Savaş Günlüğü", 867.00/1884; vurgu eklenmiştir.
58 "Savaş Günlüğü", 24 Haziran 1920, "Bristol Papers", 2 no'lu kutu.
59 Bu dönemde Allen Dulles, Dışişleri Bakanlığı'na bağlı çalışıyordu; sonradan CIA Başkanı oldu.

> Türklerin zulmünden söz ederek hikâyenin yarısını anlatmanın adil olmadığını düşündüğünü dile getirmekte hiç sözünü sakınmamıştır [...] aynı kaynaklardan ona yönelik başka eleştiriler gelmesini bekleyebiliriz ama şahsi görüşüm, Bakanlık'ın sürekli desteğini hak ettiğidir.[60]

Bu memorandum, açıkça Dışişleri Bakanlığı'nın ABD'deki bazı lobilerin itibarsızlaştırma faaliyetlerinin farkında olduğunu ve Bristol'ın yansız tutumunun takdir edildiğini ve ona güvenildiğini gösteriyor. Bundan dolayı Amiral Bristol, kendisi ve ekibi tarafından hazırlanan raporları Washington'a göndermeye devam etti. Bu raporlarda Türkleri eleştirmekten ve Türk tarafının yaptığı mezalimi belgelemekten geri durmadı.

Bristol'a karşı daha makul bir eleştiri, onun Amerikan ticari çıkarlarını –başta Ermeni ve Rumlar olmak üzere– Hıristiyan azınlıkların içinde bulunduğu kötü durumdan daha önde tutmasından kaynaklanıyordu. Bristol gerçekten de bir Açık Kapı diplomatıydı; bununla birlikte, Amerikan ticaretine karşı azınlık çıkarları, onun için bir tarafın kazandığı ölçüde diğer tarafın kaybettiği bir oyun değildi. Bristol'ın tespiti yerindeydi: Türkleri düşmanlaştırmak Hıristiyanların esenliğine daha büyük zarar verecekti. Bristol, Türkiye'de insan haklarını korumanın, büyük ölçüde tüm taraflara adil davranmaya ve diğerlerine zarar verme gücüne sahip olan tarafı kışkırtmamaya dayandığı hükmüne vardı.

Yine de, günümüzde bile, Bristol siyasal söylemde alışılmışın dışına çıktığından, haksız bir muamele görüyor. Bristol'ın aleyhindeki bu lekeleme seferberliği, Müslüman topluluklara da yardım eden hayır kurumlarına yönelik tutumunun, Türk yanlısı eğilimlerinin bir işareti olduğunu söyleyecek kadar iler gider. Örneğin, Bristol'ın, Türkiye'de görevde bulunduğu dönemde, İstanbul'da önce Çarşıkapı'da, sonra Nişantaşı'nda bir hastane kurulmasına aracı olduğunu biliyoruz. Uzun yıllar Bristol Hastanesi[61] olarak bilinen bu hastane, onlarca yıl ırk, milliyet veya din ayrımı yapmaksızın, İstanbul halkına hizmet vermeye devam etti. Bununla birlikte, başlangıçta bu hastane yalnızca Amerikalılara ya da Hıristiyanlara mı hizmet vermeli diye tartışılmıştı. Bununla ilgili bir yönetim kurulu toplantısında, Bristol, bu hastaneye ancak bir yıl daha yetebilecek kaynak sağlama konusunu gündeme getirdi. Kurula şu açıklamada bulundu:

---

60 "Memorandum for the Secretary", 15 Haziran 1922, 867.4016/596.

61 Günümüzde aynı hastane Amerikan Hastanesi olarak biliniyor. İlk başta, Bristol'ın önderliğinde Çarşıkapı'da kurulmuştu. 1939'da genişleyip Teşvikiye'ye taşınan bu hastane, sonunda bugün Nişantaşı'ndaki yerine taşındı. Başbakanlık Cumhuriyet arşivlerinde, Bristol ve karısının hastanenin açılış törenine davet edildiklerini gösteren bir belge bulunuyor. Törene davet için, bkz. 30-10-298-268-804-11; Luther Fowle'un Başbakan Refik Saydam'a Bristol'ın ölümünü ve dolayısıyla törene yalnızca karısının katılacağını bildirdiği mektup için, bkz. 30-01-5-22-9. Bu mektuptan Bristol'ın 13 Mayıs 1939 tarihinde John Hopkins Hastanesi'nde öldüğünü öğreniyoruz ama hastane 14 Ekim 1939 tarihinde yeniden açıldı.

> Bu hastanenin 1) sadece Amerikalılar tarafından Amerikan topluluğu için işletilen bir hastane mi 2) Amerikan topluluğuna ve Hıristiyan cemaatine hizmet veren bir hastane mi, yoksa 3) Amerikan topluluğunun ve Konstantinopolis'teki herkesin yararına bir kamu kurumu mu olacağına karar vermemiz gerekiyor. Şahsi görüşüm, bu üç modelden sonuncusunun yani bu hastaneyi tam anlamıyla kamu yararına çalışan bir kurum olarak işletmenin en cazip ve aynı zamanda en iyi sonuç verebilecek model olduğudur [...]
>
> Bu hastaneye gelen Ermeniler, Amerikan Hastanesi'nin varlık nedeninin yoksul Ermenilere bakmak olduğunu belirterek kendileriyle ilgilenilmesini ve ücretsiz tedavi görmeyi talep ettiler. Rum hekim, hastaneye yatırılacak Rum hastaların çok daha indirimli bir fiyattan tedavi görmesini sağladı. [Ne var ki] bana bildirildiğine göre, hastaneye gelen Türk hastalara, onlarla ilgilenecek kendi hastaneleri olduğu için, başka bir yere gitmeleri söyleniyormuş. Bay Blackett, hastanede kalan Türk hastalarla ilgili sorun çıktığında, Türk hekimin bir öneride bulunduğunu, Ermeni hekimin buna karşı çıktığını ve her defasında Ermeni hekimin önerisinin dikkate alınarak Türk hastaların hastaneden gönderilmiş olduklarını ifade etti. Güvenilir kaynaklar, Türk Tıp Derneği'nin yalnızca Hıristiyanların yararına işletildiğini belirttiği bu hastaneyi desteklemediğine dikkatimi çektiler [...]
>
> [Sonunda herkes şunda hemfikir oldu] din, siyaset ya da bu tür başka bir şeyden bağımsız olarak hastaneye kabul edilen hastaların bakımı ve tedavisiyle ilgili konular dışında hiçbir şey hastane tarafından dikkate alınmayacaktı.[62]

Bu rapordan öğrendiğimize göre, hastanenin tıbbi personeli arasında Amerikalı doktorların yanı sıra kendi cemaatlerinin çıkarlarını gözetmeye çalışan Rum, Ermeni ve Türk doktorlar da vardı. Bristol'ın hastaneyi etnik topluluklar ve dinler arasındaki rekabetten bağımsız kılmak için devreye girme çabası çok takdir edilmiştir. Bristol, çeşitli vesilelerle, yardım derneklerinin, hangi çevreden olursa olsun, muhtaç durumdaki herkese hizmet vermesi gerektiğini öne sürdü. Ne ilginçtir ki, hastanenin ve Türkiye'deki başka Hıristiyan yardım derneklerinin ayrım gözetmeyen bu politikası eleştiri nedeni olmuş ve Bristol'ın Türk yanlısı eğilimlerinin kanıtı olarak görülmüştür. Örneğin, *Ambassador Morgenthau's Story*[63] adlı kitabın yeni versiyonundaki bir makalede, büyükelçinin torunu III. Henry Morgenthau şunu iddia ediyor: "Utanmazca Türk yanlısı olan (Bristol), Amerikan yardım kuruluşlarını, Türklerin zulmettiği Hıristiyan azınlıkların yanı sıra muhtaç Türklere de yardım yapmaya teşvik etmiştir." III. Henry Morgenthau önce, Bristol'ın, Türkleri Hıristiyanlara karşı hoşgörülü olmaları için uyardığını kabul ederek kendi görüşünü şu sözleriyle savunuyor: "Bununla birlikte, [Bristol] Türklere

62 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na, açıklama, 19 Haziran 1924, 867.00/1802.

63 Bkz. Sonsöz, "The Rest of the Story", *Ambassador Morgenthau's Story* (Detroit: Wayne State University Press, 2003), s. 303.

şahsen tam nerede durduğunu açıkça belli etmiştir."[64] Yazar, Bristol'dan şu alıntıyı yapıyor: "Ermeniler de Yahudiler gibi bir ırk; milli duyguları yok denecek kadar az ve zayıf bir ahlaka sahipler."[65] Bununla birlikte, Bristol'ın Türkler dahil Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm topluluklarla ilgili olarak dile getirdiği benzer ifadeleri tümüyle es geçiyor. III. Henry Morgenthau, Bristol'ın sözlerini cımbızlayarak onun Türk yanlısı olduğu ve bu yüzden güvenilir olmadığı iddiasını savunmaya çalışıyor. Bununla birlikte, Türkleri eleştirmede çok faal olan büyükbaba Henry Morgenthau'nun ABD'deki Bristol karşıtı kampanyanın farkında olmasına karşın Bristol'ı eleştirdiğine ilişkin bir belge yoktur.

BRISTOL: BİR AÇIK KAPI DİPLOMATI

Bristol'ın Türk yanlısı olarak yaftalanmasının en önemli nedenlerinden biri de Woodrow Wilson'ın savunduğu Açık Kapı Politikası'nın ateşli bir savunucusu olması ve bunu Türkiye'de uygulamak istemesiydi. Şimdi kısaca bu dış politika konusuna bakalım.

ABD'nin Açık Kapı Politikası'nın ABD Dışişleri Bakanlığı'nın bugüne kadarki en önemli dış politika beyanlarından biri olduğu öne sürülebilir. 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında başlatılan bu politika, Avrupa'nın Çin'deki ticari rekabetine karşı geliştirilmişti. ABD, Çin'in ticaret pazarlarından dışlanmasına karşılık olarak tüm ülkelere açık erişim imkânı verecek bir ticaret düzenini destekliyordu. 6 Eylül 1899'da, Dışişleri Bakanı John Hay, bir "Açık Kapı Notası" yayımladı ve bunu Çin'de rekabet eden bellibaşlı Avrupa devletlerine gönderdi. Bu notada, Çin pazarının her ülkeye eşit oranda açık olması öneriliyor ve böylelikle tek bir devletin Çin'in kontrolünü ele geçirmesine set çekiliyordu. Bir anlamda bu politika, ABD'nin uluslararası arenada ticari rekabet oyununa katılmasına kapı araladı.

Başkan Woodrow Wilson, bu politikayı, I. Dünya Savaşı sırasında, özellikle ABD 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra Büyük Savaş'a girdiğinde benimsedi. Wilson, ABD dış politikasının bazı kılavuz ilkelerini belirledi. Bunlar antiemperyalizm, özerklik, bir tür ortak güvenlik, dünya düzeni ve Açık Kapı ticaret politikası olarak tanımlanabilir. Dünya kutuplaşmaya doğru yöneldiğinden, Wilson, liberal kapitalist enternasyonalizme dayanan daimi bir dünya düzeni kurmayı amaçlıyordu ve bu düzen emperyalizm tehdidinden ve sosyalist devrim tehlikesinden azade olacaktı. Amerikan başkanı, ABD'nin liberal değerlerinin yakında dünya siyasetine egemen olacağına

64 Aynı yer.
65 Aynı yer.

yürekten inanıyordu. Böylelikle ABD, ticaretin serbestçe yapıldığı uluslararası bir siyasal düzen kuracaktı.

Wilson, Lenin'in sosyalist kuramlarının tersine, uluslararası kapitalist sistemin, geçmişteki militan emperyalizmin ayak izlerini takip etmesi gerekmediğini düşünüyordu. ABD, dünyanın geri kalmış bölgeleri için bir ticaret ve ekonomik kalkınma programı hazırlayabilir ve kendi refahını bu yoldan bu ülkelere yayabilirdi. Gelgelelim, bunu yapmak için, ABD'nin kendi ürünlerini satacağı dünya pazarlarına girmesi gerekiyordu.[66]

İngilizlerin ve Fransızların bölgedeki fırsatçılığından rahatsız olan Bristol, Wilson'ın Açık Kapı Politikası'nı, Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tekeline karşı koymak için müthiş bir araç olarak gördü. ABD'nin Ortadoğu'daki dış politikasının Açık Kapı ilkeleri doğrultusunda olduğunu ilan etti. Bu, ABD'nin yararına olduğu gibi, Türk çıkarlarının da yararınaydı. Thomas A. Bryson'a göre,

> Amiral Sims'in Amerikan çıkarlarıyla ilgili talimatı ve "tüm ekonomik engellerin kaldırılması ve eşit ticaret koşullarının belirlenmesi" çağrısında bulunan Wilson'ın on dört maddesinden üçüncüsü, Bristol'a kendi misyonunun Amerikan ekonomik çıkarlarına ilişkin bölümüyle ilgili gerekli yönergeleri sağladı. 1920-1923 yılları arasında, Bristol çeşitli vesilelerle en az sekiz defa Amerika'nın Ortadoğu'daki dış politikasının kısmen Açık Kapı ilkesine dayandığını ve canla başla bunu uygulamaya çalıştığını öne sürdü. Görüleceği gibi, Amiral'e göre bu ilke, yalnızca o sırada Türkiye ve onun eski imparatorluğu üzerinde egemenlik kurmaya çalışan Müttefikler için değil, Türkler, Amerikalı misyonerler ve iş insanları için de geçerliydi.[67]

Bryson, Bristol'ın Açık Kapı Politikası ilkelerini savunarak altı basamaklı bir hedefe ulaşmaya çalıştığını belirtmekte haklıdır:

> Birincisi, Amerika'nın Türkiye'deki itibarını pekiştirmek; ikincisi, bu ülkede ekonomik büyümeye elverişli bir ortam yaratmak; üçüncüsü, İtilaf Devletleri'nin Türkiye'yle ticareti tekelleştirme girişimlerini etkisiz kılmak; dördüncüsü, ekonomik nüfuzu kolaylaştıracak bir Amerikan altyapısı kurmak; beşincisi, daha büyük bir ekonomik yarar sağlayacak entegre bir Amerikan ekonomik düzenini kurmak; altıncısı, Amerikan ticari girişimlerini Ortadoğu'daki yeni pazarlar için sıkı bir rekabete teşvik etmekti.[68]

Şunu belirtmekte yarar var: Bristol'a göre, Açık Kapı, misyonerlerin ve yardım kuruluşu çalışanlarının, yardım malzemelerini yalnızca Hıristiyanlara değil, Müslümanlara da dağıtmaları gerektiği anlamına geliyordu ve bu bazı misyonerler tarafından hiç hoş karşılanmayan bir durumdu. Diğer bir deyişle,

66 Bkz. Yaylalıer, s. 20-23.
67 Bryon, s. 452.
68 Bryon, s. 453.

Bristol'ın muhaliflerinin onu Hıristiyan halka ihanet etmekle suçlamaları için yeterince neden vardı.

Bristol'ın altı basamaklı hedefi, azınlıkları Türklerin gazabından korumanın ahlaki sorumluluğuna ihanet olarak değerlendirilebilir mi? Kaldı ki Bristol, 4. Bölüm'de ele alınacağı gibi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan azınlıkları, ABD'nin ticari çıkarlarına feda etmekle suçlanmıştı. Bristol'ın yardımsever sicili ışığında bakıldığında, bu suçlamayı savunmak mümkün değil. Yukarıda değinildiği gibi, Bristol, imparatorluktaki azınlıkları korumanın en iyi yolunun, onlara büyük zarar vermesi imkân dahilinde olan Türkleri düşmanlaştırmamak olduğu görüşünde son derece kararlıydı.

Ne olursa olsun, Bristol, özellikle bir grup misyoner ve elbette ki Büyük Britanya açısından ortalığı karıştırmaktan geri durmayacağını kanıtladığından, çeşitli çevrelerden muhaliflerinin, onu Konstantinopolis'teki görevinden almak için birçok girişimde bulunduklarını biliyoruz. Ne var ki bunda başarısız oldular.

BRISTOL'I KONSTANTİNOPOLİS'TEN UZAKLAŞTIRMA GİRİŞİMLERİ[69]

Bristol, Ermeniler ve Rumlar ile Türkler arasındaki çatışmalar, kurulması tasarlanan Ermenistan üzerindeki ABD mandası, yeni Kemalist yönetim ve Amerikalı misyonerlerin Türkiye'deki rolü gibi konulardaki kendine özgü tutumundan dolayı Amerikalı yardım kuruluşu çalışanlarının şimşeklerini üzerine çekti. Bunlar çoğunlukla misyonerlerden ve hatta ABD Dışişleri Bakanlığı Yakındoğu Masası'nın bazı mensuplarından oluşuyordu. Dışarıda, İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Yunan hükümeti, Bristol'ın, Müttefikler'in Yakındoğu'daki politikalarına yönelik görüş ve tutumu konusunda şikâyette bulundu.

Örneğin, Bristol'ı Konstantinopolis'ten uzaklaştırmaya yönelik ilk adımın Yunan hükümeti tarafından atıldığını biliyoruz. Dönemin Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos, Bristol'ın Yunanların İzmir'i işgalini ve hem Türkler hem Rumlar tarafından işlenen suçları araştıran Araştırma Komisyonu'ndaki "Yunan karşıtı" tutumuyla ilgili Dışişleri Bakanlığı'na şikâyette bulundu (4. Bölüm). ABD, Fransa, İngiltere ve İtalya temsilcilerinden oluşan ve Amiral Bristol'ın başkanlık ettiği bu komisyon, 1919'da 12 Ağustos - 15 Ekim arasında toplam 46 toplantı yaptı. Bu komisyonun raporunda, sivil halkın

69 Bu bölümü yazarken Buzanski'nin kitabının 6. Bölüm'ünden geniş çaplı yararlandım. Aksi belirtilmedikçe, benim yerini belirleyemediğim bazı ABD arşiv belgelerinden onun yaptığı alıntıları esas aldım. Bununla birlikte, bu belgeleri bulma şansına sahip olacak okurlar için dosya numaralarını belirttim.

katledilmesinde, Yunanistan'ın, Smyrna'daki Türk tarafından daha büyük bir sorumluluğu olduğu sonucuna varılmıştı. Türk tarafı da masum değildi elbette.[70] Venizelos'un Bristol'ı Türklerden yana olmakla suçlamasında ve görevden alınması talebinde bulunmasında bu sonuç etkili olmuştu.[71]

Bristol, Türkleri kayırdığı ve Yunanlara husumet gösterdiği suçlamalarını reddetti ve her zamanki sabrıyla bir kez daha kendi duruşunu açıkladı:

> Tüm ırklara ve gruplara karşı tarafsız ve adil bir tutumu tutarlılıkla korumaya çalıştım [...] Burada mukim bir Amerikalının yerli halkın zihniyetini anlaması zor ancak şu da yadsınamaz bir gerçek ki tarafsızlık tutumu yanlış anlaşılmış ve her hizip bundan kendi özel davasına düşmanlık güdüldüğü anlamını çıkarmıştır.[72]

Bristol, görev süresince, Türkiye'deki duruşunu savunmak için birçok benzer açıklama yapmak zorunda kalmıştı. ABD Dışişleri Bakanlığı Yakındoğu Masası'ndan Warren Robbins, Bristol'dan pek hoşnut değildi ve insanı [Bristol'ın] Yunan karşıtı değilse bile Türk yanlısı olduğunu düşünmeye sevk edenin her zaman "yerliler" değil, "başka raporlar, sözgelimi Smyrna'daki Konsolos Horton'un raporları" olduğunu söyleyerek karşı çıktı.[73] Robbins, ABD Dışişleri Bakanlığı çalışanlarının bile Bristol'ın Konstantinopolis'teki meselelere tek yanlı yaklaşımından yakındıkları gerçeğinin altını çizdi. Oysaki Dışişleri Bakanlığı'ndaki karar alıcıların Bristol'la uyum içinde oldukları ve Türkiye'ye yönelik politika oluşturmada onun önerilerine bağlı kaldıkları bir gerçektir.

Herhangi bir topluluk "yanlısı" ya da "karşıtı" suçlamaları, tartışmalı konuları ele alan araştırmacılar arasında nadirattan değildir. Buzanski'nin öne sürdüğüne göre, "Smyrna'dan George Horton, fanatik bir Hellenseverdi ve Bristol ve Dışişleri Bakanlığı tarafından da öyle görülüyordu. Karısı Rum'du. Türk-Yunan savaşının sonunda, Smyrna Türkler tarafından ele geçirildiği sırada Horton depresyon geçirdi, diplomatik görevinden istifa etti ve yaşamını Türk karşıtı, Yunan yanlısı kitaplar yazmaya adadı."[74] Okurun, ister Bristol (Türk yanlısı), ister Horton (Yunan yanlısı) için olsun, bu tür bir yaftalamanın öznel olduğunun ayırdında olması gerektiği ortadadır.

Öyle ya da böyle, Yüksek Komiser olarak Bristol'a ikinci muhalefet, Yakındoğu'ya Yardım Kuruluşu'nun bazı çalışanlarından geldi. Amiral Bristol ile NER arasındaki ilişkiler yeterince dostane başlamıştı; Bristol, NER'in Türkiye'deki çalışmalarını takdir ediyor ve övüyor, NER Yöneticisi James L.

---

70 Bkz. Buzanski, 4. Bölüm.

71 ABD Dışişleri Bakanı'nın bu şikâyet konusunda Bristol'a yazdığı 29 Haziran 1920 tarihli mektup 123.b773/18a'da görülebilir (akt. Buzanski, s. 206, n. 124).

72 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na mektup, 10 Temmuz 1920 (akt. Buzanski, s. 206, n. 125).

73 Bristol'ın Dışişleri Bakanı'na aynı mektubuna eklediği 10 Temmuz 1920 tarihli memorandum (akt. Buzanski, s. 206, n. 126).

74 Buzanski, s. 176. Ayrıca bkz. Horton.

Barton da buna aynı şekilde karşılık veriyordu.[75] Bristol birçok defa NER ile işbirliği yaptı. Bunlardan en önemlisi, NER mensuplarının bir limandan diğerine ulaşımlarının ABD muhripleriyle sağlanmasıydı. Ne var ki çok geçmeden anlaşmazlıklar su yüzüne çıktı. Örneğin, Bristol bazı NER sözcülerinin, NER adına para toplama amacıyla ABD'de "çarpık propaganda" yapmakta olduklarını öğrendi. Bazı misyonerler bu amaçla ABD'yi dolaşarak dinleyicilere Bristol'ın gözetimi altındaki Hıristiyanların Türkler tarafından katledildiğini anlatıyorlardı. Kiliselerde verilen bu söylevlerin NER'e önemli bir gelir kaynağı sağladığını belirtmek gerekiyor. Amiral Bristol, bunu öğrendiğinde çok sert bir tepki gösterdi:

> ABD'de halkımızı bu şekilde kandırmak korkunç bir suç [...] Günün birinde halkımız gözünü açacak ve sürekli hikâyenin yalnızca bir yüzünü dinlediğini ve bu yüzün de her zaman çarpıtıldığını ve yanlış bir şekilde aktarıldığını anlayacaktır.[76]

Bristol, katliamlara ilişkin gerçek ayrıntıların Amerikalılara anlatılmadığını iddia ediyordu. Olup bitenin kasıtlı olarak tek taraflı anlatılmasına da karşı çıkıyordu. Bu söylevlerde adil olmak için Rumların ve Ermenilerin de Türkleri katlettiğinden söz edilmesi gerekiyordu; bu, olayları doğru bir çerçeve içinde yansıtacaktı. Bu itiraz karşısında NER Başkanı Charles Vickrey, Rumların ve Ermenilerin de Türkleri/Müslümanları öldürdüklerini kabul ettiyse de sayı ve boyut bakımından bu katliamlar arasında fark bulunduğunu söyledi. Bu yanıt Bristol'ı iyice çileden çıkardı. ABD Yüksek Komiseri bu itiraza şöyle karşılık verdi:

> [Vickrey'e] bu tür bir gerekçeye sabrımın olmadığını söyledim. Beş sent çalmanın da beş dolar çalmak kadar kötü bir şey olduğuna inanıyorum ve aynı şekilde, yüzlerce insanı katletmek de binlerce ya da hatta milyonlarca insanı katletmek kadar kötü.[77]

Okur hangi görüşün altına imza atacağına karar verebilir; gelgelelim, bu ifade açıkça Bristol'ın zaman zaman NER ile anlaşmazlığa düştüğünü gösteriyor.

Bir diğer önemli nokta da Bristol'ın Harold C. Jaquith'le yaptığı bir görüşmeydi. Bu görüşmede amiral, Yüksek Komiserlik'in çeşitli NER temsilcileriyle bazı yazışmalarından söz etmişti. Bristol güncesine, "NER kurulu temsilcilerinin yazılı olarak ifade ettikleri gibi, 'sadece gerçeği söyledikleri takdirde yardım çalışmaları için para toplayamayacaklardı'" [vurgu eklenmiştir] diye kaydetmişti. Jaquith aynı noktaya parmak bastı. Bristol'ın buna yanıtı, "Bu, asılsız iddialarla para temin etmekti" oldu.[78]

---

75 Buzanski, s. 176.

76 Bristol'dan Edward C. Moore'a, 3 Mayıs 1920, "Bristol Papers" (akt. Buzanski, s. 207, n. 132).

77 Bristol, "Savaş Günlüğü", 25 Temmuz 1921 tarihli giriş, "Bristol Papers". Ayrıca, bkz. Buzanski, s. 178.

78 Akt. Buzanski, s. 207, n. 134; ayrıca, bkz. Bristol, "Savaş Günlüğü", 24 Temmuz 1921 tarihli giriş, "Bristol Papers".

Amiral Bristol durmaksızın NER misyonerlerinin tek taraflı raporlarını protesto etti. Örneğin, Dışişleri Bakanlığı'na çektiği bir telgrafta, derneğin propaganda faaliyetlerini beğenmediğini belirtiyordu:

> Yakındoğu'ya Yardım Kurulu'nun Türkler tarafından yapılan mezalimi düpedüz abartmaya devam ettiği halde Hıristiyan ırkların benzer eylemlerini kamuoyuna duyurmadığı propaganda faaliyetleri, Amerikalıların Türkiye'nin iç kesimlerindeki yardımsever çalışmalarının yanı sıra Hıristiyan ırkların yaşamını da tehlikeye atabilir. Bu durum bizim ticari çıkarlarımız aleyhine de işliyor ve aynı zamanda buradaki genel Amerikan çıkarlarını daha çok gözetme gücümü kırıyor.[79]

Bristol'ı eleştiren bazı kimselerin, onun ticari çıkarları sağlama almak uğruna Hıristiyanların içinde bulundukları kötü durumla ilgilenmekten vazgeçtiği iddiasını daha da ileri götürdükleri belirtilmelidir.[80] Bu alıntıda da açıkça görüldüğü gibi, ABD'nin ticari çıkarları, Bristol'ın tek taraflı ve manipülatif olarak değerlendirdiği, bazı NER mensupları tarafından yapılan propagandanın sonuçlarından yalnızca biriydi. Bristol hiçbir zaman Türklerin (ya da Kürtlerin) yaptıkları korkunç mezalimi yadsımadıysa da hikâyenin yalnızca bir yönünün anlatıldığına dikkat çekti. Bristol'ın tutumunun yalnızca ABD'nin ticari çıkarlarını koruma arzusundan kaynaklandığını ve bu süreçte Hıristiyanları ve onların Yakındoğu'daki davalarını gözden çıkardığını öne sürmek yanlıştır.

Son olarak, Amerikan Yabancı Ülke Misyon Komiserleri Kurulu'nun (ABCFM) mali işler sorumlusu William W. Peet, 60.000 Ermeni yetimin Türkiye'den tahliyesi konusunda Bristol'la anlaşmazlığa düşmüştü. Böylesine büyük bir önlemin, panik halindeki Hıristiyanların kitlesel göçünü tetikleyebileceğinden endişe eden Bristol son derece katıydı. Güncesine şöyle yazdı:

> Yetimlerin bizim tarafımızdan götürülmesi durumunda bile geri kalan Hıristiyan halkın, ne dersek diyelim [...] hiçbir tehlike olmadığını ve bundan dolayı yetimleri götürdüğümüzü söylesek bile korkuyla kaçışacağına Dr. Peet'in dikkatini çektim. Dolayısıyla, halk kitlesinde güven tesis etmek için bu yetimleri gerekirse gözden çıkarmak daha uygun görünüyordu.[81]

Ne ilginçtir ki, Dışişleri Bakanlığı, bu durum tespitinde Bristol'la aynı görüşteydi.[82] Buzanski'ye göre, Bristol, yeni Türk/Kemalist hükümete güven-

79 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na telgraf, 22 Haziran 1921, 860.J4016/76 (akt. Buzanski, s. 178).

80 Örneğin, bkz. Levon Marashlian'ın doktora tezindeki argüman (s. 95). Bazı yazarlar, Bristol'ın 'başlıca motivasyonu yeni Türkiye'yi Amerikan ticareti için bir fırsatlar diyarı haline getirmek' olan bir sabit fikirli olduğunu öne sürecek kadar ileri gittiler; ayrıca, James B. Gidney'nin Joseph L. Grabill'in *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1971) başlıklı kitabına ilişkin değerlendirmesi için bkz. *The American Historical Review*, 77.3 (Haziran 1972): 831-832. Gidney, Bristol'ı "adil" olarak değerlendiren başka kitaplar için yazdığı birkaç değerlendirmede, herhangi bir delil öne sürmeksizin Bristol'a benzer biçimde kara çalar.

81 Bristol, "Savaş Günlüğü", 22 Kasım 1921 tarihli giriş, "Bristol Papers" (akt. Buzanski, s. 181).

82 Dışişleri Bakanı'ndan James L. Barton'a 18 Şubat 1922, 367.116/808 (akt. Buzanski, s. 181).

diğinden, 60.000 Ermeni çocuğun katledileceğini sanmıyordu. Dr. Peet'in hükümete böyle bir güveni yoktu. Bundan dolayı Peet, Bristol'ın görevden alınmasında işbirliği yapmak için James L. Barton ve Charles V. Vickrey'e yanaştı. 1922 başlarında, ABD Dışişleri Bakanı Charles Evan Hughes'a Mark Bristol hakkında şikâyette bulunan, Dr. Barton'dı.[83] Barton, Bristol'ı, Kilikya Ermenilerinin yanı sıra Türkiye'den sürülmüş bazı misyonerlerin de geri getirilmesi için Kemalistlere yeterince baskı yapmamakla suçluyordu.

Dışişleri Bakanlığı, bu suçlamalara karşı amirali savunmaktan geri adım atmadı. Barton'a, Bristol'ın, Ermenilerin Türk topraklarından tahliye edilmemesi konusundaki tutumunu tümüyle onayladığını bildirdi. Barton'a gönderilen mektubun sonunda şöyle deniyordu: "Bakanlık, politika ve yöntem söz konusu olduğunda, dürüst görüş ayrılıklarının genellikle yeri olduğunu kabul etmekle birlikte [,] Kurulunuzun ya da tüm bileşenlerinin, yorulmak nedir bilmeyen böyle bir devlet görevlisinin iyi niyetinden şüpheye düşmesini hiç istemez."[84]

Bu yanıt üzerine Dr. Barton, Bristol'a karşı benzer ithamlarda bulunarak onun görevden alınması için bir girişimde daha bulundu. Dışişleri Bakanı'na yazdığı bir diğer mektupta, Bristol'ın Amerikalı misyonerlerin taleplerine kayıtsız kaldığında ısrar etti. Ayrıca Türkiye'de yürüttüğü politikaya olumlu bakan tek halkın Türkler olduğunu ve Türklerin sözüne Amerikalıların sözünden daha çok güvendiğini belirtti. Sonuç olarak Barton, Konstantinopolis Yüksek Komiseri olarak Bristol'ın yerine, misyonerlerle ve Büyük Britanya temsilcileriyle işbirliği yapabilecek, bölge konusunda çok deneyimli, profesyonel bir diplomat getirilmesini istedi.[85]

Dışişleri Bakanlığı'nın bu mektupla ilgili attığı tek adım, Bristol'dan, misyonerlerin Anadolu'dan sürülmesi konusuna ve buna engel olmak için ne gibi önlemler aldığına dair bilgi istemek oldu. Öyle görünüyor ki Bristol, bu taleple Anadolu'daki misyonerler hakkında ne düşündüğünü açıkça ortaya koyma fırsatını ele geçirmişti. Bakan Hughes'a yanıtında, Sultan'a *şeklen* itirazda bulunmanın yararsız bir hareket olduğunu belirtti. Bunun yerine, Türkiye'deki çok saygın Amerikalı misyoner Annie Allen aracılığıyla Ankara'daki milliyetçilere başvurmayı ummuş olduğunu söyledi. Ne var ki Bayan Allen'ın zamansız ölümü, buna imkân vermemişti. Belli ki Bristol, idareyi Ankara'daki milliyetçilerin üstlenmiş olduğuna ve İstanbul'a başvurmanın

83 George R. Montgomery'den Dışişleri Bakanı'na, 6 Ocak 1922, 123.B773/31; Buzanski, s. 182-183.

84 Dışişleri Bakanı'ndan James L. Barton'a, 18 Şubat 1922, 367.116/808 (akt. Buzanski, s. 183).

85 James L. Barton'dan Dışişleri Bakanı'na, 27 Mart 1922, 367.116/815 (akt. Buzanski, s. 185). ABCFM arşivlerinde Barton'ın Bristol'ın Yüksek Komiser olarak Konstantinopolis'teki görevine karşı lobicilik yapma çabasına işaret eden bir mektup bulunuyor; Robert L. Daniel'in *American Philanthropy in the Near East, 1820-1960* (Atina, OH: Ohio University Press, 1970), s. 66, n. 53'te belirttiği gibi, Barton'dan G. Montgomery'ye, 19 Aralık 1921, ABC 3., c. 358, s. 543 (Haughton Library, Harvard University).

yararsız olacağına kanaat getirmişti çünkü İstanbul'daki saltanat, sahadaki olaylara hâkim olacak otoriteye sahip değildi.

Bristol, Türkiye'deki Amerikalı misyonerlerin, ülkenin yeni siyasi gerçeklerine uyum sağlamakta zorlandıklarına işaret ederek karşı hamlede bulundu. I. Dünya Savaşı öncesinde, Kapitülasyonlar, onların daha geniş bir alanda faaliyet göstermelerine imkân vermiş ve onları icraatlarının sonuçlarından korumuştu. Osmanlı merkezi yönetiminin taşradaki denetimi sayesinde korunmuşlardı. Ne var ki I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, yerel yetkililer daha büyük bir güç kazandılar ve birçok Türk, açıkça rakip dini kampta (Hıristiyan) sınıflandırdığı misyonerlere karşı daha olumsuz bir tavır aldı. Amerikalı misyonerler kendilerini Türk devletinin yıkılmasını isteyen ve bunun için savaşan Ermenilerle özdeşleştiriyorlardı. Bristol'a göre, Türklerin misyonerlere bu bakışı, ABD'nin gelecekte dünyanın bu tarafındaki misyonerlik, yardımseverlik, eğitim ve asıl önemlisi ticari faaliyetlerine büyük zarar verme potansiyeline sahipti. Bu noktada Bristol önemli bir analiz yaptı. Amerikan misyonerlik çalışmasının, Anadolu'daki dinler arası şiddetin çözümüne hiçbir katkıda bulunmadığını belirtti. Osmanlı İmparatorluğu'nda azınlıktaki ırklar (örneğin, Ermeniler) Amerikalılar tarafından eğitilmiş, onlara Hıristiyan ve Amerikan ilkeleri aşılanmıştı. Bu eğitim onları entelektüel olarak imparatorluktaki Müslüman vatandaşlarına oranla daha etkin kıldıysa da Türk ortamından daha çok kopmalarına yol açtı. Bristol, Anadolu'daki Kemalist hareketin başarısından dolayı bölgenin gelecekte "Türk" kalacağını önceden görerek misyonerlik faaliyetlerinin hikmetini sorguladı ve şu öneride bulundu:

> Eğer Amerikalı misyonerler ve eğitimciler Yakındoğu'daki çalışmalarına devam edeceklerse, Hıristiyan ırkların şu anda fiziksel olarak kendilerini içinde buldukları ortama nasıl uyum sağlayacakları sorusunu enine boyuna düşünmeleri gerekecektir. Bu ortam Türk ortamıdır ve öyle sanıyorum ki Türk ortamı olmaya devam edecektir.[86]

Bu mektup 9 Mayıs 1922'de, Kemalistlerin İzmir'de Yunan kuvvetleri karşısında zafer kazanmalarından dört ay önce yazılmıştı. Bu, Türklerin "Hıristiyan/emperyalist saldırganlar" karşısındaki zaferine damgasını vurduğu düşünülen bir zaferdi ve Osmanlı saltanat çevrelerinde bile birçokları böyle bir zaferin kazanılabileceğinden kuşku duyduğundan, Bristol'ın öngörüsü övgüye değerdir. Öyle görünüyor ki Bristol, 1921'den itibaren Ankara'daki Kemalistlerin/milliyetçilerin sonunda galip geleceklerine kanaat getirmişti.[87]

86 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na, 9 Mayıs 1922, 367.116/820 (akt. Buzanski, s. 186-187).
87 Buzanski, s. 179.

Bu sıralarda, ABD Dışişleri Bakanı Charles Evans Hughes, Bristol hakkında bu defa da İngilizlerden bir şikâyet aldı.[88] İngiltere'nin ABD Başkonsolosu Sir Auckland Geddes, Bristol'ın İngiltere'ye karşı hayli hasmane bir tutum içinde olduğunu, Müttefikler'in Türkiye'de düzeni koruma çabalarına sürekli müdahale ettiğini belirtiyordu. İngiliz diplomat ayrıca Bristol'ın, Müttefikler'in Konstantinopolis'teki yetkilerini ABD'nin zararına suiistimal ettikleri gibi yanlış bir varsayımla hareket ettiğinden yakınıyordu. Bakan Hughes, İngilizlerin suçlamalarını açıkça reddetti ve kesin olarak Bristol'ı savundu. İtilaf Devletleri'nin Türkiye'deki icraatına ilişkin kaygılarını İngiliz diplomatla paylaşmaktan çekinmedi. Ayrıca Hughes, zamanında Bristol'ın Türkiye'de yaveri olan Allen W. Dulles'tan İngilizlere brifing vermesini istedi.[89] Bu şikâyete karşılık, Hughes'un Bristol'a karşı tavrı epeyce diplomatikti; Dışişleri Bakanı, amirali Türkiye'deki hizmetlerinden dolayı övdükten sonra kibarca payladı:

> Eğer bu çıkarlardan ödün vermeden Müttefik mevkidaşlarımıza daha dostane bir işbirliği yapabilirseniz [...] memnuniyet duyacağım [...] dolayısıyla, mektubumu alır almaz Müttefik meslektaşlarınızla yeniden o gayriresmi ilişkiyi kurmak için gayret etmenizi istiyorum. Bu, Müttefikler'in misyonlarıyla aranızda ortaya çıkan sorunların dallanıp budaklanmadan çözümlenmesini kolaylaştırabilir.[90]

Bristol, Kemalistler zafere doğru ilerlediklerinden, Washington'da Hughes'un bir süredir İtilaf güçlerinin baskısı altında olduğunun farkındaydı. Allen Dulles, Türkiye'deki eski patronunu Washington'daki gelişmelerden haberdar etmeyi âdet edinmişti; dolayısıyla, Hughes'un mektubu, Bristol'u çok rahatsız etmedi çünkü onun bu mektubu baskı altında kaleme aldığını biliyordu.[91]

Amiral Bristol'a göre, ABD'li misyonerlerin ve İtilaf Devletleri'nin baskıları ile ABD'nin Yakındoğu'daki çıkarları arasında denge kurma ikilemi konusunda ABD'nin alacağı pozisyon basitti. Bristol, Allen Dulles'e özel mektubunda, bunu apaçık bir biçimde dile getirdi:

> Bana öyle geliyor ki [...] bu iki ateş arasında kalmamamız gerekiyor; yani bir yanda ticari çıkarlar, diğer yanda Hıristiyan azınlıkları korumak [...] herkese adil davranılan dürüst bir oyunda ayak direr ve her durumda azınlık haklarına saygı

88 Buzanski, bu şikâyetin Britanya'nın ABD Başkonsolosu Sir Auckland Geddes'tan geldiğini belirtir; ne var ki bu iddiaya ilişkin herhangi bir atıf yoktur. Bkz. Buzanski, s. 188, 209, n. 160. Lord Curzon'ın Bristol'ın faaliyetlerinden şüphe duyduğunu biliyoruz; bkz. *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939* (Londra: Her Majesty's Stationery Office, 1972), s. 413, n. 3.

89 Dulles daha sonra CIA başkanı (1953-1961) oldu. Bununla birlikte, 1920'li yıllarda, Bristol'a bağlı olarak Türkiye'de hizmet verdikten sonra, Dışişleri Bakanlığı Yakındoğu Masası başkanlığı yaptı.

90 Dışişleri Bakanı'ndan Bristol'a, 4 Mayıs 1922, 124.676/39a (akt. Buzanski, s. 189). Buzanski bu mektubun içeriğinin 5 Mayıs 1922 tarihinde Konstantinopolis'e telgrafla bildirildiğini ve ABD arşivlerindeki belgenin 124.676/39b no'lu olduğunu belirtiyor (s. 209, n. 161).

91 İtilaf Devletleri'nin Konstantinopolis'teki yüksek komiserlerinin kentteki kordiplomatiğin liderliğini üstlenmek için rekabet ettiklerini biliyoruz. Bristol, Dışişleri Bakanı'na yazdığı 12 Eylül 1921 tarihli mektupta (867.01/78) bunu açık biçimde anlatır.

> gösterilmesinde ısrar edersek, yere sağlam basmış oluruz. Aynı şekilde, halkın çoğunluğunun bir azınlığın askeri gücü tarafından baskıya maruz bırakıldığı bir yerde, ırk ya da din ayrımı yapmaksızın bu çoğunluğun yanında yer almalıyız. Aynı şekilde, ticari çıkarlarımız söz konusu olduğunda, ilgili herkes için geçerli olan aynı hakkaniyet ilkesinin gereğince dikkate alınmasında ısrarcı olmalıyız.[92]

Aynı mektupta Bristol, baskıdan kurtulmanın en iyi çaresinin, Amerikan kamuoyuna Yakındoğu'daki koşulların tam bir resmini vermek olduğunu öneriyordu.

İngilizlerin bu gayreti, bir istisnayla, Bristol'ın ABD'nin Konstantinopolis Yüksek Komiseri olarak görevinden alınması için bilinen son girişimdi. Britanya'nın, Bristol'ın 1923'te Lozan Konferansı'ndaki "Türk yanlısı" duruşundan yakındığını da biliyoruz.[93] Kemalistlerin 1922 Smyrna (İzmir) zaferinden sonra, ABD Dışişleri Bakanlığı, Ankara hükümetiyle sağlıklı ilişkiler kurma ve bunu sürdürme gereğine tam anlamıyla ikna olmuştu. Amiral Bristol bu iş için biçilmiş kaftandı. Bristol üzerine çalışan Buzanski, "1919-1922 yılları arasındaki dönemin siyasal gerçekleri göz önünde bulundurulduğunda, Dışişleri Bakanlığı, Mark Bristol'ın, elinde silah olmasa bile savaşmaya hazır bir Amerikan hakları savunucusu olduğunu teslim ediyordu. Dolayısıyla, Bristol'a çoğu zaman tam yetki verilmişti" diyerek doğru bir sonuca vardı.[94] Başkan Calvin Coolidge'in ABD'deki Türk karşıtı lobilere karşın Bristol'ın halihazırdaki görevinde kalması için üstelediğini biliyoruz.[95]

ÜSTLERİNİN BRISTOL HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

1925'in ikinci yarısında, Bristol beş aylığına ABD'ye gitti. Kara Harp ve Deniz akademilerinde çeşitli konuşmalar yaptı, radyo istasyonlarına ve gazetelere demeç verdi, onuruna verilen yemeklere katıldı. Dışişleri Bakanı Charles E. Hughes'un New York Amerikan Ticaret Odası Başkanı E. E. Pratt'a 7 Kasım 1925 tarihli bir mektubu, bize bu dönemde Amiral Bristol'ın onuruna bir akşam yemeği daveti verildiği bilgisini aktarıyor; Dışişleri Bakanı bu davete katılamamış ama ev sahibine bir mektup göndermişti. Bakan Hughes bu mektupta şöyle diyordu:

> Pazartesi akşamı Amiral Bristol'ın onuruna verilen akşam yemeğine meşguliyetim nedeniyle katılamayacağım için büyük üzüntü duyuyorum. Bu ülkeye büyük bir

92 Bristol'dan Allen W. Dulles'e, 24 Mayıs 1922, "Bristol Papers" (akt. Buzanski, s. 191).

93 ABD Ulusal Arşivleri'nde bu iddiaya ilişkin bir atıf vardır. Robert Craigie tarafından şikâyette bulunulmuştur; dosya no: 133.B773, 84 no'lu Kayıt Grubu (akt. Braisted, s. 347).

94 Buzanski, s. 198.

95 Frank B. Kellogg'dan (Dışişleri Bakanı) Donanma Bakanı'na (Curtis B. Wilbur), 4 Mayıs 1925, 123. B773/97 (akt. Braisted, s. 371, n. 76).

> bağlılıkla ve verimlilikle hizmet etmiş birine hak ettiği takdirin gösterilmesine dahil olmak isterdim. Son yıllarda, hiçbir ABD temsilcisinin, Amiral Bristol'ın Yakındoğu'daki görevinden daha zorlu bir göreve getirildiğini sanmıyorum. Bu önemli görevlerini yerine getirirken yalnızca yeteneğini ve bilgisini değil, güçlü kişiliğini ve adalet duygusunu da ortaya koydu. Bunlar üstlendiği görev için ender bulunan niteliklerdir. Bristol tüm halkımızı kendisine borçlu kıldı. Ona hürmette size ve bu yemekte hazır bulunan herkese katılmak büyük bir zevktir. Bristol ideal bir devlet görevlisidir.[96]

Ticaret Bakanı (1921-1928) ve gelecekteki ABD Başkanı (1929-1933) Herberth Hoover'in ekteki mektubu da Bristol'ı aşağıdaki gibi övüyordu:

> Muhakkak ki hepimiz Mark Bristol'ın onuruna burada toplanmaktan büyük memnuniyet duyuyoruz. Savaş sonrası dönemin yeniden yapılanma çalışmasında yurtdışında etkin olan hiçbir Amerikalı, önemli bir devlet hizmeti vermek bakımından daha yüksek bir standarda erişmemiştir. ABD'nin Türkiye'de fevkalade çeşitli pek çok alanda –hayırseverlik, eğitim, insani ve ticari– menfaatleri vardır. Amiral Mark Bristol, bunları teraziye vurarak büyük bir gayretle gözetmiş ve birlikte yaşadığı [muhatap olduğu?] kimselerin adil menfaatlerine büyük saygı göstermiştir. Bu, ona şüphesiz ki Devlet'in ve halkın güvenini kazandırmıştır.[97]

Gelecekteki Amerikan başkanı Hoover'ın ve Dışişleri Bakanı Hughes'un övgü dolu mektupları, aslında Amerikan yönetiminin Bristol'a hayranlığını temsil ediyordu. Aleyhindeki birçok propagandaya Yüksek Komiserlik görevinden alınması için yürütülen yoğun lobicilik faaliyetlerinin de eklenmesine karşın, Amiral Bristol, üstlerinin desteğini ve saygısını kazanmıştı. Bu aynı zamanda Bristol'ın Amerikan çıkarlarına öncelik verdiğini, raporlarının ve analizlerinin, bu dönemde ABD'deki genel havaya ve kamuoyuna aykırı düşmesine karşın doğru ve adilane bulunduğunu kanıtlıyor.

Amiral Bristol, ABD ile Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerin yeniden büyükelçilik düzeyinde kurulduğu 24 Mayıs 1927'ye dek Türkiye'de Yüksek Komiser olarak kaldı. 19 Mart 1927 tarihli bir telgrafta, Dışişleri Bakanı Frank B. Kellogg, Bristol'a, ABD'nin Konstantinopolis Yüksek Komiseri olarak görevinin sona erdiğini bildiriyordu. Telgrafta şöyle deniyordu:

> Başkan, özellikle gelecekte Donanma'daki kariyerinizi düşünerek, size şunu bildirmemi istedi: Önümüzdeki 1 Haziran'dan itibaren Türkiye'de kalmanızın isteneceğini sanmıyor. Başkan ve ben şimdiki görevinizin sona ermesinin Hükümet için kaçınılmaz bir kayıp olduğunu takdir etmekle birlikte Türkiye'de kalışınızı 1 Haziran sonrasına uzatmanın Donanma'nın planlarıyla çatışabileceğinin farkındayız. Türkiye'deki hizmetlerinizin muhakkak ki layık olduğu takdiri görebilmesi için Donanma'yla mümkün mertebe işbirliği yapmayı temenni ediyorum... Donan-

96 Bu mektup Washington'a gönderilen 2 Şubat 1926 tarihli rapora eklenmişti, 867.00/1914.
97 Aynı mektup, 867.00/1914.

> ma Bakanı'nın, Doğu Akdeniz Müfreze Komutanı olarak size gerekli talimatları vereceği anlaşılmıştır..[98]

Bristol'ın görevden alınması, ona karşı yürütülen bir lobicilik faaliyetinden dolayı olmayıp büyükelçi statüsünde profesyonel bir diplomat atama gereğinden kaynaklanmıştı. William Braisted, 1927'de Lozan Antlaşması 6 oyla ABD Senatosu'ndan geçmeyince, Bristol'ın yeniden Donanma'nın Asya Filosu'na tayinini talep ettiğine dikkat çekiyor.[99] ABD Dışişleri Bakanlığı ve Donanma'nın Bristol'ı her zaman büyük bir değer olarak gördüğünü ve ona hizmetlerinden dolayı şükran duyduğunu belirtmekte yarar var. Bristol, diplomatik görevini tamamladıktan sonra, Donanma'daki kariyerine geri döndü.

Bristol'ın Türkiye'den nihai olarak ayrıldığı tarih ve saati tam olarak biliyoruz. Bristol 23 Mayıs 1927'de "Savaş Günlüğü"ne sonuncu gününü kaydeder:

> 'NORTH CAROLINA'nın komutanlığını üstlendiğim 16 Nisan 1917'den beri tuttuğum resmi günlüğümü, bu [giriş] ile sona erdiriyorum. Yarın ABD'nin Türkiye'deki Yüksek Komiseri olarak görevimi devredecek ve saat 13:15'te Simplon Ekspres ile Paris'e gitmek ve oradan ABD'ye devam etmek üzere buradan ayrılacağım.

Dolayısıyla, Bristol 24 Mayıs 1927'de Türkiye'den ayrıldı. günlüğünü gönderdiği Washington'a sonuncu raporunda, Ali Said Paşa'yla görüşmesini aktarıyordu.[100] 16 Mayıs 1927 tarihli bir girişte, Türkiye için son tavsiyeleri sorulan Bristol, Ali Said Paşa'ya ağaç dikilmesini ve ovaların yeniden ağaçlandırılmasını önermişti: "Bunu yapmanın en iyi yolu, ülkedeki her vatandaşa bazı tatillerde ağaç diktirmek ve ağaç yetiştirmekte en iyi sonucu alanları vergiden muaf tutmaktır."[101] Mark Bristol, 1 Haziran 1927'de Mustafa Kemal'in İstanbul'a ilk ziyaretine tanık olmadı. Mustafa Kemal ile İstanbul arasındaki sekiz yıllık ayrılığın sonuna damgasını vuran bu önemli olayı, ardılı Joseph Grew'un kaleme aldığı, ABD arşivindeki bir sonraki kayıttan (867.00/1972) çok daha ayrıntılı anlatabilirdi.

9 Eylül 1927'de, Bristol, amiral rütbesiyle Asya Filosu komutanlığını üstlendi.[102] Yakındoğu'dakinden farklı olarak Çin'de, ABD'nin Asya Filosu Başkomutanı olarak tek bir resmi görevde bulundu ve bu Bristol'ın ABD'nin

---

98 Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Komisere (Bristol), 19 Mart 1927, 123.B773/147c.

99 Braisted, s. 348; StaNav'dan (Bristol) BuNav'a, 27 Mart 1927, 45 no'lu Kayıt Grubu, Donanma Kayıtları ve Kütüphanesi Dairesi, WT File.

100 Bristol, büyük olasılıkla cumhuriyet rejiminin üst düzey generallerinden Ali Said Akbaytogan'dan (1872-1950) söz ediyor.

101 Sheldon Crosby, 9 Haziran 1927 tarihinde, Bristol'ın "Savaş Günlüğü"ndeki son bölümü bir rapora ekleyerek Dışişleri Bakanı'na gönderdi, 867.00/1971.

102 Bristol 20 Haziran 1927'de Beyaz Saray'dan ve 28 Haziran 1927'de Donanma Bakanı'ndan atanmasını onaylayan mektuplar aldı, "Bristol Papers", 64 no'lu kutu.

Çin'deki ticari ve misyonerlik çıkarlarını korumak için çalışmasına engel oldu ki bu onun o dönemde bile hâlâ en büyük arzusuydu.

Bristol'ın Çin'deki ender diplomatik faaliyetlerinden biri de 1927'de Komünistler ile Milliyetçiler arasındaki Çin İç Savaşı'nda bir anlaşmaya varılması için çalışmasıydı. Her ne kadar Türkiye'deki gibi diplomatik bir görevde bulunmuyorduysa da Amiral Bristol'ın Kasım 1927'de Çinli milliyetçilerin lideri Çan Kay-Şek'le görüştüğünü biliyoruz. Çan, bu görüşmenin başında, Türkiye'deki hizmetinden dolayı Bristol'ı övdü. Amiral, Türklerle yakın işbirliği yaptığını ve onların arasından birçok dost edindiğini söyleyerek yanıt verdi.[103] Görünüşe göre amiral, milliyetçilerle sıkı bir işbirliği yapabileceği izlenimini uyandırmaya çalışıyordu. Clark G. Reynolds, *Famous American Admirals* (Ünlü Amerikalı Amiraller) adlı kitabında, Bristol'ın Çin'de bulunduğu iki yıl süresince diplomatik alanda başarılı olmadığını öne sürüyor.[104] Bristol'ın diplomasideki ününün Çin'e kendisinden önce ulaşmış olduğunu söylemeye gerek yok. Ne var ki burada yalnızca denizci olarak bulunduğundan, diplomatik becerilerini sergileme fırsatı bulamamış olmalıdır.

Eylül 1929'da görev süresinin sona ermesi üzerine Bristol, bu dönemde ABD Donanması'ndaki en yüksek daimi rütbe olan tuğamiralliğe geri döndü. Daha sonra ve son olarak Donanma Bakanlığı'ndaki Genel Kurul'a atandı. Bu kurul, denizcilik meselelerinde bakana tavsiyede bulunan bir grup seçkin kıdemli deniz subayından oluşuyordu. 1930 ilkbaharında Bristol, Yürütme Kurulu başkanı oldu. Bu, Washington'daki donanma kurumunun en üst makamına yakın bir mevkiydi.[105] Bristol 1 Mayıs 1932'de emekli oldu.[106]

Amiral Bristol, emekliliğinde Türkiye'yle ilgili birçok yardım faaliyetinde bulundu[107] ve İstanbul'daki Amerikan Hastanesi'nin inşa sürecini takip etti.[108] Bristol'un emeklilik yıllarındaki sağlığı konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Amiral, yeğeni John B. Bristol'a yazdığı 1 Nisan 1939 tarihli bir mektupta, hastalığının ciddiyetine ilişkin herhangi bir ipucu vermez: "Pazartesi, birkaç gün gözlem altında tutulmak üzere hastaneye yatıyorum. Ameliyatın gerekli olup olmadığına öyle karar verilecek. Yaşlılığın getirdiği sorunlardan biri ve bunu atlatmak beni memnun edecektir. Bunun dışında

103 Bernard D. Cole, *Gunboats and Marines: The United States Navy in China, 1925-1928* (Newark: University of Delaware Press, 1983), s. 145.

104 Reynolds, s. 42-43.

105 Brasited'in makalesinde Bristol'ın kariyerinin bu kısmına ilişkin bir hayli bilgilendirici bir bölüm vardır; bkz. Brasited, s. 357-367.

106 Heck, s. 158-159.

107 Bunların arasında en çok dikkate değer olanı Türkiye'nin Amerikalı Dostları'ydı (American Friends of Turkey). Bkz. Rıfat Bali, *The Saga of a Friendship: Asa Kent Jennings and the American Friends of Turkey* (İstanbul: Libra: 2010).

108 İstanbul'daki Amiral Bristol Hastanesi'ne bağlı bir hemşirelik okulu da vardı.

her ikimiz de iyiyiz. Helen Teyze'nin işleri her zamanki gibi yolunda."[109] Amiral Bristol'ın hastaneden sağ çıkmadığını biliyoruz; 13 Mayıs 1939'da hayatını kaybetti. Ne yazık ki hastalığının mahiyetini kesin olarak bilmiyoruz. Ölümünden sonra, 1941 ve 1945 yıllarında, onun onuruna iki ABD gemisine *USS Bristol* adı verilmiştir.

Bristol'ın görev süresi, Ortadoğu/İslam tarihinde önemli sonuçlar doğuran pek çok olayın meydana geldiği bir dönemle çakışmaktadır. Dolayısıyla, Bristol'ın raporları, geç Osmanlı ve erken Türkiye Cumhuriyeti tarihinin karanlık köşelerine büyük gereksinim duyulan bir ışık tutuyor. Sonraki bölümlerde bu önerme kanıtlanacaktır.

109 Mark Bristol'dan John Bristol'a, "Bristol Papers", 13 no'lu kutu, 1 Nisan 1939.

3

ABD Konsolosluk Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü ve Türkiye'nin Doğuşu

Bristol Türkiye'ye geldiğinde, ABD iyi bir itibara sahipti. ABD'nin, Türkiye'ye savaş ilan etmiş, savaş döneminde gizli antlaşmalara katılmış ve "Avrupa'nın hasta adamı"nın ölümünden istifade etmek için zemin hazırlama yarışına girmiş İtilaf Devletleri'nin bir parçası olmayışının, Türkiye'nin Amerika'ya iyi niyet yatırımında bulunmasında büyük payı oldu. Thomas A. Bryson'a göre, "Bristol Türkiye'deki Amerikan imgesine zarar verecek bir politika izlemekten kaçınmaya dikkat ediyordu."[1]

Bristol'ın deniz subayı olarak atanmasının başlıca nedenlerinden birinin de ABD'nin çıkarlarını yani misyonerleri ve tüccarları korumak, yanı sıra nüfuz kazanmak için rekabet eden diğer Avrupa devletlerini dizginlemek için bir güç gösterisi yapma gereği doğarsa diye, Türk karasularındaki donanma varlığını artırmak olduğunu biliyoruz.[2] Bristol ilk başta "ABD'nin Türkiye'de Görevli Kıdemli Deniz Subayı" olarak atanmıştı. Bu sıfatla, Dışişleri Bakanlığı'na, özellikle Türkiye'deki siyasi meseleleri ele alan raporlar göndermesi mümkün değildi. Dolayısıyla, imparatorluktaki durumu anlatan raporların çoğunun, ABD'nin İstanbul'daki komiserleri Lewis Heck ya da Bie Ravndal tarafından gönderildiğini görüyoruz. Bununla birlikte, 1919'un ikinci yarısından itibaren Washington'a gönderilen birçok diplomatik raporun yalnızca Bristol'ın imzasını taşıdığını da görmekteyiz.

Okur, 1919 yılının, muzaffer İtilaf Devletleri'yle bir barış antlaşması imzalamayı bekleyen Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği açısından çok önemli bir yıl olduğunu aklında tutmalıdır. Bristol Türkiye'ye geldiğinde, imparatorluk ölüm kalım savaşı vermekteydi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşuyla sonuçlanan Milli Mücadele henüz başlamamıştı. Bristol Konstantinopolis'e gelir gelmez, İtilaf Devletleri arasındaki gizli anlaşmalara, çıkar çatışmalarına ve Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği konusunda spekülasyonlar yapıldı-

1 Thomas A. Bryson, "Admiral Mark L. Bristol, an Open-Door Diplomat in Turkey", *International Journal of Middle East Studies*, 5.4 (1974): 450-467; 454.

2 Konstantinopolis Büyükelçiliği'nin Norveç doğumlu siyasi komiseri Bie Ravndal, Bristol'ın "Bu iş için doğru adam" olduğunu söylemiş ve "El altında oldukça etkili bir gücün olması için daha çok gemi filoya katılmalıdır" demişti; Ravndal'dan Dışişleri Bakanı'na, 7 Mayıs 1919, 867.00/871.

ğına tanık oldu. Olan biten her şey konusunda bilgi ediniyor, bunları değerlendiriyor, sonuç çıkarıyor ve Washington'a bildiriyordu. Bu değerlendirme, çıkarım ve tavsiyelerini ABD Dışişleri Bakanlığı'yla paylaşmaktan asla geri durmuyordu. İnceleme konusu olan dönemdeki ABD diplomatik raporları, Türkiye'deki ABD misyonunun Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü nasıl algıladığı ve daha sonra yeni Ankara hükümetine yaklaşımı konularında pek çok bilgi içeriyor. İmparatorluğun akıbeti, Amerikan devleti açısından en ivedi meseleydi ve Bristol'ın ilk raporları, imparatorluğun siyasi geleceği konusunda vardığı ilk sonuçları ortaya koyuyor. Bu bölümde, Bristol'ın Osmanlı İmparatorluğu'na ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin görüşlerinin nasıl evrildiği takip edilecektir.

Bristol, üstlerine gönderdiği birçok raporda, Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğinin nasıl şekillenebileceğine ilişkin görüşlerini etraflıca anlatıyordu. ABD'nin Türkiye'de Görevli Kıdemli Deniz Subayı sıfatıyla Bristol, Donanma'nın Avrupa Komutanlığı'ndaki üstleriyle de görüşlerini paylaşıyordu ve bu konuda Dışişleri Bakanlığı'na ve Donanma Bakanlığı'na rapor verdiğini biliyoruz. Bristol deniz subayı sıfatıyla Osmanlı İmparatorluğu'na geldikten sonra, ilk gözlemlerini, Donanma Bakanlığı'ndaki üstlerine aktardı. İlk yorumları imparatorluğun bölüşülmesiyle ilgiliydi:

> Türkiye'nin çeşitli bölgelerindeki halkla yapılan görüşmelerden elde edilen bir yığın belgesel kanıtı incelediğimde ve bizzat topladığım birinci elden bilgilerle birlikte her türlü siyasi ve dini bakış açısını göz önünde bulundurduğumda, iki kesin sonuca varmak zorunda kaldım. Birincisi, halihazırda hiçbir Türk yönetiminin, Avrupa'da ya da Asya'da bir yerde otorite kurmasına izin verilmemelidir. İkincisi, hem Avrupa'da hem Asya'da Türk İmparatorluğu'nu oluşturan bölge, bugün bağımsız devletlere bölünmemelidir.
>
> Yüzlerce yıllık bir tarih, Türkiye'nin her yerindeki mevcut kargaşa durumunun kanıtları, yakın zamanda tabi ırklara yapılan aptalca, barbarca ve korkunç muamelenin hepsi birden vardığım ilk sonucun ne kadar sağlam olduğunu kanıtlıyor. Türk İmparatorluğu'ndaki çeşitli ırklar birbirlerine karışmış olarak umutsuzluk içinde yaşıyorlar. Irk ve din farklarına karşın bu şekilde yaşamaları, birbirlerine bağımlı olduklarının kesin bir kanıtı [...] imparatorluğun bağımsız devletlere bölünmesi, ki bu günümüzde yapılabilir, son derece büyük bir ırkçı nefret bürümüş bir azınlığı, çoğunluğun denetimi altına alacaktır [...] Eğer [Paris] Barış Konferansı, Türkiye'nin bölüneceğini ilan edecekse, bunu yapmadan önce kan dökülmesi ve karışıklığı önlemek amacıyla bütün Türkiye'nin silahlı kuvvetler tarafından işgal edilmesi gerektiği düşünülüyor.
>
> Şu apaçık bir gerçek ki, en iyi plan, Türkiye'yi bütün olarak finanse etmek, keza demiryolları, telgraf hatları, suyolları ve liman tesislerinden oluşan tam bir ağ kurmak ve sınır hatlarının oluşturduğu ticari engelleri ortadan kaldırmaktır.[3]

3 StaNav Constantinople'dan (Bristol) Simsadus London'a telgraf (Avrupa'daki Amerikan Donanma filosunun telgraf adresi), 18 Mart 1919, 867.00/121.

Bu rapor, Bristol'ın Konstantinopolis'e gelişinden topu topu iki ay sonra hazırlanmıştı ve sahadaki mevcut durumun çok iyi idrak edildiğini gösteriyordu. Bristol'ın Osmanlı yönetimini hor gördüğü bellidir. "Eğer Türk [Osmanlı olarak okuyun] yönetimi yeniden kurulursa, yüzyılın suçu olacaktır bu" diye belirtiyordu. "ABD'nin böyle bir karara ortak olması durumunda biz de bu suça ortak oluruz. Ayrıca, sessiz kaldığımız ve buna karşı sesimizi yükseltmediğimiz takdirde biz de bu suça ortak olacağız."[4]

Bristol belli ki yoz Osmanlı yönetimine kızgınlık duyuyordu ama can çekişmekte olan imparatorluk ve onun çok etnikli, çok dinli vatandaşları ekseninde dönen uluslararası politikaya da aynı derecede içerliyordu. Bu sıralarda Britanya'nın ABD'yi imparatorlukta Ermeni mandasını üstlenmeye zorladığını ve diplomatik görüşmelerde bu konunun ön planda tutulduğunu biliyoruz. Bristol imparatorluğun çok dinli topluluklarının dinamiği konusunda gayet bilgili görünüyor. ABD'nin Ermeni mandasını kabul etmesi (bkz. 4. Bölüm) fikrine var gücüyle karşı çıkmış, bunun yerine bütün Osmanlı İmparatorluğu üzerinde bir ABD mandası kurulmasını desteklemiştir. Ona göre, bir dış gücün bütün imparatorluğa kendi kararlarını dayatması durumunda içerideki etnik/dini rekabetin yabancı bir güçle saf tutması bertaraf edilecekti. Yoksa, imparatorluk içindeki rakip topluluklar muhakkak ki vekâlet savaşına tutuşacaklardı. Amiralin bu tahmini, sonradan Yakındoğu'da Filistin ve Suriye'de kurulan İngiliz ve Fransız mandalarıyla ilgili onu haklı çıkardı.

ABD Yüksek Komiseri'nin, Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğu ve Yakındoğu politikasına çok itibar etmediğini baştan söylemek gerekiyor. Bristol, ABD Dışişleri Bakanı'na yazdığı bir mektupta, ABD'nin dünyanın bu tarafına yeterince ilgi göstermediğini ve Büyük Britanya'nın kendi ekonomik çıkarları için bu bölgeyi ele geçireceğini vurguluyordu:

> Bakanlıkla yazışmalardan ve ABD'deki basından Yakındoğu meselelerine büyük bir ilgi duyulmadığı izlenimini edindim... Ne var ki Yakındoğu'daki sorunların çözülmesinin ABD'nin büyük çıkarına olduğu kanısındayım [...] Bu barış antlaşmasıyla ve Amerikan çıkarlarını korumakla şimdi ilgilenmediğimiz takdirde yakın gelecekte Amerika'nın dünyanın bu tarafında ticaret yapmasının engellendiğini göreceğiz [...] Bu bölgelerde mandacılık kisvesi altında geniş topraklar alan Büyük Britanya'nın gün gibi açık olan emperyal eğilimlerine dikkat çekmem gerekiyor [...] İngiltere'nin geçmişini bilen biri için onun bu toprakları Milletler Cemiyeti ilkelerine uygun biçimde koruması altına almakta olduğu tasavvur edilemez [...] Bana öyle geliyor ki ABD'deki halk kitlesi, İngiliz İmparatorluğu'nun bu yayılmasına karşı gözünü açık tutmalıdır.[5]

4 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na rapor, 23 Ocak 1920, 867.01/7.

5 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na, 7 Mayıs 1920, 867.01/51.

Amiral açık açık İngilizlerin bu bölgedeki hedeflerini eleştiriyordu. İngiliz komutan Richard Webb'le manda konusunu tartışan Bristol, eğer ABD manda yönetimini kabul ederse, bunun Osmanlı İmparatorluğu'nun 1914'teki sınırları genelinde olması gerektiğine dikkat çekti. Webb, bu sınırlar Mezopotamya'yı ve Filistin'i içeriyor mu, diye sordu sertçe. Bristol, evet diyerek yanıtladı. Bunun üzerine Webb, İngilizlerin, Osmanlılara karşı yaptıkları savaşlarda fethetmiş oldukları Mezopotamya'yı asla teslim etmeyeceklerini belirtti. Bristol'ın buna yanıtı şu oldu: "ABD'den buna anlayış göstermesini bekleyemezsiniz çünkü bunun bir fetih savaşı olmadığı ilkesine dayanarak bu savaşa girdiler. Ayrıca, ABD [İngilizlerin] Mezopotamya'daki [hak iddialarını], Mezopotamya ve Güney Kürdistan'ın petrol yataklarını tekeline alma arzusu olarak değerlendirecektir."[6] Bristol gerçekten de Büyük Britanya'nın ve müttefiklerinin niyetlerinden fena halde kuşku duyuyordu. Büyük Britanya da Bristol'ın aykırı tutumundan hoşnut değildi elbette ve 2. Bölüm'de değinildiği gibi, onu hemen "Türk Yanlısı" ve bundan dolayı "düşman" taraftarı olarak yaftaladı.[7]

Bristol, Osmanlı İmparatorluğu'na geldikten kısa süre sonra, yabancıların birçok entrikasına tanık oldu. Gizli planların ve anlaşmaların namussuzluk ve nahoş olduğunu düşünüyordu. İngiliz tertiplerinin bir örneği olarak imparatorluğun içişleriyle ilgili pek bilinmeyen bir plandan söz edilebilir. 867.00/972 no'lu ve 28 Ekim 1919 tarihli bir ABD belgesinde ele geçirilmiş bir istihbarat, hem Dışişleri Bakanlığı'na hem ABD Donanması'na aktarılmaktadır. Bristol, İngiliz yetkililerin, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının önderliğindeki milli hareketi durdurmak amacıyla hazırlanmış bir plana onay vermesi için sonuncu Osmanlı sultanı Vahdeddin'le temasa geçtiklerini bildirmektedir. Bristol gönderdiği kısa mesajda şöyle diyordu:

> "İngiliz yetkililerin, rüşvet vererek *karışıklık çıkarmak* [vurgu özgün metindedir] yeni Türk Milli hareketini çökertmek ve Barış Konferansı'ndan önce Sultan ile gizli bir anlaşma sonucunda müttefiklerin müdahalesine gerekçe [için] entrika çevirdiklerinin kesin kanıtı ele geçirildi [...] Sultandan dolayı bu onaylanmadı rivayeti var."[8]

Metnin gramerine bakılırsa, bu haber muhtemelen telgrafla gönderilmişti. Bristol bu istihbaratı güvenilir olarak sınıflandırmış ve Vahdeddin'in böyle bir onay vermediğini bildirmiştir. Bu plan gerçekleşmediyse de bu rapor,

---

6 Bristol bu görüşmeyi 3 Ocak 1920 tarihinde "Savaş Günlüğü"ne not almıştır, "Bristol Papers", 1 no'lu kutu; ayrıca bkz. Dinç Yaylalıer, "American Perception of Turkey, 1919-1927", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Utah Üniversitesi, 1996, s. 70.

7 Bkz. Neville Henderson'un Bay MacDonald'a rapor, 5 Ağustos 1924: *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print. Part II, From the First to the Second World War. Series B, Turkey, Iran and the Middle East, 1918-1939, 1997*, s. 207.

8 Bristol'dan Dışişleri Bakanlığı ve Donanma Bakanlığı'na kısa mesaj, 28 Ekim 1919, 867.00/972.

Bristol'ın Konstantinopolis'te tanık olduğu ilk şeylerden birinin, Büyük Britanya'nın dürüstlük sınırlarını baypas edecek şekildeki davranışı olduğunu gösteriyor. Dolayısıyla, Bristol'ın İstanbul'da İngilizlerin her hareketini şüpheyle izlemesi şaşırtıcı değildir.

Bristol'ın İngilizlerin I. Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanacak barış antlaşmasıyla ilgili niyetlerine ilişkin analizi çok isabetliydi:

> [Bristol, Lozan Barış Konferansı'nda İngiltere'nin] Türkiye ganimetlerinden aslan payını alacağı bir barış antlaşması imzalamak için elinden geleni yaptığını ve diğerlerini kendi başlarının çaresine bakmak zorunda bıraktığını belirtti. Böyle bir barış insanlığa dayanmıyor. İngiltere'nin yalnızca emperyalizm ve ticari üstünlük için çalıştığı gerçeğine göz yummak gereksiz [...] Mezopotamya'da ve Kürdistan'daki petrol yataklarının dünyanın en zengin yatakları olduğuna kuşku yok. Büyük Britanya'nın bu petrol yataklarını herkese karşı kendi tekeline almak için adımlar attığına da kuşku yok. Eğer İngiltere Java, Borneo, Burma ve hem Güney hem Kuzey Amerika'daki büyük menfaatleriyle birlikte bu planlarını da gerçekleştirebilirse, dünyanın petrol arzını denetimi altına almış olacak ve birkaç yıl içinde Amerika, İngiltere'den petrol istemek zorunda kalacaktır [...] Amerika ile İngiltere'nin anlaşmaya varmalarının zamanı gelmiştir. Gelecekteki dünya barışı açısından bu anlaşmanın sağlanması kesinlikle elzemdir. İngiltere, ABD'nin artık yalnızca bölgesel bir [güç] olmadığını ve keza Amerika'nın her bakımdan eşit olduğunu kabul etmeye hazır oluncaya dek ABD'yle arasında bir uzlaşma olamaz.[9]

1920 yılı boyunca Bristol, Dışişleri Bakanlığı'na buna benzer birçok rapor gönderdi ve onları Britanya'nın Türkiye'de yürüttüğü politikalar konusunda uyardı. 23 Kasım 1920 tarihli bir diğer raporda, Bristol İngilizlerin planlarının boşa çıkacağı iddiasını yineliyordu:

> Görünüşe göre, İngiltere'nin Yakındoğu'da güttüğü politika bir fırsatçılık politikası. Hiçbir tertibinden sonuç alma ihtimali yokmuş gibi göründüğünden, bir tertipten diğerine geçiyor. Sonunda kazanan atı seçip seçmeyeceği zamanla görülecek. "Doğru her zaman kazanır" ilkesine ve dünyanın bu tarafında güttüğü politikanın doğru olmadığı gerçeğine dayanarak, İngiltere'nin sonunda dünyanın bu tarafının siyasal denetimini tekeline almakta ve ticari üstünlük kurmakta başarılı olmayacağını düşünüyorum.[10]

Bristol'ın İngiltere'nin Türkiye'ye egemen olamayacağını önceden gördüğünü söylemeye gerek yok. İngiliz yetkililer, Bristol'ın onlar hakkında ne düşündüğünün farkındaydılar ve özellikle 1922-1923 Lozan Konferansı sırasında onun bölgedeki gelişmeler üzerindeki etkisinden hep kuşku duy-

---

9 Bristol'ın 25 Nisan 1920'de hazırladığı bir memorandum 1923'te C. Vaught Engert tarafından Washington'a gönderilmişti, 867.01/153.

10 Bristol, "Savaş Günlüğü", 23 Kasım 1920 tarihli giriş, "Bristol Papers".

dular. Kısa bir anekdot bu noktaya açıklık getirebilir. ABD'nin Lozan'daki delegelerinden biri olan İsviçre Ortaelçisi ve daha sonra ABD'nin ilk Türkiye Büyükelçisi (1927-1932) Joseph Grew anılarında aşağıdaki satırları yazmıştı. Lozan Konferansı sırasında Lord Curzon, "Bristol'ın konferansa tesirinin etkili olmasından endişe ediyordu. İngilizlere özgü tarzıyla şöyle dedi: "Size katılan bir ee.. ee.. bir Amiral Bristol varmış galiba." [Richard] Child onu şöyle yanıtladı: "Lord Curzon, bize yalnızca *bir* Amiral Bristol değil, Amiral Bristol'ın *ta kendisi* katılıyor."[11]

Bristol'ın Fransa konusundaki görüşlerine gelince; Fransızların Konstantinopolis'teki faaliyetlerini gördükten sonra, Fransız ulusuna duyduğu hayranlığın çok azaldığını belirtmiştir. "İstisnasız her zaman kendi siyasi çıkarlarını gözetiyorlar ve böylelikle çok fena hatalar yapıyorlar."[12] Bristol'ın İtilaf Devletleri'nin Konstantinopolis'teki faaliyetlerinden duyduğu kuşku, onu Müttefik yüksek komiser meslektaşlarından aldığı bilgilere güvenmemek zorunda bıraktı. Bundan dolayı ağırlıklı olarak kendi istihbarat ağına güvendi. Şimdi de Bristol'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü ve Anadolu'da milli mücadelenin/Kemalist hareketin doğuşunu nasıl değerlendirdiğine bakalım.

ÇÖKEN İMPARATORLUK HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER

Bristol, Washington'a gönderdiği ilk raporlardan birinde durumu şöyle anlatıyordu:

> Türkiye [Osmanlı İmparatorluğu] siyasi, mali, ahlaki olarak batmıştır; ülkenin sorunlu geleceğinden dolayı toplumsal karışıklık ve anarşi tehlikesinin eli kulağındadır. Bu durum uluslararası sorunlar doğurabilir ki tam da savaşın bitiminde bu büyük bir talihsizlik olur [...] Böyle bir tehlikenin önünü almanın tek uygun yolu, hızla adil ve istikrarlı bir hükümet kurmaya ve ulusal refah ve bağımsızlığın temellerini atmaya tam yetkili güçlü bir mandacı devletin tayin edilmesidir.[13]

Amiral Mark Bristol, Konstantinopolis'teki ilk günlerinde, büyükelçilik personelinin Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili raporlarından çok şey öğrendi. Bu raporları Washington'a aktarmadan önce, toplanan bilgiyi güvenilirliğine göre sınıflandırıyordu. Örneğin, 14 Ağustos 1919 tarihinde hazırlanmış 867.00/364 no'lu bir raporda, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durum

11 Joseph C. Grew, *Turbulent Era: A Diplomatic Record of Forty Years, 1904-1945*, c. 1 (Cambridge, MA: The Riverside Press, 1952), s. 496; vurgu eklenmiştir.

12 Bristol'dan Amiral Albert Gleaves'e, 8 Nisan 1919, "Bristol Papers", "Admiral Mark L. Bristol and Turkish-American Relations, 1919-1922", Yayımlanmamış Doktora , California Üniversitesi, Berkeley, 1960, s. 115 (akt. Buzanski).

13 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na rapor, 7 Mart 1919, 867.00/850.

anlatılıyor ve Osmanlı hükümetinin Ankara'daki Kemalistlerin baskısından dolayı çökme olasılığı değerlendiriliyordu. Bu rapor, büyükelçilikteki siyasi komiser Bie Ravndal tarafından Konstantinopolis'ten Paris'teki Amerikan Büyükelçiliği'ne gönderilmiştir:

> Görünen o ki Türkiye'de krize doğru bir gidişat var. İtilaf birlikleri tarafından işgal edilmemiş olan Anadolu'nun tamamı hükümete karşı açıkça isyan ediyor [...] hükümetin gücü, Konstantinopolis çevresindeki sınırlı bir alanla kısıtlı [...] bakanlar kurulunun tutumu savunulamaz ama Damat Ferid istifa ederse, yerine muhtemelen Damat Tevfik geçecektir [...] Veliahttan yana olan Mustafa Kemal taraftarlarının önünde sonunda Sultan'ın tahttan çekilmesi meselesini gündeme getirmeleri ihtimal dahilindedir. İsyancı hareketin beyin takımını sağlayan entelektüeller veliahtı tutuyorlar. Buradaki İtilaf Devletleri komutanları, çok yakında kendilerini, kendi halkının gözünden düşmüş bir hükümeti savunmak gibi çok zor bir durumda bulabilirler. Geçen Pazartesi akşamı, bir siyasi parti toplantısında birkaç delifişek, cumhuriyetin ilanını savunduysa da hemen tutuklandı.[14]

Bristol bu değerlendirmeye tamamen katılıyordu. Bu mektuptan çıkarabileceğimiz bazı önemli noktalar var. Bu raporun Smyrna'nın (İzmir'in) işgalinden ve Mustafa Kemal'in Anadolu'da yer yer çıkan ayaklanmaları örgütlemek üzere Samsun'a çıkışıyla birlikte sonradan İstiklal Savaşı olarak anılan hareketin başlamasından yalnızca üç ay sonra hazırlandığını biliyoruz. Sadrazam Damat Ferid Paşa'nın istifası bekleniyordu ve yerine Tevfik Paşa'nın geçeceği düşünülüyordu. Bu tahminler doğru çıktı. Raporda, Mustafa Kemal'in destekçilerinin, tahttan çekilmesi için Sultan'a baskı yapabileceklerinin de göz önünde bulundurulduğunu belirtmekte yarar var. Sultan'ın tahttan çekilmediğini ama İstanbul'dan kaçtığını biliyoruz. Vahdeddin, birkaç yıl sonra ABD Başkanı'na yazdığı bir mektupta kaçmadığını, bir süreliğine tahttan ayrıldığını iddia etti. Belki de Kemalistler, Sultan'ı kaçmak zorunda bırakmak için dolaylı ve dolaysız birtakım girişimlerde bulundular. Aslında, Sultan Vahdeddin'in 17 Kasım 1922'de İstanbul'dan kaçışından iki gün sonra, Bristol, Washington'a şu bilgiyi verdi: "Sultan'ın gidişi burada hemen hemen hiç heyecan uyandırmadı. Yerel basın bu olayı bir hainin kaçışı olarak ele alıyor ve iyi ki ondan kurtulduk gözüyle bakıyor. Angora [Ankara] hükümetinin bu konudaki tavrıysa henüz bilinmiyor."[15]

Raporda değinilen bir diğer önemli nokta da, daha 1919'da, Konstantinopolis'te cumhuriyet rejimine geçme düşüncesini tartışan birtakım grupların bulunduğuydu. Özetle, bu rapor bir barış antlaşmasının imzalanmasını bekleyen Osmanlı yönetimindeki karışıklığa delalet ediyor. Yüksek Komiser, Osmanlı hükümetinin iktidarda kalmaması ve imparatorluğun tamamının

14 Ravndal'dan Paris'teki Amerikan Büyükelçiliği'ne rapor, 14 Ağustos 1919, 867.00/364.

15 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na rapor, 19 Kasım 1922, 867.001/9.

ABD güdümü altına alınması gerektiği kanısındaydı. Bristol, milliyetçiler iktidarı ele geçirmeden, Osmanlı İmparatorluğu konusunda aşağıdaki politikanın benimsenmesini savunuyordu. 25 Nisan 1920'de, Konstantinopolis'teki Yüksek Komiser Yardımcısı C. Vaught Engert'e verilen bir memorandumda, Amiral Bristol bu konudaki görüşlerini tane tane ve ayrıntılı anlatıyor:

> 28 Ocak 1919 tarihinden beri Kıdemli Temsilci ve Yüksek Komiser olarak Türkiye'de görevdeyim. Hiç durmadan savunduğum politika şu olmuştur:
>
> a) Eski Türk imparatorluğunun 1914'teki haliyle bölünmeden korunması.
> b) Bu İmparatorluk üzerindeki eski Türk yönetiminin feshedilmesi.
> c) Bu İmparatorluğun veya bu İmparatorluk ya da dünyanın herhangi bir bölgesi üzerinde yeniden eski Türk yönetiminin kurulmasını kesinkes önleyecek bu tür adımlar atılması.
> d) İyi bir yönetim düzeni kurmak için eski Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamı üzerinde tek bir güçlü iktidar kurulması.
> e) Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm halklarına genel eğitim ve özellikle meslek eğitimi verilmesi ve çeşitli ırkların konuştukları dillere ilaveten bir dil daha öğretilmesi.
> f) Gelecekte bir gün, halkın çoğu okuyup yazabilir ve neye oy verdiğini anlayabilir duruma geldiğinde, kendi kaderini tayin hakkı verilmesi ve bu şekilde oluşacak ayrı devletlerde özerk yönetimler kurulması.
> g) Tam bir dini ibadet özgürlüğünün güvence altına alınması ve din ve devlet işlerinin en kısa sürede birbirinden ayrılması. (Bu sonuncusu çok zor bir iş olmakla birlikte dünyanın bu tarafında iyi bir yönetim için elzemdir.)
>
> Türk imparatorluğunun hiçbir yerinde, Arabistan'da Arap kabilelerin işgali altındaki bazı bölgeler dışında, herhangi bir ırkın çoğunlukta olduğu ve o ırkın ülkesi olarak ayrılabilecek belirli bir bölge yoktur. Çeşitli ırkların verdikleri rakam ve istatistikler düzmece veya doğru değildir ve bundan dolayı bu tür istatistiklere dayanan argümanları yanlıştır.[16]

Bristol'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğiyle ilgili birçok konudaki görüşü zamanla değişti; bununla birlikte, her zaman Osmanlı hükümetinin iktidarına son verilmesi ve mevcut biçimiyle asla yeniden kurulmaması gerektiğini savundu. Amiral çabuk öğrenen biriydi ve keskin bir gözlemciydi. Bu nitelikler onun Ortadoğu'nun iç dinamikleri konusunda sağlam sonuçlara varmasına imkân verdi. Bristol'ın Konstantinopolis'e gelmeden önce diplomasi eğitimi aldığına ya da sonradan sahadaki gerçekler karşısında değiştirmeye uğraştığı güçlü bir önyargısı olduğuna ilişkin hiçbir işaret yoktur. Tersine, Türkiye'ye gelen o Amerikalıların, Amerikan kamuoyunda yaygın olan Türk karşıtı propagandaya maruz kalmaktan kaynaklanan ön-

16 Aslında 26 Mart 1923'te, Engert'e yol göstermesi için Bristol tarafından yazılmış olan bu rapor, üç yıl sonra C. Vaught Engert tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir, 867.01/153.

yargılarından arınmalarını savunuyordu. Ne var ki çok geçmeden, yoz olduğuna hükmettiği Osmanlı yönetiminden hiç hazzetmez oldu. Müslümanları Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim uyruklarından ayrı tutmuyordu. İmparatorluğun tüm uyruklarının benzer kişilik özelliklerine sahip olduğunu ve bunun da yoz Osmanlı düzeninden ve Osmanlı halkının eğitim düzeyinin çok düşük olmasından kaynaklandığını düşünüyordu. Bristol şunu gözlemledi:

> Eski Osmanlı İmparatorluğu'nda, yaklaşık 25.000.000 insan var ve bunun ancak %5'i okuryazardır. Gayrimüslim sayısı, toplam nüfus içinde 5.000.000'dan fazla değil (bazı Anadolulu Rumların Müslümanlığa geçtikleri unutulmamalıdır). Toplam nüfusun tamamı, Türk hâkimiyeti altında kötü bir hukuk ve yönetim düzeninden zarar görmüştür. Topyekün, yoz siyasetçi ve yoz rahiplerden oluşan küçük azınlıklar tarafından yönetilmektedir. Herkes din ve devletin birliğinden zarar görmüştür ve kilise muhtemelen Karanlık Çağlarda olduğu kadar yozdur. Bütün ülkeyi ele alıp 25.000.000'luk bu nüfusa modern uygarlığın nimetlerini sunmak müthiş bir fikir olurdu.[17]

Bristol, kiliseyle, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki din kurumunu kastediyor. Açıkça görüldüğü gibi, hiçbir dini diğerinden ayrı tutmuyor. Bu alıntı, onun "yoz" olduğuna hükmettiği Osmanlı yönetimine ilişkin diğer değerlendirmeleriyle aynı minvaldedir.

Başka yerde de belirtildiği gibi, 1919 yılı birçok nedenden dolayı bir belirsizlikler dönemiydi ki Anadolu'daki milli/Kemalist hareketi anlamak ABD açısından bu belirsizliklerin en küçüğüydü. Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun zamandır çok hasta olduğu ortadaydı. Yönetim yapısında bir değişiklik yaparak I. Dünya Savaşı yenilgisini atlatacak mıydı? Milli ayaklanmanın hedefinde ne vardı; farklı bir hükümetle imparatorluğu güvence altına almak mı, yoksa yeni bir yönetim biçimi getirmek mi? ABD, yeni ve halk tarafından daha çok desteklenen Kemalist harekete karşı nasıl bir pozisyon almalıydı? Okur, 1919 ve 1920 yıllarında, bu soruların yanıtlarının hiç de kesin olmadığını anlamalıdır. Kendisi de asker olan Bristol, Anadolu'da milli hareketin/mücadelenin doğuşunu yakından izlemekteydi.

AMERİKA'NIN MİLLİYETÇİLERLE İLK İLİŞKİLERİ

ABD'nin, Kemalist hareketle doğrudan ilişki kurmaktan kaçındığı için, hükümet dışı aracılar kanalıyla milliyetçilerle bağlantı kurmasının bazı avantajları olmuştu. Bununla birlikte, belli ki Anadolu'daki milli ayaklanma yakından

17 Nisan 1920'de Bristol'ın hazırladığı bu memorandum 1923'te C. Vaught Engert tarafından Washington'a gönderilmişti, 86.01/153. 25.

incelenmeyi hak ediyordu ve İtilaf Devletleri'nin yüksek komiserleri arasında milliyetçilere dikkat çeken ve az çok olumlu yaklaşan ilk kişi Bristol'dı. Dolayısıyla, milliyetçilerin Sivas'taki ilk kongresinde (4-11 Eylül 1919) bir Amerikalı gazetecinin bulunması şaşırtıcı olmasa gerek. *The Chicago Daily News* muhabiri Edgar Browne, önce 1919 yazında İstanbul'a gelmişti. Browne'un özel belgelerinden, King-Crane Komisyonu'ndan Charles Crane'in, ona Sivas'a giderek Milli Kongre'nin çalışmalarını ilk elden gözlemlemesini ve bu kurulun aldığı her kararı, Barış Konferansı'nın o sırada toplantı halinde olduğu Paris'e bildirmesini önerdiğini biliyoruz. Crane, Amerikalı yetkililerin, Kemalistlerin gücü konusunda tarafsız bilgi edinmek isteyeceklerine işaret etmişti.[18] Browne, Refet [Bele] ve Rauf [Orbay] dahil birçok milliyetçiyle görüştü ve onların mevcut durumla ve milli hedeflerle ilgili görüşlerini kaydetti. 25 Ağustos 1919'da Crane'e gönderdiği telgrafta, Anadolu halkının ve ordunun, mutlaka ki Sultan'ın kendisine karşı olmasa da İstanbul hükümetine karşı olduğunu ve birçok görüşmede "devrim" sözcüğünün telaffuz edildiğini bildiriyordu. Ayrıca, Smyrna'daki Yunan işgali kaldırılmadığı sürece, milliyetçilerin savaşmaya hazır olduklarını ve ölümü göze aldıklarını gözlemlemişti. Browne ayrıca Crane'e şunu bildirdi: "Herkes ABD'ye karşı büyük bir dostluk gösteriyor ve Amerika'nın mandacı olarak destek vermesi çok olumlu karşılanacaktır."[19]

1919-1920 yılları arasındaki diplomatik yazışmaların çoğunda, ABD güdümünde bir Ermenistan konusu büyük yer kaplıyordu. Bilindiği gibi, Woodrow Wilson, bilgi toplamak amacıyla Osmanlı topraklarına King-Crane ve Harbord komisyonlarını gönderdi. Bu konuda çok sayıda yayın bulunduğundan,[20] kısaca yeniden Bristol'ın ABD güdümünde bir Ermenistan fikrine karşı olduğunu ifade edeceğim; Bristol, 1914'teki sınırları itibariyle Osmanlı topraklarının tamamını kapsadığı sürece Amerikan mandaterliğini destekliyordu. Aşağıdaki ifade, Bristol'ın üzerinde durduğu noktaları özetlemek için yeterlidir:

> Eski Osmanlı İmparatorluğu parçalanmamalı, bir manda yönetimi altında birleştirilmelidir [...] tüm ırklar üzerindeki Türk yönetimi kaldırılmalıdır [...] [Bristol şuna dikkat çekti] Eğer Barış Konferansı Türkiye'nin bölüneceğini ilan edecekse,

18 Edgar Browne'un özel belgeleri Stanford Üniversitesi Hoover Enstitüsü'nde bulunmaktadır; bkz. http://pdf.oac.cdlib.org/pdf/hoover/browne.pdf (erişim: 28.09.2020). Ben bu derlemeden doğrudan yararlanmadım ve Yaylalıer'in çalışmasını esas aldım, s. 93-94. Browne, milliyetçiler arasındaki ünlü kadın şahsiyetlerden Halide Edip'in [Adıvar] yardımıyla İstanbul'dan Sivas'a yaptığı yolculuğun ne kadar maceralı geçtiğini renkli bir dille anlatır.

19 Browne'dan Crane'e, 25 Ağustos 1919, Browne Papers, Klasör 3[, 1. Kutu (akt. Yaylalıer, s. 96, n. 6). Ayrıca, bkz. Seçil Karal Akgün, "Louis Edgar Browne and the Leaders of 1919 Sivas Congress", *Studies in Atatürk's Turkey: The American Dimension* (Leiden and Boston: Brill, 2009), George S. Harris ve Nur Bilge Criss (der.), s. 15-55.

20 Bkz. Yaylalıer, 2. Bölüm; ayrıca, Buzanski, 5. Bölüm.

> bunu yapmadan önce, kan dökülmesini ve karışıklık çıkmasını önlemek için, Türkiye'nin tamamının silahlı kuvvetler tarafından işgal edilmesi gerektiği düşünülüyor [...] Ne var ki ülkenin bölünmesine karar verildiği takdirde, azınlıkların korunması için Türkiye'nin askeri kuvvetler tarafından işgalini desteklerim.[21]

Daha 1920'de, Amiral Bristol, Anadolu'daki milliyetçilerin hesaba katılması gereken bir güç olduğuna kanaat getirmişti. Dışişleri Bakanlığı'na Kemalistler "Türkiye'de olabilecek en milli hareket ve bu hareket ciddiye alınmalıdır" tavsiyesinde bulundu.[22] Bristol'ın merak duygusu Washington'a gönderdiği raporlara yansımıştır. Bu hareketin amacı ve gücü hakkında olabildiğince çok bilgi edinmek istiyordu. Anadolu'daki milliyetçiler ile İstanbul hükümeti arasındaki iktidar kavgasından haberdar olmakta gecikmedi. İstanbul hükümetinden hoşlanmadığı ilk raporlarından açıkça anlaşılmakla birlikte Yüksek Komiser, İstanbul'daki sadaretle ilişkilerinde tarafsız kaldı. Görev döneminin başlangıcında, her iki gruba da dostça davrandıysa da çekimserliğini korudu. Bununla birlikte Bristol, çok geçmeden, kısmen belki kendi askeri geçmişinden, kısmen de yoz Osmanlı yönetiminden hoşlanmadığı için milliyetçi önderlere yakınlık duydu. Buzanski şu saptamasında haklıdır: "Bristol devrimci örgütlenmenin [milliyetçiler] başarı ve başarısızlıklarını ölçmek ve değerlendirmek için daha iyi bir konumdayken, mutlak surette saltanata bağlı olan İtilaf Devletleri, Kemal ve yandaşlarını hafife alma eğilimindeydiler."[23]

Bristol, kendi hedefine ulaşmak için, kaynak kişiler aracılığıyla milliyetçiler hakkında olabildiğince çok bilgi topladı. Bu kaynak kişiler arasında Annie Allen adlı hayli önemli bir Amerikalı misyoner de vardı. Allen 1868'de misyoner bir anne babanın çocuğu olarak Harput'ta doğmuştu. ABD'de lise eğitimini tamamladıktan sonra Türkiye'ye geri döndü ve NER için çalıştı. Türkçeyi akıcı konuşan Allen'ın Anadolu'daki milliyetçilerle dostane bir ilişkisi vardı. Ankara'da bulunduğu 9-14 Nisan 1920'de, Mustafa Kemal'le görüştü ve Bristol'a bilgi aktardı.[24] Allen, milli mücadelenin/hareketin ilk günlerinde Ankara'da mukim tek Amerikalıydı ve bundan dolayı "Amerikan Yakındoğu Yardım Kuruluşu'nun Anadolu'daki tek temsilcisi olarak çalıştığı gibi, 'Konstantinopolis'teki Amerikan Yüksek Komiseri'nin gayriresmi elçisi olarak da hizmet verdi."[25] Heath W. Lowry, Annie Allen'in Ankara ziyareti, "Amerika'nın

21 Bristol'ın Dışişleri Bakanı'na telgraf, 16 Mart 1920, 867.00/1157.

22 Buzanski, s. 164'te 21 Kasım 1920 tarihli bir rapora ("Bristol Papers") atıfa bulunuyor.

23 Buzanski, s. 146.

24 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na gönderdiği 17 Nisan 1920 tarihli raporda (867.00/1225) Allen'ın Mustafa Kemal ve Ali Fuad'la iki defa karşı karşıya geldiğinden söz eder. Ne yazık ki milliyetçilerin denetimindeki bölgelerde bulunan NER çalışanlarının güvenliği konusunda, Mustafa Kemal'in Amerikalılara güvence verdiğini söylemenin dışında bu raporların içeriğine ilişkin fazla ayrıntı vermez.

25 Şuhnaz Yıldırım, *Turkish-American Relations, 1800-1952: Between the Stars, Stripes and the Crescent* (New York: Routledge, 2015), s. 48.

Milli hareketi fiilen tanımasının asıl başlangıcına damgasını vurdu" iddiasını ileri sürmüştür.[26] Bristol, Ankara'yla zaten başka yollardan bilgi alışverişinde bulunduğundan, bu ifade biraz abartılı görünmekle birlikte Allen'ın raporları, Bristol'ın milliyetçiler hakkında fikir sahibi olmasında en önemli kaynaklardan biriydi kuşkusuz. Annie Allen'ın "mekik diplomasisi", Amerikan çıkarlarının yanı sıra milliyetçilerin çıkarlarına da hizmet etti. Ankara'daki milliyetçiler açısından bunun yararlı bir arka kapı diplomasisi olduğu görüldü; Batılı bir devlet tarafından meşru bir güç olarak gayriresmi bir tanınma sağladı.

Mustafa Kemal'den Bristol'a bilgi kanalı olarak işlev gören bir diğer kişi de Halide Edip (Adıvar) idi. Ankara'daki milliyetçi çevrenin tanınmış bir mensubuydu ve İngilizceyi iyi konuşuyordu. Halide Edip, amiral ile milliyetçiler arasındaki alternatif köprüydü. Diğer bir deyişle, akıllı bir kadın olarak Halide Edip, milliyetçilerin ABD'ye açılan penceresiydi ve Amerikalıların Türklere karşı bazı cinsiyetçi önyargılarına karşı koydu. Halide Edip Anadolu'da bulunan Amerikalı gazetecilerle de irtibat kurdu. Sözgelimi, *Chicago Tribune*'dan Paul Williams, Halide Edip'le pek çok bilgi alışverişinde bulundu. Anadolu'daki güncel gelişmelerin yazılı bir özetini bu gazeteciyle paylaşan Halide Edip, ondan bu bilgileri, ilgisini çekebileceğini düşündüğünden, amirale aktarmasını istedi. Amerikalı gazeteciler aracılığıyla Bristol ile böyle dolaylı bir ilişki kurmanın Halide Edip'in stratejilerinden biri olduğu anlaşılıyor.[27]

Philadelphia Public Ledger'den Clarence K. Streit, 1921'de Anadolu'da etkin bir diğer Amerikalı gazeteciydi. Streit, Anadolu'da bulunduğu sırada milliyetçilerle bağlantıya geçti ve milliyetçi davanın mahiyeti konusunda fikir edindi. Ankara hükûmetinin ABD'ye güveninin, diğer Avrupa devletlerine olan güveninden daha fazla olduğunu iddia eden Streit, şunu savundu: "Türkler Açık Kapı politikasının sürdürülmesini istedikleri gibi, bizimle özellikle ticaret de yapmak istiyorlar."[28] Streit, milliyetçilerin hiç değilse fiilen tanınmasını önerecek kadar ileri gitti. El yazması kitabında, Türk karşıtı önyargıları sorguladıktan sonra şöyle diyordu: "Türkiye'ye geldiğimde, Türklere karşı önyargılıydım. Türklerle birlikte yaşayarak onları tanımaya başlayan başka birçokları gibi ben de onların dostu ve taraftarı olarak buradan ayrıldım."[29]

Anadolu'ya gelen gazeteciler, Bristol'ın ABD'de hikâyenin diğer yüzünü anlatması için çok yararlı bir araçtı ki bu onun başlıca amacıydı: Amerikan kamuoyuna ve dolayısıyla siyaset yapıcılara bilgi aktarmayı hedefliyordu. *Chicago Tribune*'dan Paul Williams gibi bu amaca hizmet etmiş birkaç gazeteci

26 Heath W. Lowry, "I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Ankara 2 Nisan 1920-16 Ağustos 1921", *Halide Edib Hanım in Ankara* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1994), s. 703.

27 Yılmaz, s. 48.

28 Heath W. Lowry, *Clarence K. Streit's The Unknown Turks* (Istanbul: Bahçeşehir University Press, 2011), s. 210; ayrıca bkz. Yılmaz, s. 49.

29 Lowry, *Streits's The Unknown Turks*, s. 105.

vardır. Williams, Ankara'da Mustafa Kemal'le kapsamlı bir röportaj yapmış ilk Amerikalı muhabirdi.[30]

Amerikan Yüksek Komiseri Bristol, büyüyen Kemalist milli hareket hakkında bilgi almak ve bunu analiz etmek için Müttefik mevkidaşlarına göre çok daha iyi bir konumdaydı kuşkusuz. İngiliz yetkililer, milliyetçilerin kanun kaçaklarından oluşan küçük bir devrimci hareket oldukları hükmüne varmışken, Bristol, milliyetçilerle irtibat halinde olan birçok işinin eri kadın ve erkekten aldığı raporlar sayesinde milli hareketin çok iyi örgütlenmiş disiplinli bir başkaldırı olduğunu biliyordu. 1919'da Bristol, milli hareketle ilgili şu sonuca varmıştı: "Buraya geldiğimden beri meydana gelen en iyi şey [...] Bu hareketin başında bazı iyi insanlar bulunuyor ve şimdiki kabine kötü değil."[31] Bristol'ın milliyetçiler hakkındaki bu görüşü, her ne kadar sonradan o da Kemalistlerle anlaşmazlıklardan payına düşeni aldıysa da, Türkiye'deki görev süresince de değişmeyecekti. Milliyetçilerin çete savaşına başlayacaklarını ve yıllarca sürebilecek çetin bir direnişte bulunacaklarını önceden görerek on ikiden vurmuştu.[32] 1920'ye gelindiğinde, Bristol, Konstantinopolis'teki yönetimin İtilaf Devletleri tarafından tesis edilmiş bir kukla hükümet olduğuna ve iktidarının kent dışına yayılamayacağına kanaat getirmişti. 28 Mart 1920'de Bristol, Donanma'daki üstü Amiral Knapp'a milliyetçi güçlerin bütün Türk halkını, dahası dünyanın bu tarafındaki Müslümanların çoğunu temsil ettiklerini yazdı.[33]

Bristol, milliyetçilerin İstanbul hükümetinin yerine geçebileceklerinin farkında olmasına karşın Sultan'la ve onun temsilcileriyle iyi ilişkiler içindeydi. 1921'de İstanbul hükümetinin de Amerikalılarla iyi bir ilişki kurmaya çalıştığını görüyoruz. İstanbul hükümeti, ilişkileri normalleştirmek bakımından Amerikan Yüksek Komiseri'nin nabzını yokluyordu. Amiral Bristol, Osmanlı'nın Washington'a temsilci gönderme meselesini konuşmak üzere ofisine gelen Blacque Bey adlı biriyle yaptığı gayriresmi bir görüşmeyi kaydetti. 27 Ocak 1921'de yapılan bu görüşme, amiralin "Savaş Günlüğü"ne şöyle kaydedilmiştir:

> Öğleden önce, Blacque Bey telefon etti. Kendisi 23 yıl boyunca hizmet verdiği Türk Diplomatik Servisi'nin bir mensubu [...] Ofisime geldi ve bana aramızda kalmak kaydıyla özel bir bilgi verdi. Şûra-yı Devlet, onu, Türk hükümetini temsil etmesi için ABD'ye göndermeye karar vermiş [...] Kurulun amacı, ABD'den Türk hükümetinin Washington'a bir temsilci göndermesine izin vermesini rica etmekmiş.

30 *New York Times*'ta, 4 Mayıs 1920 tarihinde, *Chicago Tribune* muhabiri Paul Williams'ın yaptığı mülakatlar hakkında bir makale yayımlandı: "Kemal Presents Nationalist Views; Tells and American Interviewer He is Fighting to Free the Sultan. Counts on Other Moslems. Expects them to 'Hamper the Enemy'—Says He Won't 'Willingly Accept' Allied Terms."

31 Buzanski, s. 148; Bristol'dan L. I. Thomas'a, 14 Aralık 1919, "Bristol Papers".

32 Buzanski, s. 149; haftalık rapor, 13 Haziran 1920, "Bristol Papers".

33 Buzanski, s. 155.

> Bu delege gayriresmi olarak Türk hükümetini temsil edecek ve aynı zamanda diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması için çalışacakmış. Eğer diplomatik ilişkiler yeniden kurulursa, Blacque Bey Büyükelçi olacakmış [...] Blacque Bey bu konuda benden fikir almak istedi. Ona Hükümetim adına bir şey söyleyemeyeceğimi çünkü bu konuda hiçbir talimat almadığımı söyledim. Şahsi görüşüm, diplomatik ilişkileri yeniden başlatmaya yönelik adımları Türk hükümetinin atması gerekeceğiydi çünkü diplomatik ilişkileri ilk kesen bu hükümet oldu [...] Ona, şahsen, ABD'nin önerilen bu düzenlemeye onay verebileceğini düşündüğümü söyledim. Yine de bu konu gayriresmi olarak ele alınabilir ve böylelikle Hükümetimizin bu teklifi doğrudan geri çevirmesi önlenebilirdi."[34]

Richard Edward Blacque Bey, 23 Ağustos 1867'den 4 Ağustos 1873'e dek 6 yıl boyunca Osmanlı'nın ABD'deki ilk büyükelçisi olarak Washington'da temsilcilik yapmış Osmanlı diplomatı Edouard Blacque'in oğluydu.[35] Richard Blacque Bey'in babasının izinden giderek Osmanlı kordiplomatiğinde yer aldığını ve bazı Avrupa başkentlerinde görev yaptığını biliyoruz. Bununla birlikte, 1923'te milliyetçilerin zafer kazanması üzerine Türkiye'den ayrıldı ve 1927'de ABD'de öldü.[36] Açıkça görülüyor ki Osmanlı yönetimi, Amerikan yönetimiyle yakınlaşmak için tanınmış bir aile üyesinden yararlanıyordu. Bununla birlikte, Kemalistlerin başarısı ve Ankara hükümetinin doğuşuyla böyle bir girişimin boşuna olduğu ortaya çıktı.[37]

Hemen ertesi gün, Amerikalılarla temasa geçmek için bir girişimde daha bulunulmuştu. Bristol, İstanbul hükümetinin bir temsilcisiyle yaptığı ilginç bir görüşmeyi daha kaydetmiştir:

> Öğleden önce, Hariciye Nazırı Sefa Bey, Roth Bey adlı biriyle (tercümanı) uğradı [...] görüşmenin konusu, Amerikalıların Hazine-i Hassa'ya (yani Sultan'ın özel mülkü) ait belirli bir mülkle ticari olarak ilgilenmesini sağlamaktı. Ana fikir, bazı Amerikan işletmelerinin, kâr ortaklığı çerçevesinde, bu mülkün daha büyük bir kazanç getirmesini sağlamasıydı ve sonunda bu mülk Hazine-i Hassa'ya geri dönecekti [...] Bana söz konusu mülk ve teklifle ilgili bir açıklama gönderdiği takdirde, Amerikalıların bu teklifle ilgilenmeleri için ne yapabileceğimi düşüneceğime dair Sefa Bey'i temin ettim.[38]

---

34 Bristol, "Savaş Günlüğü", 27 Ocak 1921 tarihli giriş, "Bristol Papers".

35 Blacque Ailesi'nin öyküsü Orhan Koloğlu'nun *Osmanlı Basının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi – Bir Fransız Ailesinin Bâbıâli Hizmetinde Yüz Yılı: 1821-1822* (İstanbul: Müteferrika, 1998) adlı çalışmasında incelenmiştir.

36 Daha fazla bilgi için, bkz.
<http:earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/13988/001582250010.pdf?sequence=1> (erişim: 28.09.2020).

37 7 Temmuz 1921'de, Blak Bey yeniden Bristol'ı ziyaret etti ve Osmanlı Hariciye Nazırı İzzet Paşa'nın Osmanlı'nın Washington'da temsil edilmesinde ısrar eden mektubunu getirdi. Bristol'ın yanıtı cesaret kırıcıydı. Amiral, Blak Bey'e bu dönemde böyle bir talebin olumlu yanıt almayacağını söyledi; "Savaş Günlüğü", 7 Temmuz 1921, "Bristol Papers".

38 Bristol, "Savaş Günlüğü", 28 Ocak 1921 tarihli giriş, "Bristol Papers".

Bristol'ın günlüğünde bu konu hakkında daha fazla bilgi bulunmuyor. Sultan'ın Amerikan şirketlerine ihale etmek istediği mülküyle ilgili ayrıntıları bilmiyoruz. Bristol'ın bu teklif doğrultusunda harekete geçip geçmediğini de bilmiyoruz. Bununla birlikte, şu açıktır ki, İstanbul hükümetinin Amerikan iş dünyasıyla ve hükümetiyle ilişkilerini ilerletme çabaları sonuç vermedi.

Ne ilginçtir ki Ankara grubunun aynı zamanda Amerikalıları, imtiyazlar ve dolayısıyla resmi tanıma bakımından da milliyetçileri tek yetke olarak tanıması için ikna etmeye çalıştığını görüyoruz. Bir bakıma, Ankara hükümeti, ABD'yle ittifak kurmakta İstanbul hükümetiyle rekabet ediyordu. Milliyetçiler Bristol'a kendi işbirliği teklifleriyle geldiler. İstanbul hükümeti kadar onlar da ABD'nin Türkiye'deki ticari çıkarlarının farkındaydılar. Bu yüzden milliyetçiler hazırladıkları her teklifin ticari ilişkileri içermesi gerektiğini biliyorlardı çünkü bu Amerikan dış politikasının yumuşak karnıydı. Bristol 28 Temmuz 1921'de Ankara hükümetinin temsilcileriyle yaptığı ilginç bir görüşmeyi kaydetmiştir:

> Öğleden sonra, Robert Kolej'de öğretmenlik yapan Hüseyin Bey, beraberinde Emin Bey ve Suphi Bey ile geldi. Bu ikisi Angora [Ankara] hükümetinin temsilcileri olduklarını, Emin Bey'in daha önce de buraya geldiğini söylediler...
>
> Amerikan sermayesinin ilgilenmesini istedikleri bazı projeleri olduğunu ifade ettiler. Bu imtiyazlar için sıkıştıran Fransızlar ve diğer Müttefikler, Amerikalılardan önce davranmadan müzakere yapmanın tam zamanı olduğunu düşünüyorlardı. Amerikalılarla anlaşmak istiyorlardı çünkü Amerika'nın siyasi emelleri olmadığını düşünüyorlardı. Oysa Avrupalı Müttefikler'in ticari emelleri olduğu gibi, siyasi emelleri de vardı. Bana değerlendirilmesini istedikleri projelerin bir listesini verdiler. Listede şu yedi proje vardı: 1) demiryolları; 2) madencilik; 3) ormancılık; 4) taşımacılık (Karadeniz ticareti); 5) tarım makineleri; 6) bankalar; 7) fabrikalar. Onlara [8. bir] proje daha olması gerektiğini söyledim: okullar. Daha sonra, ülkenin gelecekte kalkınmasında eğitimin elzem olduğuna dikkat çektim. Irk ya da din ayrımı yapmaksızın Türkiye'nin tüm Osmanlı uyrıklarının eğitimi gibi kapsamlı bir çalışmaya başlayacak okulların kurulmasıyla ilgilendiğimi söyledim. Ayrıca, bu okulları, basit branşlarda eğitim veren ve aynı zamanda Emin Bey ve Suphi Bey'in önerdikleri çeşitli projeleri kapsayacak bir mesleki eğitim veren sıradan okullar haline getirmekle ilgileniyordum. Bu projeler ve ayrıca eğitim meselesi üzerine düşünecek her Amerikalıyla görüşmek istediklerini vurguladılar. Teklifleriyle ilgilendiğim için bana teşekkür ettiler.[39]

Görünüşe göre, 1921'e dek Bristol, Ankara hükümetiyle çoğunlukla aracılar üzerinden dolaylı bir ilişki kurdu. Bununla birlikte, 1922 yılına gelindiğinde, özellikle milliyetçilerin Yunan güçleri karşısında zafer kazanmasından sonra, Amerikalı yetkililerin, Ankara'nın İstanbul hükümetinin yerini almış olduğundan ve milliyetçilerle doğrudan iletişim kurulması gerektiğinden şüpheleri

39 Bristol, "Savaş Günlüğü", 28 Temmuz 1921 tarihli giriş, "Bristol Papers".

yoktu. Bu bakımdan, ABD yönetimine ve Türk karşıtı lobilere göre en ivedilikle ele alınması gereken meselelerden biri de Anadolu'daki Rum halktı. Buna karşılık, Ankara, Amiral Bristol'ın şahsında, protestoların yöneltilebileceği bir "Müttefik Güç" buldu. 31 Ağustos 1922'de, o sıradaki Bakanlar Kurulu Başkanı Hüseyin Rauf Bey [Orbay], Batı Anadolu'dan çekilmekte olan Yunan ordusunun yakıp yıkma politikasını protesto etti: "Yunan Ordusunun işgal altındaki bütün ülkeyi yakmaya ve sivil halkın tamamını sistemli olarak ortadan kaldırmaya karar verdiği açıktır."[40]

Bristol, buna buruk bir yanıt vermiş olmakla birlikte milli otoritenin Türkiye'deki yeni rejim olduğunun tam anlamıyla farkındaydı ve bunu onaylıyordu. Şöyle dedi:

> Bu fırsattan yararlanarak, tüm samimiyetim ve tarafsızlığımla, ABD halkı başta olmak üzere bütün dünyanın gözünün halihazırda Küçük Asya'da [Anadolu'da] cereyan etmekte olan savaşa çevrildiği gerçeğine dikkatinizi çekmek istiyorum. Bunun Türkiye için büyük bir fırsat olduğu kanısındayım: *Yeni bir rejim kurulduğunu ve bunun en yüce uygarlık ve insanlık ilkelerini başarıyla koruduğunu* ve Angora'daki [Ankara'daki] hükümet mensuplarının yalnızca Türkiye sınırları içinde yaşayan azınlıklar değil, bütün dünyanın güven duyabileceği devlet adamları olduklarını dünyaya göstermesinin gerektiği büyük bir fırsat bu. İçinde bulunduğumuz zamanın Türkiye'nin ve Milli Hareket'in tarihinde önemli bir dönüm noktası olduğuna dikkatinizi çekme cüretinde bulunuyorum; dünya kamuoyu muallakta kalmıştır ve ister Yunan, ister Türk olsun, sürmekte olan savaştaki savaşçıların tutumuna göre meyledecektir. Halihazırda, Türk kuvvetleri, haliyle yakın zamanda hasımları karşısında kazandıkları zaferlerin coşkusu içindeler. Şimdi söyleyeceklerimi yanlış anlamayacağınıza güvenerek, sizlere olanca ciddiyetimle, şunu vurgulama cüretinde bulunuyorum: Bir savaşın en üzücü ve talihsiz yanı olan misillemelere karşı işgal altındaki bölge halklarının güvenliğini sağlamak için çok güçlü adımlar atmak Türk Başkomutanlığı'nın yararınadır. Ancak, Türk güçleri bu defa bunu yaptığı takdirde, dünya kamuoyunda nefret uyandıracak ve Türkiye'nin hasımlarına, gelecekte Türkiye ile dünyanın geri kalanı arasında kurulmasını umduğumuz dostane ilişkilere ciddi biçimde zarar vermesi kaçınılmaz bir propaganda yapma fırsatı verecek ve silahlı kuvvetlerin eylemlerinden sorumlu Angora [Ankara] hükümetindeki insanların etkisini ve itibarını ciddi ölçüde zedeleyecektir.[41]

Rauf Bey'e verilen bu mesaj, ABD'nin, diplomatik düzeyde Ankara'yı meşru bir hükümet olarak tanıdığının yanı sıra rejim değişikliğini onayladığının da açık bir karinesidir. Bu mesajın üslubu, Ankara'nın denetimi altındaki Hıristiyan azınlıklara karşı tutumu konusunda yeni hükümete üstü kapalı bir tehdidi yansıtıyor. 1919'da Smyrna'nın işgalinden sonra, Bristol ile Washington ve Türk

40 Bristol'dan Dışişleri Bakan Vekili'ne, 14 Eylül 1922, 867.4016/664.

41 Bristol'dan Dışişleri Bakanı Vekili'ne, 18 Eylül 1922, ekteki 2. Belge, 867.4016/664; vurgu eklenmiştir.

hükümetleri arasındaki diplomatik yazışmaların ana konusunun Türkiye'deki azınlıkların korunması olduğu görülüyor. İstanbul ve daha sonra Ankara hükümetlerine gözdağı vermenin bir yolu olarak azınlıkları koruma meselesinden yararlanması için ABD'ye yapılan baskı, başta ABD'deki Hıristiyan lobicilik faaliyetlerinden ve ayrıca, Türklerle kendi ilişkilerinde mesafe almak amacıyla bu meseleyi siyasallaştırmak isteyen Büyük Britanya'dan kaynaklanıyordu. Dolayısıyla, Bristol'dan sürekli Amerikan devletinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum ve Ermeni azınlıklıklarla ilgili endişesini paylaşması isteniyordu. 1922'de, Anadolu'daki Yunan güçleri tam bir yenilgiye uğratıldığında ve Türkler Smyrna'yı yeniden ele geçirdiklerinde, bu endişe daha büyüdü.

Bristol ile Dışişleri Bakanı Charles Evans Hughes arasındaki aşağıdaki yazışma, ABD yönetiminin bu konuya olan ilgisini yansıtıyor. Bakan Hughes, Bristol'a çektiği telgrafta sekiz soru soruyor ve bunları derhal ve tam olarak yanıtlamasını istiyordu.

1. Hıristiyan halk topluca Konstantinopolis'ten göç etmeye başladı mı?
2. Konstantinopolis'in Türkler tarafından yeniden işgalinden sonra, kentteki Hıristiyan halkın güvende olacağını düşünüyor musunuz?
3. Hıristiyanların durumunu daha güvenli kılmak için Türklerin ne tür güvenceler vermesi sağlanabilir?
4. Anadolu'da Türklerin işgali altındaki bölgelerde yaşayan Hıristiyan azınlıkların şimdiki sayısına ilişkin tahmininiz nedir?
5. Konstantinopolis hariç Doğu Trakya'nın şimdiki nüfusuna, Hıristiyanların oranına ve bu bölge Türkiye tarafından yeniden işgal edilmeden önce buradan ayrılacak insanların sayısına ilişkin tahmininiz nedir?
6. Bakanlık, Smyrna yangını konusunda Başkonsolos Horton, Konsolos Yardımcısı Barnes ve sizin kanalınızla postalanan raporları almış bulunuyor. Üç Amerikan vatandaşının yaşamını yitirdiği, Amerikan yardım çalışanlarının soyuldukları ve tehdit edildikleri, Uluslararası Okul'u koruyan Amerikalı denizcilerin saldırıya uğradıkları anlaşılıyor. Bu tür eylemler karşısında Amerika'nın Smyrna'daki temsilcileri, Türk makamlara protestoda bulunmak ve bunların tekrarlanmasını önlemek için herhangi bir adım attılar mı?
7. Basında çıkan haberler, Smyrna yangını sırasında bir ara, İngiliz deniz kuvvetlerinin, katliam devam ettiği takdirde, Türk mahallelerinin bombalanacağı konusunda kentteki Türk yetkilileri uyardıklarına işaret ediyor. Bu doğru mudur ve eğer doğruysa, mevcut Amerikan donanması tarafından nasıl bir tavır alınmıştır?
8. Amerikalılar, Ermenilerin rastgele öldürülmesi ve bu sırada ve daha sonra Rum mültecilerin açıkça sistemli olarak sindirilmesi karşısında Smyrna'daki Türk yetkililere herhangi bir protestoda bulundular mı? Tam olarak ve derhal rapor veriniz.[42]

42 Dışişleri Bakanı'ndan Konstantinopolis'teki Yüksek Komiser'e (Bristol), 24 Ekim 1922, 867.4016/707.

Bristol dört gün sonra yanıtladı:

1. Konstantinopolis'ten ayrılanların sayısını tahmin etmek mümkün değil ama 10.000 dolayında olabilir. Kentten ayrılmaya devam ediyorlar ama şimdiye dek bu, Hıristiyan halkın kitlesel bir göçü olarak nitelenemez [...]
2. Ateşkesten bu yana Yunanlara ya da İtilaf Devletleri'ne yardım ettikleri için Türkler tarafından hain olarak görülen Osmanlı Rumları ve Ermenileri dışında Konstantinopolis'teki Hıristiyan halkın genel olarak güvende olacağına inanma eğilimindeyim. Aynı zamanda, yerel halkın, ırkçı düşmanlığı kızıştırabilecek aleni eylemlerde bulunması durumunda, Türklerin misliyle karşılık verme tehlikesi var. Hiç kuşku yok ki tüm ırklar, hesaplaşmak ve intikam almak için her türlü karışıklıktan yararlanacaktır. Yakın zamanda, Yunan askerlerinin ve sivillerin Anadolu'yu yerle bir ettiklerine ve Smyrna'da zulüm yaptıklarına ve Türklerin zulmüne ilişkin raporlara bakınız [Yunan İşgaliyle İlgili Müttefiklerarası Soruşturma Komisyonu] [...] Konstantinopolis'in heterojen halkının, özellikle Hıristiyan ırkların kentten ayrılmaya karar vermeleri durumunda, bunun, kendi mal varlıklarının Türklerin eline geçmesini önlemek için kenti yağmalayıp yakmalarıyla [sonuçlanması?] da ihtimal dahilindedir. Nüfusun 400.000 Türk, 150.000 başka Müslüman, 400.000 Rum, 140.000 Ermeni ve 100.000 Yahudi, Avrupalı ve başkalarından oluştuğu tahmin ediliyor.
3. Benim görüşüme göre, tek etkili güvence, ister işgal, ister zafer kutlaması amacıyla olsun, kentte bulunan Türk askerlerin hepsinin buradan çıkarılmasını ve geçiş sürecinde güçlü bir yabancı güvenlik gücünün sürekli işgalini gerektirecektir. Fiili güvenceler ile sözlü ya da yazılı vaatler arasında ayrım yapılması gerektiğini düşünüyorum. Hıristiyan halkın rahatsız edilmeyeceğine dair sağlam vaatler, Refet Paşa'nın yukarıda sözü edilen vaatlerine benzer şekilde elde edilebilir.
4. Büyük Savaş ve Yunan başarısızlığından dolayı son kitlesel göç sırasındaki katliamlar hesaba katıldığında, Türk işgali altındaki Anadolu'da bulunan Hıristiyanların sayısının 1.350.000 dolayında olduğu tahmin ediliyor. Toplam Anadolu nüfusu 11.000.000 dolayındadır. Bu tahmini rakam, muhtemelen Doğu Trakya'nın tahmini nüfusundan daha doğru olsa da hâlâ güvenilmezdir.
5. Doğu Trakya'nın nüfusunu tahmin etmek son derece güç çünkü 1912'den beri bu bölge, Balkan Savaşları'nın yanı sıra Büyük Savaş'tan da dolayı art arda askeri işgale uğradı ve bunun sonucunda göçler oldu. Şimdiki kitlesel göçten önceki nüfusa ilişkin en yakın tahmine göre 400.000 dolayında Türk, 250.000 Rum ve 50.000 Bulgar, Ermeni vb. olduğu anlaşılıyor. Bu konuda alınan güvenilir raporlar, Mudanya Antlaşması'nın imzalanmasından beri yaklaşık 250.000 Hıristiyan'ın çoktan Doğu Trakya'yı terk ettiğini söylüyor. Bu rakama Bursa'dan ve Anadolu'nun başka yerlerinden buraya gelmiş 40.000 mülteci dahildir.[43]

43 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na, 28 Ekim 1922, 867.4016/708.

Osmanlı kökenli Amerikan vatandaşlarının öldürülmesi meselesine gelince; Bristol bu olayları kısaca anlatıyor ve bu meselenin hemen gündeme getirildiğini ve Smyrna'daki Amerikan vatandaşlarını koruyan Türk muhafızların sayısının derhal artırıldığını bildiriyordu. Hughes'in yedinci sorusuna yanıt olarak Bristol, Büyük Britanya'nın, Smyrna'daki Hıristiyanların öldürülmesine karşı Türklere gözdağı verdiği haberinin asılsız olduğuna işaret etmişti. Kentteki Ermenilerin ve Rumların öldürülmesiyle ilgili soruya gelince; Bristol, Smyrna'nın yakılmasından sonra, karışıklık çıktığını ve Türk yetkililerin uyarıldığını ifade ediyordu. Sonuç olarak, "Tüm bu tür şikâyetler samimiyetle karşılandı ve Amerikalılara ait mülklerin korunması talepleri derhal ve etkili biçimde yerine getirildi; bununla birlikte, Türk askeri makamları, özellikle Ermeni bölgesinde, mültecileri korumak ya da karışıklıkları bastırmak için kararlı bir gayret göstermedi."[44]

Bristol'ın Amerikan dış politikası üzerindeki etkisinin yavaş yavaş arttığı ABD devlet yetkililerinin demeçlerinden de anlaşılabilir. 1922'ye dek Müslüman halkın acılarına ilişkin herhangi bir ifadeye rastlamak zor iken, Bristol'ın raporları sayesinde o yıl bu konuya yer yer değinildiğini görüyoruz. Örneğin, 30 Ekim 1922'de, ABD Dışişleri Bakanı, Boston'da yaptığı bir konuşmada şu açıklamayı yaptı:

> Hıristiyan dünyası, özellikle Smyrna'nın yakılmasıyla bağlantılı olarak Anadolu[da] işlenen mezalim karşısında dehşete düşmüştür ki bir tek, 1915'teki toplu Ermeni katliam ve tehcirleri bununla aynı ayardaydı. Türklerin barbarca zalim eylemlerini hiçbir şeyin biraz olsun mazur göstermesi ya da hafifletmesi mümkün değilse de Yunan ordusunun Anadolu'yu istilasını, burada yürütülen savaşı ve bu ordunun geri çekilişi sırasında cereyan eden korkunç hadiseleri, kentlerin yakılmasını ve genel yıkım ve zalimlikleri hesaba katmayan adil bir durum değerlendirmesi yapılamaz. Savaş halindeki Anadolu vahşete sahne olmuştur.[45]

Burada hâlâ Türklerin acımasızlığından söz ediliyordu; bununla birlikte, dikkate değer olan, onların da kurban olarak resmedilmesiydi. Bir Amerikalı siyasetçinin yaptığı bir konuşmada bundan söz etmesi önemlidir çünkü bu dönemde Amerikan kamuoyunun Türklere karşı hiç hoşgörülü olmadığını biliyoruz. Üst düzey bir Amerikalı diplomatın demeçlerinde bu ince ama önemli üslup değişikliğinin ortaya çıkması, Bristol'ın sunduğu raporlar sayesindeydi.

Konstantinopolis'in iktidarı Ankara'daki milliyetçi hükümete devretmesinin Batılı devletlerde büyük bir endişeye neden olduğu açıktır. Diplomatik raporlarda, bu dehşeti takip etmek bir hayli kolaydı. Korkulan şeylerden

44 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na, 28 Ekim 1922, 867.4016/708.

45 Dışişleri Bakanı Vekili'nden Fransa'daki Büyükelçi'ye, 1 Kasım 1922, 867.4016/723c.

biri de Konstantinopolis'in ikinci bir Smyrna'ya dönmesi, yakılıp yıkılması ve komployа maruz bırakılmasıydı. 1922 yılına ait diplomatik yazışmalarda bu endişe ağır basıyordu.

Bu raporlarda İngiliz diplomatların, milliyetçilere karşı askeri harekât yapması için Amerikan hükümetine baskı yapmaya gayret ettiklerini de görüyoruz. Dışişleri Bakanı Hughes'un İngiliz Büyükelçi Geddes'e verdiği bir memorandumda, böyle bir baskıyı ve ABD'nin bu talebi yerine getirmeyi kabul etmediği açıkça dile getirilmiştir. Bakan Hughes, ABD'nin gerektiğinde askeri taahhütte bulunmasını isteyen Büyükelçi Geddes'le yaptığı uzun bir görüşmenin ardından şöyle demişti:

> [Türkiye'deki] askeri güçlerimiz küçük olmasına karşın bu ülke [ABD] hâlâ büyük bir askeri girişim kapasitesine sahipti ve kısa sürede her türlü durumla baş edebilecek bir askeri gücü donatabilir ve genellikle vaat ettiğinden daha fazlasını yapardı ama bu sonuçları elde etmek için Amerikan halkının kararlılığının Kongre aracılığıyla ifade edilmesi gerekiyordu ve bu dönemde *Yürütme organı böyle bir savaşta askeri işbirliği yapmayı taahhüt edemezdi.*[46]

ABD'nin Büyük Britanya hükümetiyle birlikte hareket etmekle ilgilenmediği, yakındaki barış konferansı meselesinde de gözle görülürdü. Bristol kendi hükümetinin Türkiye'yle ayrı bir barış antlaşması imzalamasında da etkili olmuştu. 5 Ekim 1922'de, Lozan müzakerelerinden tam bir buçuk ay önce, Bristol, Dışişleri Bakanı'na "Önerebileceğim tek diğer plan, Konstantinopolis hükümeti ve Milliyetçiler bir araya gelir gelmez, Türkiye ile ayrı bir anlaşma müzakere etmektir. Bu müzakereleri sürdürmek bizim açımızdan son derece güç olacak çünkü karşımızda, son askeri ve muhtemelen diplomatik zaferin coşturduğu Türkleri bulacağız ve pazarlık yapma imkânımız pek olmayacak" dedi.[47]

Belli ki Bristol, diğer Müttefik devletlerle birlikte hareket etmek istemiyordu. Ayrıca, İstanbul ile Ankara'nın uzlaşma olasılığını da hâlâ göz önünde bulundurduğu anlaşılıyor. Oysaki, 20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Konferansı'nda Osmanlı hükümetinin temsil edilmediğini biliyoruz.

LOZAN MÜZAKERELERİ

1922-1923 yıllarındaki Lozan Konferansı, ABD ile Türkiye'deki yeni rejim arasındaki barış müzakerelerinin resmi başlangıcıydı. Bu, ABD'nin feshedilmiş İstanbul hükümetinin kalıntıları karşısında Ankara hükümetini tanıdığı gerçeğinin nihai olarak onaylanmasıydı. Konferansa ilk davetiyede İstanbul

46 Dışişleri Bakanı'nın İngiltere Büyükelçisi (Geddes) ile görüşmesiyle ilgili memorandumu, 10 Kasım 1922, 867.4016/730 ½; vurgu eklenmiştir.

47 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na telgraf, 5 Ekim 1922, 767.68119/5.

hükümetinin de bulunduğunu biliyoruz; ne var ki 1 Kasım 1922'de, konferansın başlangıcından üç hafta önce, Ankara hükümetinin saltanatı kaldırması, 17 Kasım 1922'de sonuncu Osmanlı Sultanı'nın, İngiliz savaş gemisi HMS *Malaya* ile Konstantinopolis'ten kaçmasıyla sonuçlandı. Dolayısıyla, müzakereler sırasında İstanbul'da artık bir hükümetin olmadığı ortadaydı. Bu gelişme Türk tarafını bölmeyi amaçlayan İngilizlerin önünü kesti.

Bristol, Britanya'nın emellerinden ve barış müzakerelerindeki iyi niyetinden daima kuşku duymuştu. Uzun zamandır ABD'nin kendi göbek bağını kesmesi ve Türkiye'yle ayrı bir barış anlaşması müzakere etmesi gerektiği konusunda Dışişleri Bakanlığı'nı uyarıyordu. Lozan'da tanık olduğumuz tam da buydu; Amerikalı temsilciler Amerika'nın kendi çıkarlarını korumak için Türkiye'yle ayrı bir barış antlaşması imzalamaya çalışıyorlardı.

Dolayısıyla, ABD'nin 1923'te Türkiye'yle ilgili diplomatik yazışmalarında, Lozan müzakerelerinin rapor ve tartışmaları ağır bastı.[48] Müzakerelerin ilk turunda, 20 Kasım 1922 ile 4 Şubat 1923 tarihleri arasında, Bristol'ın da aralarında yer aldığı, "gözlemci"ler olarak konferansta hazır bulunan Amerikalı temsilciler, kendi hükümetlerinin Amerikan çıkarlarını etkileyen meselelerle ilgili görüşlerini dile getirdiler. Türkiye'de mukim yabancıların korunması için Türkiye'den teminat istediler ve Amerikan misyon, okul ve hastanelerinin Türk makamları tarafından tanınmasını ve korunmasını talep ettiler. Amerikalı temsilciler, "Açık Kapı" ilkesini ve ekonomik fırsat eşitliğini destekliyor, seyrüsefain ve Boğazlar'dan geçiş serbestliğini savunuyorlardı. Türk hükümetine topraklarındaki gayrimüslim azınlıkları korumak için yeterli önlemler almayı kabul ettirmek için İtilaf Devletleri temsilcileriyle sıkı bir işbirliği yaptılar.[49]

6 Ağustos 1923'te, bu müzakerelerin sonunda, Türkiye ve ABD Dostluk ve Ticaret Antlaşması'nı imzaladılar. Bu antlaşma ABD Senatosu'nda büyük bir görüş ayrılığına yol açtı ve tartışmalar 1927'ye dek devam etti. Sonunda, bu antlaşma ABD Senatosu'nda onaylandı. Ne ilginçtir ki 1930'da iki ülke arasındaki ilişkileri normalleştirmek için benzer ama bir başka antlaşma imzalandı.[50]

Amiral Mark Bristol'ın Ankara'ya ilk ziyaretini 6-13 Nisan 1924'te yaptığını biliyoruz. Bu sırada TBMM'yi de ziyaret etti.[51] Bristol, Ankara'da bulunduğu

48 ABD Dışişleri Bakanlığı, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1923* (Washington, DC: US Government Printing Office, 1923), c. 2, s. 879-1252.

49 Bkz. Dışişleri Bakanı'ndan Senatör Henry Cabot Lodge'a mektup, 5 Mayıs 1924; bu mektubun belge numarası 711.672/287b'dir.

50 Aydınlatıcı bir makale için, bkz. John M. Vander Lippe, "The 'Other' Treaty of Lausanne: The American Public and Official Debate on Turkish American Relations", *The Turkish Yearbook of International Relations (Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı)*, 23 (1993): 31-62.

51 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na, 15 Nisan 1924, 123.B773/73. Ayrıca bkz. FRUS, 1924, c. 2, s. 730.

sırada bazı bakanlarla ve Başbakan İsmet [İnönü] ile de görüştü ve Türkiye-ABD ilişkilerinin geleceğini tartıştı. Amiral, Amerika'nın Türkiye'deki çıkarlarının geleceği konusunda kendinden emin görünüyordu. "Kurduğum ilişkilerin, gelecekte Amerikan çıkarlarının korunmasını kolaylaştıracağına inanıyorum" diye belirtti.[52] Türkiye'yle yeni bir antlaşmanın Senato'da oylanma hazırlığı yapıldığından, Bakan Hughes, Bristol'ın Ankara ziyaretini çok önemsiyordu. Dışişleri Bakanı aşağıdaki konularda bilgi edinmek istedi:

1. Türk yetkililerin Amerikan çıkarlarına karşı tutumu.
2. Mevcut hükümetin istikrarı ve uluslararası yükümlülükleri yerine getirme gücü ve isteği.
3. Türk yetkililerin Amerika'yla antlaşmaya karşı tutumu ve bunun erken bir tarihte Türkiye tarafından onaylanma olasılığı. Bakanlık, bu antlaşmayı yakında Senato'ya sunmayı düşünüyor ve bunu yapmadan önce, seyahatiniz sırasındaki gözlemlerinizden yararlanabilmek için raporunuzu bekliyor.[53]

Buna yanıt olarak Bristol, Amerikan Kız Koleji Tıp Okulu'nun kapatılmış, Maraş Okulu'nun yeniden açılmasına izin verilmemiş ve askeri taşımacılık vergisinin yükselmiş olması dışında Amerikan çıkarlarını zedeleyecek önemli bir olay olmadığını belirtti. Bristol, Türk tarafının yeni antlaşmayı reddetmesi için bir neden olmadığını düşünüyordu. Yine de Washington'ı bu antlaşmayı bir an önce onaylamaya teşvik etti. Daha önemlisi de Dışişleri Bakanı Hughes'un yeni Türkiye'nin istikrarı konusundaki kuşkularını şu sözleriyle giderdi: "Türk hükümetinin istikrarlı olduğuna ve uluslararası yükümlülüklerini yerine getirebileceğine inanıyorum."[54]

ABD tarafında onaylama geciktiğinden, Bristol Washington'a daha ciddi bir telgraf gönderdi ve Türk tarafının ABD çıkarlarına karşı daha hasmane bir tavır almayı düşündüğüne dikkat çekerek talimat verilmesini istedi. "Bana kalırsa durum, Yüksek Komiser olarak görevde bulunduğum dönem boyunca hiç bu kadar kötü olmamıştı" diye noktaladı.[55] Daha sonra Bristol, İsmet Paşa'nın kişisel müdahalesi sayesinde krizin savuşturulduğu haberini verdi. 1924 yılı, ikili ilişkiler açısından önemli bir olay vuku bulmadan sona erdiyse de yeni hükümetin kalıcı olduğu sonucunu pekiştirdi.

1925 yılı, ikili ilişkiler bakımından önceki yıldan çok farklı değildi. Türkiye ile ABD arasındaki antlaşma oylanmadı. Bununla birlikte, 1926'da, o sıradaki Dışişleri Bakanı Frank B. Kellogg, Bristol'a Senato'dan yeterince oy çıkmayacağı uyarısında bulunarak Türk hükümetiyle statükoyu sürdürmek

52 Aynı belge.

53 Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Yüksek Komiser'e telgraf (Bristol), 21 Nisan 1924, 711.672/280a. Ayrıca bkz. FRUS, 1924, c. 2, s. 730.

54 Türkiye'deki Yüksek Komiser'den Dışişleri Bakanı'na, 27 Nisan 1924, 711.672/288.

55 Türkiye'deki Yüksek Komiser'den (Bristol) Dışişleri Bakanı'na telgraf, 9 Temmuz 1924, 711.672/308; FRUS, 1924, c. 2, s. 733-734.

için elinden gelenin en iyisini yapması gerektiğini bildirdi.[56] Kellogg'un yeni Türk rejimine ilişkin değerlendirmesine karşılık Bristol, Washington'a uzun bir yanıt gönderdi:

> Ülkede durum, yeni rejim iktidara geldiğinden beri hiç olmadığı kadar iyi değilse bile iyi görünüyor. Bütçeyi denkleştirme ve yeni vergileri yürürlüğe koyma çabaları mali ve ekonomik durumu altüst etti. Yeni vergiler eleştirilerin fevkalade [artmasına] neden oldu ama şayet geçmiş deneyim bir anlam ifade ediyorsa, kamuoyu ilk infialden sonra yeni vergi önlemlerini alışılmış kayıtsızlıkla kabul edebilir. Öyle sanıyorum ki Türkler, Amerikan sermayesini Türkiye'ye çekmekten ümit kestiler. Ülkenin iç kesimlerinde asayiş yıllardır hiç olmadığı kadar iyi. Ürün verimi daha iyi değilse bile geçen mevsimki kadar iyi. Türkiye'nin uluslararası ilişkileri halihazırda düzeliyora benziyor. Büyük Britanya ile Musul meselesi ve Yunanistan ile nüfus mübadelesi müzakereleri olumlu ilerliyor. Gelecekte Türkiye ve Yakındoğu'da siyasi durumun nasıl olacağına ilişkin bir tahminde bulunmak ciddi bir hata olmakla birlikte Türkiye'nin halihazırda ve gelecekte ülke içindeki ve uluslararası ahvali, Lozan Antlaşması'nın reddedilmesinin ya da bununla ilgili çalışmaların ertelenmesinin büyük bir hata olacağını düşündürüyor. Bu telgrafta dikkat çekmeye çalıştığım gibi, söz konusu birçok olasılık, ABD hükümeti adına Türkiye'deki Amerikan çıkarlarını korumakla ilgili herkese büyük bir sorumluluk yüklüyor [...] ve hiçbir hararetli veya duygusal menfaatin, hiç gecikmeden bu çıkarların korunmasına engel olmasına izin verilmemelidir.[57]

Bristol'ın yeni Türk hükümeti konusundaki görüşleri, yukarıdaki alıntıdan da anlaşılabildiği gibi, giderek daha olumlu oldu. Bununla birlikte, Türk halkının rejim değişikliğine kayıtsızlığı onu hayrete düşürmüştü. Bristol, antlaşmanın onaylanması için bastırdıysa da Senato'da oy çoğunluğunu sağlama çabaları sonuç vermedi. Bununla birlikte, Dışişleri Bakanlığı'nı, Türkiye'yle resmi ilişkiler kurmanın ivediliğine ikna etmekte başarılı oldu. Müsteşar (sonradan Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi) Joseph Grew, Senato'ya "Türkiye'yle Antlaşmanın Onaylanması Gereğinin Önemli Nedenlerine İlişkin Bir Bildiri" sundu.[58] Grew, bu bildiride, Bristol'ın Dışişleri Bakanlığı'na önerileriyle neredeyse tıpa tıp aynı yedi önemli husus sıralıyordu. Grew, "Lozan Antlaşması'na Karşı Amerikan Komitesi"nin gerekçelerine karşı çıktı. Bu komite, Ermeni hukukçu ve aktivist Vahan Kardaşyan'ın ve savaş öncesinde ABD'nin Almanya Başkonsolosu olan James W. Gerard'ın önderliğindeki Türk karşıtı lobi mensubu siyasetçilerden ve başkalarından oluşuyordu.[59]

---

56 Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Yüksek Komiser'e (Bristol) telgraf, 24 Şubat 1924, 711.672/397a; FRUS, 1926, c. 2, s. 974.

57 Türkiye'deki Yüksek Komiser'den (Bristol) Dışişleri Bakanı'na telgraf, 15 Mayıs 1926, 711.672/464; FRUS, 1926, c. 2, s. 979.

58 Müsteşardan (Grew) Senatör Charles Curtis'e, 20 Mayıs 1926, 711.672/465a; FRUS, 1926, c. 2, s. 980.

59 Bkz. Vahan Cardashian, "American Committee Opposed to the Lausanne Treaty", *The Lausanne*

Dışişleri Bakanlığı'nı itiraz mektupları yağmuruna tutan Kardaşyan, ABD arşivlerindeki bu döneme ilişkin belgelerde resmedilmemiştir. Kardaşyan'ın bir mektubu, Dışişleri Bakanlığı'nın 11 Şubat 1924 tarihli bir notuyla birlikte Bristol'a iletilmişti. Notta şöyle deniyordu:

> Sevgili Amiral Bristol: [...] Kardaşyan'ın her mektubuna yanıt vermemiz mutlaka ki onu çok ciddiye aldığımızı göstermiyor. Onun hakkında bir hayli kalın bir dosyamız var. Konstantinopolis'te elde edebileceğiniz herhangi bir bilgiyi buna eklemekten memnuniyet duyarız çünkü tam bir baş belası ve Gerard'ı mektuplarını imzalamaya ve broşürlerini onaylamaya ikna ettiği sürece canımızı sıkabilir [...] Kardaşyan'ın vaktiyle New York'taki Türk Başkonsolosluğu'nun hukuk danışmanı olduğunu öğrendim ama bu bilgiyi henüz doğrulatamadım. Dosyalarda ayrıca, Kardaşyan'ın "Ermenistan Enkazcısı Wilson" başlıklı bir kitapçık yayımlamasının ardından Konstantinopolis'teki Ermeni patriklerin ve Türkiye'deki Protestan Ermeni cemaati liderinin onu reddiyesinin yer aldığı [...] raporunuzun bir nüshası var.[60]

ABD Dışişleri Bakanlığı ile Kardaşyan'ın yıldızları hiç barışmamıştı kuşkusuz. Allen Dulles, belki Kardaşyan'ın Amerikan Senatosu'ndaki lobicilik girişimlerine şüpheyle bakılması için, ABD Yüksek Komiseri'nden onun hakkında daha çok bilgi toplamasını istedi. Bristol adına İstanbul'dan yanıt veren Robert Scotten, Kardaşyan'ın 1914'te ABD'ye gitmek üzere Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılması ve 1915'te San Francisco Sergisi'nde "Türk Yetkili" olması dışında hakkında fazla bilgi bulunmadığını itiraf ediyor. Öyle ya da böyle, Kardaşyan lobicilik faaliyetlerinde başarılı olmuştu.

ABD Dışişleri Bakanlığı, ABD'nin Ermenilere karşı ahlaki bir sorumluluğu olduğunu ve Türkiye'yle bir antlaşma imzalamanın yeni rejimi tanımak ve dolayısıyla Ermeni davasına ihanet etmek anlamına geldiğini düşünen Kardaşyan'la anlaşmazlık içindeydi. Dışişleri Bakanlığı'ndan Joseph Grew, Kardaşyan'ın bu görüşüne şöyle karşı çıkmıştı: "Türkiye'den herhangi bir bölgeyi Ermenilere bir yurt olarak koparmak bu uğurda savaşmadıkça olanaksız ve ister hukuki, ister ahlaki olsun, hiçbir yükümlülüğümüz yok. Sèvres [Sevr] Antlaşması hiçbir zaman onaylanmadığı gibi, biz imzacı bile değildik."[61] Grew'un üzerinde durduğu son nokta, Dışişleri Bakanlığı'nın, antlaşmanın onaylanması ve Ankara'daki milliyetçi hükümet konusundaki görüşlerini gayet güzel özetliyor. Grew sözlerini şöyle noktalıyordu:

Treaty: Turkey and Armenia (New York, 1926), çeşitli yazarların mektuplarından ve kısa makalelerinden oluşan bir derlemedir (telif hakkı American Committee Opposed to the Lausanne Treaty'de saklıdır ve Vahan Kardaşyan tarafından derlenmiştir).

60 Dosyada (711.672/261) Kardaşyan'ın Dışişleri Bakanı'na ve Dışişleri Bakanı'nın Bristol'a mektubu yer alıyor. İmzaların hiçbiri okunaklı değilse de bu mektup Allen W. Dulles tarafından yazılmış olabilir. Buna doğrudan yanıt veren bir diğer mektup (711.672/2641/2) Allen Dulles'e hitaben yazıldığı için böyle bir tahminde bulunabiliyoruz.

61 711.672/465a.

> Modern Türkiye'yle ilgili farklı görüşler olabilir ama bunun antlaşmanın onaylanmasıyla hiç alakası yok. Abdülhamid ve Jön Türk hükümetleriyle resmi bir antlaşma yapmamız ve diplomatik ilişkiler kurmamızda etik bir uygunsuzluk olmadığına göre, neden şimdi olsun? Hiç kuşku yok ki Mustafa Kemal Paşa Türkiyesi Abdülhamid ya da Jön Türkler Türkiyesi'nden daha kötü değildir. Bay Morgenthau bile 5 Nisan 1917 kadar geç bir tarihte Türkiye'yle diplomatik ilişkilerin [kurulması gerektiğinde] ısrarcı olmuştu.[62]

26 Haziran 1926'da, Müsteşar Grew, Bristol'a ABD Senatosu'nun antlaşmayı oylamayı ertelemesi konusunda kesin talimatlar gönderdi ve ondan geçici antlaşmanın süresini uzatması için Türk hükümeti üzerindeki etkisini kullanmasını istedi. Grew, Bristol'a, Amerika'nın Türkiye'deki çıkarlarını güvence altına almak üzere aba altından sopa gösterme yönteminden yararlanmak için yetki verdi. Bununla birlikte, onaylamanın ertelenmesinin nazik bir konu olduğunu kabul ediyordu. Grew, "Bakanlık bu müzakerenin ne derece nazik olduğunun farkında ve bundan dolayı Angora'daki [Ankara'daki] görüşmelerinizde, bu konuyu nasıl açacağınıza ilişkin kesin talimatlar vererek size zorluk çıkarmak istemiyor" diyerek Bristol'ı yönlendirdi.[63] Dışişleri Bakanlığı, Türk-Amerikan Antlaşması'nın üç yıl boyunca onaylanamamış olduğunun idrakindeydi ve Aralık 1926'da bu konunun karara bağlanmasını umuyordu.

3 Temmuz 1926'da, Dışişleri Bakanı Kellogg, Bristol'a müjdeyi verdi. ABD Senatosu, Ocak 1927'de onay meselesini ele alacaktı. Kellogg, Bristol'ın Türkleri yatıştırma başarısıyla ilgili yorum yaptı: "Bakanlık, Türk yetkililerini antlaşmanın daha da ertelenmesine hazırlamak için çaba gösterdiğinizi öğrenmekten memnuniyet duyuyor. Geçici anlaşmanın süresinin uzatılabilmesi durumunda, bunun Angora'da [Ankara'da] yaptığınız görüşmeler sayesinde olacağından emindir."[64] 20 Temmuz 1926'da, geçici anlaşma, nota değişimiyle, bu tarihten itibaren altı ay daha uzatılmıştı. Öte yandan, Türk-Amerikan Antlaşması'nın onaylanma oylaması için 1927'ye dek beklemek gerekecekti.[65]

1926 yılına ait bu diplomatik yazışmalar derlemesiyle ilgili ilginç bir gözlemi derkenar olarak paylaşmalıyım. Bristol, Dışişleri Bakanı'na gönderdiği 15 Mayıs 1926 tarihli bir telgrafta, ilk defa olarak Konstantinopolis sözcüğünün yanında parantez içinde "Stamboul" ifadesini kullanmıştır. Bristol'ın yazılarında bu ifadenin görülmesi enderdir ve bu derleme içinde başka hiçbir yerde bunu gördüğümü hatırlamıyorum. Ne var ki Bristol, Konstantinopolis

---

62 711.672/465a.

63 Dışişleri Bakanı Vekili'nden Türkiye'deki Yüksek Komiser'e (Bristol) telgraf, 24 Temmuz 1926, 711.672/400a.

64 Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Yüksek Komiser'e (Bristol) telgraf, 3 Temmuz 1926, 711.672/491.

65 711.672/532a no'lu belgeden, 18 ve 20 Temmuz 1926 tarihlerinde Türkiye ile ABD'nin "Gümrük Meselelerinde Karşılıklı ve Koşulsuz En Ziyade Müsaadeye Mazhar Millet" anlaşmasını imzaladıklarını biliyoruz. FRUS, Türkiye, 1926, c. 2, s. 992-993.

için "Stamboul" sözcüğünü kullanmaya devam etmemiştir. Bunu neden burada kullandığını ya da daha sonra kullanmayı bıraktığını bilmiyoruz.[66]

18 Ocak 1927'de Dışişleri Bakanı Kellogg, Bristol'a kötü bir haber verdi: "Antlaşma, 50 evet oyuna karşı 34 hayır oyu veren Senato tarafından reddedildi [üçte iki çoğunluk gerekiyordu]. Size ayrıca telgrafla bildirilen talimatları alır almaz Angora'ya [Ankara'ya] gitmeye hazırlanın."[67] Hasar denetimi yapmak yine Yüksek Komiser Amiral Bristol'a düşmüştü. Kellogg, Bristol'dan, ABD hükümetinin oy çoğunluğunu elde etmek için elinden gelen her şeyi yapmış olduğuna Türk hükümetini ikna etmek için elinden gelen her şeyi yapmasını istedi ve bu sonuç ikili ilişkilere zarar vermemeliydi. Ertesi gün Bristol, Dışişleri Bakanı'na çektiği telgrafta Türk hükümetine ABD Başkanı'nın antlaşmadan yana olduğunu ve antlaşmayı onaylamanın daha ileriki bir tarihte yeniden gündeme getirileceğini söylemek için yetki istedi. Bristol ayrıca şunu sordu: "Bakanlık, diplomatik ilişkileri yeniden başlatma prosedürü konusunda beni bilgilendirebilir mi? Bir Maslahatgüzar ya da Büyükelçi gönderilecek mi?"[68]

Kellogg, Bristol'a verdiği yanıtta, ondan Türk hükümetine Başkan Coolidge'in antlaşma konusunda kararlı ama tüm diplomatik ilişkileri yeniden başlatma konusunda çekimser olduğunu söylemesini istedi. Kellogg, Bristol'dan, ABD'de yayımlanmış ve antlaşmanın onaylanmasını destekleyen gazete makalelerini paylaşmasını istedi. Bristol bunu aynı şekilde yanıtladı ve ekibinden günlük Türk gazetesi *Milliyet*'te yayımlanan bir makalenin çevirisini göndermesini istedi. Başmakale bir hayli iyimserdi:

> Amerikan Anayasası, hariciyeyi Başkanın eline emanet ediyor. Başkan mutlak surette hariciyeden mesul. Bu sebeple, şayet Türkiye'yle ilişki kurmanın lüzumuna kanaat getirirse, bir antlaşma olmadan da bunu yapabilir. ABD'de icra salahiyeti bu kadar şümullü. Bu açıklama dikkate alındığında, ABD Başkanı'nın icraatta bulunmasını beklemek ve Senato'nun kararına fazla önem atfetmemek lazım.[69]

Bir barış antlaşması imzalanıp onaylanıncaya değin İtilaf Devletleri'yle diplomatik ilişki kurmamak yeni Türk hükümetinin yöntemiydi. Bu bakımdan Türkiye, ABD dışında kalan İtilaf Devletleri'yle tüm diplomatik bağlarını normalleştirdi. Hem Türkiye hem ABD hükümetinin yapmak istediği buydu ama antlaşma Senato'da onaylanmadığından, Kellogg, arzu edilen ama büyük olasılıkla yeniden ertelenecek olan resmi bir antlaşmaya karşın, nota değişiminin, resmi diplomatik ilişkileri büyükelçi düzeyinde yeniden kurmak için yeterli

66 Türkiye'deki Yüksek Komiser'den (Bristol) Dışişleri Bakanı'na telgraf, STAMBOUL (KONSTANTİNOPOLİS), 15 Mayıs 1926, 711.672/464.

67 Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Yüksek Komiser'e (Bristol) telgraf, 18 Ocak 1927, 711.672/539b.

68 Türkiye'deki Yüksek Komiser'den (Bristol) Dışişleri Bakanı'na telgraf, 19 Ocak 1927, 711.672/640.

69 Türkiye'deki Yüksek Komiserlik'ten (Crosby) Dışişleri Bakanı'na telgraf, 21 Ocak 1927, 711.672/642. *Milliyet* gazetesindeki başmakalenin tam tarihi belirtilmemiştir. Bununla birlikte, konuyla ilgili yazışma için bkz. FRUS, 1927, c. 2, s. 768-772, 711.672/640, 711.672/540 ve 711.672.540a no'lu klasörler.

olabileceğini öne sürdü. Onun bu önerisi, Türk Dışişleri Bakanı Tewfick Rauschdy [Tevfik Rüştü] Bey tarafından onaylandı. Nota değişiminin metni, birkaç düzeltmeden sonra, 17 Şubat 1927'de Ankara'da imzalandı.[70] Bu sırada Bristol Ankara'da, karşılıklı büyükelçi göndermeye imkân veren yeni "nota değişimi"nin koşullarını müzakere etmekteydi.[71]

Anlaşmanın imzalanmasıyla, Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'ye bir profesyonel diplomatın atanması için hazırlıklara başladı. 19 Mart 1927'de, Bristol Dışişleri Bakanı'ndan daha önce de aktarılan şu telgrafı aldı:

> Başkan, özellikle gelecekte Donanma'daki kariyerinizi düşünerek, size şunu bildirmemi istedi: Önümüzdeki 1 Haziran'dan itibaren Türkiye'de kalmanızın isteneceğini sanmıyor. Başkan ve ben şimdiki görevinizin sona ermesinin Hükümet için kaçınılmaz bir kayıp olduğunu takdir etmekle birlikte Türkiye'de kalışınızı 1 Haziran sonrasına uzatmanın Donanma'nın planlarıyla çatışabileceğinin farkındayız. Türkiye'deki hizmetlerinizin muhakkak ki layık olduğu takdiri görebilmesi için Donanma'yla mümkün mertebe işbirliği yapmayı temenni ediyorum... Donanma Bakanı'nın, Doğu Akdeniz Müfreze Komutanı olarak size gerekli talimatları vereceği anlaşılmıştır.[72]

Bakan Kellogg, Bristol'a, ABD'nin yeni Türkiye Büyükelçisi olarak Joseph Grew'un adını Ankara'ya bildirmesi ve Türk hükümetinden onay alması talimatını verdi. Bristol, Kellogg'a yanıtında, Ankara'nın buna itirazı olmadığını söyledi. 12 Ekim 1927'de, Büyükelçi Grew, güven mektubunu Türkiye Cumhurbaşkanı'na sundu.

Bristol, 24 Mayıs 1927'de Türkiye'den ayrılıncaya dek ülkede meydana gelen birçok olayı gözlemledi. Bu olaylardan en önemlisi, 600 yıllık imparatorluğun yıkılması ve var gücüyle ülkeyi modernleştiren Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Türkiye Cumhuriyeti'nin doğmasıydı. Aşağıdaki bölüm Bristol'ın Kemalist rejime yaklaşımındaki değişimin izini sürüyor.

BRISTOL'IN YENİ TÜRK REJİMİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

29 Ekim 1923'te yeni Türk rejimi cumhuriyet olarak ilan edildi ve Mustafa Kemal ilk cumhurbaşkanı oldu. Amiral Bristol, Türkiye'de cumhuriyet rejiminin ilanını ve Mustafa Kemal'in ülkeyi modernleştirme reformlarının başlatılmasını açıkça destekliyordu. Gelişmeleri merak eden Dışişleri

---

70 Türkiye'deki Yüksek Komiserlik'ten Dışişleri Bakanı'na, 711.662/566.

71 Tam metin Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından 1927'de hem Türkçe hem Fransızca olarak yayımlanmıştı. Metnin bir kopyası İstanbul, Atatürk Kütüphanesi'ndedir; *Türkiye ile Amerika hükumet-i müttehidesi beynindeki münasebâtın tanzimi zımmında Hariciye Vekili Doktor Tevfik Rüştü Bey Efendi hazretleriyle Amerika mümessil-i siyasi Amiral Mark L. Bristol arasında teati olunan notalar* (Ankara: Hariciye Vekâleti, 1927).

72 Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Yüksek Komiser'e (Bristol) telgraf, 19 Mart 1927, 123.B772/147c.

Bakanlığı yeni Türkiye'nin oluşumuna büyük ilgi gösterdi. Tarihin bu dönüm noktasında, Yüksek Komiser'e en sık sorulan sorulardan biri de yeni Türkiye'nin cumhurbaşkanının radikal siyasal ve toplumsal değişikliklere olan despotça eğilimiyle ilgiliydi. ABD'de birçokları, demokrasinin Mustafa Kemal'in yönetimi altındaki işleyişini merak ediyordu. Bristol'ın günlüğündeki bir girişten *à la Turca* demokrasi konusundaki görüşlerini öğreniyoruz. Bu, Demokrat Utah Senatörü ve ateşli bir Türk aleyhtarı olan William H. King'le yaptığı bir görüşmenin kaydıdır. 1920'de Türkiye'yi ziyaret eden Senatör King, Bristol'ın –ayrıca, genel olarak Dışişleri Bakanlığı'nın– yeni Kemalist rejim hakkındaki görüşlerini öğrenmeyi umuyordu. Bristol, King'in yeni Türkiye'deki demokrasinin mahiyetine ilişkin sorusuna nasıl yanıt verdiğini şöyle anlatıyor:

> Türkiye'deki mevcut rejimin genel özelliğine gelince; Senatör'e doğrudan şahsi görüşümü söyledim: [Bu rejim] bir demokrasi değildi ve demokrasi olmasını beklemek pek akla yakın değildi. *Önümüzdeki birkaç yıl için Türkiye'den beklenebilecek en iyi rejimin aydınlanmış bir diktatörlük olduğunu* söyledim. Senatör, Moustapha [Mustafa] Kemal Paşa hakkında ne düşündüğümü sordu. Cumhurbaşkanının hiç şüphe yok ki çok güçlü bir şahsiyet ve mevcut rejimi bir arada tutmaya muktedir biri olduğunu söyledim.[73]

Bristol'a göre, Türkiye'deki toplumsal ve siyasal durum ancak gericilere karşı durabilecek, yine de ülkeyi bir arada tutabilecek kadar güçlü bir lider sayesinde iyiye gidebilirdi. Bristol'ın Türk kamuoyuna ilişkin gözlemleri, çatışmadan bezmiş bir Türk halkının yaklaşımını anlamak bakımından bir hayli aydınlatıcı ve bilgilendiricidir. Bristol'ın görüşlerinden Türkiye tarihinin başka dönemleri için de anlam çıkarılabilir. Örneğin, Bristol'ın Dışişleri Bakanı'na gönderdiği bir diğer rapor, yeni rejimin ilk muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın 1924'te kapatılmasını ele alıyor ve Türkiye'nin siyasi iklimi ve Türklerin siyasallaşması konusunda önemli gözlemler içeriyor. Bu mektupta Washington şöyle bilgilendiriliyor:

> Terakkiperver Fırka'nın sindirilmesi [...] çeşitli resmi ve gayriresmi yorumlar dışında fazla ilgi uyandırmadı, basında hiç ilgi görmedi. Hükümetin her türlü muhalefeti yasaklama politikasının uzun vadede başarılı olması tartışmalı olmakla birlikte bu politikanın anında sonuç verdiğine şüphe yok. *Ortalama bir Türk, siyaseti umursamıyor ve iktidarda olanların düşündükleri ve yaptıkları her şeye neredeyse batıl bir saygı gösteriyor*: Hükümetin bazı icraatlarına biraz karşı olabilir ama bu birkaç günlük bir mesele ve göz açıp kapayıncaya kadar tümüyle unutuluyor. Bu süreçte hiçbir şey birbirine eklenip artmıyor ve dolayısıyla, bardağı taşıran son damla fikri, Türk siyaseti için geçerli değil. Ortalama bir Türk,

73 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na, 1 Ağustos 1925, 867.00/1886; vurgu eklenmiştir. Ayrıca bkz. Bristol'ın "Savaş Günlüğü", 14 Temmuz 1925 tarihli giriş, "Bristol Papers".

> vergiler makul ölçüde düşük olduğu sürece hükümeti istediğini yapmakta serbest bırakmaktan gayet hoşnut.[74]

Bu gözlem, Bristol'ın neden aydınlanmış bir diktatörlüğün yeni rejim için son derece uygun olduğunu düşündüğüne ilişkin bazı ipuçları vermesi bakımından aydınlatıcıdır. Türkiye'de siyasi bilinç olmadığından ve Türk halkı iktidardakilere yalnızca saygı duyduğundan, ABD'nin çıkarlarını gözeten ve ülkeyi bir arada tutabilen aydınlanmış bir despotun iktidarı elinde tutması, ABD'nin çıkarları açısından daha iyi olacaktı. 1924'te ilk muhalefet partisinin kapatılmasının bir başkaldırıyı tetiklememiş olması tuhaf olmakla birlikte anlaşılabilir. Ne var ki okur, 1922'de saltanatın kaldırılmasının ve 1923'te rejim değişikliğinin de gözle görülür bir tepkiyle karşılaşmadığını unutmamalıdır.

Böyle bir arkaplana karşın, zaman zaman Bristol'ın bile 1925'te Türkiye'nin demokrasiden yoksun oluşunu eleştirdiğini gösteren belgeler vardır. Örneğin, Mustafa Kemal'in siyasi muhalefeti tasfiyeye yönelik bazı siyasi hamleleri konusunda Amiral Bristol şu değerlendirmeyi yapar:

> Angora hızla Tcheka'yı kendine örnek alıyor.[75] Görünüşe göre amacı her türlü siyasi muhalefeti ortadan kaldırmak; yöntemi, ortaya konulan kanıtlara göre değil, belirli bir politikaya göre mahkûm etmek; kurbanları, sıradan vatandaşların yanı sıra saygın ve etkili kişiler. Başyazarlar, yalnızca rahatsız edici bir sözcük kullandıkları için değil, belli bir zihniyete sahip oldukları için yargılandı. Basını sindirmekte öyle başarılı oldu ki doğruluktan en aleni sapmaları eleştirilmedi bile; muhalefeti öyle sindirdi ki, onun anayasaya aykırılığına karşı itirazda bulunulmuyor artık.[76]

Bristol'ın, Türkiye'nin daha iyi bir gelecek için "güçlü bir lider"e duyduğu gereksinim yolundaki ilk değerlendirmesinin daha nahoş bir düzleme evrildiği anlaşılıyor. Söz konusu rapordaki üslubu, Mustafa Kemal'in ve onun yönetimindeki hükümetin aşırı eğilimlerinden belirgin bir endişe duyduğunu düşündürüyor. YWCA'nın sorumlu başkanı Ruth Woodsmall'un bir maruzatına verdiği yanıtta, Türkiye'deki YMCA ve YWCA dahil tüm eğitim kurumlarının sekülerleştirilmesinin ani etkisi konusunda Bristol şöyle diyordu: "Türkler, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması konusunda akıllarını kaçırdılar; buna okullarda ve benzer kurumlarda dinin etkisine son vermek de dahildir."[77] Belli ki yeni Türk rejimi, din ve devlet işlerini birbirinden ayırma girişiminde, (ister Hıristiyanlık, ister Müslümanlık olsun) dinler arasında ayrım yapmıyordu ve Bristol yeni rejimin birçok politikasından rahatsız olmaya başlamıştı.

---

74 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na, 2 Temmuz 1925, 867.00/1882; vurgu eklenmiştir.

75 Bir dizi Sovyet gizli polis teşkilatından ilkidir.

76 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na, 8 Mayıs 1925, 867.00/1870.

77 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na, 17 Temmuz 1925, 867.00/1884.

1923'te yeni rejimin cumhuriyet olarak ilanından ve Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Kemalistler devleti yeniden yapılandırıp düzenlemeye ve Türk milliyetçiliğini yeniden yorumlamaya odaklandılar. Yukarıda da söz edildiği gibi, 1924-1925 yıllarında, yeni yönetim siyasi muhalefeti tasfiye etmek için de icraata geçti.[78] Bu dönem dolayında, ABD'li diplomatların, yeni rejimi ve onun sürekli evrilen ideolojisini anlamak ve değerlendirmek için daha büyük bir çaba gösterdiklerini görüyoruz. Bu raporların bir bölümü, Yüksek Komiser tarafından yazılıp Washington'a aktarılmıştı. Kolayca anlaşılabileceği gibi, İstanbul Yüksek Komiserliği'nde ateşli tartışmalar yapılıyor ve görüş alışverişinde bulunuluyordu. Bu raporlardan biri Washington'dan övgü almıştı. Ankara'daki yeni rejimin entelektüel temelini analiz eden son derece dikkat çekici bir rapordur bu. "Bir Entelektüel: Modern Türkiye'nin Yorumlanması" başlıklı bu rapor 12 Eylül 1924 tarihlidir. Raporun yazarı, Bristol'a bağlı ekipten Gardiner Howland Shaw'dı. Bu uzun ve ayrıntılı raporda, öncelikle yeni Türkiye'deki Batılılaşma girişimleri değerlendiriliyor.

> Angora'daki [Ankara'daki] hâkim ruh hali, ölçüsüz Batılılaşmanın somut sonuçlarını ortaya koyuyor. Konstantinopolis'te çıkan bir gazete, son günlerde, başmakaleyi "Angoritis" olarak nitelediği bir olguya ayırdı [*Orient News*, 12 Ağustos 1924]. Bu çok yerinde bir ifade çünkü çok az kişi, bugün Türkiye'yi yönetenlere yakıştırılan bu marazi özelliği yadsıyacaktır. Bu hastalık –hepimizin umduğu gibi– kızamıkçık ya da –kimimizin korkar olduğu gibi– kanser olabilir ama bunun, öyle ya da böyle, bir hastalık olduğu kesindir. "Angoritis"in belirtileri şunlar: (1) Milliyetçilik; en bağnaz ve kendi içine doğru büyüyen türden bir milliyetçilik, özgüvensiz bir milliyetçilik, zıpçıktı bir milliyetçilik, hoşgörüsüz ve şüpheci, son derece tedirgin; (2) şiddetli bir özerklik duygusu; bir şeyin tam bir mütekabiliyet temelinde olmadığı düşüncesiyle sürekli kıvranan ve normal uluslararası ilişkilerde özerkliğin ufak yaralar almasını doğal saymayan bir özerklik duygusu; (3) tam bir entipüften fobi ve alınganlıklar silsilesi; (4) dar bir çevre – Angora: Başka ülke ve görüşlerin en azından birkaç temsilcisiyle ilişkinin dizginleyici etkilerinden uzak aşırı büyümüş bir köy –kısaca patolojik bir zihniyete elverişli bir ortam; (5) bir diktatörlük; aslında önde gelen bazı liderlerin ve kuramsal olarak –kuramdan anlaşıldığı kadarıyla– demokrasinin askeri düşünce alışkanlıklarını pekiştirdiği bir diktatörlük; (6) tek yönlü bir zihniyet; karmaşık sorunların yalnızca tek bir veçhesini görerek bunlarla ilgili kararlar almaya imkân veren şaşırtıcı derecede tutarlı bir tek yönlü zihniyet; ve son olarak, (7) birçok Batılı düşünceye ve bunların her yerde kendiliğinden hareketine duyulan saf bir inanç. Aynı zamanda, Angora'yı ziyaret eden birinin harcanan enerjinin miktarından ve bunun büyük ölçüde çarçur edilmesinden etkilenmemesi mümkün değil [...] özetlersek, eğer

78 Bkz. Hakan Özoğlu, *From Caliphate to Secular State: Power Struggle in the Early Turkish Republic* (Santa Barbara: Praeger, 2011). Bu kitapta Kemalistlerin tasfiye uygulamaları ayrıntılı ele alınıyor.

> Angoritis bir hastalıksa, *Batılı bir hastalıktır ama kurban Doğuludur* ve bağışıklık kazanmaya ya da toksinlere karşı koymaya zaman yoktur [...] Batılı fikirlerin Doğu'da yayılması aleyhinde yazmıyorum. Ayrım gözetmeden ve zaman faktörünü dikkate almadan yapılan bir Batılılaşmanın sonuçlarına dikkat çekmeye çalışıyorum.[79]

Görünüşe bakılırsa, yazar "Angora hastalığı" anlamında bir sözcük oyunu olan "Angoritis" ifadesini bir İstanbul gazetesinden almış ve kendi argümanını bunun üzerine kurmuştu. Ankara'daki Batılılaşma çılgınlığının hızı Shaw'u hayrete düşürmüşe benziyor ve böylesine aceleci bir Batılılaşmanın birtakım sonuçları olacağına işaret ediyor; bununla birlikte, bu süreç geciktirilebilirdi. Bir Batılının, Batılılaşmaya karşı bu eleştirisi, modernleşme sürecinin denetimden çıkmış hızının bir endişe kaynağı olduğunu ortaya koyuyor. Bu değerlendirmede, yeni Türk milliyetçiliğinin hoşgörüsüz, şüpheci, diktatörce ve tedirgin olduğu düşünülüyor. Bu raporda ayrıca entelektüel kaynağın gelişiminin ve Kemalist milliyetçilik yorumlarının ayrıntılı örnekleri verilmiştir. Yazarın vardığı sonuçlar, 1925'te Bristol'ın Senatör King'le yaptığı görüşme hakkında güncesine düştüğü notlardan fazla uzak değildir.

Dışişleri Bakanlığı'nın, Türkiye'ye ve Ankara'daki yeni rejimin ideolojisine ilişkin bu ayrıntılı analizden etkilendiğini biliyoruz. Dışişleri Bakan Vekili Joseph Grew, Amiral Bristol'a gönderdiği bir notta, Türk entelektüel yaşamına ilişkin bu aydınlatıcı analiz için Gardiner Howland Shaw'u kutlamasını istiyor ve bu türden raporların Washington'da memnuniyetle karşılanacağını ekliyordu.[80]

İstanbul'daki Yüksek Komiserlik'in bu türden başka bir rapor hazırlaması sekiz ay daha aldı. Bristol, Howland Shaw'dan yeni bir değerlendirme daha kaleme almasını istedi ve bu çok daha ufuk açıcı oldu; bu defa 'ideoloji' değil, sahadaki 'gerçeklik' değerlendiriliyordu. 22 Mayıs 1925'te Washington'a gönderilen bu raporda, Shaw'un modern Türkiye'ye ilişkin önceki analizinin, "Türk Milliyetçiliğinin nihai bir değerlendirmesi sayılamayacağı, bunun daha çok bir bülten ya da bugün itibariyle yeterince doğru ama gelecekteki olaylar ışığında hiç kuşkusuz ki düzeltilmesi gerekecek bir durum tespiti olarak görülmesi gerektiği" belirtiliyordu.[81] Yeni değerlendirmede, başlık açıkça 'Modern Türkiye'ye İlişkin Gerçekçi Bir Yorum' olarak yeniden ifade edildi. Şöyle deniyordu:

> Geçtiğimiz dokuz ayda, hem Türkiye'nin hem bu raporun yazarının başından pek çok şey geçti –aslında, bugün itibariyle Türkiye'deki durumun ışığında, raporun yeniden incelenmesinin ve Türk milliyetçiliğinin kesin olmayan ayrı bir değerlendirmesinin ve tanımının yapılmasının gerekli olduğunu düşündürecek kadar çok şey.

---

79 Robert Scotten'dan Dışişleri Bakanı'na, Howland Shaw'un bir raporuna ek, 12 Eylül 1924, 867.401/8; vurgu eklenmiştir.

80 17 Ekim 1924 tarihli mektup, 867.401/8, aynı klasörde.

81 Shaw'un raporu Bristol'ın Dışişleri Bakanı'na gönderdiği 22 Mayıs 1925 tarihli gizli rapora eklenmiştir, 867.401/10.

[Geçen sonbahardaki rapor ile bunun arasındaki fark] "entelektüel" ve "gerçekçi" sözcükleri arasındaki farkla gösterilmiştir. Düşüncelerin Milli hareketin ilk ya da idealist evresi üzerindeki etkisinden söz etmek mümkündü – bu evre, 24 Temmuz 1923'te, Lozan'da barış antlaşmalarının imzalanmasından sonra hız kesti ve en azından 1923-1924 kışındaki radikal reformlar döneminde geçmişte kaldı...

Bizler [İstanbul'daki Yüksek Komiserlik çalışanları] belki Milli hareketi idealleştirmeye fazla yatkındık [...] Türk Milliyetçiliğini yanlış değerlendirdik. Anadolu'da gözden uzak bir yere gizlenmiş bir şeydi; sır perdesiyle sarılmıştı; insanın aklını başından alan, eleştiri yetisini ve akılcı düşünceyi uykuya yatıran bir kahramanlık. Açık konuşalım: Türk Milliyetçiliği konusunda duygusaldık. Müttefikler'in Yakındoğu diplomasilerinde hataya düştüklerini bilmek bizi yanılttı. Bir tarafın yanlışlık ve budalalığını öyle açık bir biçimde gördük ki neredeyse şuursuzca diğer tarafa güç ve bilgelik atfettik.[82]

Bu bölüm, Amerikan Yüksek Komiserliği mensupları arasında Mustafa Kemal'in liderliğindeki Türk milli hareketine belirli bir yakınlık duyulduğunu kanıtlıyor. Shaw'un Kemalist hareketi romantikleştirmesi kuşkusuz Müttefikler'in Türkiye'deki politikalarına tepkiden kaynaklanıyor. İstanbul'daki ABD'li diplomatlar, bu politikaların ters teptiğini düşünüyordu. Shaw, Müttefikler'in bu politikalarının uyandırdığı kızgınlığın, diplomatların Türkiye'ye olumlu bir gözle bakmalarında etkili olduğunu kabul ediyor. Son sekiz aydaki gelişmeler, Shaw'a, 1923'te Lozan'da barış antlaşması imzalanır imzalanmaz, hükümetin tüm dikkatini, Ankara'daki meşru siyasi muhalefeti despotça yollardan susturmaya verdiğini kanıtladı. Shaw, Kemalistlere karşı sert eleştirilerinde daha da ileri gidiyor:

Milli Hareket zihinsel ve ahlaki olarak çamura batıyor ve bu hareket yozlaşarak diktatörlüğe dönüştüğü için çamura batıyor; üstelik bu, tartışmasız, etkinliğinin geçici bir gerekçesi olmayan bir diktatörlük. Mustafa Kemal Paşa bugün Türkiye'deki tek gerçeklik; geri kalan her şeyin, ancak onun yanında ya da ona karşıt, onunla kesin bir ilişkisi olduğu sürece önemi var. Hükümetin asıl programı Mustafa Kemal Paşa'yı iktidarda tutmak [...] Vekillerin, Kabine Bakanlarının ve diğer devlet görevlilerinin değeri acımasızca tek bir ölçüte göre belirlenmiş; Mustafa Kemal Paşa'yı iktidarda tutmak için cansiperane çalışacaklar mı; emir alacaklar mı? Eğer öyleyse, ister aptal, ister şerefsiz, isterse de sarhoş olsunlar, idari aygıtın bir parçasıdırlar...

Diktatörlük, idari kadronun kokuşması, gerçek bir siyasi düşüncenin önlenmesi –mevcut rejimin nasıl bir çöküşü olursa olsun, çöküş günü süresiz ertelenebilir ve bunun birkaç nedeni var: (1) Mustafa Kemal Paşa fevkalade yetenekli bir siyasi stratejist ve taktik uzmanı ve bir hükümet ilelebet akıllı bir stratejiye ve taktiklere dayanarak yönetilemese de özellikle iktidardakilere büyük bir itibarın atfedildiği

82 Aynı gizli rapor.

> ve kamuoyunun namevcut değilse bile örgütsüz olduğu Türkiye'de uzunca bir süre yönetilebilir. (2) Ordu hâlâ görünüşte Mustafa Kemal Paşa'ya sadık ve (3) muhalefetteki Terakkiperver Fırka örgütlenmenin ilk evresinde bulunuyor.[83]

Görünen o ki Bristol, Shaw'un Mustafa Kemal'in despotça eğilimlerine ilişkin değerlendirmesine katılıyor; bununla birlikte, Bristol'ın Senatör William King'le yaptığı görüşmeden, Mustafa Kemal'in despotluğunu gerekli bir kötülük olarak gördüğünü de biliyoruz. Bristol yeni rejimin geleceğine olan inancını korumuştur.

Bristol'ın, Shaw'un Ankara hükümetinin kusurlarıyla ilgili analizini desteklediğini, yine Shaw tarafından hazırlanan daha önceki bir rapordan dolayı biliyoruz. Bu rapor, Shaw'un TBMM'ye yaptığı ziyaretten sonra kaleme aldığı, hükümet merkezi olarak Ankara'daki siyasete ilişkin görüşlerini içeriyordu. 12 Mart 1925'te, Amiral Bristol, Dışişleri Bakanlığı'na bir mektup gönderdi ve buna Shaw'un analizini ekledi. Bristol, "Bu notların Angora'nın ve burada sürdürülen yaşamın doğru bir resmini verdiği" konusunda Dışişleri Bakanlığı'nı temin ediyordu.[84] Shaw'un raporunun başlığı "Angora Notları" idi ve bu kentteki yaşam ve çalışma koşulları hakkında bilgi verdikten sonra, "Bir Siyaset Potpurisi" başlığı altında siyasete ilişkin görüşlerini sunuyordu. Aşağıdaki alıntı, Shaw'un, Türk Parlamentosu, Mustafa Kemal ve Ankara siyaseti üzerine görüşlerini açıksözlülükle dile getirdiği bölümdendir:

> Meclis haliyle ciddiye alınmamalıdır. Ciddi bir Parlamento yaşamı araştırmacısının yeri Angora değil. Meclis, birkaç bakarkörün, Mustafa Kemal Paşa'nın yapmakta olduklarını unutması için sürdürülen bir oyun. Bu oyun sahnelendiği sırada zaman zaman Gazi Cumhurbaşkanı da hazır bulunuyor ve o zaman oyunculuk elbette daha iyi oluyor. [...]
>
> Angora'da tek bir belirleyici etken var: Mustafa Kemal Paşa. Meclis ve Kabine dahil geri kalanı esas olarak kamuflaj. Angora'da demokrasi ya da özerklik benzeri bir şey yok. Hükümet maskelenmiş bir diktatörlük ve bu maske çoğu zaman çok ince. Mustafa Kemal Paşa vatansever mi? Bu yanıtlaması zor bir soru ama birçoklarının ileri sürdüğüne göre, bugünlerde Türkiye'ye karşı kabaca sahiplenici bir tutumu var ve tek umursadığı şey ülkedeki hâkimiyetini sürdürmek. Birçok Türk gibi onun da emrindekilere hiçbir bağlılığı yok –onları had safhada ve haddinden fazla kullanıyor ve sonra ıskartaya çıkarıyor. Çevresinde üstün yetenekli ve bağımsız görüşlü insanların bulunmasına tahammül edemiyor. Bir başbakandan beklediği daha çok genelkurmay başkanı gibi davranması ve geri kalanına gelince, birer hizmetliden ibaret olsunlar istiyor. [Başbakan] İsmet Paşa'yı Özel kalem müdürü ve [özel] hizmetlisi olarak da Meclis'teki manipülatif çeteyi kullanıyor. Bu zarif bir ifade değil ama Kılıç Ali Bey, Ali Bey [Çetinkaya?], Rize milletvekili Reouf Bey [Rauf Orbay değil] ve başkaları türünden vekiller için doğru bir tanım...

83 Aynı gizli rapor; vurgu eklenmiştir.

84 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na, 12 Mart 1925, 867.00/1860.

> Angora, bağnaz bir milliyetçiliğin mantık sınırlarını zorlayasıya gelişebileceği ve zamanla kendini öldüreceği kusursuz bir ortam. Bu süreç artık hızla ilerliyor; Türkiye reformlara ve özellikle Angora'nın sekülerleşmesine uyum sağlamayacak; dolayısıyla, bu reformlar ve sekülerleşme, İstiklal Mahkemeleri, gazeteleri sindirmek ve başka benzer yöntemlerle Türklere dayatılacaktır. Bunda trajik olan, Angoralı kitlenin, Türkiye'nin bir kez daha devrimci bir muhalefet doğuran eski zorbalık kısır döngüsüne girdiğini görecek zekâdan yoksun olması. Devrimci muhalefet, iktidara geldiğinde, alaşağı ettiği zorbalığın ayak izlerini takip ediyor. Türkiye Abdülhamid döneminden beri yalnızca görünüşte ilerledi.[85]

6 Nisan 1925'te, Dışişleri Bakanlığı Yakındoğu Masası'ndan o tarihte müsteşar (daha sonra, 1927'de Türkiye Büyükelçisi) olan Joseph C. Grew'a Dışişleri Bakanı Frank Billings Kellogg tarafından bir memorandum gönderildi.[86] Bu memorandumda, Shaw'un "Angora Notları" için şöyle deniyordu: "Şüphesiz her zamanki raporların kapsamı dışında kalan bu türden bilgiler, bana öyle geliyor ki, son derece yararlı ve çoğunlukla yavan ve resmi bir üslupla ele alınan durumlara hayatiyet ve mizah katıyor. Shaw'un takdiri hak ettiği kanısındayım ve bu mealde bir talimat ekliyorum."[87] 4 Mayıs 1925'te Kellogg, Bristol'a şu yanıtı verdi: "Bakanlık bu notları fevkalade ilginç ve yararlı buldu ve sizden Bay Shaw'a yorumlarının Bakanlık tarafından takdir edildiğini bildirmeniz rica ediliyor. Zaman zaman benzer nitelikte başka notlar gönderilmesi memnuniyetle karşılanacaktır."[88]

Rapor, ABD'nin Türkiye'deki misyonunun, rejimi demokrasi olarak görmediğini ortaya koyuyor. Tersine, yorumlardan birinde, yeni rejim geçmişteki despotça dönemlere benzetiliyor; "Türkiye Abdülhamid döneminden beri yalnızca görünüşte ilerledi."

Mustafa Kemal, cumhuriyetin tartışmasız lideri olduğunu ortaya koyuncaya değin Ankara ve İstanbul'daki Kemalistlerin pek çok siyasi faaliyette bulunduklarını görüyoruz. Bristol, Türk Parlamentosu'ndaki (TBMM) çalışmaları her zaman büyük bir şevkle takip etti ve ABD'nin Türkiye'nin yeni liderleriyle ilişki kurmasını sağlamaya devam etti. Zaman zaman, Ankara'daki siyasi ortamı anlamak için, cumhuriyetin liderleriyle görüştü ve görüşlerini ilk elden bilgiye dayanarak şekillendirdi. Örneğin, Mark Bristol, bazı bakanlar ve aynı zamanda Başbakan İsmet İnönü ile görüşmek üzere Ankara'ya yaptığı ziyaret hakkında Washington'ı bilgilendirdiği rapora "Savaş Günlüğü"nü de ekler. 25 Nisan 1925 tarihli giriş, İsmet Paşa ile Amiral Bristol arasında geçen bir konuşmanın, Bay Shaw tarafından yorumlandığı biçimiyle çözülmüş metnini verir. Bristol'ın siyasi muhalefet konusunu açtığı bu görüşme, İsmet Paşa'nın

85 867.00/1860.
86 İmzayı okuyamadım ama bunun Kellogg'un imzası olduğuna kuşku yoktur.
87 Joseph C. Grew'a memorandum, 6 Nisan 1925, 867.00/1860.
88 Dışişleri Bakanı'ndan Bristol'a, 4 Mayıs 1925, 867.00/1860.

Ankara'daki konutunda yapılmış ve bir saat sürmüştü. Bu görüşmenin Bay Shaw tarafından yapılmış çevirisi aşağıdadır:

> Sohbet siyasi hayatın güçlüklerine, özellikle de bir meclisi idare etmenin güçlüğüne kaydı. Amiral, İsmet Paşa'ya doğrudan iki partili düzen hakkında ne düşündüğünü sordu. İsmet Paşa iki partinin kesinlikle arzu edilen bir şey olduğu yanıtını verdi. Böyle bir ifadede bulundu; ama bana öyle geldi ki bunu inanarak söylemedi. Amiral, iki partinin, mecliste gündeme getirilen çeşitli meselelere farklı açılardan bakıp tartışabilme yararı olduğuna dikkat çekti. İsmet Paşa bunu onayladı. Amerikan Kongresi'nde kaç üyemiz bulunduğunu sordu. Amiral 420 kadar üyemiz olduğunu söyledi. İsmet Paşa bundan duyduğu dehşeti dile getirdi ve 420 Kongre üyesinin yanı sıra belirli bir sayıda Senatörümüz de olduğunu öğrenince, ABD hükümetinin haline acır gibi oldu. Görünüşe bakılırsa, İsmet Paşa 288 vekilin fazlasıyla büyük bir rahatsızlık kaynağı olduğu kanısındaydı. Mecliste bir muhalefetin pekâlâ olabileceğini söyledi ama bu Anayasaya ve toplumun temeline karşı bir muhalefet olmamalıydı.[89]

Bristol ve çevirmeni, bu görüşmeyi samimi ve açık sözlü olarak nitelemekle birlikte İsmet Paşa'nın TBMM vekilleri sorun kaynağı olarak görmesine şaşırmışa benziyorlar. Bu görüşmede Bristol, Türkiye'deki hükümetin muhalafet partisine karşı olumsuz tutumu konusunda ilk elden bilgi aldı. Bir ay sonra, muhalefet partisi (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) hükümet tarafından kapatılmıştı; 1925, Doğu Anadolu'da bir Kürt isyanının baş gösterdiği yıldı ve Kemalistlere her türlü siyasi ve entelektüel muhalefeti bastırmak için gerekçe verdi.[90] Bu dönemde, "yeni rejimi düşmanlarından koruma"nın bayraktarlığını yapan Kemalist yönetim, "demokrat" olmakla ilgilenmiyordu. Görünüşe göre Bristol, Mustafa Kemal'le aynı görüşteydi. Mustafa Kemal'e sempatisi büyük olasılıkla her ikisinin de asker kökenli olmasından geliyordu ve reel politik, her zaman romantik demokrasi fikirlerinden baskın çıktı. Bristol'ın Türkiye'deki despotluğu desteklediğini savunacak kadar ileri gidemem ama bunu anlayışla karşıladığına kuşku yok. Ne ironiktir ki, Bristol'ın bir önceki rejimin despotluğuna sabrı yoktu. Bu farkın, Kemalist despotlukta, hedefe giden her yolun mubah olduğu düşüncesinden kaynaklandığını düşünüyorum: Hedef, devlet aygıtının Batı tarzında modernleştirilmesiydi.

Bristol'ın Mustafa Kemal'i diktatör olarak gördüğünü doğrulayan birçok ifadesi var ama bu ifadelerden özellikle biri, ABD'ye başkonsolos olarak atanmış bir Türk diplomata söylendiği için dikkat çekicidir. ABD'ye tayin edilen Celal Münir Bey, Bristol'ı ziyaret etmiş ve ondan akıl almak istemişti. Bristol bu görüşmeyi şöyle aktardı:

---

89 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na, 6 Mayıs 1925, 867.00/1872.

90 Bkz. Özoğlu, *From Caliphate to Secular State*, 3. Bölüm.

> ABD'ye giderken ona ne tavsiye edeceğimi sordu. Ona görüştüğü Amerikalılara karşı samimi, açık bir politika izlemesinin gerekli olduğunu söyledim. ABD'de Türkiye karşıtı bir propaganda olduğunda, özellikle bu propaganda sözgelimi Laidoner Raporu gibi gerçeklere dayandığında, bunu hemen yadsımanın kötü bir politika olduğunu söyledim.[91] İsmet Paşa, Güneydoğu Anadolu'daki Hıristiyanlara mezalim yapıldığını ya da kötü muamelede bulunulduğunu yadsıdı. İsmet Paşa bu durumu açıklayan beyanlarda bulunmuş olsaydı çok daha iyi olurdu çünkü ülkenin bu bölgesinde Hıristiyanlara kötü muamele edildiğini gayet iyi bildiğim gibi, buradaki kendi tecrübelerimden bütün suçun Türklere yüklenemeyeceği çevresel koşullar olduğunu da biliyordum. Mustafa Kemal Paşa'nın diktatörlüğü konusunda ona sorular sorulacağını ve böyle bir durumda, her türlü diktatörlüğü kesinkes yadsımanın yanlış olacağını ama Türkiye ve Türk halkı için yaptıklarından dolayı Mustafa Kemal Paşa'ya büyük saygı duyulduğunu ve bu nedenle Büyük Millet Meclisi'nden geçirmekte olduğu reformların büyük bir memnuniyetle karşılandığını belirterek bunu kolaylıkla açıklayabileceğini söyledim [...] Celal Bey üzerinde büyük bir etki yaptığımı sanmıyorum ama etkili olduysam ne mutlu bana.[92]

Hiç kuşkusuz ki Bristol, Ankara'daki rejimi diktatörlük olarak görüyordu ve Hıristiyanlara yapılan kötü muamelenin farkındaydı. Bununla birlikte, olayları kendi bağlamlarında değerlendirdi. Bunu yadsımanın Amerikan kamuoyuna hiçbir yararı dokunmadığı ama engel oluşturduğu kanısındaydı. Sonraki bölümde, Türkiye'nin önemli iç meselelerini ele alan belgeler verilecektir.

Bristol'ın Mustafa Kemal'in otoriter yönetme tarzına eleştirel baktığını düşünmek doğru olmaz. Tersine, Bristol'a göre onun siyasi muhaliflerine karşı acımasız yaklaşımı gerekli bir uygulamaydı. Hükümetin, 1925'teki Kürt isyanı sonrasındaki yaklaşımının böyle olduğunu görüyoruz. Bu raporda, Bristol, meclisten yeni geçirilmiş reformlar konusunda yorum yapıyor: "[1925'teki Şeyh Said] isyanının etkili ve hızlı bir biçimde üstesinden gelinmiş olması, aksi takdirde belirsiz bir süre yapılamayacak cumhuriyet reformlarının kabul ettirilmesine olanak verdi. Bu reformlar arasında en önemlileri tekkelerin kapatılması, sosyal ıslahat ve özellikle "şeyh" gibi feodal unvanlardan vazgeçme zorunluluğu ile kıyafet devrimi olarak sıralanabilir."[93]

1925'te kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu'na gelince; bu Drakonvari ve kötü namlı kanunla ilgili Bristol şöyle diyor:

> Bu kanun, gerçek ya da olası siyasi sonuçları bir yana, Türkiye'de asayişi şimdiye dek hiç görülmemiş ölçüde sağladı. Geçen Kasım ayında meydana gelen ve Maraş, Kayseri, Sivas, Tokat, Giresun ve Trabzon, Erzurum, Hazze ve Rize bölgelerinde

91 Estonyalı politikacı Johan Laidoner başkanlığındaki bir kurul tarafından hazırlanan bu raporda Türkiye'nin Musul sınırı tanımlanıyordu.

92 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na, 26 Nisan 1926 tarihli "Savaş Günlüğü", 867.00/1928.

93 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na, 11 Ocak 1926, 867.00/1911.

> hükümeti belli bir ölçüde endişelendiren gerici isyanın artık tümüyle kontrol altına alındığı anlaşılıyor. Kürt isyanının tersine, bu hareketin, bir ayaklanmadan çok hükümetin modernleşme programına ve fesin kaldırılmasına karşı bir protesto gösterisi niteliğinde olması bunun bastırılmasını çok daha kolaylaştırdı. Muhalifleri hizaya sokmakla görevli Angora İstiklal Mahkemesi, fevkalade kısa sürede ve keza en az sayıda idam cezasıyla bu amacını gerçekleştirmişe benziyor.[94]

Görünüşe bakılırsa, Bristol, hükümetin muhalefeti susturmaya yönelik acımasız yönteminden ayrı düşmüyordu. Bristol'a göre bu, yeni rejimin yeşereceği bir alan açmak için gerekli bir gerçekçilikti.

SON SÖZLER

Amiral Mark Lambert Bristol, tarihteki en yıkıcı insanlık tecrübelerinden biri olan I. Dünya Savaşı'nın sonunda Konstantinopolis'e geldi ve kıyasıya savaşların yapıldığı topraklardaki perişanlığı sıcağı sıcağına yerinde gözlemledi. Öteden beri komşu olan imparatorluk uyruklarının birbirlerinin boğazına nasıl sarıldıklarını gördü. Bristol ilk elden önemli bir dünya imparatorluğunun tarihe karışmasına ve Büyük Savaş'ı kazananların emperyal emellerini nasıl hayata geçirdiklerine tanık oldu.

Bristol'ın, Osmanlı İmparatorluğu topraklarına ayak basmadan önce, bu bölge hakkında ne derece bilgili olduğu bilinmiyor. Ancak savaşın tarumar ettiği bu imparatorluğa bir ölçüde önyargılı geldiği ya da gelişinden hemen sonra, ölüm döşeğindeki Osmanlı yönetiminden hiç hazzetmemeye başladığı anlaşılıyor. Bristol, gelişinden yalnızca birkaç ay sonraki raporlarında, bu imparatorluğun ayakta kalmasının uygarlığa karşı büyük bir suç işlemek olacağı hükmüne vardı.

Buradaki ilk deneyimleri aynı zamanda uzun bir barış antlaşması bekleyişiyle aynı döneme denk geldi. Bu dönemde, Müttefikler'in, özellikle de kendi çıkarları uğruna Osmanlı İmparatorluğu'nu bölmek için bencil politikalar güden İngilizlerin manipülasyonlarından da rahatsızlık duydu. Bristol, İngilizlerin Ortadoğu'daki planlarının, kaçınılmaz olarak başka çatışmalara yol açtığını ve barışa ya da bölge halklarından hiçbirine kesinlikle hizmet etmediğini düşünüyordu. ABD'nin Açık Kapı Politikası'nın ateşli bir savunucusu olarak Bristol, Washington'a Büyük Britanya'dan ve onun emperyal planlarından yakındığı birçok kınama mesajı gönderdi. Dışişleri Bakanlığı'nı, ABD'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu ve Ortadoğu'nun dinini daha fazla dikkate almaya teşvik etti. Yoksa Büyük Britanya, Ortadoğu'da kendi bencil çıkarları yararına savaşın ganimetlerini toplayacaktı.

---

94 867.00/1911.

Bristol, bir Ermeni devleti kurulması için kısmi bir manda yönetiminin, ne Ermenilere ne ABD'nin çıkarlarına hizmet edeceği, bunun yerine Büyük Britanya'ya yarayacağı görüşünde kararlıydı. Ermeni mandasının sürdürülebilir olmayacağını çünkü bunun ne ABD'nin ne İtilaf Kuvvetleri'nin karşılayacağı ya da karşılamak isteyeceği miktarda para ve askeri güç gerektirdiğini düşünüyordu. Böyle bir manda yönetimi, bu bölgede daha çok kan dökülmesine yol açacaktı. Sonraki bölümde, bu konu enine boyuna irdeleniyor. Bristol, eğer bir manda yönetimi kurulacaksa, bunun bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu kapsaması gerektiği konusunda ABD Dışişleri Bakanlığı'nı ikna etmekte başarılı olmuştu. Böylece, diğer mandacıların rakip çıkarları, yerel halk pahasına çatışmayacaktı.

Bristol, Anadolu'daki milli hareketin gizilgücünü ilk fark eden kişiydi ve üstlerinin bu harekete gereken ilgiyi göstermesinde ısrarcı oldu. Daha 23 Kasım 1920 tarihinde, İstiklal Savaşı'nın Türkler tarafından kazanılmasından çok önce, Anadolu'daki milliyetçilerin ciddiye alınması gerektiği konusunda Washington'ı uyardı. Şöyle diyordu:

> Avrupa ülkelerinin Kemalist hareketi, Türkiye'de olabilecek bir milli harekete en yakın hareket olarak görmelerinin zamanı geldi ve bu hareket ciddiye alınmalıdır. Avrupa ülkeleri arasında özellikle İngiltere bu hareketi hafife almış ve bunun Enver Paşa ve Kemal Paşa'nın tezgâhladıkları ve Alman menfaatlerinin arka çıktığı eski bir İttihat ve Terakki hareketi olarak görülmesine çalışmıştır. Ayrıca, bu hareket Anadolu'daki halk tarafından destekleniyor ve küçük bir azınlığı temsil ediyor. Bu konu hakkında hiçbir şey bilmeyen buradaki İngilizler bu görüşte değiller.[95]

Bristol, bu yeni hareketi anlamak, çözümlemek ve açıklamak için bütün istihbarat toplama gücünden yararlandı. Kendisi de asker olduğundan Kemalist harekete yakınlık duyuyordu ve bu hareketin liderleriyle gayriresmi ilişkiler kurdu. Bristol, Osmanlı yönetiminin uygulamalarını küçümsemesine karşın hatta Ankara'da milli hükümetin kurulmasından sonra bile, saltanat yanlılarına da milliyetçilere de eşit mesafede durdu.

ABD Yüksek Komiseri, 1922'de toplanan Lozan Konferansı'nın ilk turuna katıldı. "ABD ile Türkiye Arasında Ticaret ve Dostluk Antlaşması" adıyla Yeni Türkiye'ye yapılacak ayrı bir teklifin hazırlanmasına ve desteklenmesine aracı oldu. Bristol, bu antlaşmanın onaylanması için canla başla kulis yaptı; ne var ki bu antlaşma Senato'da yeterince oy almadı. Bu oylamanın istenen sonucu vermemesinin başlıca nedeni ABD Senatosu'ndaki Ermeni ve Yunan lobilerinin faaliyetleriydi. Sonraki bölümde, Bristol'ın I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'deki Rumlara ve Ermenilere karşı kararlı ama tartışmalı duruşu değerlendirilecektir.

---

95 Bristol, "Savaş Günlüğü", 23 Kasım 1920 tarihli giriş, "Bristol Papers".

4

Bristol ve Anadolu'daki Türkler, Rumlar ile Ermeniler Arasındaki Çatışmalar

I. Dünya Savaşı sonrasında, ABD'deki siyasi ortam kuşkusuz Türk karşıtıydı ama aynı zamanda Türkler hakkında büyük bir bilgisizlik vardı. Bunun temel nedeni, zamanında Osmanlı topraklarında çok etkin olan Amerikalı misyonerlerin ABD'de yürüttükleri etkin Türk karşıtı propaganda ve ayrıca, Ermeni ve Yunan diyasporanın lobicilik faaliyetleriydi. Bu bölümde Bristol'ın, kendisi ve kadrosu tarafından Washington'a gönderilen raporlarla bu propagandayı etkisiz kılma çabası incelenecektir. Bu raporlar okura, Bristol'ın zihniyetini takip edebileceği bir pencere açacaktır. Dünyanın bu tarafında hiçbir toplulugun masum olmadığı ve kurban ile zalim arasındaki asıl farkın, I. Dünya Savaşı sonrasındaki sis ortamında, belirli bir topluluğa sunulan fırsat olduğu kanaatinin biçimlendirdiği bir zihniyettir bu.[1]

Daha önceki bir bölümde, Bristol'ın "Türk yanlısı" olarak yaftalanmasını ve buna tepkisini değerlendirdik. Bu yafta, Bristol'ın Türkiye'den gönderdiği raporlara şüphe düşürmek için kullanılagelmiş ve bu raporların içeriğinin doğru olup olmadığına bakılmamıştır. Bununla birlikte, tarafsız bir okur, yalnızca Bristol'ın Washington'a gönderdiği raporların önemi temelinde yargıya varabilir. Bristol düpedüz "Amerikan yanlısı"ydı ve sonradan Kemalistlerin, "yoz" olduğunu düşündüğü Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine geçme mücadelesine yakınlık duydu. Şimdi, dikkatimizi ABD'deki Ermeni yanlısı/Türk karşıtı kamuoyuna çevirelim ki Bristol'ın Washington'a açıkça Türk karşıtı olmayan her rapor gönderişinde karşı karşıya kaldığı zorlukları görelim. Bu bölümde, önce Ermeniler, sonra Rumlar konusunda Dışişleri Bakanlığı'na ulaşan bazı belge ve raporlar incelenecektir. Bristol'ın bir Ermeni devletinin kurulmasına, Ermenilerin katledilmesi iddialarına ve 1919-1922 yıllarında Smyrna'nın Yunanlar tarafından işgali sırasında ve sonrasında Rum azınlıklara karşı tutumundaki değişimi anlamak ve açıklamak için birincil belgelerin metinleri incelenecektir.

1 Bu sözler, Bristol'ın kendi sözleri değildir; Türkçede yaygın bir deyiştir: "Bu topraklarda mazlum, zalimliğe gücü yetmeyen midir?"

ERMENİLER VE BRISTOL

Amiral Bristol, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki pek çok konu ve bölge üzerine rapor yazdı. Bununla birlikte, bu raporların hiçbiri Ermeniler hakkındaki raporları kadar ilgi görmedi çünkü Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin akıbeti 20. yüzyılın en tartışmalı konularından biriydi. Önceki bölümlerde, Bristol'ın Ermeni meselesine ilişkin görüşünün, ona nasıl "Türk yanlısı" unvanını kazandırdığına değinildi. Bu bölümde bu konu daha etraflıca ele alınacak ve Bristol'ın Ermenistan'da ABD mandası, Ermeniler için bir devlet kurulması ve görevde bulunduğu dönemde Anadolu'daki toplumlararası katliamlar gibi konulardaki düşüncelerinin seyri izlenecektir. Burada, Bristol'ın eski Osmanlı rejimine duyduğu kızgınlığı görebiliriz. Bu bölümde Bristol'ın, yüzyıl boyunca hararetle tartışılan Ermeni ve Müslüman katliamlarına ve hem bağımsız bir devlet hem Amerikan mandası olarak Ermenistan'ın kurulmasına ilişkin görüşleri konusunda belgeler sunulacaktır.

Bristol Konstantinopolis'e geldiğinde, Ermeni hukukçu ve aktivist Vahan Kardaşyan'ın başı çektiği Ermeni lobicilik faaliyetleri yüzünden Amerikan kamuoyunun Türkiye'ye bakışı çok kötüydü. Kardaşyan tarafından yazılmış aşağıdaki belge, ABD'deki Türk aleyhtarı lobinin zihniyetine iyi bir örnek oluşturuyor:

> Rus Ermenistanı'nda 2.000.000'u aşkın ve Türkiye'de muhtemelen 1.250.000 Ermeni bulunuyor. Ermeniler Hint-Avrupa ailesinin Latin koluna ait, faal ve ilerici bir Hıristiyan halk.
>
> 4.000.000 dolayında olan Türkiye Türkleri, son 800 yılda, öncelikle Doğulu bir grup ırk ve kabilenin istenmeyen unsurlarının birbirine karıştığı, sorumsuz ve yıkıcı bir güruh.
>
> Türkler esas itibariyle kendi kendilerini yönetecek durumda değil. Türk olmayan milletlerin Türkiye'den ayrılmasıyla, Türk devleti diye bir şey kalırsa eğer, bu, kısa ömürlü olacaktır. Uzman görüş, Türklerin medeni bir yabancı yönetim altına alınmaları durumunda yüz yıllık bir süreç içinde dağılacakları ve muhtemelen ayrı bir ırksal varlık olarak ortadan kalkacaklarında hemfikir. Bu uygarlık için büyük bir lütuf olur.[2]

Bu, Amerikan halkının alışık olmadığı bir görüş değildi. Amiral Bristol, fonu böyle olan bir resme girdi ve Washington'a Türk karşıtı lobicilik faaliyetlerini bütünüyle desteklemeyen raporlar gönderdi. Bristol'ın 1915'te Türk yönetimi tarafından yapılan kanlı katliamları/soykırımı yadsımadığını yinelemekte yarar var ama Bristol, aynı zamanda, Ermenilerin ve Rumların da Anadolu'nun Müslüman halkına katliam yaptıkları ve Amerikan halkının hikâyenin diğer yüzünü görmeye hakkı olduğu üzerinde duruyordu. Bristol'ın katliamlar konusundaki görüşünün bir örneği aşağıdadır:

2 Vahan Kardaşyan'dan Başkan Woodrow Wilson'a mektup, 15 Eylül 1918, 867.4016/390.

> [Osmanlı İmparatorluğu'nun], Yunanistan dahil Avrupalı devletlerin emperyal emelleri uğruna ve bu ülkeyi ticari olarak sömürme amacıyla bölüşülmesi Yirminci Yüzyılın en büyük suçu olur. Buna ilaveten, şimdi önerildiği gibi, bu ülkeyi parçalamak her ırkın belirli bir bölgede toplanmasına yol açacak ve bugünkü mevcut ırkçı nefreti kızıştıracaktır. Bu plan gerçekleştiği takdirde yalnızca ırk ve dinin neden olduğu sıradan nefretten dolayı değil, büyük savaş sırasında işlenmiş korkunç suçlar nedeniyle de küçük devletlerin birbirlerine karşı en düşmanca duyguları ortaya çıkacak olsa gerek. *Türkler alçakça eylemlerinden dolayı asla pişmanlık duymayacak ve diğer ırklara olan nefretleri körükleyecek; hem kendi suçluluk duyguları yüzünden hem özellikle bu sorunu kendi bencil hedefleri uğruna çözenler için bu çözümün bir bahaneden ibaret olduğunu bildikleri için.*[3]

Bristol'ın "alçakça eylemler" ile 1915 Ermeni katliamlarına atıfta bulunduğuna kuşku olmasa gerek. Bununla birlikte, Bristol, Batılı devletlerin Ermeni meselesini kendi bencil amaçlarını gütmenin bir aracı olarak gördüklerini ima etmesi bakımından çok gerçekçiydi. Aynı belgede, bir Ermeni devletinin kurulmasını desteklemek için gerekebilecek askeri güç de gerçekçi bir biçimde değerlendirilmiştir:

> Smyrna'daki Yunanlar, tam bir askeri güç sayesinde hâkimiyetlerini sürdürüyorlar ve böyle yapmaya devam etmeliler. Yunanistan'ın bugün bu bölgede en az 100.000 ve yedekte ülkeye sürmeye hazır 25.000 ila 30.000 adamı var. *Ermenistan'ın kurulacak olması durumunda hiç değilse aynı sayıda silahlı ve tam donatımlı asker hazırda olmalıdır: Ermenilerde bu kadar adam olmadığı gibi, ne donatım var ne onları parasız temin edebilirler; dolayısıyla, Ermenistan'ı kurmak için silahlı ve tam donatımlı 150.000 kişilik bir yabancı askeri güç hazırda olmalıdır. Bu askerleri ve parayı kim temin edecek? Bu askerler ve para temin edilmezse, Türkler ile Ermeniler arasında bir ırk savaşı çıkacak ve kadın ve çocuklar dahil birbirlerini düpedüz katledecekler demektir.*[4]

Hiç kuşku yok ki Bristol Ermeni meselesi konusunda hassastı. Önerilen Ermeni mandasıyla ilgili görüş almak için eski Türkiye Komiseri Lewis Heck'e yazdı. Heck, Bristol İstanbul'a gelmeden, ABD Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevi için buradan ayrılmıştı. Bu mektubun tarihinin 8 Temmuz 1919 olduğu belirtilmelidir; Bristol'ın İstanbul'a geliş tarihi 28 Ocak 1919'du. Diğer bir deyişle, amiralin bu konuda böylesine hassas olması altı ay almıştı. Bristol Heck'ten şunu istedi: "Tanrı aşkına, ulusal bir bakış açısından Ermenistan diye bir şey olduğu fikrini [Dışişleri Bakanlığı'nın] aklınızdan çıkarın. ABD

3 C. Vaught Engert'ten ABD İndeks Bürosu'na, 867.01/153; vurgu eklenmiştir. Engert, Bristol tarafından ona verilmiş daha erken tarihli bir raporu gönderdi. Bristol bu raporda Sevr'in imzalanmasından (26 Mart 1923) önceki görüşlerini açıklıyordu.

4 Aynı rapor; vurgu eklenmiştir.

açısından Ermenistan'da manda yönetimini kabul etmesinden daha büyük bir felaket düşünemiyorum."[5]

Bir diğer belge, Bristol'ın ABD'de yaygın olan yanlış bilgilendirmeden duyduğu bezginliği gözler önüne seriyor:

> Genel olarak ABD halkı, eski Türk İmparatorluğu'ndaki durum hakkında doğru bir fikir edinememiş ve onlara gerçeği gösterecek o dürüst Amerikalılara inanmayı kabul etmemiştir. Bunda şaşılacak bir şey yok çünkü ABD son altı yılda, hikâyenin yalnızca bir yüzünü anlatan Yunanlar ve Ermeniler tarafından en ısrarcı propagandaya boğulmuştur. Ayrıca, hikâyenin bu tarafı çarpıtılmıştır ve doğru değildir...
>
> Dünyanın bu tarafındaki Ermeni kitlesi eğitimsiz. Ermenilerin belirli bir bölgede toplanabildiği ve eğitilip yetiştirilebildiği takdirde başka her ırk gibi kendini yönetebileceğine kuşku yok; ne var ki böyle bir bölge keyfi olarak tayin edilecek ve muhtemelen bu bölgenin ilk sakinlerini buradan tahliye etmek için zor kullanmak gerekecek. Dünyanın bu tarafında Ermenilerin çoğunlukta olduğu ya da tehcirlerden önce çoğunlukta olduğu büyükçe bir bölge yok. Bundan dolayı bir Ermeni devleti kurmaya yönelik böyle bir projeyi hayata geçirmek büyük bir yabancı askeri güç, çok miktarda para, muhtemelen savaşmayı ve kan dökmeyi ve daha fazla değilse bile iki ya da üç kuşağı gerektirecektir. Ülkemizde bağımsız bir Ermenistan'ı savunan insanlar buraya gelip gerçek olayları yerinde görseler, eminim ki anında fikir değiştirirler. Bunun doğru olduğunu biliyorum çünkü bu bölgedeki Amerikan vatandaşlarımızın her biri bu konuda benimle aynı fikirde ve Yakındoğu'ya Yardım Kurulu adına çalışmak üzere buraya gelen çok sayıdaki Amerikalı işin aslını öğrendiğinde fikir değiştiriyor.[6]

Belli ki Bristol, ideolojik ya da siyasal nedenlerden çok pratik nedenlerden dolayı bir Ermeni devletinin kurulmasından yana değildi. Bununla birlikte, aşağıdaki belge bu görüşünü değiştirdiğini düşündürüyor. 27 Kasım 1922'de "Savaş Günlüğü"ne yazdığı satırlar, Ermeni devleti konusunda ne düşündüğünün açık bir kanıtıdır; burada, nasılsa görüşünü bir Ermeni devletinin kurulması lehine değiştirmiştir:

> Bir sohbet sırasında, [...] [James Barton'a] Ermenilerin yurt edinebileceği bir yer tayin edilmesinden yana olduğuma işaret ettim. *Bu sonuca son zamanlarda varmıştım.* Önceden bu soruna en iyi çözümün Ermeniler, Rumlar ve Türkleri bir arada tutmak ve hep birlikte barış ve mutluluk içinde yaşayabilmeleri için İdari reform yapmak ve Türkiye Devletini kalkındırmak olduğuna inanıyordum.[7]

Bu satırlar, Bristol'ın sahadaki duruma dayanarak görüşlerini şekillendirdiğini göstermesi bakımından önemlidir. "Savaş Günlüğü"nden aşağıdaki

5 Bristol'dan Lewis Heck'e, 8 Temmuz 1919, Donanma Kayıtları ve Kütüphanesi Dairesi (NRC), 709 no'lu kutu, Peter Michael Buzanski, "Admiral Mark L. Bristol and Turkish-American Relations, 1919-1922", Yayımlanmamış Doktora Tezi, California Üniversitesi (akt. Berkeley, 1960, s. 111).

6 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na, 7 Mayıs 1920, 867.01/51.

7 Bristol, "Savaş Günlüğü", 27 Kasım 1922 tarihli giriş, 867.00/1583; vurgu eklenmiştir.

paragraflarda, misyoner bir ailenin Konstantinopolis doğumlu oğlu George R. Montgomery ile yaptığı bir diğer görüşmeden söz ediyor:

> [George Montgomery], defalarca duymanın bıkkınlık verdiği bir yığın bildik iddiada bulunarak benimle münakaşaya girdi. Bıkkınlık geldi çünkü bu görüşlere katılıyor ve daha fazla ikna edilmeye gerek duymuyorum ama açıkça söylemem gerekirse, ufkumu daraltmayacağım ve aklımı bir Ermeni devletinin kurulması meselesine takmayacağım için bıkkınlık geldi. Ermeni karşıtı olmam bekleniyor ve bu konudaki kara cehaletimden kurtarılmam gerekiyor. Montgomery'ye bu bilgileri ve konuyu tekrar etmenin gerekli olmadığını ve önceden Türkler, Rumlar ve Ermeniler için en iyi çözümün, iyileştirilmiş bir Yönetim altında tek bir ülkede bir arada yaşamaları olduğuna inanmış olmama karşın *artık son zamanlarda ortaya çıkan durum gereği tek çözümün, Ermenilerin yurt edinebilecekleri, gidip yaşayacakları ve kalkındıracakları bir yer bulmak olduğunu düşündüğümü* söyledim. Montgomery konuşmasını aynı tekdüzelikte ve bayatlıkta sürdürdü. Sıkıldığımı ve söyledikleriyle ilgilenmediğimi göstermemek için çok çaba harcadım ve öyle sanıyorum ki bunu becerdim. Ona Ermenilere karşı olduğumu düşünen insanların kesinlikle yanıldıklarını söyledim. Ermenilere en büyük zararı verenler onlara yardım etmeye çalışanlardı. [...]
>
> [Montgomery] adına üzüldüm çünkü çok dar bir bakış açısı var ve gayet sağlam iddialarda bulunmasına karşın kimsenin bunları hayata geçirmeyeceğini göremiyor. Dolayısıyla, kabul görecek başka bir çözüm bulması gerekiyor. Görünüşe bakılırsa, bunu anlaması mümkün değil ve hep "yapılması gereken" şeye dönüyor.[8]

Bristol'ın günlüğündeki bu girişten öğrendiğimiz şey çok önemli. Bristol, Ermeni meselesiyle ilgili önceki görüşünün tersine, 1922'de açıkça Ermenilerin kendi devletlerine sahip olmaları gerektiğine ikna olduğunu belirtiyor ve her zamanki gibi, Ermeni karşıtı olduğunu kesinkes yadsıyor. Onun karşı olduğu şey, Amerikalı misyonerlerin Türklere toptan kara çalarak destek verdiği ABD'deki Ermeni lobisinin yöntemidir. Bristol, lobicilerin siyasi bir amaç uğruna Türkiye'deki koşullar hakkında yalan söylemiyorlarsa bile bunu abarttıklarını ve Amerikan halkının gerçeği bilmeye hakkı olduğunu düşünüyordu. Bristol'ın görüş değiştirmesine neden olan şeyin ve "durum gereği"nin ne olduğu konusunda ancak fikir yürütebiliriz ama şunu biliyoruz ki Bristol, 1920-1922 yılları arasında, bir Ermeni devletinin kurulmasından yana tavır almıştı. Bu iki yıl içinde, milliyetçilerin, Türkler için bir "ulus devlet" kurmakta başarılı olacakları ve Ermenilerin bu yeni rejimin bir parçası olmayacakları Bristol'ın gözünde açıklık kazanmış olabilir.

Bristol 1915 Ermeni katliamlarını hiçbir zaman yadsımadı ya da gerekçelendirmeye çalışmadı ve "soykırım" terimi o dönemde mevcut olmuş olsaydı, bu olayları böyle niteleyebilirdi. Onun yadsıdığı, I. Dünya Savaşı sonrasındaki

8 867.00/1583, italikler eklenmiştir.

dönemde, Ermenilerin sistemli olarak katledilmesine devam edildiğidir. Bu noktaya açıklık getirmek için bir ABD arşiv belgesine bakabiliriz. 9 Mart 1920 tarihli bir telgrafta, Bristol, I. Dünya Savaşı sonrası dönemde, Anadolu'daki milliyetçilerin Ermenileri katletmekte oldukları suçlamasına yanıt veriyor. Ne var ki böylece, 1915'teki katliamların aslında sistemli olduğunu kabul ediyor. Bu telgrafta Bristol, 1920'deki Ermeni katliamlarıyla ilgili "Londra ve Paris gazetelerinde yayımlanan yanıltıcı haberler"den yakınıyor:

> Buraya [Konstantinopolis'e] ulaşan Şubat sonu tarihli Londra ve Paris gazetelerindeki Türkiye'deki olaylarla ilgili haber ve yorumların genel havası bir hayli yanıltıcı ve özellikle Ermeni katliamları konusunda yanlış bir izlenim uyandırıyor. Bu, konferans üzerinde etkili olmaya ve Türk sorununun, Avrupalıların bencil ulusal çıkarlarına uygun olarak çözülmesini desteklemek için kamuoyunu yanıltmaya yönelik kasıtlı bir propagandadır. Avam Kamarası'nda Türk sorunuyla ilgili son tartışmalara bakılırsa, durumla ilgili resmi bilgiler Avrupa'ya ulaştığında, ya kasıtlı olarak ya başka türlü çarpıtılıyor. 18 Şubat'ta *LONDON TIMES*'ta yayımlanan başmakale bunun tipik bir örneği.
>
> Son zamanlarda Anadolu'nun her yerinde, özellikle Maraş'ta toplu katliamlar yapıldı ve bunlar Fransızlara karşı yapılan kışkırtılmış (?) milliyetçi saldırıyla aynı döneme denk geldi. *Herhangi bir Türk unsurun 1915'te vuku bulduğu gibi sistemli imhalar planladığına ilişkin sağlam bir kanıt yok.* Türklerin mevcut krizde ufak da olsa belirli bir hâkimiyeti koruma arzusuna karşı benzer önlemler kesinlikle gerekli ama kamuoyunda ve Konferans'ta katliamların sistemli ve yaygın olduğu izlenimi uyandırmanın Küçük Asya'da toprak kazanmaya çalışan Fransa'nın ve diğer ülkelerin kendi çıkarlarına hizmet edeceğine inanılıyor.[9]

Yukarıda değinildiği gibi, bu telgrafta en önemli olan, Bristol'ın 1915'te Ermenilere karşı "sistemli imhalar" yapıldığını kabul etmesiydi. Bu, onun Ermenilerin katledildiğini hiçbir zaman yadsımadığının ama I. Dünya Savaşı koşullarında yapılan bu katliamlara ilişkin nüanslar konusunda Amerikan kamuoyunu bilgilendirmek istediğinin kesin bir kanıtıdır. İşin aslında Bristol, Ermenileri korumanın, Türkleri kışkırtmadan yani gerçekleri abartmadan ve yalan söylemeden sağlanabileceğine inanıyordu. Bristol, Ermenilerin esenliği için Ermeni yetkililere tavsiyede bulunmaktan asla geri durmadı.

"Savaş Günlüğü"ne, Kafkaslar'da Ermenistan'ın eski bakan-Cumhurbaşkanı Aleksandr Hatisyan'la yaptığı görüşmeyi kaydetmiştir. Hatisyan'la daha önce üç defa Tiflis'te görüşmüş ve bu görüşmelerden birinde, Kafkas Ermenilerine ufak bir tavsiyede bulunmuş olduğunu anlatır:

> [Hatisyan'a] Kafkaslar'daki Ermenilerin tüm saldırı harekâtlarını durdurmasını ve ülkede halkın Barış Konferansı'yla ilgili gelişmeleri bekleyerek normal bir yaşam

9 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na telgraf, 9 Mart 1920, 867.00/1154; italikler eklenmiştir.

> sürdürebileceği bir düzen kurmasını tavsiye etmiştim. İtilaf Devletleri'ne ya da Ermenilere askeri destek veren başka hiçbir ülkeye güvenemeyeceği, dolayısıyla Ermenilerin Tatarları ve Türkleri galeyana getirip onlara karşı kışkırtarak büyük hata yaptıkları konusunda onu uyardım. Ayrıca, o görüşmede Hatisyan'a Ermeniler için batıda Türkler ve doğuda Tatarlar ile doğrudan müzakereleri başlatmanın ve dış desteğe bağımlı olmadan bir tür uzlaşmaya varmanın çok daha iyi olacağı görüşünde olduğumu söyledim. Bu tavsiyemi şu düşünceye dayandırdım: Başından itibaren Avrupa ülkeleri savaştan usanmıştı ve özellikle Yakındoğu'da genişletilmiş bir Ermenistan'ın kurulması gibi diğerkâm amaçlar uğruna daha fazla savaşmayacaklardı.[10]

Bu ifadeler açıkça Bristol'ın ne Ermeni yanlısı ne karşıtı, gerçekçi olduğunu gösteriyor. Bristol Ortadoğu'da görevde bulunduğu dönem boyunca gerçekçi olmaya gayret etti. Hatisyan'la görüşmesinin devamında, Ermeniler için ulusal bir yurt konusunu tartıştılar. Bristol bunu şöyle kaydetmişti:

> Hatisyan'ın Ermeniler için bir yurt konusunda üç önerisi vardı. İlki, Ermenilerin Türkiye'nin hükümranlığı altında Doğu Anadolu'da kurup kendilerini yönetebilecekleri ayrı bir devletti ve bu yeni devletin tarafsızlığı teminat altına alınacaktı. Ana fikir, bunun Türkiye ile Rusya arasında bir tampon devlet olmasıydı. İkinci öneri, Anadolu'nun doğu vilayetlerinden toprak alarak Rus Ermenistanı'nı genişletmekti. Üçüncü öneri ise komşu Kilikya'da kurulacak bir Ermeni yurduydu. Her zamanki iddialar öne sürüldü; Ermenilerin yüzyıllardır Türkiye'de yaşamakta oldukları, dolayısıyla aslında ülkenin en eski sakinleri oldukları ve bu yüzden de Türkiye'de bir yurt edinmeye hakları olduğuydu. Hatisyan'a *Ermenilerin Türkiye'de yaşayacak bir yerlerinin olması gerektiği ve buna haklarının olduğu düşüncesini gönülden paylaştığımı* söyledim. Sorularıma yanıt olarak Hatisyan, Türklerin Ermenilere toprak bırakma fikrine muhtemelen karşı olacaklarını ve Türklerden Ermeniler için bir yurt koparmakta güç kullanması için İtilaf Devletleri'ne güvenilemeyeceğini kabul etti [...] bu konferansta bir şey çok dikkatimi çekti ve o da Ermenilerin talepleri konusunda sürekli pazarlık yapmalarıydı. Pazarlığa önce, kurulacak Ermenistan için Anadolu'nun yarısını isteyerek başlamış, bunun onların kesin hakkı olduğunu ve zamanının geldiğini savunmuşlardı. Yavaş yavaş taleplerini azalttılar ve artık Doğu Anadolu'da 700.000 Ermeni için küçük bir bölgede hak iddia ediyorlar. Bununla birlikte, bu rakam hâlâ olması gerekenin aşağı yukarı iki katıdır. Bu şekilde bir yurt verilmesi durumunda buraya gidecek muhtemelen üç yüz ya da dört yüz bin Ermeni var. Ermeniler dünyanın geri kalanından geçinmek bakımından Yahudilere benziyorlar ve hepsi bir arada yaşıyor olsalardı, öyle sanıyorum ki pek çoğu açlıktan ölecekti.[11]

1922'nin son aylarında, Bristol, Hatisyan gibi Ermeni liderlerle görüşmeler yapmakla meşguldü. Ona ABD ekibinin bir parçası olarak Lozan'a gitmesi

10 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na rapor, 30 Kasım 1922, 867.00/1583.
11 Aynı rapor, italikler eklenmiştir.

ve Türkiye ile İtilaf Devletleri arasındaki müzakereleri gözlemlemesi için talimat verildiğini biliyoruz. Bu dönemin en ivedi sorunlarından biri de bir Ermeni devletinin kurulması meselesi olduğundan, Bristol Türkiye'deki yerel Ermeni liderlerin de bu konuda ne düşündüklerini öğrenmek istedi. Bristol ve ekibi Rum Patrik, Ermeni Gregoryen Patrik ve Ermeni Protestan Cemaati'nin lideriyle görüşmeler yaptılar ve bunlar bir dosyada toplandı.[12] Ermeni Patrik Mösyö Zaven'le görüşmeyi Bristol yapmıştı. Bu belgede tarih belirtilmemiştir ama bu görüşme Bristol'ın kendisi tarafından yapıldığından, 2 Aralık 1922'de Lozan'a gidişinden önce olmalıdır. Görüşme notları, Bristol'ın ekibinden biri tarafından tutulmuş olsa gerek:

> Amiral, Doğu Anadolu'daki Ermenilerin akıbetiyle ilgili sorular sordu. Patrik onlara ülkeyi terk etmelerinin emredildiğini ve birçoğunun aslında yola çıkmış olduğunu belirtti. Daha sonra Amiral, Ermeni sorununun nihai çözümü konusunda Patrik'in ne düşündüğünü sordu. Mösyö Zaven, Ermenilere belirli bir toprak parçası verilmesinin zaruri olduğu yanıtını verdi. Amiral, Patrik'e aklında hangi toprak parçasının olduğunu sordu. Mösyö Zaven iki yer seçilmiş olduğunu söyledi. 1) Kuzeydoğu Anadolu'nun bir bölümü ve 2) Kilikya. Mösyö Zaven, bir ara, Türklerin kendilerinin Ermeni yurdu için toprak tayin etmeye hazır olduklarını ekledi. Amiral, Milliyetçi Türkler de benzer görüşte olabilirler mi, diye sordu. Mösyö Zaven, işlerin değişmiş olabileceğini düşünüyordu. Bunun üzerine Amiral, Ermeniler için ulusal bir yurt düşüncesinin güce başvurmadan nasıl hayata geçirilebileceğini sordu.[13]

Patrik, Lozan Konferansı'ndaki diplomatik baskının sonuç verme olasılığının yüksek olduğunu düşünüyordu. Gelgelelim, Patrik, "Büyük Devletler'den hiçbirinin azınlıklar sorununu çözmek için güç kullanacağını" sanmıyordu.[14]

> Amiral, Mösyö Zaven'e Ermeni meselesinin başka ne gibi çözümleri olabileceğini sordu. Ermenileri Yunanistan'a göndermeye gelince; Patrik, bunun onlar açısından Anadolu'da Türk yönetimi altında kalmaktan daha kötü olacağını düşünüyordu. Yunanlar yabancılara nasıl muamele edeceklerini bilmedikleri ve son derece türdeş bir halk oldukları için böyle bir yargıya varmıştı.
>
> [...] Amiral tahliye sırasında Kilikya'dan ayrılmış Ermenilerin akıbetinin ne olduğunu sordu. Mösyö Zaven, çoğunlukla Suriye'ye ya da Adalar'a gitmiş olduklarını ve kelimenin tam anlamıyla hâlâ mülteci oldukları halde, yine de, bir dereceye kadar kendi geçimlerini sağladıklarını söyledi [...] Mösyö Zaven, Ermenilerin Mezopotamya'ya ya da Arap ülkelerine yerleştirilmesinin zor olacağını düşünüyordu.[15]

12 ABD Yüksek Komiser Vekili Frederick R. Dolbeare'den Dışişleri Bakanı'na dosya, 1 Aralık 1922, 867.4016/810.

13 Aynı dosya.

14 Aynı dosya.

15 Aynı dosya.

Bu görüşmeden elde edilen ilginç bir bilgi de Ermeni Patrik'in bağımsız bir devletten yana olduğu ama bu olmadığı takdirde, Ermeni cemaatini yeniden Anadolu'da iskân etme gereğinin ortaya çıkması durumunda, bunun onlar açısından tercih edilir olduğuydu. Zaven, Yunanların yabancılara nasıl davranılacağını bilmediklerini öne sürerek Yunanistan'ı açıkça istemedi ve Ermenilerin Yunanistan'da Türkiye'dekinden daha kötü bir durumda olacaklarını söyledi. Ermenileri Arap ülkelerine yerleştirmenin de çok zor olacağını öne sürdü.

Protestan Ermenilerin lideri Zenop Bezciyan'la görüşme 21 Kasım 1922'de yapıldı. Bristol, Bezciyan'la görüşmesine, milliyetçi Türklerin Konstantinopolis'teki Hıristiyanların korunacağı güvencesini verdiklerini söyleyerek başladı. Ne var ki Bay Bezciyan, bundan bir ölçüde kuşku duyduğunu dile getirdi. Daha sonra amiral, Türkiye'deki Ermeni halkın geleceği konusunda bilgi almak istedi:

> Bay Bezciyan Türkiye'deki Ermeniler için ulusal bir yurt kurmanın faydası üzerinde durdu. 2000 yılı aşkın bir süredir burada yaşadıklarını ve burada kalmaya hakları olduğunu söyledi. Kuzeydoğu Anadolu'da böyle bir yurt kurma olasılığından söz ettiyse de kendi adına, Kilikya'nın daha iyi bir yer olacağını düşündüğünü söyledi. 200.000 Rus Ermenisinin bundan böyle Rusya'ya ait olduğunu düşünüyordu. Halihazırda Türkiye'deki Ermenilerin sayısını 400.000 olarak tahmin ediyordu. Yunanistan'a sığınmak isteyen Ermenilere gelince; bunun işe yaramayacağını düşünüyordu. Romanya'nın ya da Bulgaristan'ın ama özellikle Romanya'nın Ermenilere kucak açacağını düşünüyordu.[16]

Görünüşe göre, Protestan ve Ortodoks Ermeni liderlerin ilk tercihleri bağımsız bir devletti ama böyle bir devlet kurulmadığı takdirde, yeniden iskân için Yunanistan'ın çok uygun olmadığında uzlaşıyorlardı; ne var ki seçenekler konusunda aynı fikirde değildiler. Bezciyan, Romanya'nın ya da Bulgaristan'ın daha iyi bir seçenek olduğunu düşünüyordu. Ermenilerin Konstantinopolis'in Kemalistler tarafından devralınmasından endişe duymaları anlaşılabilir çünkü İtilaf Devletleri'nin savaşı kazanacağından ve eski Osmanlı İmparatorluğu'nu bölüşeceklerinden emindiler.

Lozan Antlaşması bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasını sağlamadı ve Türkiye'deki milliyetçi hükümet kendi ülkesi üzerindeki egemenliğini pekiştirdi. Bu gerçek karşısında Bristol'ın, Türkiye'de kurulacak bir Ermeni yurdu konusundaki görüşü üç yıl sonra değişti. İstanbul'a gelen ABD Senatörü William H. King, doğrudan Türkiye'de bir Ermeni memleketi kurulma olasılığını sorduğunda, Bristol onu şöyle yanıtladı:

16 Aynı dosya.

> Türklerin bir Ermeni yurdu için herhangi bir bölgeden vazgeçmeden önce savaşacakları kanaatindeydim. [...] Yine de buradaki Ermenilerin kendi haline bırakılması durumunda selametleri için bir çözüm bulacakları ve belki birkaç kuşak içinde Ermenilerin Türk vatandaşı olacaklarını düşünüyordum; tıpkı yabancıların ABD vatandaşı olması gibiydi ve bana kalırsa bu, gerçekleşmesi arzu edilen bir durumdu.[17]

Bu tutum değişikliğinin, 1923'te İtilaf Devletleri'nin Türkiye'den ayrılmış ve yeni Türk rejiminin kurulmuş olmasından dolayı olduğunu belirtmiştik. 1925 sonlarına gelindiğinde, Mustafa Kemal ülkeye iyiden iyiye hâkimdi. Bristol, Türkiye'deki Hıristiyanlar açısından en iyi çözümün, eşit yurttaşlar olarak yeni Türkiye'ye entegre olmak olduğunu düşünüyordu. Bu, onun sahadaki siyasi gelişmelere tepki vermekte ne denli esnek olduğunun açık bir göstergesidir. Bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması konusunda sabit fikirli olmadığı sonucu çıkarılabilir.

Daha önce de değinildiği gibi, 1925'te Bristol, Ermeni devleti konusundaki güncellenmiş görüşünü ABD Senatörü King'e açıkladı. Bu anlamda, amiralin Senatör King'in İstanbul ziyaretini ve Ermeniler konusunda söylediklerini not ettiği bu rapor önemli bir belgedir. 18 Temmuz 1925 tarihli giriş, senatör ile amiral arasındaki bir görüşmenin kaydıdır. Senatör King'in Türklerin Ermenilere toprak ve tazminat vermesi gerektiği düşüncesine karşılık Bristol şöyle diyordu:

> Türkiye'nin belirli bir bölgeyi yurt olarak Ermenilere vermesi gerektiğini [düşünen] Senatör'e buna büyük ölçüde katıldığımı ama önce de açıkladığım gibi, Türkiye'nin savaşmadan herhangi bir bölgeyi teslim etmeyeceğini söyledim. Senatör, hoşnutsuz bir tavırla, böyle bir yurt için tabii ki biz savaşacak değiliz, dedi. Türkiye'nin kasıtlı olarak ya da başka türlü zarar verilmiş Hıristiyan mülkleri için tazminat ödemesi meselesine gelince; ona her zaman doğru olduğunu kabul etmek zorunda kalmış olduğum bazı ifadelerle karşılaştığımı söyledim [...] [senatöre] Türklerle bu minvalde tartışmaya çalıştığımda, ki bunu birçok defa yaptım, savaş döneminde Rus ordusu Doğu Anadolu'da ilerlediği sırada, buradaki Ermenilerin, Türk mülklerine acımasızca zarar verdikleri ifadesiyle benim argümanıma karşı çıktıklarını söyledim. Bunu Rus kaynaklarından ve ayrıca bu dönemde ülkenin bu bölgesinde bulunan Amerikalılardan biliyordum. Musul bölgesindeki bir Amerikalı bana Rus ordusuyla birlikte savaşan Ermenilerin, ordu geri çekildiğinde, ülkede tek bir kedi köpek bile kalmaması için her yeri kırıp geçirdiklerini söyledi. Kafkaslar'da, Ateşkes'ten hemen sonra, Ermeni hükümeti, Müslümanları sistemli olarak bölgeden sürmüş ve bir bölgede, Erivan'dan İran sınırına kadar olan demiryolunun her iki yanı, on beş mil [yak. 24 km] boyunca özellikle Müslümanlardan temizlenmişti. Türk-Yunan savaşı sırasında Yunanlar,

17 Bristol, "Savaş Günlüğü", 17 Temmuz 1925 tarihli giriş, 867.00/1884.

> kendi askerleriyle birlikte Marmara Denizi'nin güney kıyıları boyunca sistemli bir yıkım programı yürütmüşlerdi. Söz konusu olaylar, yabancı görgü tanıkları ve Konstantinopolis'e gelen 15.000 kadar mülteci tarafından ve Müttefiklerarası Komisyon'un fotoğrafları ve raporlarıyla tespit edilmişti.[18]

17 Temmuz 1925 tarihli "Savaş Günlüğü"yle aynı doğrultuda, Bristol'ın yeni rejimin Ermenilere hiçbir bölgeyi bırakmamaya kararlı olduğuna ikna olduğunu görüyoruz. Bu görüşünün duygusal bir nedene değil, yalnızca reel politiğe dayandığını belirtmekte yarar var. Bu noktada, Türkiye'de bağımsız bir Ermenistan için mücadele vermenin Ermenilerin yararına olmadığına inanıyordu çünkü bu onları askeri harekâtlara ve Türklerin başka müdahalelerine maruz bırakabilirdi. Amiral, savunmasız bir olası Ermeni devletini korumak için buraya büyük bir yabancı askeri gücün yerleştirilmesi gerektiğini varsaymakla pek yanılmıyordu. Bristol, Batılı devletlerin hiçbiri taahhütte bulunmadığından, Ermeniler için en iyi çözümün, yaşamlarının ve haklarının korunacağı yeni bir devlette Türklerle birlikte yaşamak olacağına inanıyordu.

Bu minvalde bir gerçekçilik (ama aynı zamanda belki iyimserlik), bir Ermeni devletinin kurulmasından yana olan ve bu uğurda lobicilik yapan kimseler tarafından takdir edilmedi elbette. Dolayısıyla, bir Ermeni devletini destekleyenlerin neden Bristol'ı Türk yanlısı (bkz. 1. Bölüm) olarak yaftaladıklarını anlamak kolaydır. Bununla birlikte, bağımsız okurların, Bristol'ın Ermenilerin bağımsızlığı aleyhinde bir sonuca varmasını anlayacaklarını umuyorum. Ayrıca, Türklerin Hıristiyan "ırklar"a yaptıkları mezalimle ilgili tek taraflı propaganda konusunda çok katıydı. Her fırsatta, Ermenilerin, özellikle Rumların benzer suçlar işlediklerini ve onların görmezden gelinmemesi gerektiğini belirtmekten geri durmadı.

21. yüzyılda bile tarafgir bilimsellik, Bristol'ın Ermeni meselesi konusundaki tutumuna doğrudan dil uzatmaktan çekinmiyor. Robert Shenk, bir makalede Bristol'ı, bölgedeki Hıristiyanların çektikleri çileleri anlatan misyoner raporlarını eleştirerek ABD'nin ticari çıkarları uğruna insanlığı satmakla suçluyor. Shenk'e göre, Bristol, Türklerin yararına gerçekleri örtbas ediyordu. Shenk şöyle diyor:

> [ABD'li misyonerlerin] ikilemleri, çoğu zaman Amerika'nın bölgedeki baş yetkilisi, Konstantinopolis'teki Amiral Mark Bristol'ın anlayışsızlığı, küçük düşürücü tutumu ve gerçekleri göz göre göre örtbas etmesi yüzünden artmıştı. [...] Tabii ki Bristol'ın kendisi hiçbir zaman Türkiye'nin iyice iç kesimlerinde bulunmamış ve tam anlamıyla ruhsuz Türk yetkililerle bir başına uğraşması gerekmemişti [...] ancak Bristol'ı, muhatap olduğu birçok yardım çalışanını küçük görmeye ve Türkiye'nin büyük bölümünde yeniden vuku bulmakta olan yaygın mezalimi

18 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na, 18 Temmuz 1925, 867.00/1886.

> hasır altı etmeye sevk eden neydi? [...] Türkiye'de göreve gelişinden itibaren şevkle desteklediği Amerikan ticareti için gösterdiği basiretsiz gayretkeşlik onu –acı çeken insanlık gibi– başka gerçeklere kör etmişti.[19]

Shenk, Bristol'ın bölge konusundaki bilgisini eleştiriyor ve hiçbir zaman, tam olarak tanımlamadığı bir terimle, "iç kesimlerde" bulunmamış olduğunu öne sürüyordu. Bristol aslında Konstantinopolis'in ötesine, Tiflis'e kadar gitti. Bristol'dan önce aynı görevde bulunan ve Ermeni davasının savunucusu olan Henry Morgenthau da iç bölgelere gitmediğinden, epeyce zayıf bir eleştiridir bu. Bristol'ın ekibi ve istihbarat kaynakları çok çeşitliydi ve bölgeden bilgi toplamaya çok elverişli bir konumdaydı. Bristol'ın Yakındoğu hakkındaki görüşü, büyük ölçüde "iç kesimler"e de giderek rapor vermesi istenen kendi gemi kaptanlarından aldığı istihbarat raporlarına dayanıyordu. Bristol ayrıca başka Batılı gezginlerden, devlet görevlilerinden ve misyonerlerden bilgi topladı. ABD'nin ticari çıkarları, hiç kuşku yok ki Bristol'ın Ermeni meselesine ilişkin tutumunda bir etkendi; bununla birlikte, belirleyici bir etken değildi. Amiral, gerçekten de Ermenileri Türklere karşı kışkırtmanın ya da tersinin Ermenilerin esenliğine yararı dokunmayacağına çünkü Türklerin aynı şekilde karşılık vermesi durumunda hiçbir yabancı gücün Ermenilere yardım etmeyeceğine inanıyordu. Bristol'ın Ermeniler ve kişilikleri hakkındaki hiç kuşkusuz oryantalist mahiyetteki görüşü, Shenk'in eleştirdiği gibi, pek çok defa kıyasıya eleştirildi. Bununla birlikte, günümüzdeki akademik çalışmalarda Bristol'ı hedef alan bu eleştiriler, onun bu görüşlere sahip tek Amerikalı devlet yetkilisi olmadığı gerçeğini dikkate almadılar. Doğrusu, Bristol'ın üstü, ABD'nin Avrupa Sularında Faaliyet Gösteren Donanma Komutanı (Deniz Harekât Komutanı) Koramiral Harry Shepard Knapp, durumu kendi gözüyle görmek için Batum'a ve Konstantinopolis'e yaptığı gezide, aşağıdaki satırları yazmıştı:

> Ermeni karakteri, Ermenilere karşı işlenen suçları hiçbir şekilde mazur göstermediği gibi, çilekeş ve gıdasız Ermeni halkıyla duygudaşlığın azalmasına da neden olmamalıdır. Bununla birlikte, şayet Ermeni karakterine daha büyük bir değer biçilseydi, bu duygudaşlık çok daha büyük olurdu. Bana anlatıldığına göre, Küçük Asya'daki Ermeniler, her yere sızan çok tutumlu, ticari zekâya sahip, pinti ve acımasız kimseler ve büyük ticari zekâları sayesinde özellikle büyük bir işletme gibi ticari işleri fiilen kontrol altına alıyorlar. Teğmen Haskell'in bana anlattıklarına bakılırsa, varlıklı Ermeniler, daha talihsiz yurttaşları yararına çaba sarf ediyor ya da eli açıklık gösteriyora benzemiyorlar. Tersine, ABD'nin cömert halkının onlar için yapacaklarını kabul etmeye, dahası, gönderilen yardım malzemelerini hileli yollardan ele geçirmeye ve daha sonra bunları, ister Ermeni, ister yabancı olsun,

19 Robert Shenk, "Ethnic Cleansing, American Women, and the Admiral: Deep in Anatolia during the Turkish Nationalist Revolution", George N. Shirinian (der.), *Genocide in the Ottoman Empire: Armenians, Asyyrians, and Greeks, 1913-1923* (New York ve Oxford: Berghahn, 2017), s. 187-213.

> istenen fiyatı ödeyecek paraya sahip olanlara satmaya çalışmaya dünden hazırlar. Üstelik Ermenileri iyi tanıyan insanların görüşüne bakılırsa: *çoğunlukta ve güç sahibi oldukları takdirde Türklerin onları katlettiği acımasızlıkta Türkleri katlederler ki bunu gerçekten yaptılar zaten.* Özetle, buralardaki yetkin gözlemcilerin genel görüşü, Ermenilerin, dışarıdan maddi yardım ve siyasi destek almak için büyük bir maharetle propaganda yaptıkları ve hak ettiklerinden çok daha büyük bir sonuç elde ettikleridir ve Ermeniler yararına böylesine içten ve dürüst bir gayret gösteren cömert ABD ve İngiltere halkları onların gerçek yüzünü görmemiştir.[20]

Koramiral Knapp'ın bu görüşü, açıkça Bristol'ın, Ermenileri Türkler kadar acımasız olmakla ama bunu göstermek için daha elverişsiz bir konumda bulunmakla tanımlarken yalnız olmadığını gösteriyor. Din ve ırkı ne olursa olsun, "Doğulu halklar"a ilişkin kalıplaşmış yargı, gerçekten de Edward Said'in ufuk açıcı yapıtı *Şarkiyatçılık*'ta tanımladığı biçimiyle "şarkiyatçı" bir nitelikteydi.[21]

Bristol, Amerikan kamuoyuna, madalyonun diğer yüzünü, onun sözleriyle, Ermenilerin Hıristiyan "azizvari şehitler" olmadıklarını göstermek istiyordu.[22] ABD'ye gittiğinde, bu görüşlerini cesurca ve ödün vermeden ortaya koydu. Amiral Bristol, 1925'te ABD Harp Okulu'nda yaptığı bir konuşmada geçmişteki olayları değerlendirdi. Bu konuşmada, bölgede yapılan birçok mezalimden söz etti ve Ermenileri bundan esirgemedi:

> Biraz geriye dönerek, yapılan mezalim konusunda bir çift söz söylemek istiyorum. Mezalim söz konusu olduğunda, Yakındoğu'daki hiçbir ırkın bunda diğerinden geri kalmadığını düşünüyorum. Oraya [Yakındoğu'ya] gittikten sonra, acı bir uyanış yaşadım. Ermeniler Ermenistan'da, yani Rus Ermenistanı'nda, demiryolunun 20 verst[23] boyunca her iki yanını Müslümanlardan temizlediler, onları bu bölgeden sürdüler ve buradan gitmeyenler ya öldürüldü ya açlığa terk edildi. Yunanlar Smyrna'da karaya çıktıklarında, ta ki İtilaf güçlerinin tavsiyesiyle durduruluncaya değin kente ateş yağdırdılar. Kilikya'da, Fransızların Ermenilerden oluşan bir yabancı tümeni vardı. Bu Ermeniler, Türklere sataşarak ve ara sıra birine ateş ederek onlardan öç alıyorlardı. Türkler de buna aynı şekilde karşılık veriyordu. Dolayısıyla, Fransız hatlarının dışında bir Ermeni tutsak alındığında hayatını kaybediyordu.[24]

---

20 Koramiral Knapp, Avrupa Sularında Faaliyet Gösteren ABD Donanma Komutanı (Deniz Harekât Komutanı), 11 Haziran 1920, 867.00/1285; italikler eklenmiştir. Koramiral Krapp Donanma Bakanı, Dışişleri Bakanı ve hatta ABD Başkanı'na benzer alıntılar gönderdi.

21 "Ortaklıklar genel kategoriler arasında kurulur, kategorilerle içerdikleri arasında değil. Şarklı Şark'ta yaşar; bir Şark zorbalığı, Şark şehveti ortamında, Şark kaderciliğine gömülmüş halde, Şark'ın huzurlu yaşamını sürer." Edward Said, *Orientalism: Western Conceptions of the Orient* (Yeni Delhi: Penguin, 2006), s. 102.

22 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na 23 Ağustos 1922 tarihli rapor, 867.00/1541. Bristol şöyle diyor: "Türkler tarafından yapılan mezalimi taraflı olarak anlatan raporlara karşıydım. Bu raporlar, ülkemizdeki halkın, Hıristiyan ırkların, azizvari Hıristiyanlık şehitleri olduklarına inanmalarına yol açmıştır."

23 Yaklaşık 1,1 km (0,66 mil) olan bir Rus uzunluk birimi.

24 Bristol'ın ABD Harp Okulu'nda yaptığı "Yakındoğu'daki Koşullar" başlıklı konuşma, 6 Ekim 1925, 867.00/1914.

Amiralin bu türden ifadelerle Hıristiyan misyonerlerin gönlünü kazanmadığını söylemeye gerek yok. Bu noktada, Bristol'ın Türkiye'deki görev döneminin sonuna doğru, 1922'deki Kemalist harekete ilişkin görüşünün daha saygılı bir düzeye evrildiğini eklemek istiyorum. Bristol, Türkiye'yi eleştiren herkese şöyle dedi:

> Hemen herkes, [Türklerin] Hıristiyan ırklar olmadan kendi başlarının çaresine bakamayacaklarına ve mali, ekonomik ve büyük olasılıkla toplumsal olarak mahvolacaklarına inanıyor. Tüm icatların ihtiyaçtan doğduğuna inanıyorum. Dolayısıyla, iş başa düştüğünde, Türkler ya kendi işlerini kendileri görecekler ya da yıkılacaklar. Yıkılıp yok edildikleri takdirde "korkunç Türk" bertaraf edilmiş olacak. Eğer Türk'ün içinde bir cevher varsa, bu ihtiyaç halinde ortaya çıkacaktır ve zorlu koşullar altında halk tarafından halk için bir halk hükümeti kurabilir. O zaman diğer ırklar, tıpkı Amerika'ya sürüklendikleri gibi, yeniden bu ülkeye sürüklenecekler; ya da başka ülkelere yerleşecekler ve o zaman asla Türklerle birlikte yaşamak istemediklerini gösterebilirler. Pekâlâ, her durumda yüzleşmemiz gereken bir şey var; Türkler iktidarda, bir orduları var ve savaşacaklar [...] halkımız talep ettiği şey için savaşmaya hazır değilse, olmayacak şeyler hakkında konuşup durmamalıdır. Yoksa işlerin daha kötüye gitmesine neden olur.[25]

Bu araştırmada defalarca Bristol'ın son derece kutuplaşmış bir siyasal ortamda, hep tarafsız kalmaya çalıştığı belgelenmiştir. I. Dünya Savaşı döneminde, Ermenilere yapılan sistemli katliamlar gerçeği konusundaki duruşunu asla değiştirmedi. İstiklal Savaşı döneminde (1919-1922), Türklerin Ermenileri katletmeleri, 1915'teki katliamlardan farklı olarak sistemli değildi. Bununla birlikte, Bristol, I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, Ermenilerin de Müslüman halkı katlettiklerine dikkat çekti. Görev süresince bu görüşü değişmedi. Değişen şey, Ermenilerin çektikleri acılar için bulduğu çözümdü. Bristol, önceki raporlarında, bütün Osmanlı İmparatorluğu'nun ABD güdümünde olması gerektiği görüşünden yana oldu. İmparatorluğun bölünmesi Ermenilerin yararına olamazdı ama Ermeniler açısından en hayırlısı, siyasi ve idari kurumları modernleştirilmiş çok etnikli/dinli bir imparatorlukta yaşamak olurdu.

1919'dan sonra, Amiral Bristol, Türkiye'de ve Kafkas bölgesinde bir yerde bir Ermeni devletinin kurulması fikrine daha olumlu baktı. Kemalist/milliyetçiler savaşı kazanıp yeni bir devlet ilan ettiklerinde, Bristol'ın önerileri bu siyasi gerçekle örtüştü ve Bristol, Ermenilerin yeni kurulan devlette her türlü vatandaşlık hakkına sahip yurttaşlar olarak yaşamaları gerektiğini öne sürdü. Türkiye'de yeni rejimin cumhuriyet olarak kurulmasından sonra, Bristol, Kemalist Türkiye'nin geleceği açısından umutluydu ve bu rejimi, Ermenilerin

25 867.00/1883.

esenlik içinde yaşamalarına imkân veren modern, seküler, Batı'ya yönelmiş bir devlet olarak destekledi. 1927'de, görev süresinin sonuna doğru, Bristol'ın raporları Ermeniler konusunda fazla bilgi içermiyordu. Kemalist rejimin yoz Osmanlı İmparatorluğu molozundan yeni bir devlet çıkarma becerisinin yakın bir gözlemcisi ve hayranıydı. Burada şu ayrım önemlidir. Yeni devletin cumhuriyet olarak kurulmasından sonra, Bristol'ın Türk yanlısı değil, yeni Türk rejiminin hayranı haline geldiği kanısındayım. Sonraki bölümde de görüleceği gibi, yeri geldiğinde, reformları ve Kemalistleri eleştirdi.

Lozan müzakereleri sırasında Bristol, yeni Türkiye rejimiyle bir barış antlaşması imzalanmasının sıkı bir destekçisi oldu. Amerikan senatosunda böyle bir antlaşmaya itiraz olduğunu fark ettiğinde, 3 Ocak 1924 tarihinde Dışişleri Bakanı'na bir mektup gönderdi.[26] Bristol'ın bu mektupta yazdıkları, yeni Kemalist rejimin, önceki rejim döneminde Ermenilerin katledilmiş olmasından utanç duyduğunu gösteriyor:

> Türkiye'yi uygarlığın sınırından kovmak isteyenlerin ona yaptıkları en önemli suçlama, resmi talimatlar ve planlı bir resmi politika gereğince hareket eden Türklerin Ermenilere yaptıkları zalimliklerle ilgili. Ne var ki 1919'da Türkiye Millet Meclisi tarafından çıkarılan ve Türk-Ermeni sorunu üzerine olan bir kitapçıktan alınan aşağıdaki sözler, bu bakımdan aydınlatıcı olabilir. Kitapçıkta şöyle deniyordu: Hiç kuşku yok ki bütün bir halkın kısa süre içinde zorla başka bir yere nakli acımasız bir önlemdir. Ne var ki Türkiye, tam da varlığının tehlikede olduğu ve yenilgiye uğramamak için büyük bir mücadele verdiği savaş koşulları göz önüne alındığında, bir iç düşmanla karşı karşıya kalmıştır. Bu iç düşman dışardakini destekleyerek ve ona katılarak ülkeyi yıkıma götürecek en gözü kara ve şiddetli yollara başvurmuştur. Kadın olsun, erkek olsun, her yaştan Ermenilerin büyük çoğunluğu bu işle meşgul iken, Türkiye, savaş halinden dolayı genel olarak insani ilkelerin (*the laws of humanity in their general exception*) rafa kaldırıldığı böyle bir dönemde, devletin en yüce menfaatini, devletin muhafazası [ve] selametini gözden mi çıkarsaydı?
>
> *Bu korkunç imha ve gasp politikasını* tasarlayan ve bilinçli olarak yürüten İttihatçı örgütlenmenin [İttihat ve Terakki Cemiyeti] suçu aşikâr. Liderleri en büyük insanlık suçluları arasında yer alıyor. Türk halkı, hem Ermeni halkı için duyduğu büyük üzüntüden hem utancından dolayı başını öne eğiyor. Bu durumun ona yüklediği yükümlülükleri kabul etti ve yerine getiriyor. Ancak, benimsemediği aşağılık (/liyakatsiz) liderlerin yapmış olduklarının ahlaki sorumluluğunu üstlenmeyi reddediyor.[27]

26 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na mektup, 711.672/250.

27 Aynı mektup, italikler eklenmiştir. Bristol kuşkusuz Türkiye Millet Meclisi tarafından yayımlanmış (Constantinople: Société anonyme de papeterie et d'imprimerie, 1919) *The Turco-Armenian Question: The Turkish Point of View* başlıklı kitapçığa gönderme yapıyordu. Türkiye Millet Meclisi'nin İstanbul'daki elliyi aşkın siyasi ve kültürel örgütlenmenin toplandığı bir şemsiye grubu olduğunu biliyoruz. Bristol'ın alıntıları doğrudur ve 83. ve 116. sayfalardandır.

1919 Konstantinopolis'inde, görünüşte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) karşıtı olan birçok Meclis-i Mebusan üyesinin sonradan Kemalist hareketin mensupları haline geldiği düşünülebilir. Bristol'ın sözü edilen kitapçık hakkında Washington'a gönderdiği bu rapor, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İTC karşıtı kadronun da Ermenilerin devlet tarafından katledildiğini kabul ettiğinin tamamen ayırdında olduğunu gösteriyor. Bristol'ın antlaşmanın imzalanması için savunduğu görüş, İTC sonrası Türkiye'nin, önceki rejim tarafından işlenen suçları kabul ettiği ve diğer devletlerle birlikte dünya tarihinin sonraki bölümüne geçmeye hazır olduğuydu. 1919'da, Ermeni katliamları gerçeğinin Osmanlı İmparatorluğu'nda kabul edilmiş olması önemlidir. Bu konunun sonraki dönemde tabulaştığını ve böyle bir tanımanın geri alındığını biliyoruz.

Her ne ise, Amiral Bristol her zaman Ermenilerin ve Türklerin acılarını paylaştı; ne var ki Anadolu'nun Rum halkına ve özellikle Batı Anadolu'nun Yunan işgalcilerine ancak zaman zaman böyle bir anlayış gösterdi. Sonraki bölümde, Bristol'ın Rumlar hakkındaki görüşünü biçimlendiren olaya odaklanacağım; yani Smyrna'nın ve Kuzey Ege bölgesinin Yunanlar tarafından işgaline ve bunun Rumların Müslüman sivil halka mezalimiyle sonuçlanmasına. Bristol, 1919'da bölgede yapılan mezalimi araştırmak üzere ABD üyesi olarak Müttefiklerarası Soruşturma Komisyonu'na atandığından, bu olaylara ilişkin ayrıntılar konusunda önemli bir kaynaktı. Şimdi dikkatimizi bu meseleye çevirelim.

YUNANLAR VE BRISTOL

Amiral Bristol'ın Batı Anadolu'nun Yunanlar tarafından istilasına hiçbir zaman olumlu bakmadığını biliyoruz. Yunanlardan hoşlanmamasının ardındaki nedenlerden biri de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum azınlığın tutumu ve 1919'da Smyrna'yı istila eden Yunan ordusuydu. Bristol bu olaylara bizzat tanık oldu ve defalarca Yunan işgalinin kötü bir fikir olduğu ve Kemalist hareketin bölgede başarı elde etmesine yol açan Türk direnişini körüklediği konusunda Washington'ı uyardı. Bristol bu görüşünü Donanma Bakanı Josephus Daniels ile paylaştı: "Milli hareketi başlatan, Yunanların Smyrna'ya çıkması ve Aydın Vilayetinin Yunanistan'a verilme olasılığıydı [...] Milliyetçiler, ülkelerinin Rum ve Ermenilerce bölüşülmesi tehlikesini canlı tutarak hâkimiyetlerini korudular ve Türkiye'nin her yerindeki etkilerini artırdılar."[28]

28 Donanma Bakanı Josephus Daniels, Bristol'ın bu değerlendirmesini Dışişleri Bakanı'na aktarır, 25 Ağustos 1920, 867.00/1335.

Bununla birlikte, Bristol, kendi başkanı Woodrow Wilson'ın Batı Anadolu'daki Yunan işgaliyle ilgili karar alma sürecine fazlasıyla katılmış olduğundan habersizdi. Başkan Wilson'ın bölgedeki Yunan istilasına verdiği destek yeterince bilinmemekle birlikte tarihçiler açısından önemli bir olgudur. Bu destek aynı zamanda Bristol'ın bilmeyerek kendi Başkanıyla tam bir görüş ayrılığı içinde olduğunu gösteriyor. Elimizde bu noktaya açıklık getirecek bir arşiv belgesi var. ABD arşivlerindeki 867.00/179 no'lu belge, "çok gizli" olarak sınıflanmış bir toplantının tutanaklarını içeriyor ve bizi 1919 Smyrna işgaliyle ilgili olarak "Dörtlü Kurul"[29] üyeleri arasında yapılan karşılıklı konuşmalar konusunda bilgilendiriyor. Bu toplantı Lloyd George'un Paris'teki otel odasında yapılmıştı. Burada dikkate değer olan, Amerikan Başkanı Wilson'ın Kurul'u Yunan işgaline teşvik eden ifadeleridir. Toplantı, Yunanların Smyrna'ya çıkmasından yalnızca dokuz gün öncesine, 6 Mayıs 1919'a tarihleniyor. Toplantıda hazır bulunanlar Başkan Wilson (ABD), Lloyd George, General Wilson, Koramiral Hope (Büyük Britanya), Clemenceau (Fransa) ve Venizelos (Yunanistan) idi. Tutanaklardan aşağıdaki bölüm, bu hususa açıklık kazandırıyor:

> Başkan Wilson, [Mondros] Ateşkes Antlaşması'nın İtilaf Devletleri'ne [Smyrna'ya] asker gönderme hakkını verdiğini düşündüğünü söyledi.
>
> Venizelos, Smyrna kentindeki 30.000'i aşkın Rum vatandaşın Türk tehdidi altında olduğunu söyledi.
>
> Başkan Wilson, bunun, onları korumak için güzel bir gerekçe sağladığını söyledi.
>
> General Wilson, İtilaf Devletleri'nin karaya asker çıkaracak güce sahip olduğunu söyledi ama İtalyanlar [da aynı] hakka sahipti.
>
> Venizelos, İtalyanların İtilaf Devletleri'ne danışmadan Adalia'ya çıkmış olduklarına dikkat çekti.
>
> Başkan Wilson, Yunan askerleri gönderilseydi, İtalyanlar, İtilaf Devletleri'yle ipi koparma niyetinde olmadıkça kolay kolay asker çıkaramazlardı, dedi. Tartışmalardan sonra, Üst Kurul, Yunan askerlerin derhal SMYRNA'ya gönderilmesine ve bu kentin tümüyle Yunan askerler tarafından işgal edilmesine karar verdi. Lloyd George, Venizelos'a Yunanları bu konuda konuşmamaları için uyarıp uyarmadığını sordu ve olumlu bir yanıt aldı.[30]

Başkan Wilson, eli kulağında olan işgalin farkında olduğu gibi, aslında bu çıkarmanın stratejisini oluşturmakta önemli bir rol da oynadı. Türklerin

---

29 Büyük Dörtlü ya da Dört Devlet olarak da biliniyor ve I. Dünya Savaşı'nın İtilaf Devletleri ve Paris Barış Konferansı'nda toplanan liderleri kastediliyor. Bu dörtlü ABD Başkanı Woodrow Wilson, Britanya Başbakanı David Lloyd George, İtalya Başbakanı Vittorio Emanuele Orlando ve Fransa Başbakanı Georges Clemenceau'dan oluşuyordu. Ancak sözü edilen tutanaklarda, 6 Mayıs'taki toplantıda İtalyan temsilcinin yerini Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos almıştı. Müttefikler'in kendi aralarında gizli görüşmeler yapmış olduklarını ve bazı önemli müzakerelerin İtalya'nın gıyabında yapıldığını biliyoruz.

30 "Minutes of a Meeting of Council of Four", Paris, 6 Mayıs 1919, 867.99/179.

son dakikaya kadar Yunan çıkarması konusunda uyarılmaması gerektiğini kuvvetle önerdi. Başkan Wilson, Türkleri uyarmanın "doğru bir prosedür olacağı"nı kabul ediyordu. "Ne var ki Türkler gereğinden önce uyarıldıkları takdirde hazırlık yapacaklardı." "[Yunan] askerler gemiye binip çıkarma için hareket edinceye dek Türklere hiçbir bildirimde bulunulmamasını" önerdi.[31] İşgal, dokuz gün sonra, Müttefikler'in emriyle başladı ve İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son ana dek bundan haberi olmadı.

Buna göre, Smyrna'da Yunan yönetimi kuruldu ve Yunanlar hızla kuzeye ve iç bölgeye yayılmaya başladılar. Bu durum, sonradan İstiklal Savaşı olarak bilinen mücadeleyi ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını tetikledi. Yunan orduları 1922'ye dek Osmanlı topraklarında kaldılar. Amiral Bristol, büyük bir hoşnutsuzlukla Yunan askeri yönetimine tanıklık etti. Yunan işgalini ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum azınlıkların tutumunu çok eleştirdi. Daha sonra Yunanların Smyrna'yı ve çevre bölgeleri işgaliyle ilgili kurulan Müttefiklerarası Soruşturma Komisyonu'na atandı; şimdi, Bristol'ın Yunanlar hakkındaki olumsuz görüşünü anlamak için, bu komisyona ve onun bulgularına eğilelim.

YUNANLAR VE MÜTTEFİKLERARASI SORUŞTURMA KOMİSYONU[32]

Smyrna'da Rumlar ile Türkler arasındaki gerginlik, kent 15 Mayıs 1919'da Yunanlarca işgal edilmeden önce artmaya başlamıştı. ABD'nin Konstantinopolis Komiseri Lewis Heck'in Dışişleri Bakanı'na 11 Mart 1919 tarihli raporu, işgalden kısa süre önce, bu iki topluluk arasındaki ilişkinin zaten gergin olduğuna açıkça dikkat çekiyor.[33] Bu rapor, özellikle Bristol'ın sonraki yıllarda Yunanlar hakkındaki görüşlerini oluşturduğu bağlamı anlamamız açısından önemlidir. Dolayısıyla, bu bölüme bu belgeyi alıntılayarak başlıyorum. Heck, İtalyanlar ile Yunanlar arasındaki Smyrna mücadelesi konusunda Dışişleri Bakanı'nı bilgilendirdikten sonra, yerel Türkler ile Rumlar arasındaki ilişkiyi şöyle anlatıyor:

> Smyrna'da Rumlar ile Türkler arasındaki mevcut durum çok gergin. Rumların Türk yönetiminden ciddi ve yeterince haklı şikâyetleri var. [Rumlar] adil ve eşitlikçi bir yönetim biçiminin ciddi olarak değerlendirilmesini talep ediyorlar. Bununla birlikte [...] 1913 tehciri öncesinde bile [...] Smyrna dışındaki her yerde, Rum-

31 *Agy.*

32 Müttefiklerarası Soruşturma Komisyonu'nun Smyrna ve Komşu Bölgelerdeki Yunan İşgali'ne ilişkin raporu, HD-87'ye Ek A, Konstantinopolis 14 Ekim 1919, ABD Dışişleri Bakanlığı, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919*, http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS1919Parisv09.p0054&q1=inter-alliedcommissionofinquiry-onthegreed (erişim: 28.09.2020), s. 44 vd.

33 867.00/859.

> ların topluca azınlıkta olduklarını [...] unutmamak gerekiyor. Smyrna'daki Rum halkın ve Yunan yetkililerin tutumu, Smyrna bölgesinin Yunanistan'a verileceği [inancından kaynaklanıyor].[34]

Türklerin Rumlara karşı tutumuna gelince; Heck, Türklerin Yunan yönetimine duydukları güvensizliğin altında yatan nedenin, Makedonya'daki Türk halkına yapılan acımasız muamele olduğunu öne sürüyordu. Heck, Türkler "daha fazla geri çekilmeyecekler [...] bunu yapmaktansa, tek bir kişi kalıncaya dek Yunan yönetimine direnecekler. Bu tür bir direnişte bulunmak amacıyla örgütlendiklerine ve hazırda yığınla silah ve cephaneleri bulunduğuna kuşku yok.[35] Dahası, Heck aşağıdaki tahminde bulunuyordu:

> Smyrna'daki yerel Rum halkın hissiyatını öğrenebildiğim kadarıyla, Türk yönetiminden kurtulma ve Yunan Krallığı'nın bir parçası haline gelme arzusunda birleşmişler. Bir tek Smyrnalı seçkin bir Rum ile güvenle konuşabildim. Bu bölgenin Yunanistan'a verilmesinin ne kadar akıllıca olduğuna dair şüphelerini dile getirdi. Yukarıda belirtildiği gibi, Yunanların ülkeye silah ve cephane soktukları kesin gibi görünüyor ve Rumların ya da Türklerin öldürüldüğü sayısız yerel hadise, durumun vahametinin bir işareti. Eğer bir kuşak süresince, nüfusun Rum unsuru, Türk unsurundan baskın çıkarsa, bu mesele ciddi sorunlar çıkmadan çözülecektir ama bu bölge şimdiki halde Yunan hükümetine verildiği takdirde bu, iki topluluk arasında ciddi, dahası kanlı sonuçlar doğuracaktır.[36]

Bölgedeki Yunan işgalinin 15 Mayıs 1919'da başladığını ve bunun feci sonuçlar doğurduğunu biliyoruz. Ayrıca, Amiral Bristol'ın 7 Mayıs 1919'da, Yunan çıkarmasından yalnızca bir hafta önce, Heck'e vekâlet etmek için kısa süreliğine Konstantinopolis'e geldiğini de biliyoruz.[37] Bristol kentteki Yunan işgali konusunda ilk elden bilgi almış olmalıydı ve Türkiye'deki Rumlar hakkındaki görüşlerini bu dönemde oluşturdu. İzmir çıkarması, Osmanlı İmparatorluğu içinde büyük bir öfke uyandırdı. Yunan işgaline ve Yunan askerlerin yaptığı söylenen mezalime ilişkin dehşet verici hikâyeler Müslüman halkı çileden çıkardı. İşgalin üzerinden çok geçmeden, ABD Dışişleri Bakanlığı, Yunanların yaptıkları mezalim konusunda şikâyet yağmuruna tutuldu. Suçlayanlar çoğunlukla Türk'tü ama Buzanski, Smyrna'da yaşayan bazı Amerikalıların da şikâyette bulunduklarına dikkat çekiyor.[38]

Haberler hızla Paris Barış Konferansı'na ulaştı. 15 Temmuz 1919'da, Osmanlı İmparatorluğu Şeyhülislamı Mustafa Sabri Efendi konferansa şikâyette

34 Aynı rapor.

35 Aynı rapor.

36 Aynı rapor.

37 Paris'ten Dışişleri Bakanı'na, 7 Mayıs 1919, 867.00/870: "Heck'in Konstantinopolis'te bulunmadığı bir sırada komisyon Amiral Bristol'ı bir süreliğine ABD'nin bu kentteki Baş Siyasi Komiser olarak atadı ve zaman zaman ondan Konstantinopolis'teki durum hakkında telgrafla ve yazılı raporlar sunması istedi.

38 Buzanski, s. 52.

bulundu ve bir Müttefiklerarası Soruşturma Komisyonu'nun kurulmasını ve Yunan askerlerce işlenen suçların araştırılmasını istedi. Üç gün sonra, Clemenceau ve diğer Müttefik liderler, bu talebi onayladı ve ağustosun ilk haftasının sonuna gelindiğinde İtalya, Fransa, Britanya ve ABD bu komisyona kendi üyelerini atamışlardı. Üyeler şöyleydi: ABD adına Tuğamiral Mark Bristol; Fransa adına Tuğgeneral Robert Hugh Hare; İtalya adına Korgeneral Alfredo Dall'Olio. Teğmen Luigi Villari Genel Sekreter olarak atanmıştı. Aşağıdaki devlet görevlileri de Komisyon'a bağlıydı: ABD adına Teğmen Robert S. Dunn, Teğmen Stewart (sonradan onun yerini Teğmen Jones aldı) ve Bay Caessbrough (Türkçe çevirmeni); Fransa adına Teğmen Rumerchne, Asteğmen Vitalis (Yunanca çevirmeni) ve Asteğmen Dugoureq; Britanya İmparatorluğu adına Binbaşı Thomson (Türkçe çevirmeni), Deniz Albayı Harris ve Teğmen Higham (Komisyon'un Asya'da bulunduğu sırada).[39]

12 Ağustos - 15 Ekim arasında, komisyon 46 defa toplandı ve bu toplantıların 20'si İzmir'de yapıldı. Geri kalanı, Yunan mezaliminin vuku bulduğu iddia edilen Ege kıyısındaki bölgelerde düzenlendi. Birinci ve sonuncu toplantılar İstanbul'da gerçekleştirildi. Komisyonun başlıca bilgi toplama yöntemi, yerel halkla görüşmeler yapmaktı ve bu süreç 175 görüşmeyle sonuçlandı. Tanıklar arasında Türkler, Rumlar, Amerikalılar, Fransızlar, İtalyanlar ve İngilizlerin yanı sıra imparatorluğun Ermeni ve Yahudi azınlıkları da bulunuyordu.

İlk toplantıda, komisyon toplantılarına bir Yunan yetkilinin katılması durumunda Türk tanıkların rahatça konuşamayacaklarında mutabık kalınmıştı. Aynısı, bunun tersi için de geçerliydi. Tanıkların hepsi dinlendikten sonra, şöyle bir gerçek ortaya çıktı: Rumlar da Türkler de birbirlerini mezalim yapmakla suçlamışlardı. Dolayısıyla, komisyon ne Türk ne Rum olanların tanıklığına daha büyük bir önem verecekti.

Nihai rapor üç bölümden oluşuyordu. İlk bölüm "Olayların Anlatımı" başlığı altındaydı; burada, 12 Ağustos ve 6 Ekim 1919 tarihleri arasında cereyan eden korkunç olaylar anlatılıyordu. "Sorumluların Belirlenmesi" başlıklı ikinci bölüm, özellikle bu olaylardan sorumlu kişilerle ilgiliydi. Üçüncü bölüm ise "Sonuçlar"dı.

"Olayların Anlatımı" başlıklı bölümde, rapor, 47 tespit sıralıyor ve bunlardan 16'sı, Yunanların Smyrna işgali öncesindeki olayları anlatıyordu. İkinci bölümde, Yunan Askeri Yüksek Komiseri ve adları özel olarak belirtilmiş bazı görevliler, düzeni koruyamamış olmakla suçlanıyorlardı çünkü bu, işgalci gücün sorumluluğu altındaydı. Komisyon, İzmir çıkarması öncesinde, mahkûmların kaçışını önlemek için gerekli önlemleri almamış olan Türk yetkilileri de suçluyordu.

"Sorumluların Belirlenmesi" başlıklı bölümde, raporu yazanlar, 12 Ağustos ve 6 Ekim 1919 tarihleri arasında yapılan soruşturmalarda ortaya konmuş bazı

39 Buzanski, s. 52.

olaylarla ilgili beyanlarda bulundular. Sıralanan 47 tespitin çoğunda suç, işgalci Yunan gücüne yükleniyordu. Bununla birlikte, Türk çeteleri başta olmak üzere Türk tarafı da eleştiriliyordu. Aşağıda, komisyonun bazı saptamaları özetleniyor:

> 1918'deki Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan bu yana Türk vilayeti Aydın'daki Hıristiyanlar tehlikede değildir ve Hıristiyanların katledileceğine dair korkular gerçekleşmedi. Vilayetteki durum, İtilaf askerlerinin Smyrna çıkarması için bir gerekçe oluşturmuyordu. Tersine, Yunan çıkarmasından sonra, Yunan askerler ve Türk başıbozuklar arasındaki savaş halinden dolayı durum kötüye gitmiştir. 15 ve 16 Mayıs günlerinde, kentte Türk halkını ve evlerini hedef alan sayısız şiddet ve yağma eylemi yapılmış, pek çok kadının ırzına geçilmiş, bazıları öldürülmüştür. Şiddet ve yağma eylemleri, çoğunlukla kentteki Rum ayaktakımı tarafından yapılmış olmakla birlikte askerlerin de buna katıldığı ve askeri yetkililerin şiddet eylemlerini durdurmak için etkili önlemler almadıkları kanıtlanmıştır. Komisyon şu saptamada bulunmak için büyük gayret göstermiştir: "Şeyhülislam tarafından yapılan suçlama tümüyle doğrulanmamıştır." Bununla birlikte, "ilkesel olarak amacı yalnızca düzeni korumak olan işgal, aslında tüm ilhak emarelerine sahiptir." Bundan dolayı, suçun çoğu Yunan ordusuna aittir.[40]

Raporun ekinde, komisyonun Yunan irtibat görevlisi Teğmen Aleksandr Mazarakis'in bazı sonuçlara itirazı yer alıyor. Komisyona yazdığı 11 Ekim 1919 tarihli mektupta, ortaya konan bulgulara karşı çıkan Mazarakis şöyle diyordu:

1. Askeri işgal düzeni tesis etmek, beş yıl boyunca zulme uğramış, tehcir edilmiş ve katledilmiş Hıristiyan halktan geri kalanları korumak ve Türk aşırılıkçıların ayaklanmasını önlemek için yapılmıştır;
2. Esef verici sonuçlar doğurmuş olan tüm olaylar, Türklerin Yunan ordusuna saldırmaları üzerine meydana gelmiştir;
3. Her yerde düzeni yeniden sağlamak için derhal harekete geçmekle kalmayan Yunan yetkililerin, Müslüman halka iyi davrandıklarını ve iyi davranmaya devam ettiklerini öne sürme cüretinde bulunuyorum;
4. Smyrna'daki Yunan komutasının öngörüsüzlüğü bile bir dereceye kadar ne Yunanistan temsilcisinin ne Smyrna'daki Antant temsilcilerinin Türklerin saldırıya geçmesini bekledikleri gerçeği göz önünde bulundurularak açıklanabilir. Bundan dolayı Türk askerlerini uzaklaştırmak ve insanların bir araya gelmelerine ve kendi işlerine bakmalarına engel olmak için etkili bir önlem almamıştır;
5. Yunan ordusunun işgali altındaki bölgede asayiş berkemal iken, bu bölgenin dışında tam bir kargaşa vardır.[41]

---

40 Müttefiklerarası Soruşturma Komisyonu'nun Smyrna ve Komşu Bölgelerdeki Yunan İşgali üzerine raporu, Ek II, ABD Dışişleri Bakanlığı, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919.*

41 ABD Dışişleri Bakanlığı, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919.* Heyet Başkanları Kurulu: 6 Kasım 1919 - 10 Ocak 1920 tarihleri arasındaki toplantıların tutanakları, s. 838 vd.

Bu mektup dört üyeli komisyon üzerinde etkili olmamıştı, yine de rapora dahil edildi. Rapor sonuçları, her ne kadar Türk makamların kusurlu oldukları bazı olayları tek tek anlatıyorduysa da suçun büyük bölümünü Yunan işgal güçlerine yüklüyordu. İngiliz, Amerikalı, İtalyan ve Fransız komisyon üyelerinin hepsi bu belgeyi imzaladı ve varılan sonuçlarda mutabık kaldı. Bu çok önemli çünkü sonradan yayımlanmayan ve kamuya açıklanmayan bu rapor tarafgir olmakla kınanmıştı. Aşağıda görüleceği gibi, bu durum, tüm taraflara adil olmak adına sert bir tepki gösteren Bristol'ı öfkelendirdi.

Raporun son bölümü "Komisyonun Ortaya Koyduğu Sonuçlar" başlığı altındaydı. Bu son bölüm 13 Ekim 1919 tarihlidir.

1. Smyrna'da ve Aydın vilayetinde, Yunan işgali sonrasında gergin bir durum baş göstermiştir çünkü:
   (a) Başlıca amacı düzeni tesis etmek olan işgal, aslında her türlü ilhak görünümünü almıştır. Yunan Yüksek Komiseri, tek başına etkili bir otoriteye sahiptir. Görevlerini yerine getirmeye devam eden Türk yetkililerin artık gerçek bir gücü yoktur. Artık Konstantinopolis'ten emir almıyorlar ve Türk polisinin ve kolluk kuvvetlerinin neredeyse tamamen ortadan kaybolması nedeniyle bu yetkililerin kararlarını uygulamaya koyma imkânları da kalmamıştır.
   (b) İşgal, Yunanistan'ı kapsamlı bir askeri özveride bulunmak zorunda bırakıyor. Eğer bu görev geçici ve yalnızca düzeni tesis etme amacı güdüyorsa, bu özveri yerine getirilmesi gereken görevle orantısızdır.
   (c) Mevcut haliyle bu görev, açlık tehdidi altındaki halkın büyük gereksinim duyduğu düzenin ve barışın yeniden tesis edilmesiyle bağdaşmamaktadır.
2. Komisyonun görüşü:
   (a) Ülkenin askeri işgalinin tek amacı güvenliği ve halkın esenliğini korumak ise, bu işgal, Yunan askerlerine değil, Küçük Asya Müttefik Yüksek Komutanı'nın yönetimi altındaki Müttefik birliklere emanet edilmelidir.
   (b) Barış Konferansı, bölgenin tümüyle ve nihai olarak Yunanistan tarafından ilhak edilmesini karara bağlamadıkça, Yunan işgali sürdürülmemelidir. Böyle bir karar alınması durumunda, Türk askerleri *karşısında* Yunan Komutasına hareket özgürlüğü verilmelidir.
   (c) Yukarıda belirtildiği gibi, düpedüz bir ilhak, milletlere saygı ilkesine ters düşecektir çünkü Smyrna ve Aivali (Ayvalık) kentleri dışında işgal altındaki bölgelerde, Türk nüfus hiç kuşku yok ki Yunan nüfustan daha fazladır. Komisyonun görevi, direncini zaten göstermiş olan Türk milli duygularının, bu ilhakı asla kabul etmeyeceği gerçeğini görmektir. Türkler ancak güç kullanılırsa, yani bir askeri sefer karşısında boyun eğecektir. Yunanistan'ın bunu tek başına yürütüp başarma olasılığı yoktur.
3. Bu koşullar göz önünde bulundurulduğunda, Komisyon aşağıdaki önlemlerin alınmasını önermektedir:

(a) Yunan askerlerin hepsinin ya da bir bölümünün yerini mümkün olduğunca kısa sürede çok daha az sayıda Müttefik askerinin alması.
(b) Yunanların özsaygısını korumak için Yunan askerlerinin bir bölümünün işgalde işbirliği yapmasına karar verildiği takdirde, bu askerlerin, Türk ulusal birlikleriyle doğrudan temasa geçmesini önlemek için işgal altındaki bölgelerin iç kesimlerine dağıtılması.
(c) Müttefikler işgali tamamlar tamamlamaz, Türk hükümetinin, kolluk kuvvetlerini Müttefiklerarası yetkililerin yönetimi ve komutası altında yeniden örgütlemesi. Bütün bölgede düzenin tesis edilmesi için müttefik askeri birliklerin yerini alacak olan bu kolluk kuvvetlerinin mümkün olduğunca çabuk kurulması.
(d) Kolluk kuvvetleri yeniden örgütlendiği sırada Türk hükümetinden de sivil yönetimi yeniden kurmasının talep edilmesi.

4. Milli hareketin liderleri, pek çok defa direnişlerinin yalnızca Yunanlara karşı olduğunu belirttiklerinden, önerilen önlemler, silahlı direniş için onların ileri sürdükleri her türlü gerekçeyi ortadan kaldırmalı ve artık sahip olmadıkları yetkeyi merkezi Konstantinopolis hükümetine iade etmelidir. Daha sonra başıbozukların dağıtılmasına hiçbir şey engel olmamalıdır. Aksi durumda, Antant, ister milli hareketin liderleri, ister Hükümet mensupları olsun, Türkler tarafından yapılan bağlılık beyanlarına ne kadar güvenilebileceğini sonunda anlayabilecektir.

Komisyon bu sonuçları oybirliğiyle imzaladı. Belli ki 1922'de Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Lord Earl Curzon'un hedeflediği bu değildi. Curzon, Soruşturma Komisyonu'nun kurulmasından ve Amerikalıların da buna katılmasını sağlamaktan sorumluydu. ABD'deki uzun tartışmalardan sonra, komisyona başkanlık etmesi için Amiral Mark Bristol'a talimat verildiğini biliyoruz. Bristol'ın Washington'a gönderdiği raporlardan, Curzon'un asıl amacının, mutlaka ki dürüst bir soruşturma gayreti için değil, yaklaşan barış müzakereleri için Türkiye'ye baskı yapmak olduğu anlaşılıyor.

Curzon açısından sorun, Amiral Bristol'ın olaylarla aşırı ilgilenmesiydi. Bristol, raporunda ABD Dışişleri Bakanı'na şu tavsiyede bulunuyordu:

> Yalnızca geçtiğimiz altı ay içinde Anadolu'da meydana gelen olayların eleştirel bir gözle incelenmesi için değil, öncelikle bu olayları doğru tarihsel, siyasal ve dini perspektife oturtacak bir raporun kamuya açıklanması için de her türlü gayreti göstermeliyiz. Bunun için Yunan mezalimiyle ilgili 1919 Smyrna soruşturmasını ve 1921 Müttefikler soruşturmasını dikkate almak şart [...] Komisyon yerel kaynaklardan gelen bilgileri güvenilmez ve tek taraflı bulacaktır ve bundan dolayı, ister istemez, öncelikle Anadolu'daki Amerikalı misyonerlerin ve yardım çalışanlarının birinci elden bilgilerine güvenecektir. İşin aslında, bu çalışanlardan hiçbiri, Yunan kontrolü altındaki bölgede bulunmamıştır, dolayısıyla onların tanıklığı bütünüyle Türklerin hâkimiyeti altındaki bölgelerde

> yapılan eylemlerle sınırlı olacaktır. Dolayısıyla, Komisyon'daki temsilcilerimiz doğru bir perspektifte ısrarcı olmadıkça, Türkiye'de Amerika'nın adının, alenen Türk meselesine ilişkin birkaç çatışmalı taksim görüşünden biriyle bir tutulduğunu ve bunun da açıkça ABD'nin Yakındoğu'daki siyasi entrikalara karışmasıyla sonuçlanacağını göreceğiz.[42]

Diğer bir deyişle, Bristol, komisyon her türlü mezalimi bağımsız (göreceli olarak elbette) kaynaklardan ortaya çıkarmakta tarafsız kalmadığı takdirde raporun doğru değerlendirilmeyeceği ve ABD'nin Yakındoğu'daki tarafsız imgesini lekeleyeceği uyarısında bulunmaktaydı.

Büyük Britanya'nın istediğinin bu olmadığı belliydi. Bristol, ayrı bir raporda, Curzon'un bir komisyon kurulmasını önerirken üç şey hedeflediğini ima ediyordu:

1. Türklerle müzakereleri durdurmak ve son barış tekliflerinde verilen tavizleri geri almak için iyi bir gerekçe sağlamak; Türkler soruşturma komisyonunu kabul etmek istemiyorlar.
2. Müttefikleri, Türklere yönelik politikaları konusunda her türlü muhalefetin çok zor olacağı bir platformda bir araya getirmek. Curzon, ABD'nin bu komisyona katılmasını, yalnızca telgrafında belirttiği tarafsızlık nedeniyle değil, biz katıldığımız takdirde Fransa'nın bunu reddetmesi çok zor olacağı için de istiyor olabilir.
3. İngiltere'deki Yunan yanlısı, Ermeni yanlısı büyük hassasiyeti gidermek.[43]

İşin aslında, Bristol önerilen komisyonun insani yanını sorguluyor ve bunun ardındaki siyasal amaçlara dikkat çekiyordu. Bristol'ın aynı belgede Yunanlar ile Türkler arasında arabuluculuk yapmayı önerdiğini de eklemeliyim; aksi takdirde, özellikle Müttefikler'in hiçbir denetime sahip olmadığı ve birçok Hıristiyan'ın yaşadığı iç bölgede, Türklerin Hıristiyanlara karşı mezaliminin devam edeceği uyarısında bulunuyordu.

Daha önce de değerlendirildiği gibi, Müttefiklerarası Soruşturma Komisyonu, Büyük Britanya'nın ya da Yunanistan'ın benimseyebileceği bir çözüm getirmedi. Her iki tarafın yaptığı mezalimi listeledi ve bunda Yunan tarafının daha büyük bir sorumluluğu olduğu sonucuna vardı.[44] Bununla birlikte, Türk

---

42 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na, 9 Haziran 1922, 867.4016/529.

43 "Memorandum on Earl Curzon's Request for American Participation on a Commission to Investigate Turkish Atrocities", 15 Mayıs 1922, 867.4016/502, Mark Bristol tarafından hazırlanmıştır.

44 "Greek Lootings of Turkish Houses in Smyrna", 18 Mayıs 1919, Konstantinopolis, 867.00/192. Amiral Bristol, (barış müzakereleri için) Paris'te bulunan Amerikan Heyeti'ne gönderdiği bu telgrafta şöyle diyordu: "Yunanlar, Smyrna, yağmalanan evlerle ilgili haberler, birçok tutuklama, zaman zaman sokak kavgaları, birkaç ölüm. İç kesimlerdeki Hıristiyan halk korku içinde, Yunanlar boylarını aşan bir işe giriştiler. Ferad (Ferid?) yönetimindeki yeni Bakanlık koalisyona ve Antant'a karşı daha hasmane olabilir." Bristol'ın 17 Temmuz 1919 tarihli bir diğer raporu Türklerle Rumların birbirlerini öldürdüklerine işaret ediyor (867.00/315). Bristol ayrıca Türk mezalimlerini rapor ediyor; örneğin, 867.00/315 no'lu ve 19 Temmuz 1919 tarihli bir raporda, Türklerin yaralı Yunanlara at nalı taktıklarını iddia ediyor. Aynı raporda, cemaatler arasında rekabetin yalnızca Türkler (Müslümanlar) ile Rumlar (Hıristiyanlar) arasında olmadığına da dikkat çekiyor; Bristol, Katoliklerin, Rumların başrakibi olduğunu öne sürüyor.

tarafı da eleştirilerden payına düşeni aldı. Ne ilginçtir ki bu raporun hazırlanmasını İtilaf Devletleri istediyse de Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Lloyd George, diğer Müttefik ülkelerdeki mevkidaşlarını, bu raporun asla kamuya açıklanmaması gerektiğine ikna etti. İngiliz Avam Kamarası'nda bu konu açıldığında, raporun adil olmadığını çünkü soruşturma kurulunda hiç Yunan üye bulunmadığını belirtti.[45]

MÜTTEFİKLER'İN RAPORA YAKLAŞIMI

8 Kasım 1919'da, "Beş Büyük Devlet Başkanı Kurulu", komisyonun bulgularını tartıştı. Genel hava, Yunan işgalinin neden olduğu olaylarla ilgili Yunan tarafının savunma yapmasını talep etmekti. Yunan Başbakanı Venizelos, konuşma fırsatını ele geçirir geçirmez, bu raporun geçersiz ve hükümsüz sayılması ve başka bir soruşturma komisyonunun kurulması gerektiğini söyledi. İtirazı, bulgulardan çok soruşturma yöntemine yönelik gibiydi. Venizelos, yerel halkın tanıklığının kayda geçirildiği komisyon toplantılarında, Yunan temsilci Albay Mazarakis'in hazır bulunmayışının adil olmadığını öne sürdü. Fransız komutan Bunoust, Venizelos'un komisyonun çalışmasının tarafgir olduğu ve Yunanistan'a adil davranılmadığı suçlamasına kuvvetle karşı çıktı. Kaldı ki komisyon, ifade alındığı sırada Yunan ya da Türk temsilcilerin orada bulunmaması gerektiğine oybirliğiyle karar vermişti çünkü komisyonun huzuruna çıkanlar, açık ve dürüstçe konuşacak rahatlıkta olmayacaklardı. Aslında, Albay Mazarakis'in itirazları, bulguları çürütmek amacıyla 17 saptamada bulunduğu bir rapor halinde nihai rapora eklenerek komisyona sunuldu. Dahası, komisyon, Mazarakis'in reddiyesini okuduktan sonra, ilk komisyon raporunu değiştirmek için hiçbir neden olmadığını belirtmekte birleşti. Venizelos, Yunan işgali altında işlenen suçların sorumluluğunu kabul etmesi için sıkıştırıldığında, bazı taşkınlıkların yapılmış olabileceğini teslim ettiyse de bunlar, Yunanların İzmir'e çıkarma yaptıkları sıradaki olumsuz koşullarla ve bu taşkınlıklarda sorumluluğu olanların Yunan hükümeti tarafından adalet önüne çıkarılmış olmasıyla kolayca açıklanabilirdi. Toplantı sonunda, Venizelos'a, Türk tarafının saldırılarını artırma tehlikesinin farkında olup olmadığı sorulmuştu. Venizelos, gururla Yunanistan'ın 325.000 askerden oluşan 12 tümenlik bir orduya sahip olduğu ve bu ordunun ateşkes sırasındaki ordudan daha güçlü olduğu yanıtını verdi. Mustafa Kemal'in yalnızca 70.000 askeri vardı ve Venizelos'un korkması için bir neden yoktu. Sonraki günlerde başka tartışmaların ardından, Paris'teki Komisyon, Venizelos'a bir genelge verdi ve bir yandan da Yunanların kötü yönetiminden dolayı Yunan

45 Buzanski, s. 69.

işgali altında meydana gelen mezalimi kınadı; aynı zamanda Smyrna'nın yanı sıra Aydın'ın da işgalini meşrulaştırdı. Sonuç olarak, komisyon, çok geçmeden Anadolu'nun başka bölgelerine doğru yürüyecek Yunan ordusunun daha fazla mezalim yapmasını önlemek için özel bir önlem almadı.

Öyle ya da böyle, Amiral Bristol'ın komisyondaki görevini yerine getirmek için yaptığı çalışmalar, bu dönemde Yunanlar hakkındaki görüşlerini şekillendirmesini sağladı. Bu bakımdan, Müttefiklerarası Soruşturma Komisyonu tarafından yapılan görüşmeler, elinizdeki çalışmanın amaçları açısından önemliydi. Hiç kuşku yok ki bu, Bristol'ın Smyrna bölgesindeki Yunan istilası konusunda neden olumsuz bir izlenim edindiğine açıklık getiriyor.

Bu raporun kamuya açıklanmadığını ve bunun da Bristol'ı I. Dünya Savaşı sonrasındaki düzenlemenin adilliği konusunda rahatsız ettiğini biliyoruz. Şöyle diyordu: "Smyrna soruşturmasının sonuçları ve tavsiyeleri Konstantinopolis'teki tüm gazetelerde yayımlanmıştır; dolayısıyla, gerçeklerin, ortaya konulan sonuçların ve tavsiyelerin kendi gazetelerimize de bildirilmesi ve Amerika'da yayımlanması gerektiğini öne sürüyorum. Bu, halkımıza gerçeklerin Avrupalılarca çarpıtılmış bir yorumunu değil, doğru bilgileri vermek için gerekli."[46]

Bristol bu raporun gizli tutulmasını her zaman adaletsiz buldu. 1922'de ekibiyle bu konuyu değerlendirdiği bir toplantıda, raporun sonucundan duyduğu hoşnutsuzluğu şu sözlerle ortaya koyuyordu:

> [Büyükelçilikteki] sekreterlerden birinin önerisi üzerine Soruşturma Komisyonu'nun Smyrna'daki Yunan işgaliyle ilgili çalışmasını anlattım. Büyük Britanya, Fransa, İtalya ve Amerika'nın temsilcilerinden oluşan Soruşturma Komisyonu ile bu soruşturmaya yardımcı olmak için atanmış Yunan temsilci arasındaki ilişkiyi tarif ettim. Ayrıca, komisyonun talebi üzerine Türk hükümeti tarafından Türk temsilcilerin atanmış olduğuna işaret ettim. Bay Lloyd George'un bu soruşturma raporu adil olmadığı için yayımlanmayabilir demiş olabileceğine dikkatim çekildi çünkü Yunan temsilcinin kurul toplantılarına katılmasına ve Yunan hükümetine ve Yunan halkına yönelik suçlamalar karşısında savunma yapmasına izin verilmemişti. Bu soruşturmanın, suçlamalarda bulunulan bir Mahkeme olmadığına ve dolayısıyla savunma ya da kovuşturma yapılmadığına, yalnızca Smyrna ve çevresindeki bölgenin Yunan askerler tarafından işgaliyle bağlantılı koşulların araştırıldığına işaret ettim. Bana kalırsa, bu soruşturma olabilecek en adil biçimde yürütüldü ve tespit edilen tüm olaylar gerçek olaylardır ve üzerinde uzlaşılmıştır. Bundan daha adil ve açık bir soruşturma düşünülemeyeceği görüşünde olduğumu belirttim. Bay Lloyd George'un bu raporun basılmaması için gösterdiği gerekçe zırvalıktan ibaretti. Bu düpedüz gerçeklerin ortaya çıkarılmasını istememekti. Eğer dört kişi bazı gerçeklerin tespit edildiğinde uzlaşmış ise bir Yunan temsilcinin kendi hükümetine karşı yapılan suçlamaları reddetmesinin bu sabit gerçekleri

46 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na mektup, 28 Ocak 1920, 867.00/1096.

> değiştirebilmesi söz konusu değil. Komisyonda ne Yunan ne Türk temsilcilerin bulunmasına izin verdik çünkü tanıklara hiçbir şekilde gözdağı verilmesin ve böylelikle mümkünse işin aslını öğrenelim istedik. Herkes Yunan temsilcinin hazır bulunması durumunda yerli halktan hiç kimsenin Yunan işgaline aykırı bir şey söylemeye kalkışmayacağını gayet iyi biliyordu çünkü eğer sonradan icabına bakılmayacaksa zulme uğrayacağı kesindi.[47]

Önceden de belirtildiği gibi, Bristol'ın Yunanlarla ilgili ilk tecrübesi, Batı Ege kıyı şeridindeki Yunan işgali nedeniyleydi. Soruşturma Komisyonu'ndayken öğrendiği ve yaşadığı şeyler onu derinden rahatsız etmiş olmalıydı ki 1920'de Amerika'nın Smyrna Konsolosu George Horton'a yazdığı bir mektupta, doğrudan Yunanları ve İngilizleri suçluyordu: Bristol şöyle diyordu:

> Bu Avrupa ülkelerinin bencilliği akıl alır gibi değil. İngilizlerin ve Yunanların emperyal ve ticari menfaatleri uğruna bu ülkeyi [Türkiye] yağmalamak için yaptıkları son ortaklığın cürüm işlemekten aşağı kalır yanı yok. Zira, eski 'Ganimetler galibindir' ilkesi dikkate alınırsa, Yunanlara neden bunca ganimet verilmesi gerektiğini anlamak mümkün değil. Yunanistan'ın savaşın başındaki aşağılık tutumu unutulmuşa benziyor.[48]

George Horton, Bristol'ın suçlayıcı mesajına karşılık mektubuna Yunan hayranı ya da Türk karşıtı olmadığını ama bölgedeki Yunan yönetiminin Türklere adil ve dürüst davrandığını öne sürerek başladı. Bununla birlikte, Horton, 1926'da Dışişleri Bakanlığı'ndan istifasından sonra, *The Blight of Asia: An Account of the Systematic Extermination of Christian Population by Mohammedans and of the Culpability of Certain Great Powers; with the True Story of the Burning of Smyrna* (Asya'nın Yıkımı: Müslümanların Hıristiyan Halkı Sistemli İmhası ve Bazı Büyük Devletlerin Suçu; Smyrna Yangının Gerçek Öyküsü) başlıklı bir kitap yazdı.[49] Bu kitapta Horton'un Türklerden hazzetmediği ve Yunanlara hayranlığı gün gibi açıktır. Bununla birlikte, kitabında, Bristol'ın bu konuda tam tersi görüşte olduğunu bilmesine karşın ona saygıda kusur etmemiş olması önemlidir.[50]

---

47 Amiral Bristol'ın Dışişleri Bakanı'na gönderdiği "Savaş Günlüğü", 867.00/1542; 31 Ağustos 1922 tarihli rapor. Bristol'ın girişi 21 Ağustos 1922 tarihlidir; Soruşturma Komisyonu'ndaki deneyimini ABD Büyükelçiliği'ndeki personeline anlatır.

48 29 Mayıs 1920, 867.00/1301. Bristol'ın mektubu kendi yanıtıyla birlikte George Horton'un Dışişleri Bakanı'nın raporuna eklenmiştir.

49 (Indianapolis: Bobbs-Merrill Company, 1926). Bu kitapta Horton Türklerden hiç hoşlanmadığını kabul eder, bkz. "Önsöz".

50 George Horton, Bristol'ı atlayarak doğrudan Washington'a başka bazı mesajlar göndermiştir. Bu raporlardan birinde, Horton, Smyrna'daki Yunan Yüksek Komiseri Bay Sterghiadis'le yapılan bir görüşmeyi anlatıyordu. 17 Aralık 1920'de, Sterghiadis, Smyrna'daki Yunan yönetimi konusunda karamsar olduğunu itiraf etmişti. Horton "[Smyrna'daki] Yunan mandası kısa ömürlü olabilir [...] ülkenin kendi kaynakları ve yönetim becerisi göz önünde bulundurulduğunda altından kalkamayacağı bir işe girdi" diye kabul ediyordu. Ayrıca birçok uluslararası çıkar çatışması söz konusuydu. George Horton'dan Dışişleri Bakanı'na, 22 Aralık 1920, 867.00/1374.

Bristol, 1922 yılı Eylülü'nde Yunan ordusu yenilgiye uğrayıp Smyrna'dan ayrıldıktan sonra bile Rum azınlıklara karşı tutumunu değiştirmedi. 31 Ekim 1922'de, Türklerin bölgeyi devralmasından iki aydan az bir süre sonra, Dışişleri Bakanı'na gönderdiği "Savaş Günlüğü"nde, Amerikan Kadın Hastanesi Derneği'nden Dr. Esther Lovejoy'la yaptığı bir telefon görüşmesini aktarıyordu. Lovejoy, Smyrna'dan yeni dönmüş ve Bristol'ı Yunanistan'a gitmekte olan Yunan mültecilerin yaşam koşullarıyla ilgili tanık olduğu korkunç sahnelerden haberdar etmek istemişti. Lovejoy, Türk yetkililerin, ülkeden ayrılmak için sırasını bekleyen Smyrnalı Rum kadınlara ve çocuklara ara sıra iyi davrandıklarını kabul etmekle birlikte kentte kalan Rumlara karşı davranışlarından fevkalade rahatsız olmuştu. Amiral Bristol'ın doktora yanıtı, Yunan istilasına ve bu olayın korkunç artçı etkilerine karşı tutumunu açıkça ortaya koyuyordu. Güncesindeki 2 Ekim 1922 tarihli girişte, Bristol şunları hatırlatıyordu:

> Tanık olduğu sahnelerden ve tüm çevresel koşullardan o kadar etkilenmişti ki bu mültecilerin ülkeden çekildikleri sırada bizzat Türklere zulüm yapmış olduklarını düşünemiyordu. Ayrıca, tüm köyleri ateşe veren, ülkeyi yerle bir eden, kendi halkını kıyıya sürenlerin asker olarak bu halkla ırktaş olduğunu, sürülen bu insanların mülteci durumuna düştüğünü ve Yunan Ordusu'nun onları Türklerin insafına bıraktığını da düşünemiyordu. Yunanların ülkeden çekilirken yapmış oldukları, Türklerin en aşağılık duygularını ve en berbat yanlarını ortaya çıkarmıştı.[51]

Bristol'ın yalnızca işgalci Yunan askerlerden değil, işgale destek vermiş yerli Rumlardan da rahatsızlık duyduğu bellidir ve öyle görünüyor ki, Rum sivil halk da Yunan askerler kadar Bristol'ın şimşeklerini üstüne çekmişti. Ne var ki Bristol, aslında Türklerin de "aşağılık yanları" konusunda aynı derecede eleştireldir. Bu ifade, Bristol'ın, genelde dünyanın bu tarafında yaşayan insanlara karşı genel tutumunu da kanıtlıyor. Bununla birlikte, Bristol, Yunan işgallerinin ve Müslüman halka yapılan kötü muamelenin daha sonra meydana gelen katliamların başlıca nedenleri olduğu kanısındaydı.

Bristol'a göre, Smyrna'nın işgali, 30.000 insanın canına ve 50 milyon Türk parasına mal olmuş büyük bir hataydı ve ülkenin yıkımına yol açtı.[52] Bristol'a göre, eski Osmanlı topraklarında kurulacak bir Yunan yönetimi fikri bile büyük bir muhakeme hatasıydı. C. Vaught Engert, Bristol'ın Sevr Antlaşması müzakerelerine ilişkin görüşlerini paylaştığı 25 Nisan 1920 tarihli bir memorandumu ekleyerek Washington'daki Endeks Bürosu'nu bilgilendirdi. Engert, ekteki raporun, "Amiral Bristol'ın bu dönemdeki görüş ve politika-

51 Bristol'ın 31 Ekim 1922'de Dışişleri Bakanı'na hitaben yazdığı "Savaş Günlüğü", 867.00/1561.

52 6 Kasım 1919 tarihli rapor, 867.00/986.

sının mükemmel bir beyanı" olduğunu öne sürdü.[53] Burada Bristol şöyle diyordu: "Küçük Asya'nın [Anadolu'nun] batısında Yunanlar çoğunluğu oluşturmadığı gibi, Yunan yönetimi için hiçbir gerekçe de yok. Asıl önemlisi, bu ülkede Hellen Yunan çoğunluğu yok; dolayısıyla, [ülkeyi Yunanların yönetmesine izin verilmemelidir]."[54] Aynı raporda, Büyük Britanya'nın nasıl kendi bencil emelleri uğruna Batı Anadolu'daki Yunanları Ege'yi işgal etmeye teşvik ettiğinin ayrıntılarına inilmektedir. Bristol, tekrar tekrar, Washington'ı Avrupa'nın emperyal planlarına ve Yunanistan'ın bu planlardaki rolüne karşı uyarıyordu:

> Bu ülkenin, Yunanistan dahil Avrupa ülkelerinin emperyal ihtirasları uğruna ve ticari olarak sömürmek amacıyla bölüştürülmesi Yirminci Yüzyılın en büyük suçu olacak. Buna ilaveten, bugün önerildiği biçimiyle bu ülkeyi parçalamak yalnızca ırkların belirli bölgelerde toplanmasına ve bugün var olan ırkçı nefretin artmasına yol açacak. Bu plan başarılı olduğu takdirde yalnızca ırk ve dinin kışkırttığı sıradan nefret nedeniyle değil, büyük savaş sırasında işlenmiş korkunç suçlardan dolayı da birbirlerine karşı çok düşmanca duygular besleyen küçük devletlerin oluşumuna yol açacak.[55]

Bristol'ın Yunan meselesine ilişkin görüşleri, onun Türk yanlısı ve tarafgir olduğu izlenimini pekiştirdi ve bundan dolayı raporlarına ve analizlerine güvenilmemeliydi. Aslında, Müttefikler'in ve Batı'daki Yunan ve Ermeni lobilerinin Bristol'ın raporlarına haksız ve tarafgir olarak kara çalması, tek taraflı raporlamanın özellikle ABD'de daha mesafe alması için düşünülmüş hesaplı bir manevradır. Gelgelelim, sonraki akademik çalışmalar bile onun raporlarını aynı loş ışıkta okuma eğilimi göstermiştir. Tezi, Bristol araştırmasında başlangıç noktası olarak değerlendirilmesi gereken Buzanski, Bristol'ın tarafsızlığını sorgular. Smyrna işgalini ve işgal sonrası dönemi ele alan Buzanski, arşiv belgelerine dayanan gerçeklerin doğru bir anlatımını sunar; bununla birlikte, Müttefiklerarası Soruşturma Komisyonu'nun son raporuna karşı tartışmalı bir önyargıda bulunmaktan kaçınamaz. Bu özellikle Buzanski'nin oturum tutanaklarının doğruluğunu değerlendirmesinden bellidir. Buzanski, Venizelos'un, tanıkların sorgulanması sırasında hiçbir Yunan temsilcinin hazır bulunmasına izin verilmediği gerekçesiyle nihai rapora itirazlarını sıraladıktan sonra, tutanakların Amiral Bristol'ın istihbarat subayı Robert S. Dunn tarafından tutulduğu yolundaki kendi "varsayımı"na dayanarak rapora itiraz eder.[56] Buzanski, sağlam bir kanıt göstermeksizin,

53 26 Mart 1923 tarihli rapor, 867.01/153.

54 Aynı rapor. Bristol Türkiye'deki görev dönemi sonrasında da bu görüşünden vazgeçmedi.

55 Aynı rapor.

56 Robert Dunn, sonraki tarihlerde mesleki yaşamını anlattığı bir kitap yayımladı: *World Alive: A Personal Story* (New York: Crown Publisher, 1956).

metinde dilbilgisi ve sözdizimi yanlışları bulunduğunu ve bunun gazeteci üslubuna işaret ettiği gibi, metnin Dunn tarafından kaleme alındığına da delalet ettiğini öne sürer. Dunn Türk yanlısı ve Yunan karşıtı olduğundan, ki bu da mesnetsiz bir ifadedir, ve bu metnin tercümesinin ona emanet edilmiş olması gerektiğinden, tanık ifadelerini Yunan tarafını çok daha karanlık bir ışıkta gösterecek şekilde çarpıtmak için büyük bir fırsata sahipti muhtemelen. Bu ilginç bir tümdengelimci mantık çünkü bu tür tutanaklar, komisyonun diğer üç temsilcisi, yani İngiliz, Fransız ve İtalyan üyelerce okunup onaylanmıştı. Ayrıca, Yunan irtibat görevlisi Mazarakis, kendi karşıt raporunda, Dunn'ın Türk yanlısı eğilimlerine hiçbir itirazda bulunmamıştı. Aynısı, Smyrna'daki Yunan işgalinin kusurlarından dolayı suçlanan Venizelos için de geçerlidir. Venizelos'un beyanları, Buzanski'nin Müttefiklerarası Soruşturma Komisyonu'nun nihai raporuyla ilgili varsaydığı şeye dikkat çekememiştir. Buzanski, tezinin Smyrna işgali üzerine olan bölümünü şu sözlerle noktalar: "Amiral Bristol gerçekten de şanslıydı çünkü Smyrna raporu Yüksek Komiser'in önyargılarını doğrulamış oldu."[57] "Önyargı" sözcüğünün tuzaklı bir laf olduğunu ve açıkça gerçekler tarafından desteklenmedikçe tüm "önyargı" özelliklerini kendi içinde barındırdığını belirtmeye gerek yok. Bristol'ı tarafgir olarak resmeden mesnetsiz ifadeleri konu ederek ayrıntıya inmeyeceğim çünkü Bristol'ın Türkler hakkındaki başka birçok ifadesi ve icraatı bunun aksini söylüyor. Buzanski'nin kendi tezinde bu bölümü ele alışını vurgulama nedenim konunun her zaman son derece politikleşmiş olduğunu kanıtlamaktır.

Bristol, 14 Ocak 1921'de, eski bir King-Crane Komisyonu üyesi olan ve o sırada Amerika'nın Pekin Ortaelçisi Charles Crane'e yazdığı bir özel mektupta, Müttefiklerarası Soruşturma Komisyonu konusunda şöyle diyordu: "Komisyonunuzun [King-Crane] onca dikkat verdiği çalışmaların hepsi hâlâ boşa çıkmışa benziyor. Aynı şekilde, Smyrna İşgaliyle ilgili Uluslararası Komisyon gizli arşivler sınıfına sokuldu. Benzer biçimde, Harbord Raporu, birkaç alıntı dışında gün yüzü görmedi. Ne zaman acımasız açıklığa ulaşacağız ve gizli müzakerelere son vereceğiz, merak ediyorum? O gün gelinceye dek Milletler Cemiyeti, Uluslararası Cemiyet ya da başka benzer bir kuruma büyük bir inancım yok."[58]

57 Buzanski, s. 72. Buzanski'nin üç yıl sonra kaleme alınan konuyla ilgili bir makalesinde, Dunn'a karşı bu tür suçlamalarda bulunmaktan kaçınması ve nihai rapor konusunda çok daha olumlu bir görüşte olması bir hayli ilginçtir. Bkz. Peter M. Buzanski, "The Interallied Investigation of the Greek Invasion of Smyrna, 1919", *The Historian*, 25.3 (Mayıs 1963): 325-343.

58 Oberlin College, "Henry Churchill King Papers", RG 2/6/1, 20 no'lu kutu.

İZMİR'İN YAKILMASI

Anadolu'da Yunanlarla ilgili meydana gelen en önemli olaylardan biri de Smyrna'nın Türkler tarafından yeniden ele geçirilmesinden sonraki dört gün boyunca bütün kenti saran yangındı. Amiral Bristol kurtarma çalışmalarından sorumluydu ve kendisinin yangına ilişkin ilk gözlemleri aşağıdadır:

> Aşağıdaki bilgiler yangın sırasında Smyrna'da bulunan muhriplerden ve bazı kişilerden alınmıştır. 13 Eylül'de öğle saatlerinden hemen sonra, kentin Ermeni bölgesinde çıkan ve keşişlemenin körüklediği yangın Türk mahallesi dışında bütün kenti yakıp yıktı.
>
> Yangının nedeni bilinmiyor ve kesin olarak belirlenmesi mümkün olmayabilir. Türkler, Ermenileri yangın çıkarmakla suçlarken, başkaları da Türkiye'yi azınlıklardan temizleme planının bir parçası olarak Türkleri yangın çıkarmakla suçluyorlar.
>
> Türk askerlerin gazyağına batırılmış paçavralarla yangının yayılmasına neden oldukları görülmüş. Sayıları yaklaşık 300.000'e varan mülteci limana üşüşmüş ve alevlerle deniz arasında hapsolmuş ve bir an gelmiş hepsinin can vereceği sanılmıştı. Limanda demirli gemilerden alevlerin hissedilebilen sıcaklığı, rıhtımda o kadar yüksekti ki mülteciler, yoğun sıcaklıktan korunmak ve kıvılcımları kendilerinden uzak tutmak için ıslak halıların veya battaniyelerin ya da başka eşyalarının altına sığındılar. Birkaçı suya atlayarak limandaki gemilere yüzdü ve burada onlarla ilgilenildi. Bazıları kayıklara ya da rıhtımdaki başka küçük sandallara doluşmaya çalıştığı sırada boğuldular. Panik içindeki bu kalabalık, rıhtımın öbür yanına gitmeye korkuyordu çünkü her iki uca da Türklerin makineli tüfeklerinin yerleştirildiğine inanılıyordu. Bu düşüncenin yersiz olduğu ortaya çıktı.
>
> Limandaki savaş gemilerinin hepsi kendi uyruklarını tahliye etti. Amerikalıların eşleri ve çocukları ile Amerikan vatandaşlığına geçmiş 150 kadar kişi USS. SIMPSON ile Pire'ye tahliye edildiler. Başkonsolos Horton da bu mültecilerle ilgilenmek üzere SIMPSON'la gitti. Yangın kordona indiğinde, limandaki gemiler, ölüm tehlikesiyle burun buruna geldikleri düşünülen mültecilerin hepsini uyruklarına bakmaksızın tahliye etmeye çalıştılar. Ne var ki tahliye imkânları hiç yeterli değildi ve mültecilerin ancak küçük bir bölümü, hayati tehlikenin geçtiği belli olmadan önce tahliye edildi.[59]

Bu olayla ilgili en betimleyici ve dengeli anlatım buydu; diğer anlatımların çoğu, tahmin edileceği gibi, duygusaldı. Bristol'ın yangından dolayı Türk tarafını suçlamakta acele etmediğini görüyoruz. Bunun nedeni büyük olasılıkla Müttefiklerarası Soruşturma Komisyonu'nda edindiği deneyim ve dört bir yandan gelen bilgilerin çarpıtılmış olabileceği kanaatiydi.

Bristol, birkaç yıl sonra, Yunanların Smyrna'yı işgali ve kenti saran şüpheli yangın üzerine derinlemesine düşündü. Aşağıdaki konuşma, Yunanlar hakkındaki görüşlerinin ve Türk/Yunan çatışmaları konusunda Batı kamuoyunda

59 "Report of Operation", haftalık rapor, 17 Eylül 1922, "Bristol Papers".

serbestçe dolaşan çarpıtılmış ya da uydurulmuş haberlerle ilgili değerlendirmesinin açık bir kanıtıdır. Bristol şöyle diyordu:

> 1921 yazında, Yunanlar, Smyrna bölgesinde ilerledikleri sırada, gemilerini Karadeniz üzerinden Pontus bölgesine gönderdiler. Yunanların burada karaya çıkarak arkadan saldırıya geçecekleri gibi bir düşünce vardı. Dolayısıyla Türkler kıyıdaki tüm Yunanları sürdüler ve sürülenlere korkunç davrandılar. Bu yaptıklarının insanca olmadığını söyleyerek onları protesto ettim ve bunun biraz faydası olduysa da çok işe yaramadı. [Türkler] bana şöyle diyorlardı, "Ne yapalım? Bu çeteler dağlarda örgütlenmişler, Yunan gemileri bunlara silah ve cephanelik temin ediyor ve köylerdeki Rumlar dağlardaki çetelere malzeme taşıyorlar." Bunun doğru olduğunu biliyordum ama bunu onlara söylemedim. Marmara'nın güney kıyılarında bu savaşın galibinin belirleneceği son çatışmadan hemen önce, Yunanlar bölgeyi temizlemeye ve burayı bir Yunan toprağı haline getirmeye başladılar. Şöyle bir planları vardı: Bir yeri işgal etmek ve halkını buradan sürmek. Buradaki Müslüman köylerinin hepsini Müslümanlardan temizlediler. Muhriplerimizden biri, bir sabah kıyı boyunca seyrettiği sırada 24 köyün yanmakta olduğunun gemiden görüldüğünü rapor etti.[60] Bu iş çok kötüye gitti. Müttefikler'in bir şey yapması gerekiyordu ve durumu araştırmak için bir heyet gönderdiler. Raporun bir nüshasını istediğimde bunu bana vermediyseler de İngiliz komutanlardan biriyle konuşmama izin verdiler. Bu komutan bana tüm fotoğrafları gösterdi ve aldığı notları verdi. Fotoğraflar köylerin yakıldığını ve cesetlerin parçalandığını gösteriyordu. Yunan askerler de bu vahşete katılmıştı.
>
> 1922'de Türk taarruzunu haber alır almaz, muhripleri Smyrna'ya gönderdim. Bu taarruzun haberini bir ay önce almıştım. Yakındoğu'da bilginin nasıl sızdırıldığı tuhaf ama sızdırılıyor işte. Dolayısıyla, buna hazırlıklıydım. Saldırı 25 Ağustos'ta başladı ve Yunanlar 8 Eylül'de Smyrna'dan çıktılar ve Türkler 9 Eylül'de buraya girdiler. Bu harekât başlar başlamaz yapılan mezalim konusunda bir nota vermiş olduğum bir milli hareket temsilcisi, Konstantinopolis'te ofisime geldi. Ona "Ne yapacaksınız?" diye sordum. "Yunanları denize dökeceğiz" dedi. Bu çok iddialı bir plan değil mi, diye sordum. "Hayır, 9 Eylül'de Smyrna'da olacağız" dedi. Ve 9 Eylül'de Smyrna'ya yürüdüler. Kendi halklarını tanıyorlardı ve düşman hattını yarıp geçtikleri takdirde Yunanlar asla onlara karşı koyamazlardı. Yunanlar bölgeden ayrılırken tüm köyleri yaktılar– Rum köylerindeki Rumları sürdüler ya da zorla rahipleri tarafından köylerini terk etmeye ikna edildiler ve geri dönemesinler diye köylerini yaktılar. Bana göre, bu tür bir yıkım aklanamaz. Eğer önceden boydan boya muhabere hatları kesilmiş ya da ülke harekâtların yürütülemeyeceği kadar verimsiz bir hale getirilmiş olsaydı, farklı olurdu ama ülkenin bu şekilde sistematik yıkımı haklı çıkarılamaz gibi görünüyor. Çünkü her şey sistematik

60 Her ne kadar Ege Bölgesi'nde olsa da Türk mültecilerle ilgilenmekten sorumlu Amerikan Konsolos Yardımcısı Earle Russell'ın ilginç bir gözlemini de aktarabilirim: "Tüm Asyalılarda âdet olduğu gibi Aydın'ın Türk sakinleri para ve mücevherlerinin büyük bölümünü evlerinin kilerine gömdüler." Yunanların Türkiye'den ayrıldıktan sonra aynı alışkanlığı sürdürdüklerini biliyoruz. Raporun yazarı bunu "ortak bir Asyalı âdeti" olarak tanımlıyor. Bkz, 20 Ağustos 1920, 867.00/1342.

yapılmıştı; evler tek tek yakılmış, camiler bombalanmış ve büyük yapılar bombardımana tutulmuştu.

Türkler Smyrna'yı işgal ettiklerinde, askerlerinden bazıları hayatları boyunca medeni bir yerde bulunmamıştı ve kendi liderlerinin propagandaları ve Yunanların geride bırakmış oldukları yıkım ve zulüm onları galeyana getirmişti. Yine de kenti çok etkili bir biçimde işgal ettiler. Ancak, devriye gezilmediği için her ırktan insan soyguna ve yağmaya katıldı ve üniformalı Türk askerlerinin de buna katıldıkları görüldü. Türklerin Smyrna'yı kasıtlı olarak yaktıklarını sanmıyorum; burası ele geçirmek istedikleri bir kent ve büyük bir ganimetti, niye yaksınlar ki! Kenti Yunanların yaktığı rivayet ediliyor ama bunu kesin olarak kanıtlayacak bir şey yok. Yangın çıktığında, hızla kente yayıldı. Güçlü bir rüzgâr vardı. O kadar güçlüydü ki rıhtıma bağlı muhriplerimizin halatlarını kopardı. Yani, ne kadar sert estiğini varın siz düşünün. Sonra, itfaiye teşkilatları yoktu ve evlerin ahşap, sokakların dar olduğu bir kentte çıkan yangını durdurma şansı yoktu. Muhriplerimiz 5 Eylül'den itibaren oradaydı. Kıyıya çıkarma birlikleri gönderdiler ve bazı Amerikan binalarını işgal ettiler, mültecilere yardım ettiler ve bütün kentte ve çevresinde devriye gezdiler. Çeşitli bilgi kaynaklarından anladığım kadarıyla, Smyrna'nın Türkler tarafından işgal edildiği ilk günlerde, öldürülen insanların toplam sayısı iki ya da üç bindi. Yunanlar Smyrna'yı tam bir barış ortamında işgal ettiklerinde, öldürülenlerin sayısı 800 kadardı. Yani, dünyanın o tarafında propaganda masallarının nasıl yayıldığını tahmin edebilirsiniz.[61]

Bristol birçok vesileyle beyanda bulundu ve Smyrna yangını ve ülkeyi kasıp kavuran diğer yangınlar konusunda raporlar gönderdi. Bristol'ın Smyrna'daki istihbarat subaylarından deniz binbaşı J. G. Wars, İstanbul'a aşağıdaki raporu göndermişti:

> Yangın kentin Ermeni mahallesinde çıktı ve bütün kentin tehlikede olduğundan endişe edildi. Amerikan konsolosluğu yandı. Bu yangın ayın 13'ünde başladı. Yangından zarar görenler ilgililer tarafından tahliye edildiler. Bir muhribimiz 600 kişiyi Selanik'e götürdü. Gerek din adamları, gerek Askeri Komutanlar Anadolu'nun Rum halkına bölgeyi boşaltmalarını tavsiye ettiler ve Yunan askerler köyleri tahliye ederken buraları yaktılar. Anadolulu Rumlar, Hellen Yunanlara ateş püskürüyorlar çünkü onları hemen teslim etmiş, sonra da kenti boşaltmalarını tavsiye etmiş ve gidecek hiçbir yeri olmayan mülteci durumuna düşürmüşlerdi.[62]

Bristol yukarıdaki gibi raporlara dayanarak birtakım sonuçlara varıyordu. Ayrıca, kendisi de meydana gelen olaylar hakkında ilk elden bilgi topladı. Dolayısıyla, Washington'a gönderdiği raporların güvenilirliği konusunda

61 Bristol'ın 6 Ekim 1925'te ABD Harp Akademisi'nde yaptığı konuşmanın başlığı "Yakındoğu'daki Durum"du, 867.00/1914.

62 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na, İstihbarat Raporu, 21 Eylül 1922, 867.00/1548. Bu rapor deniz binbaşı, İstihbarat Subayı J. G. Wars tarafından hazırlanmış ve Bristol tarafından gönderilmişti.

ancak yok denecek kadar az bir şüphe olmalıdır. Bristol'ın vardığı sonuçların elbette kılı kırk yararcasına incelenmesi gerekiyor; bununla birlikte, Bristol'ın bulgularının uydurma olduğunu öne sürmek büyük haksızlık olur.[63]

Yunanlar savaşı kaybettikten ve Smyrna limanı üzerinden Türkiye'den kaçtıktan sonra, Türkiye'deki Rum halk misilleme beklediğinden panik içindeydi. 14 Ekim 1922'de Mondros'ta Yunanistan'la ateşkes antlaşması yapıldıktan sonra, Osmanlı Rumlarının geleceği konusunda birçok soru ve belirsizlik vardı. Bristol bizzat Rum Patrik'ten Türkiye'deki Rum cemaatin ne istediğini öğrenmeye çalışıyordu. 22 Kasım 1922'de Rum Ekümenik Patrik'le bir görüşme ayarlandı; ne var ki Bristol ertesi gün Lozan'a hareket edeceğinden, bu görüşme Yüksek Komiserlik görevlisi tarafından yapıldı:

> Patrik Cenapları Bay IV. Meletius'a yöneltilen ilk soru Türkiye'deki Hıristiyanların geleceğiyle ilgiliydi. "Türkiye'deki gayrimüslim cemaatlerin, Hıristiyan topluluklarla temasa geçen ilk Sultanların gönüllü olarak onlara verdikleri o hak ve ayrıcalıkları kaybetmemeleri gerektiği" yanıtını verdi [...] Görünen o ki Patriğin şahsi görüşü, Konstantinopolis'in ve ona komşu bölgenin, görünüşte Türk denetiminde ama gerçekte, sözgelimi İsviçrelilerden ya da Hollandalılardan oluşan bir uluslararası kuruluşun sorumluluğu altında olması gerektiğidir.
>
> Patriğe daha sonra Patrikhane'yi başka bir yere nakletme düşüncesine katılıp katılmadığı soruldu; yanıtı olumsuzdu çünkü burası ekümenik bir kurumdu ve diğer kiliseler ve halklarla sürekli iletişimi sağlamak için merkezde bulunmalıydı. Meletius şu eklemeyi yaptı: "Milliyetçiler Konstantinopolis'in mutlak kontrolünü ele geçirdikleri takdirde Patrikhane'nin nakledilmesi ihtimal dahilindedir."[64]

Meletius, Türkiye'deki Hıristiyan cemaatlerin bazı özel hak ve ayrıcalıklarını koruması gerektiğinin Amerikalılar tarafından anlaşılmasını umuyordu. Patrikhane'yi nakletmekten yana değildi. Görünüşe göre, Patrik, Kemalistlerin Konstantinopolis'i ele geçirmesinin sonuçlarından endişe ediyordu. Meletius, kararlılıkla kendi makamının uluslararası gözetim altında İstanbul'da kalması gerektiğini ifade etti.

Şunu biliyoruz ki Bristol, Ermenilerin ve Rumların Türkiye'den ayrılmayıp burada yaşamaya devam etmelerini istiyordu. Osmanlı Rumlarının Patriğin önderliğinde Türkiye'de kalmalarını ve yeni rejime entegre olmalarını umuyordu. Bristol, Rumların Türkiye'de kalması konusunda uluslararası topluluğu

63 İyi bir suçlama ifadesi için, bkz. Shenk, s. 188.

64 867.4016/810. Meletius'a ayrıca Türk Ortodoks cemaatinin durumu sorulmuştu. "Daha sonra Patriğe Türk Ortodoks Kilisesi hakkındaki görüşü soruldu. Kemalistlerin Sivas ve Kayseri çevresinde, Türkçe konuşmayı âdet edinmiş küçük Rum ve Ermeni topluluklarını belirlemiş olduklarını ve kendi amaçları için bu topluluklar arasından bir kilise örgütlenmesi kurmaya çalıştıklarını söyledi [...] Bay Meletius, Ortodoks Türklerin sayısının 15.000 olduğundan söz etti.[Ayrıca şunu ekledi. Patriğin] ABD'den beklentisi büyüktü." Ne ilginçtir ki Yüksek Komisyon, Türk Ortodoks Kilisesi'nin Rum Ortodoksların Lozan Konferansı'ndan taleplerine gölge düşürebileceğinin farkındaydı ve Bristol, Patriğin bu cemaat hakkında ne düşündüğünü bilmek istiyor olabilirdi.

ikna etmekte başarılı olamadı. Türkiye'nin Yunanistan'a karşı savaşı kazanmasından hemen sonra, Anadolu'daki Rumlar ve Yunanistan'daki Türkler için nüfus mübadelesi önerilmişti. Bristol başlangıçta bu fikre karşıydı ama sonradan böyle bir önlemin yararlı olduğunu gördü. 1925'te askeri akademide yaptığı konuşmada ABD'nin subay adaylarına şöyle açılmıştı:

> Azınlıklar konusunda, nüfus mübadelesi planı, bana Konstantinopolis Büyükelçiliği'ndeki ofisimde Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiseri Dr. [Fridtjof] Nansen tarafından önerilmişti. Beni Lozan Konferansı'nda nüfus mübadelesini savunmaya ikna etmek için komisyonunda çalışan temsilcilerinden birini de gönderdi. Dr. Nansen'e dünyanın bu tarafında böyle bir fikri önermenin suç olduğunu söyledim. Bana bunun Makedonya'da ne kadar iyi sonuç verdiğini açıklamaya çalıştı. Ondan bu planı teklif etmemesini rica ettim. Lozan Konferansı'nda, İtilaf Devletleri'nin tam yetkili elçilerinden biri, azınlıklar sorununun çözümü olarak bu planı önermek üzere Doktor Nansen'i takdim ettiğinde, ne kadar şaşırdığımı tahmin edebilirsiniz ve bu nüfus mübadelesi planı orada önerildi. Anadolu söz konusu olduğunda, nüfus mübadelesinin büyük olasılıkla en iyi çözüm olduğu ortaya çıktı. Rumların ödü kopuyordu [...] Türklerin Rumlara nefreti adam öldürecek kadar körüklenmişti ve Rumlar oradan çıkmadıkları takdirde belki birçoğu öldürülecekti. Ayrıca, insanların hayatlarına bezdirici bir müdahalede bulunulacak olması onları buradan gitmek zorunda bırakacaktı. Yunanistan'a giden mülteciler, Yunanistan için bir anlamda talih kuşuydu. Başlangıçta, büyük acılar yaşandıysa da Yunan liderler şimdi Anadolu'dan aldıkları mültecilerin ekonomik açıdan ülkenin yararına olduğunu kabul ediyorlar. Türkiye'ye gelince; bu onun da yararına oldu çünkü Yunanistan'dan çıkardığı insanlar üretken ve çalışkanlar ve birçoğu aynı zamanda zanaatkâr. Konstantinopolis'te uygulanan nüfus mübadelesi, 1918'de kentte yerleşik olan herkesin burada kalmasına izin verilmesi ama diğerlerinin mübadele edilmesi ilkesine dayanıyordu.[65]

Nüfus mübadelesi talebi ilk olarak Yunan Başbakan Eleftherios Venizelos'tan geldi ve Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiseri Dr. [Fridtjof] Nansen tarafından desteklendi. Ankara'daki Türk hükümeti buna razı oldu ve anlaşma 30 Ocak 1923'te Lozan'da iki ülke tarafından imzalandı. İki ülke tarafından çıkarılan zorunlu göç emri 1,5 milyonu aşkın insanı evini terk etmek zorunda bıraktı. Bristol genelde Hıristiyanların Türkiye'den çıkarılması fikrine karşıydı; bununla birlikte, 1925'te nüfus mübadelesinin birçok insanın yaşamını kurtardığını kabul etti.

Gelgelelim, Amiral Bristol'ın Yunanlar hakkındaki görüşleri iyileşmedi. 18 Mayıs 1919'da Amiral William S. Sims'e yazdığı bir mektupta, şöyle diyordu: "Yunanlar Yakındoğu'daki neredeyse en berbat ırktır."[66] Bristol, Yu-

65 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na, konuşma metni, 2 Şubat 1926, 867.00/1914.
66 Buzanski, s. 128, n. 89.

nan ordusunun ve yerel Rumların Ege kıyılarındaki Müslüman halka karşı tutumu konusundaki görüşünde asla tereddüde düşmedi. 1923-1924 nüfus mübadelesinden ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, Bristol her zaman Smyrna bölgesindeki Yunan işgali dönemini nahoş bir biçimde hatırladı ve Yunanların bakış açısına hiçbir zaman yakınlık duymadı.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı sona erdikten sonra, Osmanlı İmparatorluğu/Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Mark Lambert Bristol, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçildiği önemli bir döneme tanıklık etti. Bu dönem, Batı'nın müdahalesine, yeni siyasi ittifakın ve sınırların oluşumuna yol açtığı için de önemliydi. Bu dönemde, Batılı devletler tarafından kullanılan en önemli olaylardan biri de İTC yönetiminin Ermenileri katletmesi meselesiydi. Başka birçok Batı ülkesinde olduğu gibi, Amerikan kamuoyu da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin durumuna büyük bir merhametle yaklaştı. Ne var ki Amiral Bristol, ABD'de edinilen ve yayılan bazı bilgilerin "manipüle edildiğini" düşünüyor ve Türkiye'deki durumun olabildiğince gerçekçi ve nesnel bir resmini çizmeyi kendi görevi olarak görüyordu. Washington'a gönderdiği bazı raporlar ve Ermeni meselesi konusunda vardığı sonuçlar, Ermeni lobiciler ve birçok NER misyon çalışanı tarafından çizilen resimle çeliştiğinden, Bristol Türk yanlısı ve Ermeni karşıtı olmakla yaftalanmıştı.

Bu bölümde, Bristol'ın siyasi odaklı olarak yaftalanmasına ışık tutmak amaçlanmış, gerçekçi ve tarafsız bir gözlemci olduğunu göstermek için çeşitli belgeler sunulmuştur. Bristol, Ermenilere toplu katliamların yapıldığını hiçbir zaman yadsımadıysa da başka toplulukların acılarına da dikkat çekti. Onun bu yaklaşımı, dikkati Ermeni katliamları (bu sözcük daha sonra "soykırım"a dönüştü) meselesinden başka yöne çekmek için hesaplı bir davranış olarak görüldü hemen. Bristol sonradan milli harekete yakınlık duydu; ne var ki doğruluk ve dürüstlüğünden ödün vermedi. Aslında, Bristol'ın vardığı sonuçlar, Ortadoğu'da hızla değişmekte olan durumla birlikte evrildi. Örneğin, bir Ermeni devleti kurulması konusunda, ilkin buna itiraz etti, sonra, kabul etti ve derken, Ermenilere Anadolu'da bağımsız bir devlet verilmesi düşüncesinden vazgeçti; bunun sürdürülebilirliği ve Ermenilerin kendileri açısından yararları konusunda hep şüpheleri olmuştu.

Düşüncelerinin bu şekilde evrilmesi, amiralin sağlam duruşuna işaret ediyor. Bristol, sahada Ermeniler açısından sürekli değişen durumu değerlendirmekte ve düşüncelerini, gerektiğinde buna göre değiştirmekteydi.

Bağımsız ama korunmasız bir Ermenistan'ın Türkiye'deki Ermenilerin çıkarlarına hizmet edemeyeceğine inanıyordu. Batı'da ve özellikle ABD'de, bunun için lobicilik yapanlar ya bilgileri kasıtlı olarak manipüle ediyorlardı ya da bölgedeki durumdan habersizlerdi. İşte bu makul itiraz, Ermeni lobicilerde ve sonraki dönemlerde Türk karşıtı gruplarda Bristol'a karşı nefret uyandırdı. Bu bölümün, tarafsız okurlara, Bristol'ın doğruluk ve dürüstlüğü ve daha önemlisi, gerçekçiliği konusunda ipuçları vermesini umuyorum. Bristol, ülkesinin çıkarlarına ama aynı zamanda kendi gözünde adil olana büyük bir bağlılık gösterdi.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum azınlık Bristol'ın zamanının büyük bölümünü alan bir diğer konuydu. Bristol, Osmanlı ülkesine gelir gelmez Smyrna'nın ve Ege kıyı şeridindeki bazı bölgelerin Yunanlar tarafından işgal edildiğine tanık oldu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum azınlık konusundaki görüşleri Ermeniler hakkındaki görüşlerinden farklıydı. Bristol'a göre, Ermeniler ve Rumlar, Büyük Savaş sırasında Osmanlı İmparatorluğu'na ihanet etmiş olabilirlerdi ve bunun bir sonucu olarak çok acı çektiler. Bununla birlikte, Rumlara fazla yakınlık duymuyordu. Bunun nedeni bir olasılıkla Bristol'ın Konstantinopolis'te görevde bulunduğu dönemde, Yunanların işgaline ve yerel Rumların bunu desteklediklerine tanık olmasıydı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, birçok Ermeni, Güney Anadolu'daki Fransız birliklerine katıldı ve kendi yaşadıkları bölgelerdeki Müslümanlara karşı saldırıya geçti; bununla birlikte, yerel halka verilen zarar sınırlıydı. Ege kıyılarındaki Yunan işgali çok daha yıkıcı oldu.

Bristol, Türklerin özellikle Ermenilere yönelik toplu katliamlarından da büyük rahatsızlık duymuştu. 1915'teki toplu kıyımlardan her zaman, belki "soykırım" terimi henüz bulunmadığından, sistemli katliam olarak söz etti. Mark Bristol'ı önceli Henry Morgenthau'dan ayıran şey, Bristol'ın bu çatışmalarda zalim olanın yalnızca Türkler olmadığına inanmasıydı. Güncesindeki bir girişte, bu görüşüne usturupluca açıklık getirir. Bristol, eski Kansas valisi A. J. Allen ile yaptığı bir görüşmeyi şöyle anımsar:

> Dünyanın bu tarafındaki ırklar, ahlaki yapı söz konusu olduğunda, yalan ile doğru arasındaki farkı bilmiyorlar ve birbirlerine çok benziyorlardı. Mezalim ve diğer zulümleri yapmak bakımından tüm ırklar birbirinden farksız davrandılar ve bütün mesele o sırada kimin iktidarda olduğundan ibaretti. Orada bulunduğum ilk iki yıl boyunca Ermenilerin nasıl Ermenistan'daki Müslümanlara zulüm yaptıklarını, Fransız askerlerin nasıl Kilikya'da Ermeni askerleri kullandıklarını ve Müslüman yerel halka davranışlarından ötürü onları tasfiye etmek zorunda kaldıklarını ve Yunanların her türlü mezalimi yapmış olduklarını ve Anadolu'yu yerle bir ettiklerini anlattım. Türk'ün tam da onu resmettiğiniz gibi olduğunu ve işlediği suçlar için kesinlikle hiçbir mazareti olmadığını açıkladım. Yalnız,

Osmanlı'nın Ermeni ve Rum uyruklarının devlete sadık olmadıkları, ona karşı ayaklandıkları ve bundan dolayı, kelimenin hukuki anlamıyla hain oldukları da akıldan çıkarılmamalıydı ve eğer Türkler bu insanları toplama kamplarına sürmüş ve onlara düzgün davranmış olsalardı, kimse tek bir söz söyleyemezdi. [Allen] Bu tehcirler sırasında Ermeniler ve Rumlar hükümetin talimatıyla mı katledildiler, diye sordu. Bunun bir ölçüde böyle olduğunu ve şahsi görüşüme göre, bu tehcirlerin, Türkiye'nin Hıristiyan ırklardan kurtulmasının bir parçası olduğunu söyledim. Ayrıca, Rumların ve Ermenilerin Amerika'da çok sayıda soydaşı bulunduğunu ve bu insanların propaganda yapmakta çok uyanık olduklarını, buna karşın, Türklerin Amerika'da çok az soydaşı bulunduğunu ve genelde kaderci olduklarını, mevcut koşulları sızlanmadan ya da karşı çıkmadan kabul ettiklerini, dahası kendi davalarını dünyanın gözü önünde savunmak için propaganda yapmaya yatkın olmadıklarını belirttim. Dolayısıyla, özellikle ABD'de Türkler hakkında hep kötü sözler edildiğini duyuyor, hiç iyi bir söz söylendiğini duymuyorken, Hıristiyan ırklar hakkında hep iyi sözler edildiğini duyuyor, hiç kötü bir söz söylendiğini duymuyoruz. Demek ki buradaki durumla ilgili kesinlikle tek taraflı bir resim vardı ellerinde.[67]

67 Bristol'ın Bay A.J. Allen ile görüşmesine işaret eden günlüğü. "A" başharfi bir yazım hatası olabilir; tam adın 1919-1923 arasında Kansas valisi olarak görev yapan Henry Justin Allen'a ait olması mümkündür. Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na bir raporda, 867.00/1658. Bu belge 2 Mayıs 1923 tarihlidir ama bu görüşme 5 Nisan 1923'te yapılmıştı.

5
Diplomatik Raporlarda Türkiye'den Siyaset ve İnsan Manzaraları

Bu bölümde, özellikle Amiral Bristol'ın ve ona bağlı çalışanların Amerika'yla diplomatik yazışmalarından yararlanarak Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'nın hemen ertesindeki resmini çizmek amaçlanıyor. Daha çok Ege, Orta Anadolu ve Karadeniz bölgeleri ve Konstantinopolis halkının (hem Müslüman hem gayrimüslim) içinde bulunduğu zor durum üzerine olan ABD belgeleri sunuluyor. Bu bölümün ikinci kısmında, Türkiye'de saltanatın, daha sonra halifeliğin kaldırılması gibi önemli siyasal olayları ele alan belgeler kronolojik olarak veriliyor. Okura Mustafa Kemal'in boşanması, kişisel dini inancı gibi özel yaşamıyla ilgili daha az bilinen belgeler de sunuluyor. Amiral Mark Bristol ve ekibi Ankara'ya gidip geliyor ve kentteki siyasal ve entelektüel yaşama ilişkin görüşlerini rapor ediyorlardı; dolayısıyla, bu bölümün ikinci yarısı, Türkiye'nin daha az bilinen iç meseleleriyle ilgili seçme belgelere ayrılmıştır. Bazı Osmanlı kentlerindeki günlük yaşamı ve I. Dünya Savaşı sonrasında cemaatler arasındaki ilişkileri betimleyen raporlarla başlayalım.

SAVAŞIN TARUMAR ETTİĞİ KENTLERİN VE CEMAATLER ARASI İLİŞKİLERİN BETİMİ

I. Dünya Savaşı, Anadolu'da büyükçe bir insan topluluğunun yerinden edilmesine yol açtı. Bölge halkının yaşadığı çıkmaz, savaş sonrasından günümüze dek onyıllar boyunca çeşitli birçok siyasi söylem uğruna sömürülmüştür. Bu bölümün başlıca amacı, bir barış antlaşmasının imzalanmasının beklendiği süreçte, yenilgiye uğramış Osmanlı İmparatorluğu'ndaki halkların yaşam koşullarını ve cemaatler arası ilişkileri gözler önüne sermektir.

I. Dünya Savaşı'nın sonunda, diğer birçok Osmanlı kenti gibi, Osmanlı payitahtı ve halifeliğin merkezi Konstantinopolis de feci bir durumdaydı. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığında, Osmanlı İmparatorluğu'nda barış antlaşmasına ve normale dönüşe büyük umut bağlanmıştı. Ne var ki ölü doğan Sevr Antlaşması 10 Ağustos 1920'ye dek imzalanmadı. Yirmi yıllık ara dönem, imparatorluk halkı için çok çetin geçti. Konstantinopolis'teki yaşam koşullarını betimleyen bazı raporlar, yerel halkın

çektiği çileyi gerçekçi bir biçimde gözler önüne seriyor. Burada sunulacak ilk rapor, Konstantinopolis'e seyahat etmeyi düşünen Amerikalılar için hazırlanmış çok ayrıntılı bir rapordur. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından iki ay sonra, 26 Aralık 1918'de hazırlanan bu rapor, Amerikan komiseri Lewis Heck tarafından Dışişleri Bakanı'na gönderilmişti; bununla birlikte, bu raporun yazarı, İstanbul'daki ABCFM'nin[1] üyesi Luther R. Fowle'dur. Rapor, "Konstantinopolis'teki Yaşam Koşulları" başlıklıdır.

> Sağlıklı yetişkinler açısından Konstantinopolis'teki yaşam koşulları meselesi yalnızca bir para meselesidir. Çoğu gıda bunları satın alma imkânına sahip olanlar için bol miktarda bulunabilir ama halk kitlesi büyük çile çekiyor. Savaş öncesinde, Amerikan kolejlerinde yılda 200 $ olan yurt ücreti artık 1.000 $ ve bu durumda kolej zarara uğruyor. Tek kişilik pansiyon ücreti ayda 150 ila 200 $ ve zor bulunuyor. Konstantinopolis'te yerleşik ve kendi evi olan aileler, ayda kişi başına en az 100 $'dan fazla harcama yapıyorlar. İyi bir otelde konaklama ve yiyip içme bedeli ayda 450 $'dır.
>
> Temel gıda maddelerinin *sent* olarak bedeli aşağıdaki gibidir: yarım kilosu Şeker 1,75 $, beyaz fasulye 0,45, gazyağı 1,00, peynir 1,20, yemeklik tereyağı 3,50, et 1,60, un 0,50, buğday 0,35, patates 0,25, süt 0,50.
>
> 1 adet yumurta 0,18, lastik galoş 30,00 $, ayakkabı 75,00 $, iplik makarası 1,50 $, erkek takım elbisesi 200 $.
>
> Şubat 1918'de, Osmanlı Maliye Bakanı, Meclis'te savaşın başından bu yana gıda maddesi fiyatlarının yüzde 2.000 oranında arttığını ve bunun hâlâ geçerli olduğunu belirtti. Altının kâğıt paraya oranı dörde birdir. Dolayısıyla, şayet altın ithal edilebilirse, artan hayat pahalılığı yüzde 2.000'den yüzde 500'e düşer.
>
> Halihazırda ciddi bir salgın hastalık yok ama kent çok pis ve çeşitli kamu hizmetleri –su, aydınlatma, tramvay vb.– çoğunlukla düzensiz ve çoğu zaman akaryakıt kıtlığı nedeniyle kesintiye uğruyor. Antant Güçleri'nin kente girişinin bu bakımdan bir düzelme sağlaması bekleniyor.
>
> Yukarıda anlatılanlar, Mütareke'nin imzalanmasından beş hafta sonra, 7 Aralık itibariyle mevcut durumdur. Bunun yakın gelecekte düzelme ihtimali yok. Antant Güçleri kendi gıda maddelerini ithal ediyorlar ve bu sayede yerel fiyatlardan neredeyse hiç etkilenmiyorlar.
>
> Belirli bir işi olmayan yetişkinler ve çocuklar, Mayıs 1919'a dek Konstantinopolis'e yaklaşmamalı, Mısır'dan ya da İtalya'dan öteye geçmemelidirler.[2]

Mayıs 1919 tarihinin neden önemli olduğunu bilmiyoruz. Ancak çocukların ve gereksiz personelin payitahttan en az bir yıl daha uzak durması istenerek akıllıca bir tavsiyede bulunulmuştur. Fowle'un barış antlaşmasının imzalanacağı ve fiyatlar bakımından kentin normale döneceği beklentisinde

---

1 Amerikan Yabancı Ülke Misyon Komiserleri Kurulu ABD'deki ilk yabancı misyon kuruluşuydu. Resmen 1812'de yetkilendirildi.

2 Lewis Heck'ten Dışişleri Bakanı'na, 26 Aralık 1918, 867.50/1.

olduğunu tahmin edebiliriz. Raporda belirtilen önemli bir nokta da Büyük Savaş'ın başlangıcından beri yaşanan kuşatma ve belirsizlik nedeniyle yüzde 2.000 olan hiperenflasyon oranıdır. Aynı dosyada, Konstantinopolis'teki günlük yaşam hakkında daha ayrıntılı bir rapor daha bulunuyor. Bu rapor, 30 Ocak 1919'da, Fowle'un raporundan bir ay sonra, Lewis Heck tarafından kaleme alınmıştı.

Heck de Konstantinopolis'teki hayat pahalılığındaki büyük artışa dikkat çekmekte ve Temmuz 1917'de yüzde 1.000 oranında olan artışın, şu etkenlerin toplamından kaynaklandığı sonucuna varmaktadır: (1) Erzak kıtlığı; (2) taşımacılık sorunları; (3) para enflasyonu ve (4) kuşatma yüzünden ithal mal stoklarının yeniden dolduramaması.

> Bu sorunun en önemli nedeni, siyasi ya da hatta resmi kurumların, bazı temel gıda ürünleri piyasasıyla ve taşımacılık araçları için yüksek rüşvet talebiyle ilgili faaliyetiydi [...] ekmek, karneye bağlamanın bir ölçüde sonuç verdiği tek gıda maddesi. 1917 yazında, "vessika" [belgede böyle] ya da ekmek karnesi, son derece yetersizdi ve kimi zaman günlerce iri taneli mısır unu çamurundan [?] ibaretti. 1917 sonbaharında, karne denetimi, askeri yetkililer tarafından üstlenildi ve koşullar, kısmen yeni üründen ve askeri denetim altında daha iyi bir örgütlenmeden dolayı anında iyileşti. Bu düzelme uzun sürmedi ve 1918 yazında ekmek önceki yılki kadar bozuldu.
>
> Ekmek dışında, şeker, peynir, kibrit, zeytin ve patates de dağıtılmakta ama bu kalemler hiçbir zaman ne düzenli ne hatırı sayılır bir [miktarda] veriliyor. Her üç ayda bir, okkası 20 kuruştan, kişi başına yaklaşık 1 kuruşa 1 librenin dörtte üçü kadar şeker dağıtılıyordu. [...]
>
> Konstantinopolis kenti yerel su, elektrikle aydınlatma, tramvay ve vapur hizmetlerini sürdürmek için günde yaklaşık 1.200 ton kömüre ihtiyaç duyuyor. Almanlar, Almanya'dan buraya günde ortalama 300 ton kadar kömür ve kok gönderiyorlardı. Mütarekeden sonra, Almanya'dan gelen bu malzemeler kesildiği gibi, yerel stoklar da tükendi. Ancak Türk kuvvet komutanlığındaki dağınıklık yüzünden askeri disiplin altında çalışan işçilerin çoğu, Zonguldak'taki maden ocaklarında işi bıraktı. Ayrıca, burada görevli Alman subayların, kentten ayrılmadan önce, maden ocaklarındaki makinelere büyük zarar verdikleri bildirilmiştir. Sonuç olarak, yaklaşık üç hafta boyunca elektrik yoktu. Bu dönemde asayiş fena halde bozuldu ve sokakların karanlığı başıboş tayfası için kışkırtıcı oldu. Geceleri sokaklarda çok sık ateş ediliyor ve çoğu zaman bir gecede birkaç kişi birden öldürülüyordu. Bu dönemde birkaç siyasi cinayet de işlendi. Bu durum artık çok daha düzeldi; yetkililer, kent halkını silahsızlandırmaya karar verdiyseler de bu önlem mevcut koşullarda etkili bir biçimde hayata geçirilmeyecektir. [...]
>
> Aralık ayının ikinci yarısından itibaren elektrikle aydınlatma hizmeti daha düzenli veriliyor. Dolayısıyla artık elektrik uzun süre kesilmiyor. Aralık başından beri elektrikli tramvay hizmeti durmuştur. Bunun nedeni öncelikle kömür kıtlığı

ama aynı zamanda şirket, belediye yetkilileri tarifede kesin bir artışa izin verinceye dek tramvayı yeniden işletmek istemiyor.

Su hizmetleri, Terkos Gölü'nde pompalama aygıtları bozulduğundan, 1918 yılı boyunca zayıftı ve haftada yalnızca birkaç gün su akıyordu. Artık günde birkaç saat su veriliyor ama az miktarda olduğundan, sokak temizliğinde kullanılamıyor.

Boğaziçi ve diğer vapur hizmetleri, kömür kıtlığından dolayı kısıtlı ve vapurların her zaman tıka basa dolu olması tehlike arz ediyor ama şimdiye dek hiç kaza olmadı. Hem Asya hem Avrupa Türkiyesi'nde demiryolu hizmeti de yakıt yetersizliğinden dolayı sınırlı. [...]

Sokaklardaki işsiz güçsüz görünümlü çok sayıdaki insana bakılırsa, Konstantinopolis'e dönenlerin sayısı artmıştır. Bu öncelikle herkesin bir yerden bir yere yürüyerek gitmesi gerektiğinden ve aynı zamanda ticaret ve sanayinin neredeyse tam bir durma noktasına gelmiş olmasından dolayıdır. [...]

Savaş sırasında ve özellikle son iki yıldır, bu ülkede bazı insanlar büyük servet yaptılar. Bunlar ya yönetimdeki ya da yetki sahibi insanlarla doğru ilişkilere sahip kimseler. Birçokları tarafından kazanılan paralar, toplam nüfusun yüzde 95'inin içinde bulunduğu tam bir yoksulluk ve yoksunluk göz önünde bulundurulduğunda, muazzamdır. [Paralarını Almanya ve Avusturya'da tutuyorlar]. [...]

Çöplerin kaldırılması, sokakların temizlenmesi vb. her zamanki belediye hizmetleri çok yetersiz ve kent genelde hem sokakların halinden hem kumaş kıtlığından dolayı birkaç yıl aynı giysileri giymek zorunda kalan insanlardan dolayı pis bir görünüm içinde. [...]

Konstantinopolis'e hâkim onca yoksulluğa karşın burası, yüksek fiyatları ödeyecek paraya sahip insanlar için bazı açılardan dünyanın en iyi stoklanmış kentlerinden biri. Yeterli miktarda para ödendiği takdirde temin edilemeyecek mal yok gibi.[3]

Rapor, can çekişmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun payitahtı Konstantinopolis'teki halkın çaresizliğini olduğu gibi anlatıyor. Ekmek karneye bağlanmıştı ve dağıtımında sorun vardı. Su yetersizdi ve içme suyu kıtlığına yol açtığı gibi, kişisel hijyen bakımından da büyük sorunlar doğurdu. Çöp toplama hizmeti yetersiz ve kent pisti. Görünüşe göre, önemli bir bulaşıcı hastalık salgını şans eseri çıkmamıştı. Kömür kıtlığından dolayı taşımacılık neredeyse durma noktasına gelmişti; Boğaz'ın iki yakası arasında gidip gelen vapurlar aşırı kalabalıktı ve ölümcül kazaları davet ediyordu. Kısıtlı kömür üretiminden kaynaklanan ve geceleri kentin karanlığa gömülmesine neden olan düzensiz enerji kesintileri, sokakları suç faaliyetlerinin üreme alanı haline getirmişti. Gündüz, insanların ulaşım aracı, tabana kuvvet yürümekti ve bundan dolayı sokaklar, gideceği yere yürüyen pejmürde insanlarla doluydu. Yine de bu raporun yazarı, buranın yüksek fiyatları ödeme imkânına sahip olanlar için dünyanın en iyi stoklanmış kentlerinden biri olduğuna dikkat

3 Lewis Heck'ten Dışişleri Bakanı'na, 30 Ocak 1919, 867.50/1.

çekiyor. Payitaht böylesine berbat bir durumda olduğuna göre, diğer önemsiz Osmanlı kentlerindeki durumu varın siz düşünün. İşte böylesine sorunlu bir dönemde, Osmanlı vatandaşları, yaşamlarını bir nebze olsun normalleştirmek için bir barış antlaşmasının imzalanmasını bekliyorlardı.

ABD arşivlerinde, payitahttaki savaş sonrası gerçekleri betimleyen böyle fevkalade ayrıntılı bir rapora rastlamak kolay değildir. Bununla birlikte, birçok başka rapor var ve bunlar çoğunlukla Amiral Bristol'ın komutasındaki ABD Donanması kaptanlarından ya da başka yerleri anlatan misyonerlerden derlenmiştir. Bu raporlar genellikle liman kentlerinden toplanmıştır ve başlıca amaçları gayrimüslim halkların içinde bulundukları koşulları resmetmektir. Sözgelimi, aşağıdaki belgede, Karadeniz kenti Samsun anlatılır ve Nisan 1919'da, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışından, ki Türk İstiklal Savaşı'nın başlangıcı sayılır, yalnızca bir ay önce yazılmıştır. ABD'nin bir savaş gemisi kaptanına göre, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışından hemen önce, kentteki durum aşağıdaki gibidir:

> Samsoun'daki[4] koşulların bir hayli iç açıcı olduğunu gördük. Sokaklarda açlıktan kırıldığı nakledilen 5.000 kişi yerine imarethanelerin muhtaçlarla ilgilenmekte olduğunu gördük ve fiyatlar yüksek olmakla birlikte şimdiden düşmeye başlamıştı ve gerçek bir kıtlık yoktu. Örneğin, yumurta bulunmuyor sanıyorduk. Oysa New York'taki fiyatından daha ucuza satılıyordu.
>
> Biri kıyı boyunca, diğeri iç kesimlerde iki araba yolculuğu yaptık ve fevkalade verimli, oldukça iyi işlenmiş görünen topraklar ve çok sayıda koyun bulunduğunu gördük. Siyasi durum, hiç kuşku yok ki 200 İngiliz askerin varlığı nedeniyle sakindi. Bununla birlikte, yakın dağlarda 2.000 silahlı Rum vardı. Açık bir tehdit oluşturan bu Rumlar, güvenliklerini güvence altına alacak bir hükümet kuruluncaya dek teslim olmaya direniyorlar.
>
> Saumsun'da herhangi bir katliam ihbarı olmadıysa da çok sayıda insan, büyük acılara ve çok sayıda yaşamın yitirilmesine yol açan koşullarda tehcir edildi. Bazı Rum köylerinin tümüyle yerle bir edildiğini gördük. Bu yıkım hükümetin emriyle hükümet askerleri tarafından yapılmıştı. Bunun, bu bölgenin en müreffeh olduğu söylenen bazı yöreleriyle sınırlı olduğu anlaşılıyor. Söz konusu bölgede, Ruslar ile Yunanlar arasında az çok silah kaçakçılığı yapılmıştı.[5]

Çeşitli kentlerden gelen benzer raporlarla karşılaştırıldığında, bu rapor, yenilgiye uğramış imparatorluktaki bir kentin, I. Dünya Savaşı sonrasından daha az vahim bir resmini çiziyor. Bununla birlikte, okur, bu raporun yazarının çok daha kötü bir manzarayla karşılaşmaya hazırlıklı olduğunu ve tam bir yıkımdan daha iyi bir durumla karşılaşmaktan hoş bir şaşkınlık duyduğunu aklında tutmalıdır.

---

4 Metinde zaman zaman "Saumsoum" olarak geçiyor.

5 H. A. Hatch'in 11 Nisan 1919 tarihli raporu, 867.48/7.

Bu rapordan ne çıkarabiliriz? Bir defa, imarethanelerin varlığı, toplumsal ve siyasal düzenin bir dereceye kadar sağlandığını gösteriyor. Raporda, bunun 200 İngiliz askeri sayesinde olduğu düşünülüyor. Diğer bir deyişle, Mustafa Kemal ve arkadaşları Samsun'a çıktıklarında, burada görevli 200 İngiliz asker bulunuyordu. Mustafa Kemal'i ya da beraberindekileri tutuklamaya yönelik bir girişimden haberdar değiliz çünkü milli hedefler güttükleri henüz İngilizler tarafından bilinmiyordu. Samsun'un çevresindeki bazı Rum köylerinin, raporda iddia edildiğine göre, hükümet güçleri tarafından yıkıldığını da öğreniyoruz. Bu yıkımdan İstanbul'daki yönetimin sorumlu olduğu güvenle varsayılabilir çünkü henüz Ankara'da hükümet kurulmamıştı. İstanbul'daki saltanatın Rum köylerini neden, ne zaman ve nasıl yıktırdığına ilişkin sorular yanıtsız kalmıştır. Bu yıkımın I. Dünya Savaşı sırasında meydana geldiğini varsayabiliriz. Savaş sonrasında İstanbul işgal edilmişti ve Osmanlı hükümeti böyle bir yıkım emrinde bulunacak konumda değildi.

Bu raporda 2.000 kişilik Rum çetelerinin silahlı ve dağa çıkmış oldukları da belirtiliyor ki bu, kentte durum sakin olmasına karşın Rum nüfus ile Türkler arasında büyük bir gerginlik olduğuna işaret ediyor. Samsun dağlarındaki bu tür çeteler ya Rumların daha büyük bir yıkımdan korunma ihtiyacına ya Müttefikler'in bölgeyi işgalinin yardımıyla ayaklanmak için hazırlandıklarına delalet ediyor. Hangisinin söz konusu olduğunu ancak tahmin edebiliriz.

Bu rapordan çıkarılabilecek dikkate değer bir diğer nokta da Rusların silah anlaşması meselesiyle ilgilidir. Ruslar ile Yunanlar arasındaki silah ticareti bilgisi önemlidir çünkü Türk milliyetçilerinin tek silah tedarikçisinin çok geçmeden Ruslar olduğunu biliyoruz. Yunanlar tarafından satın alınan Rus silahları çarlık rejimi kaynaklı olabilir çünkü Rus İmparatorluk Ordusu'ndan geriye kalanların Trabzon çevresinde silah depolamış olduklarını biliyoruz. Hem Kemalistlere hem Rum çetelere silah satanlar, gerçekten de Bolşevikler miydi? Bunu bilmek ilginç olurdu.

Sonuçta, İzmir'in işgaline dek Anadolu'daki siyasi hava yatıştırılmışa benziyordu ve halkın hayatı askıya alınmıştı. Müslümanlar ve gayrimüslimler normale dönme umuduyla bir barış antlaşmasının imzalanmasını bekliyorlardı. Ne var ki cemaatler arası ilişkilerin bir hayli gergin olduğunu varsaymak zor olmasa gerek. Bununla birlikte, 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgaliyle işler bir gecede kötüye gitti. Bu işgal konusunda elimizde, ABD Yüksek Komiseri olarak İzmir'deki Rumlar ve Türkler tarafından yapılan mezalimi araştırma kuruluna başkanlık eden Amiral Bristol'ın anlatıları var. Yukarıda değinildiği gibi, İzmir'in işgalinden dört gün sonra, Mustafa Kemal Samsun'a çıktı ve Türkiye'nin Müttefikler ve Yunanlar tarafından işgaline karşı savaşı başlattı. Üç yıllık bir dönemde, Yunanlar Batı Anadolu'dan geri püskürtüldüler ve bu süreç 9 Eylül 1922'de Türk askerlerinin İzmir'i yeniden ele geçirmesiyle

sonuçlandı. Bununla birlikte, İzmir'in Yunanistan tarafından işgali ve Yunanların yerli Rum halk tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanması Türklerin cesaretini kırdı ve Türk İstiklal Savaşı'nı körükleyen ve imparatorluğun Rum halkının Yunanistan'a gitmek üzere yurdunu terk etmesiyle sonuçlanan bir dizi talihsiz olayı tetikledi. Şimdi, 1922'deki Kemalist zafer sonrasında Anadolu'da durumun nasıl olduğuna bakalım.

İSTİKLAL SAVAŞI SONRASINDA ANADOLU'NUN GAYRİMÜSLİMLERİ

ABD arşivleri, başta Rum Ortodoks ve Ermeni halk olmak üzere Hıristiyanlara yapılan kötü muameleden şikâyet eden raporlarla doludur. Şu var ki bu raporların ezici bir çoğunluğu, bu çatışmalara taraf olanlarca hazırlanmıştır. Diğer bir deyişle, Amerikalı misyonerlerce yazılmış bu raporlarda, başlıca kaynak olarak yerel Hıristiyan halktan yararlanılmış olması anlaşılabilir. Misyonerler yerel Hıristiyan topluluklar arasına karıştıklarından ve Müslüman topluluklara nüfuz etme imkânları sınırlı olduğundan, bu raporlar haliyle resmin tamamını vermiyordu. ABD'li diplomatlar, eleştirel bir gözle bu raporların ne derece güvenilir olduğunu incelemeden bunları Washington'a aktardılar. Bu uygulama, Amiral Bristol'la son bulmuştur. Bristol, raporların güvenilir olmasına dikkat ederek hazırlanmasında ya da gönderilmesinde ısrarcı oldu. Daha önce de ifade edildiği gibi, Bristol istihbarat ağını yayarak kendini daha avantajlı bir konuma getirmişti. Örneğin, Piskopos J. H. Darlington ile Ermenilerin içinde bulundukları kötü durumu tartışırken, Kilikya'nın çoğunlukla Ermeni olduğu savına karşı çıkmış ve bu bilgisinin dikkatle hazırlanmış doğum kayıtlarına dayandığını belirtmişti. Bristol şöyle demişti: "Bunların hepsi doğruydu ama Patriğin Barış Konferansı'na bildirmediği bir şey vardı ve o da ölüm kayıtlarıydı. Dolayısıyla doğumlara dayanan nüfus kayıtları doğru olmakla birlikte bölge nüfusu bakımından doğru değildi."[6] Bu görüşmeyi alıntılama nedenim, okura Amiral Bristol'ın ne kadar ayrıntıcı ve tarafsız olduğunu göstermektir. Ekibinden de olabildiğince tarafsız olmasını istiyordu.

Diplomatların yanı sıra Donanma'daki kendi gemi kaptanları da dahil Bristol'ın ekibi, bu talimat doğrultusunda, Anadolu'daki siyasi ve insani koşulları anlatan birçok rapor hazırladı. Bristol'ın Ticaret Temsilcisi'nin 1923'te, milli hareketin kendini ispatlamasından sonra, Ankara'daki yaşamı betimleyen raporu aşağıdadır:

> Angora [Ankara], orada bulunduğum 1921'den beri çok değişti. Pek çok dükkân ve yüzlerce ilave asker var [...] Orada bulunduğum sırada kentteki birçok Ermeni'nin

6 "Bristol Papers", Kongre Kütüphanesi, 2 no'lu kutu, Bristol'ın 24 Haziran 1920 tarihli "Savaş Günlüğü".

ve Rum'un her zamanki gibi sokaklarda dolaştığını ve işleriyle meşgul olduklarını gözlemledim. Sokaklarda hem Ermeni hem Rum papazlar gördüm ve görünüşe göre, herkesin sahip olduğu özgürlüğe onlar da sahipti ve rahatsız edilmeden kendi işlerine bakıyorlardı. 17 Mayıs Perşembe günü iki Rum papaz Meclis binasında Mustafa Kemal'i ziyarete geldi ve ben ona saygılarımı sunmadan birkaç dakika önce onun tarafından kabul edildiler. Eski kalenin surları içindeki tepeye tırmandım. Burada en az 600 yıllık eski bir Rum kilisesi bulunduğunu biliyorum. Bunun kesin surette yıkılmadığını ve ayinlerin düzenli yapıldığını ve 1921'de burada bulunan yaşlı papazın hâlâ yerinde olduğunu gördüm. Onunla bizzat görüştüm ve kiliseye girerken bir Rum kadının dua etmekte olduğunu gördüm.[7]

Bu rapor ilginç bir biçimde 1923 dolayında Ankara'da, cemaatler arası ilişkilerde bir olağandışılık olmadığını anlatıyor. Ticaret yaşamı düzeliyora benziyordu. Yeni başkentte durum buysa, daha önemsiz kentlerde bundan farklı olur muydu? Aynı dosyada, Karadeniz'de devriye gezen, Bristol'a bağlı gemi kaptanlarının hazırladıkları raporlar vardır. Bunlar arasında USS *Litchfield*'in kaptanı J. B. Rhodes tarafından hazırlanmış bir rapor, bazı kıyı kentlerindeki mültecilerin durumunu anlatıyor:

Unieh [Ünye], Türkiye
Burada aşağı yukarı 350 mülteci var ve bunların 300'ü Rum, geri kalanı Ermeni. Koşullar iyi, yaklaşık yarısı kendi imkânlarına sahip ve hepsi çalışıyor ve kendi ekmeğini kazanıyor. Yakın köylerde mülteci yok ve son zamanlarda yeni gelen mülteci olmadı. Nerede çalıştıklarına bağlı olarak kentin çevresindeki çeşitli evlerde yaşıyorlar. Mültecilerin hepsi aşılandığından, hastalık yok denecek kadar az. Gemiyle kentten ayrılan ya da iç kesimlere giden mülteci yok. Dağlarda 150 kadar Rum eşkıya var ama köye hiç girmediklerinden, Türkleri fazla endişelendirmiyorlar.

Fatsa, Türkiye
Köyde, 1.300 kadar Rum ve 100 Ermeni mülteci var. Koşullar iyi. Yaklaşık yarısı çalışıyor; birçoğu kendi imkânlarına sahip ve birkaçı gıdaya ihtiyaç duyuyor. Yakın zamanda yaklaşık 400 mülteci Fatsa'ya geldi. Rum evlerinde oturuyorlar. Mülteciler arasında hemen hemen hiç hastalık yok. Her gün bir doktor onları muayene ediyor ve aralarında hasta olan varsa, ona ilaç veriyor. Mültecilerin hepsi iş için yakındaki bir köye gitti ama hiçbiri gemiyle kentten ayrılmadı. Fatsa çevresinde eşkıya yok.

Kersunda [Giresun?], Türkiye
Burada yaklaşık 300 mülteci var ve çoğu Rum. Koşullar iyi; mültecilerin çoğu çalışıyor. Mülteciler arasında herhangi bir hastalık yok ve hepsi aşılanmış. Hiçbiri gemiyle kenti terk etmedi ama birkaçı iş bulmak için iç kesimdeki köylere gitti. Kentte ya da yakınlarında eşkıya yok.[8]

7 Julian E. Gillespie, ABD Ticaret Komiseri'nin Angora [Ankara] ziyareti, 23 Haziran 1923, 867.00/1685.
8 "Mülteci Durumunun Özeti", 1 Haziran 1923, 867.00/1685.

Bu raporlar, her ne kadar cemaatler arasındaki karşılıklı güven hiç olmadığı kadar az olsa da, hiç değilse kentte hâlâ gayrimüslimlerin bulunduğuna işaret ediyor. Bu güvensizlik, 1923 gibi geç bir tarihte, Karadeniz dağlarında bulunan Rum eşkıyalar yüzünden gözle görülürdür.

Cemaatler arası ilişkiler konusunda elimizde bir rapor daha var. USS *Edsall* adlı bir diğer ABD gemisine komuta eden bir subay tarafından yazılmış bu rapor, bize Müslüman mülteciler konusunda da biraz bilgi veriyor. Amiral Bristol bu raporu da diğerleri gibi Washington'a göndermiştir; bu özel rapor 6 Haziran 1923 tarihlidir. Komutan Robt. T. Young, bu raporunda şöyle diyor:

> İnebolu'nun dışında Türk mülteciler de vardı. Standard Oil'den Bay Crutcher [Konstantinopolis'e] gönderdiği telgrafta, bu mültecilere yardım etmek için yetki istedi. Yakındoğu'ya Yardım'ın yanıtı beş gün sonra, 12 Haziran 1923'te geldi. Bu Türk mülteciler için darı, un ve giysi gönderildiği belirtiliyordu. Yerel Kızılay Başkanı Rüştü Bey, telgrafla, gıdanın ulaştığını, gümrükten geçirildiğini ve bunları iç kesimlere götürecek araçların hazır beklediğini bildirecektir.[9]

Bu önemli bir anlatı çünkü Müslümanların da yerinden edildiğine ve yardım çalışmalarına gereksinim duyduklarına, ayrıca ABD Donanması aracılığıyla Yakındoğu'ya Yardım Kuruluşu tarafından onlara da bir şekilde yardım edildiğine işaret ediyor.

Aynı komutan subay, Robt. T. Young, 8 Haziran 1923'te Trabzon limanından bildiriyordu. Buna göre, ABD misyonlarının günde 2.764 mülteciyi doyurduğunu öğreniyoruz.

> Bay Grant [bir Yakındoğu'ya Yardım temsilcisi] bana mülteciler konusunda bilgi verdi. Yalnızca iki tifüs vakası var ve hiç çiçek hastalığı vakası yok. Bana ayrıca yarın, 9 Haziran'da, valinin Rumlara ve Ermenilere Trebizond'a [Trabzon'a] gemi bileti satışının yasaklandığını ilan edeceğini söyledi. [...] Bay Grant bana önce bunun Konstantinopolis'teki mülteci kamplarında yaşanan durumdan dolayı olduğunu söyledi; vapurlar yalnızca Konstantinopolis'e kadar gidecek mültecileri almayacaklar ve Konstantinopolis'teki koşullardan dolayı yetkililer daha fazla kimsenin buraya gelmesini istemiyorlar. Konstantinopolis'ten ayrılırken, burada mazur görülemez koşullar olduğunu bilmiyordum. Bu yüzden daha sonra yeniden buna neyin sebep olduğu bahsini açtım. Bunun üzerine bana halka böyle bir duyuru yapılmasını Türklerin istediğini düşündüğünü söyledi. *Nedeniyse, Ermenilerin ve Rumların zanaatkâr (nitelikli işçi) ve işçi olmaları ve Trebizond'da onlara ihtiyaç duyulmasıydı. Bu, asıl nedene daha yakındı.*[10]

Bu, yeni yönetimin, Anadolu'daki gayrimüslimlerin hepsini sürmek istediği iddialarıyla çelişen bir diğer bilgidir. Görünen o ki Trabzon'daki zanaatkâr

9 Robt. T. Young'dan Bristol'a rapor, 867.00/1685.

10 Aynı rapor; italikler eklenmiştir.

ihtiyacı, Rumların ve Ermenilerin kenti terk etmelerine izin verilmemesinde bir etkendi. Ne ilginçtir ki bu sırada Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi faaliyetleri hâlâ devam ediyordu.

Aynı gemi, 14 Haziran 1923'te, Türklere mal sevkıyatı için Karadeniz'deki bir diğer liman kenti olan İnebolu'ya geldi. ABD Donanma mensupları ve NER çalışanları malları iç kesimlere sevk ettiler. Komutan subay Robt. T. Young'ın günlüğünden buradaki durumun anlatıldığı bölüm aşağıdadır:

> İnebolu'daki karşılama dostçaydı. Kıyıya çıkar çıkmaz Türk yetkililer tarafından karşılandık ve Belediye Başkanı'nın makamına gittik. 14:30 dolayında Kure'ye yola çıktık. [...] Kure denizden 7 mil [yak. 11 km] içeride ama kara yoluyla 55 kilometre uzaklıkta. Bu yolculuğu Fiat marka bir otobüs ve bir Ford ile yaptık. Kure'nin deniz seviyesinden yüksekliği 1.200 metre ve kusursuz bir yol tabanı olmasına karşın yol yeterince bakım görmemiş ve sonuç olarak memnun edici bir durumda değil.
>
> Kure'ye geldiğimizde, vatandaşlar ve küçük çocuklar sıraya dizilerek bir karşılama kurulu oluşturuldu. Yardımdan dolayı gerçekten de çok müteşekkirdiler.
>
> Yardımla ilgili unsurlar şöyle:
>
> | | |
> |---|---|
> | Kure'nin nüfusu | 1.700 |
> | Aileler | 380 |
> | Yanan ev ve binalar | 116 |
> | Aşağı yukarı geriye kalan evler | 25 |
>
> Yapılan yardım: 14.000 libre darı, 7.000 un ve 1.600 libre giysi.[11]

Yanan binaların ayakta kalanlara oranına bakılırsa, Türk kentlerinin fena halde zarar gördüğü ve savaşların Anadolu'nun Müslüman halkını da neredeyse gayrimüslim yurttaşları kadar çaresiz bıraktığı sonucunu çıkarabiliriz. Başlıca fark, Müslümanların çaresizliğinin ABD raporlarında gayrimüslimlerinki kadar vurgulanmamış olmasıydı. Yakındoğu'ya Yardım Kuruluşu Müslümanlara yardım eli uzattı ve Amiral Bristol bundan dolayı ABD'de eleştirildiyse de Türkiye'de çok övüldü.[12]

ABD Yüksek Komiserliği, ABD gemilerinin komutan subaylarına ilaveten misyonerlerden, iş insanlarından ve gezginlerden de bilgi topladı. Örneğin, *ad interim* (vekâleten) maslahatgüzar Robert M. Scotten, Standard Oil Company'nin Konstantinopolis ofisi üyesi Bay C. B. Wylie'nin genel müdür Bay Campbell'e bir raporunu aktardı. 6 Ağustos 1924'te hazırlanan bu rapor,

---

11 Aynı rapor.

12 Isabelle T. Dodd, Amiral Bristol'a Yakındoğu'nun Amerikalı Dostları tarafından kurulmuş bir okul olan "Konstantinopolis Amerikan Koleji mezunu Ualide Hanum'un" (Halide Hanım) bir notunu bildirdi. 18 Şubat 1919 tarihli bu notta, amiralin Amerikalıların ırk ya da din ayrımı yapmaksızın Türkiye'deki insanlara yardım edeceği beyanının memnuniyetle karşılandığı belirtiliyordu. Türk öğrenci, Bayan Dodd'a "[Bristol'a] teşekkür edin ve ona bunu açıkça söyleyen ilk Hıristiyan olduğunu ve buruklaşmış ve katılaşmış yürekleri ferahlattığını söyleyin [...] Bunu asla unutmayacağız" dedi. "Bristol Papers", 1 no'lu kutu.

yazarın Anadolu'da yaptığı bir teftiş gezisini anlatıyor. Bu rapordan, 1924'te dini azınlıkların, özellikle Rumların ve Ermenilerin Türkiye'den topluca ayrıldıklarını anlıyoruz. Wylie şöyle bildiriyordu:

> Bu yolculuk boyunca Türklerin genelde yabancılara, özelde Amerikalılara ve Yahudilere karşı neler hissettiklerini anlamaya çalıştım. Ülkenin güney bölgesinde, tüm milletleri ve ırkları ama özellikle Fransızları ve Ermenileri kapsayan güçlü bir yabancı karşıtı hissiyat olduğuna şüphe yok. Bu Adana, Ayntab, Maraş ve Urfa için geçerli. Fransızlar, bu bölgede, Ermeni askerlerle birlikte son derece aptalca bir işgal politikası uyguladılar.
>
> Ayntab, Maraş ve Urfa bombalanarak düzenli kuşatılmış ve bunu Fransız askerlerin tahliyesi ve Ermenilerin kırımdan geçirilmesi izlemiştir. Urfa'da tek bir Ermeni bırakılmamışken, Maraş ve Ayntab'da Amerikan kuruluşlarıyla ilişkili birkaç Ermeni kalmıştır...
>
> Misyonerlerimiz mezhep değiştirme, eğitme ve terbiye etme faaliyetleri için verimli zemini doğal olarak Ermeniler arasında buldular. Bu insanlar artık geriye başka Ermeni kalmamış olduğu ve gelecekteki işlerinin Türklerle birlikte olması gerektiği gerçeğiyle yüzleştiler. Bununla birlikte, Türkler huylanıyorlar; misyonerler ile Ermeniler arasındaki yakın ilişkiyi unutmuyor ve Ermenilerin hâlâ kurumların çatısı altında olduğunu görüyorlar.
>
> Diyarbekir'den Sivas'a bütün iç kesimde, orada burada öbek öbek Ermeni aileler var. Kadınlar ve çocuklar ağır basmakla birlikte sayıları hızla azalıyor ve yıl sonuna gelindiğinde, Anadolu'da tek bir Ermeni'nin kalmayacağı güvenle varsayılabilir [...] Bu insanlar buradan uzaklaşmak amacıyla her türlü rekabete meydan okuyan fiyatlardan taşınmaz mallarını (başka bir şeyleri yok) satıyorlar. Örneğin, 500 Ltqs (?) altın değerindeki gayet verimli bir küçük bahçe 30 Ltqs altına gitti. Alıcı 45 ağaç kesti ve her ağacı 1 Ltqs altından satarak bu satış anlaşmasından 15 Ltqs kazandı. Bahçe bütün değerini kaybetti tabii.
>
> Rumların yoğun oldukları Kuzey Anadolu'da geride kalanlar, nüfus mübadelesi kapsamında hızla gönderildiler ve bu işlemin birkaç ay içinde tamamlanması gerekiyor. O zaman Türkler için hakiki, tam bir Türkiye'ye tanık olacağız. Geriye birkaç Levanten Fransız ve İtalyan kaldıysa da önemsiz bir sayıdalar.
>
> Gittiğimiz her kentin dörtte bir ila dörtte üçü yıkıntılar içindeydi. Köylerin dörtte üçü tam bir viraneydi. İç kesimlerde neden olunan tahribat gerçekten tarifsiz. Smyrna'daki viran kasabaların ve köylerin savaş tiyatrosunda bulunmuş olduğu ve geri çekilmekte olan yenik bir ordu tarafından ezilip geçildiği hatırda tutulmalıdır. Ancak gezim, Ayntab, Kars ve Erzurum dışında, hiçbir zaman savaş bölgesini kapsamadı.
>
> Hasara ve yıkıma Türklerin kendileri neden olmuştur. Yakacak odun için [...] 5.000 $ değerinde bir evin çatısını yerinden sökerler...
>
> [Türkler] kendi aralarında yabancı istemiyorlar ama yabancıların ülkelerine gelmelerine ya da burayı dolaşmalarına kesinlikle karşı çıkmıyorlar. Bu duygu önceki yıl kadar yoğun değil ve hiç şüphe yok ki zamanla azalmaya devam edecek.

> Birçok yerde, Ermenilerin ve Rumların gitmiş olmalarından duydukları pişmanlığı dile getirdiklerini gördük. Bir yıl önce, böyle bir duygunun ya da düşüncenin dile getirilmesi hainlik olarak görülür ve icabına bakılırdı.[13]

1924 tarihli bu belge, milliyetçilerin zaferi kesinleştiğinde ve Avrupa ya da ABD mandası umudu suya düştüğünde, Doğu Anadolu'daki gayrimüslimlerin (başta Fransız ve Yunan) Avrupalı güçlerle yaptıkları işbirliğinden sonra, intikam alınmasından korkarak kitle halinde ülkeyi terk ettiklerinin işaretlerini veriyor. Belli ki birçok Müslüman, 500 Türk parası değerindeki bir çiftliğin 30 Türk parasına satılması örneğinde olduğu gibi, her türlü tehlikeye açık ve savunmasız Hıristiyan yerel halkın içinde bulunduğu durumdan yararlanmaktaydı. Yerel halk, maddi kazanç elde etme uğruna Hıristiyan komşularını zorla uzaklaştırmak için korkutma taktiklerinden yararlanmış olabilir. Bu raporda ezber bozan şey, Scotten'ın son paragrafta söylediğidir: "Pek çok bakımdan, Ermenilerin ve Rumların gitmiş olmalarından duydukları pişmanlığı dile getirdiklerini gördük." ABD'li gözlemciler tarafından hazırlanan raporlardaki bu tür ifadeler, kuşkusuz azınlıkta kalmakla birlikte I. Dünya Savaşı sonrasındaki durumun kolayca anlaşılıp değerlendirilemeyeceği kadar karmaşık olduğu iddiamı destekliyor. Anadolu'daki cemaatler arası ilişkiler konusuna böyle sabit ve nüanslı bir noktadan bakmak, I. Dünya Savaşı sırasında gayrimüslimlerin pek çok defa topluca katledildikleri gerçeği dışında genelgeçer ifadelerde bulunmamıza olanak vermiyor.

ABD DİPLOMATİK YAZIŞMALARINDA TÜRKİYE'NİN İÇ MESELELERİ

İstanbul'dan Washington'a gönderilen raporlar bizi Türkiye'nin iç meseleleri hakkında da bilgilendiriyor. Bu bilgilerin bir bölümü, Türkçe kaynaklarda bulunmaması bakımından değerlidir. Dolayısıyla, Cumhuriyet Türkiyesi'nin ilk yılları üzerine çalışan tarihçiler, tarihi yeniden inşa ederken, bu tür bilgilerden yararlanabilirler. Aşağıda, genellikle Türkçe kaynaklarda bulunmayan bilgiler veriliyor.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ile Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşu arasındaki geçiş sürecinde en önemli dönüm noktalarından birinin halifelik makamının saltanattan ayrılması ve 1922'de saltanatın kaldırılması olduğu rahatlıkla öne sürülebilir. Yalnızca Türkiye ya da Ortadoğu tarihi açısından değil, İslam tarihi açısından da muazzam bir olaydı bu.

13 Scotten'dan Dışişleri Bakanı'na, 15 Ağustos 1924, 867.00/1817.

Saltanatın Kaldırılması ve Son Sultan Vahdeddin

Osmanlı Hanedanı, altı yüz yılı aşkın bir süre imparatorluğu yönetti; ta ki 1 Ekim 1922'de TBMM, saltanatı kaldıran (308 sayılı) bir yasa çıkarıncaya dek. Bundan hemen sonra, 17 Ekim'de Vahdeddin, yakın ailesi ve küçük maiyetiyle İngiliz savaş gemisi HMS *Malaya* ile İstanbul'dan ayrıldı. Bunun gizli bir operasyon olması bekleniyordu ama Bristol, bir gün öncesinden, Sultan'ı uzaklaştırmak için böyle bir planın yürütüldüğünden haberdar olmuştu. Bristol, günlüğünde, bu bilgiyi hemen Washington'a aktarmadığını çünkü düpedüz buna inanmadığını öne sürüyor.

> Sultan'ın ülkeden ayrılma planını, gidişinden bir gece önce biliyor olmam, sonradan bu konuda bilgim olduğunu öğrenen İngiliz yetkililer için büyük şaşkınlık kaynağıydı. Şunu da eklemek isterim: İngilizler sabık Sultan'a sığınma imkânı vererek İslam dinini savunuyormuş gibi yapabileceklerine inanmış ama fena halde yanılmışlardı. Uzun zamandır milliyetçi Türklerin sabık Sultan'ı [tahttan indirmeden] önce Müslüman dünyasının geri kalanıyla anlaştıklarını düşünüyordum. Keza, İngilizlere sığınarak ülkeyi terk eden Sultan'dan bu şekilde kurtulmuş olduklarına çok memnun olduklarını sanıyorum. Bu, Yakındoğu söz konusu olduğunda, İngilizlerin genellikle yanlış ata oynama âdetlerinin yalnızca bir örneği daha.[14]

Bristol, İngilizlerin, gizli operasyonun sonuçta o kadar da gizli olmadığını öğrenmekten memnun olmadıklarına değinir. Milliyetçiler ise Sultan'ın ülkeyi terk etmesinden ve İngilizlerin bu hamleyle bilmeyerek Ankara hükümetinin ekmeğine yağ sürmüş olmalarından hoşnuttular. Sabık Sultan'ı bu kaçışın ardından itibarsızlaştırmak ve onu "hain" olarak yaftalamak çok kolaydı. Bristol, Washington'a Ankara hükümetinin İstanbul'daki temsilcisi Refet Paşa'yla ilgili daha sonra "Müttefiklere gitti ve Sultan'ı götürdükleri için onlara teşekkür etti çünkü onu çok zor bir durumdan kurtarmışlardı" diye bildirdi.[15]

Şunu biliyoruz ki sonuncu Osmanlı Sultanı, sonradan imparatorluğu bir süreliğine terk ettiğini iddia ettiyse de (aşağıya bakınız) kimseyi buna ikna edemedi. Bristol, İslam dünyasının Vahdeddin'e karşı olumlu bir yaklaşımı olmadığını düşünmekte de haklıydı. ABCFM tarafından hazırlanan bir misyoner raporunda, Arapça bir gazeteden yapılan alıntıda, daha 1918'de, Mekke'deki camilerde Cuma hutbesinde Vahdeddin'in adının anılmadığı söyleniyor: "Mekke ile Konstantinopolis arasındaki nihai kopuşa damgasını vuran bu belirleyici olay [son] birkaç aydır beklenen ve arzu edilen bir şeydi."[16]

Hanedan ile Ankara'daki yeni hükümet arasındaki rekabeti konu eden bir diğer önemli belge de 1924'te halifeliğin kaldırılmasından sonrasına rastlar.

---

14 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na, 7 Aralık 1922, 867.00/1584.

15 Bristol'ın Harp Akademisi'nde yaptığı konuşma, 2 Şubat 1926, 867.00/1914,

16 Bu pasaj H. H. Leslie'nin Dr. Burton'a 9 Mayıs 1918 tarihli mektubunda görülebilir. Bkz. ABCFM belgeleri, Bilkent Üniversitesi Koleksiyonu, rulo #33.

Halifeliğin Kaldırılması ve Son Halife Abdülmecid

1922'de, Vahdeddin'in kaçışından sonra, kuzeni Abdülmecid, hiçbir siyasi faaliyette bulunmaması koşuluyla yeni halife seçildi. Bununla birlikte, Abdülmecid milliyetçi hükümet tarafından yeni halife ilan edilir edilmez, Ankara onun siyasi faaliyette bulunduğundan kuşku duydu. Bu yersiz bir kuşku değildi. Abdülmecid, yabancı diplomatlar, muhalif şahsiyetler, İstanbul gazetecileri ve hatta Ankara'daki milliyetçi meclis mensubu Rauf Bey'le [Orbay] yakın ilişki içindeydi. İngiliz arşivlerinde, Halife'nin bir İngiliz diplomatla yaptığı görüşmenin kaydı bulunmaktadır. 29 Ağustos 1923 tarihli bu rapor, İngiliz Yüksek Komiseri Neville Henderson tarafından kaleme alınmıştı. Henderson'ın Londra'ya bildirdiğine göre, Halife, Konstantinopolis'in İngiliz çıkarlarını gözeten biri tarafından yönetilmesinden yanaydı.[17]

Mustafa Kemal, Halife'nin hareketlerini yakından takip ediyordu; dolayısıyla, 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması, Türkiye'deki yabancı diplomatlar açısından şaşırtıcı olmadı. 431 sayılı yasa, Osmanlı Hanedanı mensuplarının da ülkeyi terk etmelerini şart koşuyordu. Bu gelişmeden sonra, o güne dek sessiz kalmış sonuncu sultan Vahdeddin'in, ABD başkanı Calvin Coolidge'e bir mektup gönderdiğini ve onun ve hanedanının yararına müdahalede bulunmasını istediğini görüyoruz. Bu önemlidir çünkü tahttan indirildiği 1922'den halifeliğin kaldırıldığı 1924'e dek devrik Sultan hiç kimseye böyle bir mektup yazmamıştı. Vahdeddin mektubunda, tekrar tekrar, Ankara hükümetinin onu tahttan indirmeye ve halifeliği kaldırmaya yetkisi olmadığını söylüyordu:

> [...] Bu müfarekat bil ırs vel-istihkak haiz olduğum saltanat ve hilafet makamından feragatımı mutazammın olamayacağı bedihi ve aşikar olub Ankara meclisi gibi bir fitne-i bağiyenin buna dair vuku bulacak bilcümle mukarreratı keennehüm lem yekün hükmünde olduğu vareste-i arz ve beyandır. Ez cümle hilafet-i İslamiyenin saltanat-ı Osmaniyeden tecrid ve tefriki ve hilafetin külliyen ilgası gibi dini, kavmiyeti, vatanı meşkuk ve mahlut askeriyeden ve sınıf-ı saireden mürekkeb bir şirzime-i kalile ile kısmen cebir ve ikrah ile ve kısmen cehil ve gafl et ile sevk edilen beş altı milyonluk masum Türk kavminin daire-i salahiyeti dahilinde olmayıb bu ancak bütün âlem-i İslam tarafından tayin olunan erbab-ı ihtisasdan mürekkeb bir meclis-i akd ve icma-ı ümmet ile hal ve fasl edilecek bir mesele-i uzma ve alemşumuldur. Ulema-ı İslamın malumu olduğu vechiyle ahkam-ı şer-i şerife mugayır mukarrarat her ne makamdan sadır olursa olsun mahkum-u akamettir. Bundan maada ahval-i hazırede meşhud olduğu ve cümle âlem-i İslamda

17 *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print. Part II, From the First to the Second World War. Series B, Turkey, Iran, and the Middle East, 1918-1939*, (der.) Robin Bidwell, s. 138-139, E8826/199/44 sayılı belge; Hakan Özoğlu, "İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiser Vekili Nevile Henderson'ın Raporu: Halife Abdülmecid'le Görüşme", *Toplumsal Tarih*, 225 (Eylül 2012): 78-80.

> neticesi pek vahim olabilecek bir teheyyüm-ü azim ikağına müstaid ve mesele-i saire-i siyasiye, asayiş-i düvel ve milel üzerine tesir-i azmi kaviyen melhuzdur.
>
> Başkaca erkan-ı hanedanını aleyhinde Ankara meclisi tarafından bu kere ittihaz edilen nefy ve tagrib ve müsadere-i emlak ve emval-i hususiye ve şahsiye gibi fuzuli tedabir ve mukerrerat-ı azayı hanedanımı hukuk-i insaniye ve şahsiyelerinden tecrid mahiyetinde olmasıyla bu babda zat-ı asilaneleri ve hükümet-i cumhuriye tarafından bilfiil imkân dairesinde vaki olabilecek mazhariyetin pek kıymetdar telakki edileceği müstagni-i beyandır.[18]

Öncelikle, Vahdeddin'in bu tarihte Fransız Cumhurbaşkanı Alexandre Millerand'a da benzer bir mektup gönderdiğini belirtelim.[19] Vahdeddin'in Ankara hükümetine uluslararası düzeyde açık bir itirazı dile getirmek için neden iki yıl beklediği konusunda ancak tahminde bulunulabilir. Hanedanın uzaklaştırılması ve halifeliğin kaldırılması geri dönme umutlarını yıkmış olabilir. Ayrıca, Ankara hükümetine karşı bu mektuptaki haşin üslubu, Vahdeddin'in yeni rejime ve onun liderlerine anlaşılır biçimde sıcak duygular beslemediğinin açık bir göstergesidir. Biliyoruz ki Başkan Coolidge ya da diğer dünya liderleri, Vahdeddin'in bu talebi karşısında harekete geçmediler.

Bristol bu gelişmeleri de yakından izliyordu. Yukarıda söz edildiği gibi, Bristol'ın Türkiye'deki istihbarat aygıtı bir hayli etkindi; Bristol, Mustafa Kemal'in halifeliği kaldıracağını bir hafta önceden biliyordu. "Türk ordu komutanlarının Smyrna'daki bir toplantısını" izleyen askeri ataşesinin bir raporunu gönderdi. 15 Şubat'ta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa başkanlığında yapılan bu toplantıya İsmet Paşa (Başbakan) ve Fevzi Paşa'nın (Genelkurmay Başkanı) yanı sıra diğer üst düzey askeri kadro katılmıştı. Bu toplantının amacı "1922 yılının Ağustos ve Eylül aylarında Yunanlara karşı düzenlenen seferlerin strateji ve taktiklerini incelemek" olarak açıklandı.[20] Bristol'ın raporuna eklenen bir diğer askeri istihbarat, en azından Fransa ve ABD'nin, TBMM'nin tüm üyeleri huzurunda varılan halifeliği kaldırma kararından haberdar olduklarını ortaya koyuyor. "Smyrna Toplantısı'nın Olası Siyasi Önemi" başlıklı brifing aşağıdaki gibidir:

> 15-22 Şubat'ta Smyrna'da, Mustafa Kemal Paşa başkanlığında yapılan Türk Ordu Komutanları Toplantısı'nda siyaset konusunun birinci sırada değilse bile ikinci sırada geldiği düşünülüyor. Mareşal-Cumhurbaşkanı gelecekte ortaya çıkabilecek bazı siyasi sonuçlar durumunda başta Ordu Komutanları olmak üzere Ordunun tutumunu öğrenmek istemiş olabilir.

---

18 Bu mektubun çevirisi bana ait olan çevriyazımını (tam metin) okur bu bölümün sonunda bulabilir (s. 161). Çevriyazım konusundaki yardımları için Robert Dankoff'a ve Cornell Fleischer'a müteşekkirim.

19 Jean-Louis Bacque-Grammont ve Hasseine Mammeri, "Sur le pèlerinage et quelques proclamations", *Turcica*, 14 (1982): 226-247.

20 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na rapor, 27 Şubat 1924, 867.00/1776. Adı belirtilmemiş bir askeri ataşenin Bristol'ın raporuna eklediği birinci rapor 9 Şubat 1924 tarihliydi.

> Fransızlar, başta Halifeliğin kaldırılması olmak üzere Toplantı'da tartışılan bazı siyasi konulardan haberdar olduklarını iddia ediyorlar. Mustafa Kemal'in kendi iktidarına hep rakip olan Halifeliği kaldırmaya karar vermiş olduğunu ve Ordunun ona bağlılığından emin olmak istediğini düşünüyorlar. Smyrna'da ona bu güvencenin verildiği kanısındalar.
>
> Fransızlar Smyrna'da yeni Anayasa, Suriye sınırı, Musul vb. gibi başka siyasi sorunların yanı sıra önemli askeri meselelerin de tartışıldığını düşünüyorlar.
>
> Belli ki Mustafa Kemal, askeri komutanlarıyla Angora'dan ve Millet Meclisi'nden uzak bir yerde görüşmek istedi. Angora'nın Smyrna'dan daha merkezi bir konumda bulunmasına ve bu ay Angora'ya dönüyor olmasına (Toplantıdan hemen sonra buraya döndü) karşın Toplantıyı Smyrna'da düzenlemek için buraya ziyaretinden yararlandı.[21]

Bristol'ın Washington'a gönderdiği raporlarda, halifeliğin icabına bakan Kemalistler eksenindeki mesele öne çıkıyordu. Bununla birlikte, bu meselenin iç dinamikleri, 20. yüzyıl tarihçileri tarafından yeterince bilinmiyor. Kemalistlerin halifeliğe yaklaşımı konusunda başka önemli ayrıntılarla karşılaşıyoruz. Örneğin, İstiklal Savaşı'nı Anadolu'daki Müslüman halkın gözünde meşrulaştırmakta aracı olan Seyyid/Şeyh Senusi'nin özel kalemi Osman Fahreldine [Fahreddin] Bey'in İstanbul'daki ABD Yüksek Komiserliği'ni ziyaret ettiğini görüyoruz. Bristol bunu şöyle rapor ediyor:

> Türkiye'deki Milli Hareket'in ilk evrelerinde, Şeyh Senusi'nin dini konularda danışman olarak önemli bir rol oynadığı gayet iyi biliniyor. Saltanatın kaldırılmasını ve tümüyle dini yetkiye sahip bir Halifeliğin kurulmasını onaylamıştır. Ayrıca, öyle görünüyor ki, genelde Türkiye'de İslam'ın modernleşmesi yönündeki çeşitli başka reformlara olumlu bir yaklaşımı olmuştur.
>
> Halifeliğin kaldırılmasından ve geçen Mart ayında Abdülmecid'in ülke dışına çıkarılmasından kısa süre önce, Mustafa Kemal Paşa, Şeyh Senusi'yle yaptığı bir görüşmede ona Halifelik merkezinin Türkiye dışında olması koşuluyla, Türkiye'nin onun Halifeliğine destek vermesini önermişti. Şeyh bu teklifi geri çevirdi. Abdülmecid'in ruhani yetkiye sahip Halife olarak Konstantinopolis'te tutulmasından yana olduğunu açıkça ortaya koydu; [...] sonuç olarak, Ankara Şeyh Senusi'nin ödeneğini kesti.
>
> Bununla birlikte, Şeyh yalnızca görüş belirtmekle kalmıyor. Medreselerin kaldırılmasını ve genelde Angora'nın din adamları aleyhindeki bugünkü politikasını iyiden iyiye kınıyor. Hint ve Mısır Müslümanlarının halifelik meselesini görüşmek üzere Kahire'de toplamak istedikleri Pan-İslamcılık Kongresi'ni ertelemek için kendi nüfuzundan yararlandı ve Abdülmecid'in Konstantinopolis'e dönmesi ve yeniden Halifeliğe getirilmesi amaçlarını açıkça ilan eden bir örgütlenmeye yakınlık duyuyor. Abdülmecid için para toplamakta olan Prens Ömer Tosun'un bu örgütlenmeye mali yardımda bulunması umuluyor. El Ezher Camii Uleması'nın Abdülmecid'in

21 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na mektup, 27 Şubat 1924, 867.00/1776. Bu özel istihbarat belgesi 25 Şubat 1924 tarihliydi.

halifeliğe geri getirilmesiyle ilgili her harekette öncü bir rol oynamaya karşı olmayacağını düşünmek için geçerli nedenler var. Fahreldine [Fahreddin] Bey, Konstantinopolis'te bu örgütlenme için çalışıyor ve kısa süre içinde benzer bir amaçla Angora'ya ve Doğu Vilayetleri'ne hareket edecek [...]

Abdülmecid'le birlikte fesat karıştırmakta olan Fransızlar, Şeyh Senusi'ye Müslümanlar arasındaki nüfuzundan Fransız çıkarlarına uygun olarak yararlanması için yüklüce bir para teklif ettiler. Şeyh Senusi böyle bir teklife yüz vermedi. Yeğeni ile Mareşal Allenby arasında müzakere edilen gizli bir antlaşmayı onaylamayı da kabul etmedi çünkü bu antlaşma onu halife olarak Kral Hüseyin'i desteklemek ve Müslüman dünyanın genelinde İngiliz yanlısı bir propaganda yapmakla bağlayacaktı. [...]

Bu raporda verilen bilgileri temkinlice kabul etmek ve şimdilik hemen bir yargıya varmamak gerektiği aşikârdır. Yine de genel kanı, Angora'nın din adamları aleyhindeki politikasını fazla ileri götürdüğü ve bunun özellikle hoca-softa sınıfında büyük rahatsızlığa yol açtığıdır. Bu rahatsızlık, örgütlenmediği ve bir lider ya da liderler bulunmadığı sürece ciddi bir tehlike değil. Böyle bir liderin önemi kuşkusuz günün birinde ortaya çıkabilir. Dahası, halihazırdaki durum yabancıların tertibine elverişlidir. Sözgelimi, Konstantinopolis çevrelerindeki rivayete göre, Fransızlar, Abdülmecid'i Suriye'de halifeliğe ve kendi korumaları altındaki bölgenin hükümdarlığına getirmek istiyorlar. Böyle bir programın hayata geçirilmesi mevcut durumdan hoşnut olmayan birçok Türk'ü haliyle Suriye'ye çekecek ve Milliyetçi Türkiye'ye karşı sürekli bir tehdit oluşturacaktır.[22]

Bu rapor, 17 Haziran 1924'e, halifeliğin kaldırılmasından yalnızca üç ay sonrasına tarihleniyor. Şayet Mustafa Kemal'in Şeyh Senusi'ye halife olmasını destekleme teklifiyle ilgili bu bilgi doğruysa, Mustafa Kemal'in halifelik makamına değil, bu makamda bir Osmanlı Hanedanı mensubunun bulunmasına karşı olduğunu kanıtlıyor. Okur, bu teklifin Senusi'ye halifeliği kaldırma kararından *önce* yapıldığı ayrıntısını gözden kaçırmamalıdır. Senusi bu teklifi kabul etmiş olsaydı, halifelik büyük olasılıkla kaldırılmayabilirdi. Bu çok şaşırtıcı bir bilgi, eğer doğruysa tabii. Bristol, bu bilginin güvenilirliğini doğrulayamadığını ya da yadsıyamadığını söyleyerek Washington'ı uyarmaya dikkat etti. Bazı Türkçe kaynaklarda, Mustafa Kemal, Senusi'ye bu teklifi, halife makamı değil, şeyhülislam (teknik olarak İstanbul Müftüsü) makamı için yapmış gibi görünüyor.[23] Bununla birlikte, bu rapor, açıkça bunun bir halifelik meselesi olduğuna işaret ediyor.

Bu raporda ayrıca önemli olan, devrim karşıtı faaliyetlerle meşgul olan gizli bir örgütlenmenin varlığı hakkındaki bilgidir. Bu örgütlenmeyle ilişkili bazı isimlerin, eski Osmanlı rejimi görevlileri olması anlaşılırdır ama bazılarının Kemalist rejim mensupları olması çok şaşırtıcıdır.

22 Amiral Mark Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na rapor, 19 Ağustos 1924, 867.00/1801.

23 Bkz. Timuçin Mert, *Atatürk'ün Yanındaki Mehdi* (İstanbul: Karakutu, 2006), s. 145.

[Fahreldine Bey] şimdiden bu örgütlenmeyle bağlantılı aşağıdaki adları zikretti:
İzzet Paşa, sabık Sadrazam
Refet Paşa
Ali Rıza Paşa, sabık Sadrazam
Kemal Bey, İttihat ve Terakki Hükümetinde İkmal Nazırı
Yusuf Kemal Bey, sabık Mersin mebusu
Selahedin Adil Paşa, 1923'te Konstantinopolis Askeri Komutanı
Zeki Bey, Gümüşhane Mebusu
Hoca Sabri Efendi, sabık Afyonkarahisar Mebusu
Hulusi Efendi, sabık Konya Mebusu
Ahmet Bey, Diyabakırlı Âyan
Abdülfettah Efendi, Vanlı Âyan
Abdülvetab Efendi, Vanlı Âyan[24]

Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı ve İstiklal Savaşı'nın önemli şahsiyeti, İngilizlerin Konstantinopolis'i teslim ettikleri komutan Refet Paşa başta olmak üzere bu listede önemli isimler yer alıyor.

Bristol, Ahmed Şerif Senusi'nin özel kalemi Osman Fahreddin Bey'in Mersin ve Ankara seyahatinden geri döndüğü ve birkaç defa daha Yüksek Komiserliği ziyaret ettiği bilgisini veriyor. Amiral, Washington'a bu görüşmenin, öncelikle Kahire'de toplanacak Pan-İslamcılık Kongresi'nde Abdülmecid'i yeniden halifeliğe getirmek için çalışan bu gizli kurul ekseninde döndüğünü bildirdi. Osman Fahreddin Bey, Bristol'a bu kurulun nihai amacının Ankara'daki mevcut hükümeti devirmek olduğu bilgisini de vermişti. Gelecekteki meşruti hükümdar, ya devrik Abdülmecid'in kendisi ya da II. Abdülhamid'in büyük oğlu Selim Efendi olacaktı. Bristol topladığı bilgileri şöyle aktarıyor:

> Bu hareketin siyasi liderleri kısa süre önce Erenköy'de toplandılar. Bu toplantıda Rauf Bey [Orbay] ve Refet Paşa [Bele] dahil 25 kadar kişi bulunuyordu. Rauf Bey, uzun uzadıya, Türkiye için İngiltere örneğindeki gibi bir meşruti monarşiden yana olduğunu anlattı ve cumhuriyet tarzı yönetimin Türkiye için uygun olmadığını söyledi. Refet Paşa, Yunanlara karşı savaşta askeri önder olarak Mustafa Kemal'i takip etmeye hazır olduklarını ama siyasi bir diktatörlükte onun ve "çetesi"nin ardına düşmeyi düşünmediklerini söyledi. Ülkeyi Mustafa Kemal Paşa'nın değil, Millet Meclisi'nin yönetmesi gerektiğini belirtti. Bu siyasi liderlerin taktiklerinin en belirgin özelliği büyük tedbirlilikleridir. Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesini bekleme arzusuyla Türkiye'yi büyük devletler karşısında dezavantajlı bir duruma sokmaktan kaçınmak için, şimdiye dek hemen hiç harekete geçmediler. Şimdiyse Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde çalışan ajanlar aracılığıyla ihtiyatlı bir propaganda yapıyorlar. Örneğin, geçen kış Konstantinopolis'teki İstiklal Mahkemesi'yle başı derde giren Abdülkadir Bey, Antalya'da bu hareket için çalışıyor. İlk kesin hamle, meclisin feshi ve mevcut olanlardan çok daha fazla

24 Amiral Mark Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na rapor, 19 Ağustos 1924, 867.00/1801.

sayıda Mebus'un meclise girmesini sağlayacağına kuşku olmayan yeni seçimler düzenlemek için baskı yapmak olacak.

O zaman meşruti monarşi düşüncesini gündeme getirmenin zamanı gelecektir. Osmanlı Hanedanı'nın –meşruti Hükümdar olarak seçilmiş olan– bir mensubunu geri getirmenin önerildiğini belirtmek ilginç olur. Diğerlerinin geri dönmesine izin verilmeyecek ama aylık bağlanacaktır. Fahreldine [Fahreddin] Bey, son zamanlarda Mustafa Kemal Paşa'nın dini durum nedeniyle ciddi bir karışıklık çıkabileceği için endişelendiğini ve bu yüzden Şeyh Senusi'nin hükümeti desteklemesi için elinden geleni yaptığını belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa son birkaç hafta içinde Şeyh'e bir teklifte bulunmuş ve Türkiye'deki dini unsurları yatıştırmak için kendi nüfuzundan yararlandığı takdirde Kahire'de toplanacak Pan-İslamcılık Kongresi'ne Şeyh Senusi'nin halife olarak seçilmesi için çalışacak bir heyet göndereceğini söylemiştir. Bu çabaların sonuç vermesi durumunda Mustafa Kemal Paşa, Şeyh'in halife sıfatıyla Konstantinopolis'te ikamet etmesine olumlu bakacaktı. Şeyh'in bu teklife ne yanıt verdiği hâlâ bilinmiyor. Mustafa Kemal Paşa, Şeyh'e karşı iyi niyetinin ayrı bir kanıtı olarak hükümet politikalarına karşı çıktığı için ölüme mahkûm edilen Hoca Mehmet'i talep üzerine bağışlamıştır.[25]

Raporun bu bölümü fevkalade önemli çünkü eğer doğruysa, milliyetçi hükümetin ilk Başbakanı Rauf Bey'in [Orbay], aslında rejim aleyhine çalıştığını kanıtlıyor olabilir. Biliyoruz ki, hemen hemen aynı dönemde, Rauf Bey ve Mustafa Kemal Paşa, yeni cumhuriyetin geleceğini kazanmak için farklı yöntemler benimsediler. Gelgelelim, bu belge, Rauf Bey'i cumhuriyetçi olarak değil, rejim karşıtı örgütlenmelerin parçası olan meşruti bir hükümdar yanlısı olarak yaftalıyor. Aynısı, Mustafa Kemal Paşa'nın çok yakın çocukluk arkadaşı Refet Paşa için de geçerlidir.

Bu gizli kurulun hanedanın yalnızca bir mensubunu hükümdarlığa getireceğini belirtmek ilginç olur; geri kalanına yurtdışında aylık bağlanacaktı. Eski Osmanlı iktidar yapısına geri dönmek istememeleri ve İTC'den çok da farklı olmayan yeni bir yönetim kurmak istemeleri anlaşılabilir bir şeydir. Hükümdar sembolik bir yöneticiden ibaret olacaktı. Bu bilginin başka bir bağımsız kaynakla doğrulanması gerekiyor; bununla birlikte, ikincil kanıtlar, bu bilgiyi doğruluyor. ABD arşivlerinde, Refet Paşa'nın ülkenin siyasi istikameti açısından tamamen Kemalist tarafta olmadığına işaret eden birtakım bilgiler vardır.

Örneğin, Bristol'ın "Savaş Günlüğü"ndeki çok ilginç bir giriş, 25 Ekim 1923'e, yeni rejimin cumhuriyet olarak ilanından dört gün öncesine ve halifeliğin kaldırılmasından dört ayı biraz aşkın bir süre sonrasına tarihleniyor. Refet Paşa İstanbul'daydı, dört gün içinde cumhuriyetin ilan edileceğinden habersizdi ve halifeliğin kaldırılmasına ilişkin tartışmalar henüz ön planda

25 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na rapor, 26 Temmuz 1924, 867.00/1812.

değildi. Bu dönemde, yeni halife Abdülmecid'in, Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal karşısındaki hukuki ve siyasi konumu, özellikle İstanbul'daki diplomatlar açısından bir şaşkınlık kaynağıydı. Bristol bu konuda günlüğüne ona bağlı ABD diplomatik misyon üyesi Robert Scotten ile o sırada Ankara hükümetinin İstanbul'daki temsilcisi Refet Paşa arasında geçen bir konuşmayı kaydetmiştir:

> Ben [Bay Scotten] Halifenin ve "Devlet Başkanı"nın göreceli konumu konusunda Refet'in aslında ne düşündüğünü anlamaya çalıştım. Diyelim ki Devlet Başkanı Konstantinopolis'e geldiğinde, burada bir savaş gemisi bulunuyor olsa ve hem onu hem halifeyi top atışıyla selamlaması gerekse, her birine uygun selamlamanın nasıl olması gerektiğini düşünürdünüz, diye sordum. Kahkahalarla gülerek şöyle dedi: "Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan bu ruhani beyefendinin şerefine kaç pare isterseniz o kadar top atın. Onu istediğiniz kadar onurlandırın ama Devlet Başkanı'nı hiç selamlamayın. O biçareyi kendi haline bırakın." Sonra da ekledi: "Nahoş bir işin içine düştüğü için yeterince bedbaht bir adam o ve birkaç yıl içinde yeniden tramvaya binmesi gerekebilir."[26]

Bu görüşme, halifenin göreli konumu konusunda bir ölçüde kafa karışıklığı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca, bu soru, Ankara'nın halifeye karşı tutumunu anlamak için de sorulmuş olabilir. Bununla birlikte, bu ufak bilgi, Türkiye içindeki iktidar mücadelesi üzerine araştırma yapan akademisyenler açısından çok daha önemlidir. Türk İstiklal Savaşı'nın liderlerinden biri olan Refet Paşa'nın 1924'te muhalefet partisi (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) kadrolarına katıldığını biliyoruz. Bu bilgi, Refet Paşa'nın 1923'te Mustafa Kemal'le olan rekabetini açıkça ortaya koyuyor ve doğrudan doğrulamasa da Osman Fahreddin Bey'in öne sürdüğü iddia için dolaylı bir kanıt sağlıyor. Osman Fahrettin Bey, bir yıl sonra, gizli bir örgütlenmeyle ilişkili cumhuriyet karşıtı kişiler arasında Refet Paşa'nın adını anmıştı. Yine de bunun kesin bir kanıt olmadığı konusunda okuru uyarmak gerekiyor. Refet Paşa ve Rauf Bey, bu tür hisler beslemiş olabilirler ve her ne kadar Kâzım Karabekir'le kurdukları muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olarak adlandırılmış olsa da aslında cumhuriyetçi değildiler.

İSTİKLAL SAVAŞI'NI FİNANSE ETMEK

Yeni Türkiye'nin doğuşunun en az bilinen veçhelerinden biri de yeni devletin finanse edilmesiydi. Birkaç belge, milliyetçilerin nereden finansman sağladıklarını hiç değilse kısmen anlamamızı sağlayan bazı somut kanıtlar sunuyor. Osmanlı Devleti'nin iflas ettiğini ve zaten yoksul olan vatandaşları

26 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na rapor, 23 Ekim 1923, 867.00/1745.

vergilendirmenin bu duruma kısmen çare olduğunu yinelemek gereksiz. Bristol'ın raporları bu konuda da bizi bilgilendiriyor.

Örneğin, Bristol'a gönderilen bir rapor, ABD Askeri Ataşesi tarafından hazırlanmış ve Dışişleri Bakanı'na da iletilmiş bir raporu içeriyor. 5 Mart 1924 tarihli bu rapor halifelik, Evkaf (dini vakıflar) ve şeriat mahkemelerinin kaldırılmasından iki gün sonra yazılmıştır ve aşağıdaki bilgileri ortaya koymaktadır:

> Evkaf malları devlete geçiyor. Türk yetkililere göre, bu mal varlığının 2.000.000.000 Türk lirası (bir milyar dolardan biraz fazla) değerinde olabileceği tahmin ediliyor. Devlete geçmesiyle birlikte bu malların değerinin artacağı düşünülüyor çünkü geçmişte çok kötü idare edilmiş ve ayrıca, devlet artık miras haklarını genişletebiliyor, dolayısıyla bu da bu malların değerini artıracaktır.
>
> Devlet, eski Şeyhülislamlığın yerini alan Diyanet İşleri Başkanlığı'yla tüm din işlerini doğrudan üzerine alıyor. Şimdiden hükümet, yasa geçtikten sonraki birkaç gün içinde, hocaların büyük çoğunluğunu özel sarıklarını ve cüppelerini giymekten men etti ve Cuma günleri camilerde hutbenin [sözcük okunmuyor] biçiminde okunması ve halifenin adı yerine Cumhuriyet'in anılması tembihlendi. Din görevlisi atamak devletin yetki alanında olacak ve bu şekilde devletin onları denetlemeye çalışacağı varsayılabilir. Önümüzdeki Ramazan ayında camilerde vaaz vermek isteyen herkesin emniyetten izin alması gerekeceği söylenmiştir.[27]

Evkaf'ın devredilen mal varlığı için zikredilen tahmini 1 milyar dolar rakamıyla ilgili çok şey bilinmiyor. 1925 yılında, milli bütçenin, aşağı yukarı 84 milyon Amerikan doları olduğu akılda tutulmalıdır. Diğer bir deyişle, bu rakam, Evkaf'ın tahmini değerinin, yıllık devlet bütçesinin aşağı yukarı 12 katı olduğuna işaret ediyor. Belli ki hükümet, bu mal varlığını kiralayarak ya da satarak Osmanlı Devleti kasasında bulunmayan yüklüce bir paradan istifade etti.

Camilerde vaaz verecek yerel imamların emniyetten izin almaları konusuna gelince; bunun rivayet olup olmadığını ya da hükümetin bu dönemde bunu uygulayıp uygulamadığını bilmiyoruz. Bu politikanın kent merkezleri dışında uygulanamadığını tahmin etmek zor olmasa gerek. Yine de bu politikanın özellikle üç aylarda hayata geçirilip geçirilmediğini ya da daha daimi olup olmadığını bilmek çok ilginç olurdu.

Daha erken tarihli bir belgede, Hint Müslümanlarının Türk milli hareketine para yardımıyla ilgili bir dizi rakam daha veriliyor. 867.00/1694 no'lu dosyanın içinde, ABD'nin Karaçi Konsolosu Avra M. Warren tarafından Washington'a gönderilmiş 19 Temmuz 1923 tarihli bir rapor vardır. Bu rapora göre, Hint Müslümanları, "milli mücadele veren Angora Türklerine silah, uçak ve başka askeri teçhizat satın almaları için" yardım göndermiş

27 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na rapor, 12 Mart 1925, 867.00/1782.

ve "Müslümanlar [Kemalist harekete] topluca ve cömert bir tepki vermiş ve 1921 ve 1922 yıllarında 36½ lakh rupi, yani yaklaşık 1.180.000 $ toplanarak Angora hükümetine iletilmek üzere Central Kalifat [Merkez Hilafet] Kurulu Başkanı Seth Chetani'ye emanet edilmiştir." Bununla birlikte, bu para yardımının ancak küçük bir kısmının Kemalistlere ulaştığı rivayet ediliyordu. Raporda, etraflı bir incelemeden sonra, "toplanan toplam 36½ lakh rupinin görünüşte yalnızca 19'unun ya da yarıdan biraz fazlasının Angora'ya gönderildiğine" de işaret ediliyor.[28] Sonradan Seth Chetani, bu kaynağı "zimmete geçirme" sorumluluğunu üstlenmiştir. Ankara'daki Kemalist hareketin halifeliğin kaldırılmasına değin Hint Müslümanlarından parasal yardım aldığını biliyoruz ama bu belge bize Ankara hükümetinin Hindistan'dan aldığı para miktarı konusunda kesin bir bilgi veriyor. Ankara'ya ulaşan miktar 600.000 $ dolayındaydı ki bu, 1921-1922 yıllarında fena halde nakit gereksinimi olan bir hareket için önemli bir miktardı. Bu bilgi, halifelik makamının korunmasından yana olan Rauf Bey [Orbay] gibi Mustafa Kemal'in bazı yakın arkadaşlarının bakış açısını açıklamak bakımından da önemlidir.

Bu noktada, ABD Askeri Ataşesi'nin, halifeliğin kaldırılmasından sekiz gün sonra yazdığı bir rapora daha yer verebiliriz. Bu rapor, Mustafa Kemal'in Hint Müslümanlarına bir telgraf gönderdiğine ve onları TBMM'de halifelik makamının onurunun korunduğuna temin ettiğine işaret ediyor.[29] Belli ki Mustafa Kemal, Hint Müslümanlarının mali katkılarının ne kadar önemli olduğunun farkındaydı. Aynı raporda, halifeliği kaldıran (431 sayılı) yasanın lafzında bir tavize işaret ediliyor. Bu rapora göre, yasanın özgün lafzı "Halife halledildi ve Hilafet ilga edildi" idi. Daha sonra bu ifade şu şekilde değiştirilmiştir: "Halife halledilmiştir. Hilafet Hükümet ve Cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan Hilafet makamı mülgadır."[30] Bu raporda ayrıca şu öne sürülüyor: "Bu değişiklik açıkça bir taviz olmakla birlikte bunun anlamı hiç de açık değildir. Bu yasalaşmadan önce, Meclis, halifeliği Cumhuriyet ile birleştirme teklifini kabul etmemişti. Bununla birlikte, eğer kabul edilen değişikliğin bir anlamı varsa, bu, söz konusu birleşmenin Meclis tarafından onaylandığıydı."[31] Aslında, günlük gazete *Tanin*, böyle muğlak bir ifadenin, Meclis'in uygun gördüğü takdirde, yeniden bir halife atayabilmesini imkân dahilinde bulundurduğunu ve bu ifadenin dinin devletten ayrılmasının doğasına aykırı olduğunu öne sürüyordu.[32] Bana kalırsa, bu ifadenin muğlaklığı, TBMM'nin attığı radikal adımı silikleştirmeyi ve İslam dünyasının tepkisini

28 Avra M. Warren'dan Dışişleri Bakanı'na rapor, 19 Temmuz 1923, 867.00/1694.

29 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na rapor, 12 Mart 1924, 867.00/1782.

30 11 Mart 1924 tarihli rapor, 867.00/1782. Bu rapor "Halifeliği Kaldırma Yasasında Yapılan Değişiklik" başlıklıydı.

31 Aynı rapor.

32 Aynı rapor.

yumuşatmayı amaçlıyordu. Gelgelelim, eğer Osman Fahreddin Bey'in mesajı doğruysa ve Mustafa Kemal, Kahire'deki Pan-İslamcılık Kongresi'nde Şeyh Senusi'nin halife seçilmesini destekleme teklifinde bulunduysa, *Tanin*'in, yeniden dostane bir halifenin göreve getirilme olasılığına ilişkin iddiası ihtimal dışı değildir. Öyle ya da böyle, ABD konsolosluk raporlarında, halifeliğin kaldırılmasından sonra Hint Müslümanlarının Kemalist harekete mali yardım yapmayı sürdürdüklerini belgeleyen bir rapor yoktur.

Bristol, Kemalist harekete uluslararası mali yardımlarla ilgili 24 Mart 1923'te, doğrudan Mısır Kralı I. Fuat'ın (hük. 1917-1936) birinci eşi Prenses Şivekâr'dan aldığı daha eski bir bilgiyi aktardı. Prenses, Bristol'la yaptığı bir özel görüşmede, "Sabık Hıdivin, Milliyetçi Türk Hükümeti'ne davasında yardımcı olmak için 50.000.000 Türk lirası vermiş olduğunu" iddia etti.[33] Bu miktar aşağı yukarı 25 milyon Amerikan dolarıyla eşdeğerdir ve eğer doğruysa, Kemalistlerin uluslararası topluluktan aldıkları bir diğer yüklü miktardır. Bu aynı zamanda Mısır'ın Kemalistleri destekleyerek Büyük Britanya'nın otoritesini baltalamaya çalıştığını gösteriyor.

MUSTAFA KEMAL'İN ÖZEL YAŞAMI

Boşanması

Amerikalı diplomatlar, Mustafa Kemal'in özel yaşamıyla da ilgileniyorlardı ve bunun daha az bilinen yönlerinden biri de boşanmasıydı. Bu konuda elimizde, Washington'a gönderilmiş aşağıdaki rapor vardır; bu raporlarda önemli olan, birçoğunun Türk basınında yayımlanan haberlere ters düşmesiydi. Bristol'ın ekibinden biri şöyle rapor etmişti:

> Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile karısı Latife Hanım'ın evlilik ilişkisinin ciddi biçimde koptuğu rivayet olunuyor. Bu söylentiler doğrulanmamış olmakla birlikte yeterince inanılırdır. Mustafa Kemal'in içki bağımlılığından dolayı aralarındaki ilişkinin bir yıldır çok gergin olduğu belirtilmiştir [...] Mustafa Kemal'in özel hekimi, bu tarz bir hayatın sağlığı üzerindeki üzücü sonuçlarına ve bunun zaten zayıf olan kalbi üzerinde yapabileceği etkiye dikkatini çekmişti. Onun bu tavsiyesi üzerine içmeyi neredeyse bıraktığı belirtilmiştir. Ancak yaklaşık bir ay önce, hiç olmadığı kadar eski alışkanlıklarına geri döndü ve bu durum mevcut koşullara dayanamayan karısıyla arasında kavga sahnelerine yol açtı. Geçen hafta aralarında şiddetli bir kavga çıktığı ve bunun sonrasında Latife Hanım'ın Smyrna'daki annesi Madam Uşakizade'ye telgraf çektiği anlatılıyor. Bu telgrafta Latife Hanım, Angora'da daha fazla kalamayacağını söylüyor ve annesine onu almaya gelmesi için yalvarıyordu. Annesi Angora'ya geldi ve burada yalnızca bir

33 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na rapor, 10 Ağustos 1925, 867.00/1681.

> gece kaldıktan sonra ertesi sabah kızıyla birlikte Smyrna'ya gitti. Latife Hanım Angora'dan ayrılmadan önce kocasını görmek istemedi. [...] İsmet Paşa Latife Hanım'a kalması için ısrar ettiyse de onu ikna edemedi. [Türk basınında öne sürülen bir neden de] Mustafa Kemal Paşa'nın karısının cumhurbaşkanına bir vâris verememiş olmasıydı.[34]

Mustafa Kemal'in İzmir'in tanınmış Uşakîzade ailesinden Latife Hanım'la 29 Ocak 1925'te evlendiğini biliyoruz. Çiftin boşanma belgesinden, Mustafa Kemal'in başbakanı bu boşanmadan 11 Ağustos 1925'te haberdar ettiğini öğreniyoruz; yani, bu konuda Washington'ı bilgilendiren ABD raporundan bir gün *sonra*. Bu olgu, ABD'nin istihbarat toplama faaliyetinde ne denli başarılı olduğunun kesin bir işaretidir. Boşanma, 15 Ağustos 1925'te tescil edildi.[35] Crosby, Washington'a bu olayı "doğrulanmamış bir söylenti" olarak bildirdiyse de aslında haklıydı. Bu, Latife'nin Ankara'dan annesiyle birlikte ayrılmasıyla ilgili daha önemli diğer bilginin, ayrılma ve boşanma sürecini Latife Hanım'ın başlatmış olabileceğinin de doğru olduğuna inanmamızı sağlıyor.[36]

MUSTAFA KEMAL'İN DİN KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ

Aşağıdaki belge, Mark Lambert Bristol'ın görev süresinin sona ermesinden hemen sonraki bir döneme ait olsa da Mustafa Kemal Atatürk'ün dini inancını ve din kurumuna ilişkin görüşlerini anlattığından, burada söz edilecek kadar önemlidir. 17 Mart 1933 tarihli rapor, Charles H. Sherrill'den Dışişleri Bakanı'na gönderilmişti. Sherrill, 1932-1933 yılları arasında ABD'nin Türkiye büyükelçisiydi ve Mustafa Kemal üzerine bir kitap hazırlamaktaydı.[37]

---

34 Sheldon Crosby'den Dışişleri Bakanı'na rapor, 10 Ağustos 1925, 867.001K31/2.

35 Necmi Ülker, "Mustafa Kemal Paşa'nın Evliliği", (der.) Latif Daşdemir, *Az Bilinen Yönleriyle Atatürk* (İzmir: Ege Üniversitesi, 2004), s. 28.

36 Rıfat Bali'nin derlediği *New Documents on Atatürk: Atatürk as Viewed through the Eyes of American Diplomats* başlıklı çalışma (İstanbul: ISIS, 2007). Andrew Mango bu kitap için yazdığı önsözde, Atatürk ve Latife Hanım'ın boşanmasına ilişkin belgelerin güvenilirliğinden şüphe etmiştir. Bali, yukarıda sunduğum belgeleri ve başkalarını yayımlamıştır. Mango, "Bazı örneklerde, Rıfat Bali tarafından zikredilen yazarlar yeterince bilgi sahibi değildirler," demekle birlikte bu iddiasını doğrulayamaz. Bali, Latife Hanım'ın *Boston Adviser* (s. 26) ile yaptığı bilinmeyen bir görüşmeyi yayımlamıştır. Latife Hanım burada Mustafa Kemal'i en ağır sözlerle kınamaktadır. Mango bunun "açıkça bir sahtecilik" olduğuna hükmetmişti; ne var ki bu sonuca varma nedeni yeterince inandırıcı değildir. Bırakın Latife Hanım kadar vatansever birini, hiçbir Türk'ün "Atatürk'ün çevresindeki bir grup genç, histerik ve boş kafalı" hakkında konuşması düşünülemez. ABD basınında Mustafa Kemal hakkında yalan yanlış haberler çıktığını biliyoruz ve bu onlardan biri olabilir. Bununla birlikte, Mango'nun gerekçesi, bu raporu tümüyle göz ardı edeceğimiz kadar belgelenmemiştir. ABD arşivlerinde, ABD'de yayımlanmış bu makaleye değinen herhangi bir rapor görmedim.

37 Charles Hitchcock Sherrill, *A Year's Embassy to Mustafa Kemal* (New York ve Londra: C. Scribner's Sons, 1934). Bu kitap Türkçeye birkaç defa çevrilmiştir: *Gazi Mustafa Kemal Hz. Nezdinde Bir Yıl Elçilik*, çev. Ahmet Ekrem (İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1934); *Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal*, çev. Alp Ilgaz (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1973); *Mustafa Kemal'in Bana Anlattıkları* (İstanbul: Örgün, 2007); *Bir Amerikan Büyükelçisinin Gözünden Gazi Mustafa Kemal* (İstanbul: Karakaya, 2017).

Aşağıdaki rapor onun kitabında yer almamıştır.[38] Elimdeki belge biraz soluk ve birkaç sözcük okunaksız. Yine de Mustafa Kemal'in din konusundaki görüşlerini samimiyetle yabancı bir diplomata açıklamasının okur açısından büyük önemi var ve bütün bağlamı görmek için tamamının aktarılması gerekiyor. Büyükelçi Sherrill şöyle naklediyor:

> Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal ile dün öğleden sonraki üç saatlik görüşme sırasında, yazmakta olduğum biyografisinin sekiz bölümünü birlikte gözden geçirip tartışırken, söz Türkiye'de din meselesine geldi. Ona Türkiye Cumhuriyeti'nde İslam dininin gelişimi konusunu epeyce incelediğimi ve biyografim için bu konudaki görüşünü, söylemek istediği kadarıyla ve yayımlanmak veya yayımlanmamak kaydıyla öğrenmek istediğimi belirttim. Sözlerinin hangi kısımlarının kamuoyunun yararına olduğunu, hangi kısımlarının olmadığını belirterek konunun iyice ayrıntılarına indi. Görünüşe göre, altı ya da yedi yaşında iken, annesi onu sıbyân mektebine[39] göndermek istemiş ve burada öğretmen ona yalnızca [okunmuyor] dersleri değil, Kuran dersi de verecekmiş. Bu, uzun Arapça bölümleri ezberlemek anlamına geliyormuş. Diğer yandan babası, oğlunun din eğitiminin verilmediği laik bir okula gitmesini tercih ediyormuş. Sonunda babasının dediği olduysa da annesi oğlunu, Selanik'te âdet olan bir törenle sıbyân mektebine göndermiş. Ertesi gün baba, çocuğu eğitimini sürdüreceği laik okula götürmüş. Bu duruma çok üzülen anne epey gözyaşı dökmüş. Çocuğun teklifi üzerine, sıbyân mektebindeki din hocası eve gelerek ona annesinin istediği Kuran eğitimini vermiş. Bu yalnızca bir ay sürmüş ama annesini memnun etmeye yetmiş. Aldığı bütün din eğitimi bundan ibaretmiş.
>
> Onun genelde agnostik olduğu düşünülüyorsa da o bunu kesinlikle reddediyor ama dininin sadece evrenin yaradanı ve hâkimi, her şeye kadir Tanrı'nın varlığına inanmak olduğunu söylüyor. Ayrıca insanlığın böyle bir Tanrı'ya inanmaya ihtiyacı olduğunu düşünüyor. Buna ilaveten, insanlığın şu veya bu şekilde dua ederek böyle bir Tanrı'ya yakarmasının iyi olduğunu belirtiyor. Burada duruyor. Sonra, ayrıntılı bir biçimde neden inançlı bir Protestan Hıristiyan olduğumu sordu. Ona bu raporda yeri olmayan nedenlerimi söyledim ama genel bir yorum yapacak olursam; sorularında çok samimi görünüyor, bu da din konusuna bir hayli akıl yorduğunu gösteriyordu.
>
> Daha sonra, on yıl önce kurduğu yeni Cumhuriyet'in reisicumhuru olarak iktidara geldiğinde, İslam dinini nasıl bir durumda bulduğunu bana anlattı. Şeyhülislamı, medreseleri (Kuran dışında pek bir şeyin öğretilmediği okullar), şer'iyye mahkemelerini ve bu mahkemelere başkanlık eden kadıları, hocaları ve çeşitli dervişler dahil bütün ruhban sınıfı kaldırmanın gerekli olduğunu görmüştü. Osmanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra, bu ayrıntılı ruhban yapıdan

38 Bu belgenin Türkçe çevirisi Rıfat Bali tarafından yayımlanmıştır: "Amerikan Büyükelçisi Charles H. Sherrill'in Raporu: Atatürk'ün Dine Bakışı", *Toplumsal Tarih*, 153 (Eylül 2006): 14-19. Bali belge numarasını vermediyse de okuru kaynak olarak mikrofilm derlemesine yönlendiriyor.

39 Muhtemelen ağırlıklı olarak dini konularda eğitim veren "sıbyan mektebi"nden söz ediliyor.

geriye kalanın, müezzin olarak minareden ezan okuyup camilerde namaz kıldıran imamlardan ibaret olduğunu söyledi.

Ona, anlatmış olduğu bu yapıyı neredeyse toptan ortadan kaldırdıktan sonra, Türk gençliğine, eğer kaldıysa, nasıl bir din eğitimi verildiğini sordum. Yetersiz medrese düzenini bütün ülkeye yayılmış dört dörtlük bir ilk ve orta öğretim düzeniyle ikame ettiğini ve bunun zaten mevcut olan Üniversite vb. eğitimine götürdüğünü belirtti; ilk ve orta okullarda, öğrencilere din eğitimi verildiğini söyledi. Muhammed'in hayatı ve Kuran'da telkin edilen daha ahlaklı bir hayatla ilgili hikmetli düsturları öğretiliyordu. Bu din eğitimine bizim Eski ve Yeni Ahit'te ve ayrıca Budist din kitaplarında anlatılan diğer büyük dinler hakkındaki benzer bilgileri de dahil ettirmişti.

Bunun üzerine onunla Türkiye'deki bu modern din eğitimini ABD'de ortalama bir Pazar okulunda verilen din eğitimiyle karşılaştırdık. Sonra ona Pazar okullarımızda verilen din eğitiminin, bütün ülkedeki halkevlerinde, Cuma sabahları kadınlar tarafından verilip verilemeyeceğini sorduğumda, böyle bir fikrin sonuç verip vermeyeceğinden çok şüpheli göründü ama bunun yeni bir fikir olduğunu ve göz önünde bulunduracağını söyledi. Bu amaçla kadın öğretmenleri görevlendirme fikri belli ki ona cazip geldi çünkü böylelikle siyasetin veya hacı hoca taraftarlarının müdahalesinden ya da başka sorun çıkarabilecek durumlardan kaçınılacaktı.

Bu çerçevede, serbestçe yakın zamanda cereyan eden Bursa olayını konuştuk.[40] Bu olay Türkler tarafından değil, biri Arnavut, biri Bulgar ve biri Rus, üç yabancı tarafından tezgâhlanmıştı. Dahası, bunun Üçüncü Enternasyonel tarafından kışkırtılmış olabileceğini çıtlattı. Can sıkabilecek bir siyasi hareketi, basit bir dil meselesine çevirerek gösterdiği siyasi maharetten dolayı ona iltifat ettim çünkü bu olay, yalnızca ezanın Arapça yerine Türkçe okunmasıyla ilgiliydi. Bu onu Kuran'ın Arapçadan günümüz Türkçesine çevrilmesi için neden ve nasıl çaba harcadığı konusunda konuşmaya sevk etti ve bu konuya yepyeni bir bakış açısı getirdi. Türk halkının öteden beri ezberden okuduğu bazı Arapça duaların gerçek manasını öğrendiğinde, kendinden iğreneceğini öne sürdü. Kuran'dan bir Arapça duayı örnek gösterdi. Bu duada Muhammed, amcası ve amcasının kızının yaptıkları bir şeyden dolayı cehennemin zıbarasına gitmeleri için Allah'a hamt ediyordu.[41] Bir Türk'ün böyle bir duayı okumakla ilgileneceğini ya da bundan dini bir ilham alabileceğini düşünebiliyor musunuz, dedi. Bu minvaldeki fikrini geliştirdikçe, şu sonuca varmak zorunda kaldım: Kuran'ın Türkçe okunması için üstelemesi büyük ölçüde Kuran'ı Türklerin gözünden düşürmek içindi.

Daha sonra genel ve biraz şaşırtıcı bir beyanda bulundu. Türk halkının aslında hiçbir şekilde dindar olmadığını ve hâlâ camiye giden insanların bunu yalnızca

40 Bursa olayı Bursa halkının ezanın Arapça değil, Türkçe okunmasına karşı bir protestosuydu. Bu olay, 1 Şubat 1933'te, Bursa Ulucami imamının, hükümetin uyarısına uymayıp ezanı Arapça okumasından sonra meydana geldi ve imamın tutuklanmasına yol açtı. Diyanet, ezanın Türkçe okunması emrini 18 Temmuz 1932'de verdi. Hükümet bu protestonun ardından pek çok kişiyi tutukladı. 17 Haziran 1950'de yeni Demokrat Parti hükümeti, camilerde ezanın Arapça okunabileceğini belirten bir tebliğ yayımladı.

41 Kuran'daki, Hazreti Muhammed'in amcasının sürgün edildiği Tebbet Suresi'ne atıfta bulunuluyor olabilir; bkz. Bali, s. 19, n. 8.

alışkanlıktan ya da sesli okunan duaların cezbine kapıldıkları için yaptıklarını iddia etti. Ona saygısızlık etmeden bu konuda vardığı sonuçlara katılmadığımı belirttim ve eşimle birlikte yaşadığımız bir tecrübeyi anlattım. Onun arkadaşı olan iki Türk'ün daveti üzerine 23 Ocak'ta akşamüstü Ayasofya Camii'ne gidip Kadir Gecesi'ne tanık olmuştuk. Caminin nasıl 10 bin mümin (%20'si askeri üniformalıydı) ile dolup taştığını ve tam bir saat boyunca tek tek her müminin yoğun bir dikkatle namaza durduğunu ve herkesin, Gazi'nin de varlığını kabul ettiği Tanrı'ya doğrudan seslendiğini anlattım. Bunca insanın, bu ibadetin ve bu kendini verişin bir açıklamasını istemem, onun, Türkiye gençliğine din konusunda bilgi edinme fırsatı verilmesiyle ilgili Türk hükümetinin sınırlı bir rol oynaması gerektiği görüşünü daha çok ifade etmesine neden oldu. Bu açıklamalarını bitirdiğinde, orta öğretimde ve ayrıca üniversitenin küçük ilahiyat bölümünde, üç büyük din hakkında verilen tarih bilgisinden daha fazlasına gerek olmadığını düşündüğü açıktı. Ancak, Sovyetler'in her türlü dini lağvetme görüşüne kesinlikle katılmıyor. Önemli camilerin hükümet tarafından özenle muhafaza edilmesi ve vakfedildikleri amaçlar doğrultusunda kullanılmaları gerektiği konusunda ısrarlı. Üç büyük dinin de ahlak öğretilerine inanıyor ama dinden çok ahlak üzerinde duruyor.

Daha sonra, bize ihsan ettiği nimetler için sık sık tek Tanrı'ya minnetimizi dile getirmedikçe şahsi dini inancının eksik kaldığını düşündüğümü söyledim. Bu onu şaşırtmış gibiydi ama ilgili göründü ve sırf yeni olduğu için olsa bile bu düşünceyi dikkate alacağını söyledi. Bu konuda benimle daha çok konuşma arzusunu ifade etmesi beni şaşırttı çünkü Yusuf Akçura Bey gibi yakın arkadaşları beni sürekli uyarmış, Gazi'yle din konusunu konuştuğum takdirde, onun dostluk olarak adlandırma nezaketini gösterdiği ilişkimizin bozulacağını söylemişlerdi. Konuşmamızın bu bölümünün sonunda, daha önce bir yabancıyla hiç bu konuyu bu kadar etraflıca konuşmadığını, özel dini inançlarını tabii ki hiç dile getirmediğini söyledi.[42]

Bu uzun alıntıdan sonra, Mustafa Kemal'in söylediklerinin altını çizmek ve bu sözlerin önemini vurgulamak gerekiyor. Öncelikle, Mustafa Kemal'in aldığı ilk eğitimi biliyoruz ama anneyle babanın oğulları Mustafa'nın alacağı eğitim konusundaki görüş ayrılığı, yani din eğitimine karşı seküler eğitim ayrıntısı önemlidir. İkinci olarak, burada dikkate değer olan, Mustafa Kemal'in muhaliflerinin onun ateist olduğu yolundaki pek çok iddiasına karşın onun ilk elden agnostik olduğunu bile yadsıması ve Tanrı'nın varlığına inandığını yinelemesidir.

Büyükelçi Sherrill'in Mustafa Kemal'in İslam'a yaklaşımıyla ilgili yorumu son derece önemli. Sherrill, Mustafa Kemal'in "Kuran'ın Türkçe okunması için üstelemesi büyük ölçüde Kuran'ı Türklerin gözünden düşürmek içindi" sonucuna varmıştı. Diğer bir deyişle, büyükelçi, reisicumhurun İslam'a ya da başka bir tektanrıcı dine kuvvetle inanmadığı izlenimini edinmişti. Mustafa

42 Sherrill'den Dışişleri Bakanı'na rapor, 17 Mart 1933, 867.001K31/62.

Kemal bu dinleri, bir ahlak düsturları derlemesi olarak görüyor ve bunların öğretilmesi gerektiğini düşünüyordu. Mustafa Kemal'in ifadelerinden başka bir anlam çıkarmak gerçekten de çok zor. Bununla birlikte, Mustafa Kemal'i din karşıtı olarak tanımlamak yanlış olur. Tersine, başlı başına dine inanmasa bile, dinin insanlık için yararlı olduğunun ayırdındaydı. Mustafa Kemal, dini Sovyetler'deki gibi ıskartaya çıkarmaya karşı olduğunu açıkça belirtmiş, dinin toplumdaki olumlu rolünü teslim etmişti. O İslam'a değil, İslam kurumunun bir siyasi güç kaynağı olmasına karşıydı. Dolayısıyla, din eğitiminin kadınlar tarafından verilmesi düşüncesi ona cazip gelmiş olabilirdi.

Mustafa Kemal, belki toplumsal ve siyasal sorunların başlıca kaynağı olarak belirlediği yerleşik İslami bürokrasinin etkisini azaltmak için, üç tektanrıcı dinin ahlaki değerinin öğretilmesini istiyordu ve bunlara Budizm'i de katması şaşırtıcıdır. Budizm'e sempatisi, bu inanç dizgesinin toplum üzerindeki siyasal çıkarının sınırlı olmasından kaynaklanıyor olabilirdi. Sherrill'in Mustafa Kemal'le yaptığı görüşme, onun açıkça tartışılmayan dini inançlarını irdeleyen çok önemli birincil belgelerdendir.

BRISTOL VE MUSTAFA KEMAL

Bristol ve Mustafa Kemal en az iki defa özel olarak görüştüler. Bristol, Mustafa Kemal'le 18 Şubat 1926'daki ikinci özel görüşmesini anlatır. Öğleden sonra Rusya Büyükelçiliği'nde bir davete katılmıştır ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in buraya geleceğini duyar. Mustafa Kemal gece yarısı gelir:

> Gece 12 civarında, Cumhurbaşkanı beraberinde Meclis Başkanı Kazım Paşa'yla balo salonuna girdi. Onlara başka birkaç kadın ve erkek eşlik ediyordu ve balo salonunun dışındaki özel bir odaya alındılar. Kısa süre sonra, Kazım Paşa yanıma geldi ve beni içerideki odaya götürüp Cumhurbaşkanıyla tanıştırdı. Çok şaşırmıştım. Cumhurbaşkanı çok nazikti ve beni yakınına oturttu ve Türkçeden Fransızcaya tercüme yapan bir Türk yetkilinin aracılığıyla benimle bir süre konuştu. O gece onunla daha sonra iki defa daha konuştum. Birinde, Safvet Bey tercümanlık yaptı, diğerindeyse Tevfik Rüştü Bey. Cumhurbaşkanı Sivas ve Erzurum kongreleriyle başlayan milli hareket hakkında epeyce konuştu. Bana Komutan Harbord'u sordu ve ondan övücü sözlerle bahsetti. Türkiye'nin, Amerika Türkiye'yle hiç savaşmamış olduğu halde neden Türkiye'ye dostluk gösteren sonuncu ülke olduğunu anlayamadığına dikkat çekti. Beni yoldaş olarak gördüğünü ve benimle diplomat olarak değil, yoldaş olarak konuştuğunu belirtti. Çoğunlukla o konuştuğu ve haliyle onun konuşmasını bölemediğim için fazla bir şey söylemedim. Ayrıca, yandaki balo salonunun gürültü ve keşmekeşi yüzünden sohbeti sürdürebilmek zordu. Onunla görüşmekten onur duyduğumla ilgili münasip sözler söyledim ve yedi yıl önce Konstantinopolis'te onunla tanıştığımdan

> bu yana kariyerine ilgi duyduğumu belirttim. Yeni medeni kanunun yürürlüğe girmesinden söz ettim. Bunun ülkesinin modernleşmesi ve uygarlaşması yolunda atılmış bir diğer büyük adım olduğunu söyledim. Bundan söz etmemden çok memnun olmuşa benziyordu.[43]

Bristol, Mustafa Kemal'le 1919'da İstanbul'da tanışmış olduğunu belirtiyor. Bu görüşme olasılıkla Mustafa Kemal'in 19 Mayıs'ta Samsun'a gidişinden önceydi. Bundan sonra Mustafa Kemal 1927'ye dek İstanbul'a gitmedi. Hangi koşullarda tanıştıklarını bilmiyoruz; yine de 1919'da bir Osmanlı komutanı ile bir Amerikalı diplomatın nasıl, nerede ve neden tanıştıklarını bilmek çok ilginç olabilirdi.

Bu bölümü Mustafa Kemal'in ünlü kitabı *Nutuk*'un yayımlanmasıyla ilgili bir diğer önemli belgeyle bitirelim. Türk İstiklal Savaşı'nın resmi tarihi olarak kabul edilen bu kitapta, cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal'in bakış açısından savaş ayrıntılı olarak anlatılıyor. Bu eser ilkin cumhurbaşkanı tarafından Cumhuriyet Halk Fırkası Kurultayı'nda 15-20 Eylül 1927'de okundu. Aşağıdaki belgede önemli olan, *Nutuk* daha kamuoyuna duyurulmadan, Mustafa Kemal'in, yakındaki söylevinin yayımlanmasıyla ilgili güvendiği insanlardan Bristol'la temasa geçmelerini istemesiydi. Görüşme, 23 Mayıs 1927'de, Mustafa Kemal'in Ankara'da *Nutuk*'u toplam beş gün ve otuz altı buçuk saat alan okumasından dört ay önce yapıldı. Bristol bunu şöyle rapor etmişti:

> İsmet Paşa'nın talimatıyla Nusret Bey bu sabah beni ziyaret etti ve Gazi'nin, Mondros Mütarekesi'ni takiben partisiyle birlikte Türkiye'de siyasi yönetimi üstlenmelerinden bu yana başarmış olduklarını özetleyen ve sonunda kitap olarak yayımlanması umulan bir konuşmasına Amerikan basınında yer verilmesiyle ilgili özel tavsiyelerimi gizli kalmak kaydıyla almak istedi. Nusret Bey'in bu talebi karşısında çekimser kaldım. Cumhurbaşkanının Nusret Bey'in sözünü ettiği söylevi yaklaşık bin sayfayı kaplayacak. En geç 1 Temmuz'a kadar Angora'ya bir temsilci atanması amacıyla bu konunun acilen Amerikan Basınının dikkatine sunulmasını tavsiye ediyorum. Hiç kuşku yok ki böyle bir temsilcinin Mustafa Kemal Paşa ile özel görüşmeler yapmasına imkân verilecektir ki bu imkân geçmişte nadiren verildi. Ayrıca, Fransızcaya hâkim, usûl erkân bilen birinin gönderilmesini tavsiye ediyorum. Buraya zamanında gelmesi için Avrupa'dan birinin atanması gerektiği aşikârdır. Lütfen en kısa sürede talimat verin.[44]

Dışişleri Bakanlığı'nın *Nutuk*'a nasıl bir tepki verdiğini tespit edemedim. Ne var ki Osmanlı arşivlerindeki bir kayda göre, Dışişleri Bakanlığı, Associated Press'ten birini, *Nutuk*'un ABD'de yayımlanması konusunu konuşmak

43 Bristol'dan Dışişleri Bakanına rapor, 18 Şubat 1926, 867.00/1918.

44 Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na telgraf, 23 Mayıs 1927, 867.00/1969. Bu telgraf, "Amiral Bristol'dan Dışişleri Bakanı'na Son Derece Gizli ve Özel" olarak işaretlenmişti.

üzere gönderdi.[45] Mustafa Kemal, bir olasılıkla, kitabın ABD'de tanıtımının yapılmasını isteyerek kendi gözünden Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunun öyküsünü Amerikan kamuoyuna ve siyaset yapıcılara anlatmayı umuyordu. 1926'da ABD ile Türkiye arasındaki antlaşmanın imzalanmasından önce bu konuda temasa geçilmişti. Türk tarafı, ABD'deki siyaset yapıcıların dikkatini Türkiye'ye çekmek istemiş olabilir; dolayısıyla, bu diplomatik bir hamle olabilirdi.

SON SÖZLER

Büyük Savaş sona erdikten sonra, dünya tarihindeki en uzun ömürlü ve zengin imparatorluklardan biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun da sonu gelmekteydi. Bu bölümün başında, barış antlaşmasını bekleyen payitahttaki günlük hayatı ve imparatorluktaki cemaatler arası ilişkileri betimleyen raporlar sunuldu. İstanbul ve İzmir'in yabancılar tarafından işgalinden ve özellikle Türklerin Batı Anadolu'da Yunanlar karşısında kazandığı zaferden sonra, Türkiye'deki Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki hassas denge nasıl değişti? Washington'a gönderilen raporlar bu meseleye de ışık tutuyor.

Bu bölümün ilerleyen sayfalarında, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki bazı önemli siyasi olayları ele alan belgeler sunuldu. Bu belgeler, bu olayların erken Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki olası etkilerine dayanarak seçildi. Bu belgelerin bir bölümü daha önce hiçbir yerde yayımlanmamıştır. Saltanatın ve halifeliğin kaldırılmasıyla ilgili belgeler resmi anlatıdan farklı bir hikâye anlatıyor. Bilhassa yabancıların Kemalist harekete mali katkılarıyla ilgili raporlar önemli çünkü bu konu yeterince bilinmiyordu. Mustafa Kemal'in özel yaşamı konusunda çağdaşlarının güncelerinde yayımlanmış birçok rivayet vardır; bu bölümdeki belgeler, bu doğrulanmamış bilgilere katkı sağlıyor. Mustafa Kemal'in dinle ilgili görüşleri de okur açısından çok bilgilendiricidir.

Bu bölümdeki altbölümler, Türkiye'nin ve yeni devletin iç meselelerinin bir görünümünü verecek bir bütünlük oluşturuyor. Burada yer alan belgelerin çoğu, Yüksek Komiserlik ekibi tarafından hazırlanmıştı ve betimleyici bir niteliktedir.

45 Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri, derleme HR. İM. 257, 2 Haziran 1927.

Ek: Son Osmanlı Sultanı Vahdeddin'in ABD Başkanı Calvin Coolidge'a yazdığı 13 Kasım 1924 tarihli mektup (Çevriyazı)

Amerika Cemahir-i Müttefika Resisi Mösyö Coolidge Cenablarına

Vukuat ve hadisat-ı siyasiyenin bilcümle lediniyatina nüfuz ve vukufu siyasiyeleri derkar olan zat-ı asilaneleri nezdinde ne gibi esbab ve savaik-i mücbire tahtında makarr-ı saltanatımı bir müddet-i muvakkate için terk etmekte muztar kalmış olduğum malum olduğu bedihi olmasıyla bu babda arz-ı hal ve tafsilata lüzum görmüyorum.

Bu müfarekat bil ırs vel-istihkak haiz olduğum saltanat ve hilafet makamından feragatımı mutazammın olamayacağı bedihi ve aşikar olub Ankara meclisi gibi bir fi tne-i bağiyenin buna dair vuku bulacak bilcümle mukarreratı keennehüm lem yekün hükmünde olduğu vareste-i arz ve beyandır. Ez cümle hilafet-i İslamiyenin saltanat-ı Osmaniyeden tecrid ve tefriki ve hilafetin külliyen ilgası gibi dini, kavmiyeti, vatanı meşkuk ve mahlut askeriyeden ve sınıf-ı saireden mürekkeb bir şirzime-i kalile ile kısmen cebir ve ikrah ile ve kısmen cehil ve gafl et ile sevk edilen beş altı milyonluk masum Türk kavminin *daire-i salahiyeti dahilinde olmayıb bu ancak bütün alem-i İslam tarafından tayin olunan erbab-ı ihtisasdan mürekkeb bir meclis-i akd ve icma-ı ümmet ile hal ve fasl edilecek bir mesele-i uzma ve alemşumuldur. Ulema-ı İslamın malumu olduğu vechiyle ahkam-ı şer-i şerife mugayır mukarrarat her ne makamdan sadır olursa olsun mahkum-u akamettir. Bundan maada ahval-i hazırede meşhud olduğu ve cümle alem-i İslamda neticesi pek vahim olabilecek bir teheyyüm-ü azim ikağına müstaid ve mesele-i saire-i siyasiye, asayiş-i düvel ve milel üzerine tesir-i azmi kaviyen melhuzdur.*

Başkaca erkan-ı hanedanım aleyhinde Ankara meclisi tarafından bu kere ittihaz edilen nefy ve tagrib ve müsadere-i emlak ve emval-i hususiye ve şahsiye gibi fuzuli tedabir ve mukerrerat-ı azayı hanedanımı hukuk-i insaniye ve şahsiyelerinden tecrid mahiyetinde olmasıyla bu babda zat-ı asilaneleri ve hükümet-i cumhuriye tarafından bilfiil imkan dairesinde vaki olabilecek mazhariyetin pek kıymetdar telakki edileceği müstagni-i beyandır.

Bilvesile devam-ı afiyetlerini cenab-ı Hak'dan niyaz ederim.

Mehmet Vahdettin Han Sene 13 Mart 1924

Bu belge ABD arşivlerine 867.00/1788 numarasıyla kaydedilmiştir. Mektup 13 Mart 1924 tarihlidir ve ABD Büyükelçiliği'nden Sheldon Whitehouse aracılığıyla Calvin Coolidge'a gönderilmişti. Whitehouse, bu mektubun ona, Sevr Antlaşması'nın imzacılarından biri olan eski Osmanlı Bern Büyükelçisi tarafından verildiğini belirtmiştir. Çeviri bana ait. Daha fazla bilgi için, ayrıca bkz. "Sultan Vahdettin'in ABD Başkanı Coolidge'a Gönderdiği Bir Mektup", *Toplumsal Tarih*, 142 (Ekim 2005): 100-103.

6
Son Sözler ve Sonuçlar

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu eski ihtişamını geride bıraktı ve hızlı bir çöküş sürecine girdi. Yerkürenin diğer yanındaki ABD ise yükselen bir güçtü ve hızla nüfuzunu dünyanın imparatorluk tarafına doğru yaymaktaydı. Biri çökmekte, diğeri yükselmekte olan bu iki dünya gücü arasındaki diplomatik etkileşim, "Yeni Dünya"nın, artık yaşlanmış sonuncu İslam imparatorluğuna tutumunu da simgeliyordu. 19. yüzyılda ABD'nin Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkisi rekabete ya da üstünlüğe değil, ekonomik yayılmaya ve misyonerlik faaliyetlerine dayanıyordu. 19. yüzyılın sona ermesiyle ABD, çok geçmeden kendi müttefikleriyle, özellikle Fransa ve Büyük Britanya ile rekabet edeceğinin farkına vardı. Bununla birlikte, ABD, "Eski Dünya"nın emperyalistleriyle rekabet etme gereğini, özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında apaçık bir biçimde gördü. Dışişleri Bakanlığı, özellikle Amiral Bristol'ın raporları sayesinde İngilizlerin Ortadoğu'ya ve onun zenginliklerine ilişkin emellerinin iyiden iyiye farkına vardı.

19. yüzyılın ilk yarısına dek, ABD'nin diplomatik zihniyeti, Başkan James Monroe'nun Monroe Doktrini olarak bilinen diplomasi modeline bağlı kalarak içekapanık bir nitelikte oldu. Kendisi de içekapanma yanlısı olan Başkan Monroe, ABD ile Avrupa arasındaki ekonomik rekabetin, "iki küre" temeline dayanması gerektiğinde kararlıydı. Monroe'ya göre, Avrupalı devletler, Batı Yarımküre'ye ABD'nin menfaat alanı olarak saygı duymakla yükümlüydüler. Buna karşılık ABD, Avrupa'nın Atlantik Okyanusu'nun Avrupa tarafındaki ekonomik çıkarlarına müdahale etmekten geri duracaktı. Bu bağlamda, ölüm döşeğindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun ganimetlerini paylaşmakla ilgili olan "Doğu Meselesi", ABD'yi özellikle Britanya, Rusya ve Fransa gibi rakip Avrupa devletlerini ilgilendirdiği ölçüde ilgilendirmiyordu. Ne var ki Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren birçok Amerikalı misyoner ve tüccar bu soyutlanmacı politikayı desteklemiyor ve ABD'nin dünyanın bu tarafında daha gözle görülür bir varlığı olmasını istiyordu.

ABD'nin yeni pazarlara iştahının artmasıyla birlikte eski uluslararası soyutlanmacılığın yerini "Açık Kapı" olarak adlandırılan yeni bir uluslararası angajman politikası aldı. Yeni yüzyıl, ABD'nin başta Çin olmak üzere Doğu'nun imparatorluklarıyla eşit ticaret hakları elde etmesi gerektiğinin farkına varmasını sağladı. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden,

özellikle tarihin 20. yüzyılı biçimlendiren en yıkıcı savaşından sonra, eski Osmanlı topraklarının da bir ölçüde pazar değeri sağladığı gözle görülür oldu.

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi savaşın galipleri için yeni bir ekonomik fırsatlar çağını başlattı ve ABD, Avrupa devletlerinin kendi siyasi iradelerini dayatmalarına ve ekonomik kazançları tekellerine almalarına seyirci kalamazdı. Bu dönem, Tuğamiral Bristol'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde ABD Yüksek Komiseri olarak görevde bulunduğu döneme rastlar. Amiral Bristol, ABD'nin Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik dış politikasını biçimlendirmeye katkıda bulunmuş en etkili diplomatlardan biri olarak görülebilir ve günümüz Ortadoğusu bu politikanın bir ürünüdür. Amiral Bristol'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşuyla ilgili Dışişleri Bakanlığı'na aktardığı gözlem ve tavsiyeleri, özellikle Soğuk Savaş yıllarında, Türkiye ile ABD arasındaki stratejik ortaklığın temelini atması bakımından tarihçiler açısından son derece önemlidir. Bristol'ın Washington'a gönderdiği raporlarda yer alan bilgilerin tartışmasız önemine karşın bu raporlar akademik çalışmaların kıyısında köşesinde kalmıştır. Bu kasıtlı ihmalin başlıca nedeni, Bristol'ın hassas konulardaki raporlarının, dönemin uluslararası politikasına ve sonra baskın akademik söyleme ters düşmesiydi. Bu kitapta Bristol'ın bazı hassas meselelere ilişkin görüşlerindeki evrimi ortaya koymak amaçlanmıştır. Öyle umuyorum ki Bristol'ın hangi görüşlerinin değiştiği ve hangilerinin aynı kaldığı okurun gözünden kaçmayacaktır. Kitapta, Bristol'ın görüşlerindeki, özellikle Rum ve Ermeni azınlıklar meselesine yaklaşımındaki değişim ele alınıyor ve bunun olası nedenleri veriliyor. Bununla birlikte, okur kitabın sağladığı geniş bağlama dayanarak bu değişimin ardındaki nedenleri değerlendirebilir.

Amiral Mark Lambert Bristol, dünyanın çeşitli bölgelerinde görevlendirilmiş Amerikalı "denizci diplomatlar" kuşağının kusursuz bir örneğiydi. ABD Donanma subayları genellikle diplomat olarak uzun dönem hizmet etmiyor, belirli uluslararası hedeflere ulaşıldığında görevleri sona eriyordu.[1] Bu anlamda Bristol kuraldışıydı çünkü dünyanın kritik bir döneminde ve bölgesinde görev yaptı. Türkiye'deki diplomatik görevi sekiz yıl sürdü ve 600 yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nun çöktüğü ve birçok devletin ortaya çıktığı bu dönemde Ortadoğu'da önemli olaylara tanıklık etti.

Bu kitapta, Bristol ve ekibinin Washington'a gönderdikleri raporları bir araya getirmek amaçlanmıştır. Bu raporlarda, ışık hızıyla ve beklenmedik bir biçimde değişmekte olan sahadaki gelişmeler anlatılıyor. Burada inceleme konusu olan birincil belgeler, on binlerce sayfayı buluyor ve modern Ortadoğu'nun doğuşunu anlamak açısından önemli birçok konuya odaklanı-

1 Charles Oscar Paullin, *Diplomatic Negotiations of American Naval Officers 1778-1883* (Baltimore: Johns Hopkins Press, 1912), s. 9.

yor; bununla birlikte, ben sadece Türkiye Cumhuriyeti'ni oluşturan bölgelerle ve çevresiyle ilgili bazı temalara odaklandım. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan ve Arap vilayetleri üzerine çalışan araştırmacılar bu bölgeleri daha iyi anlamamızı sağlayan önemli bir belgeler derlemesi de bulabilirler.

I. Dünya Savaşı sonrası dönemdeki Osmanlı azınlıkları meselesi konusunda Amiral Bristol'ı iki farklı ışık altında resmeden iki akademisyen grubu var. İlk grup esas olarak Ermeni akademisyenlerden ve I. Dünya Savaşı sırasında çok zor bir durumda bulunan Ermenilerin duygularını paylaşanlardan oluşuyor. Bu gruptakiler amirali, ABD'nin ekonomik menfaatlerini gözetmek uğruna "hakikat" pahasına bilgiyi manipüle eden Ermeni karşıtı bir fırsatçı olarak resmederler.[2] İkinci gruptakiler ise onu çok değişken bir bölgede Amerikan çıkarlarını savunan bir gerçekçi olarak görürler. Bu gruptaki akademisyenler Bristol'ı Ermeni karşıtı ya da Türk yanlısı olarak değil, böyle bir ortamda kurulacak bir Ermeni devletinin Türkleri düşmanlaştırarak ayakta kalamayacağını erkenden idrak etmiş ve bu nedenle Ermenileri boşu boşuna umutlandırmamaya dikkat eden biri olarak görürler.[3]

I. Dünya Savaşı sırasındaki Ermeni katliamları yeterince belgelenmiştir ve tarihçiler tarafından kolaylıkla doğrulanabilir. Bu olaylar genelde Türk/Müslüman halkı üzerinde silinmez ve haksız bir iz bırakmış, Batı'da kalıp yargıda bulunmaya ve Türk karşıtı bir ırkçılığa zemin hazırlamıştır. "Korkunç Türk" kalıp yargısında bariz olan Türk karşıtı görüş, Hıristiyan dünyasında o kadar yaygındı ki ABD'deki kamuoyu, bir Türk rejiminin diğer Hıristiyan halklar üzerinde hükümranlık kurmasına karşıydı. Bristol'a göre, Türk karşıtı propaganda, Ermeni ve Rum lobilerinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki olaylar konusunda Amerikan halkını manipüle etmekten utanmayacakları ölçüde kızışmıştı. Yeni rejimin aleyhindeki suçlamalar, 1922'ye dek Batı'da birçoklarının, Anadolu'daki Kemalist/milli hareketi, sistemli biçimde Hıristiyanları katlettiğini iddia ettikleri eski Osmanlı rejimiyle ilişkilendirmesinden kaynaklanıyor olabilirdi. Bununla birlikte, birçok örnekte, I. Dünya Savaşı sonrasındaki olaylardan kaynaklanan bu suçlamalar, Bristol'ın düşündüğü

2 Marjorie Housepian Dobkin, *Smyrna 1922* (Londra: Faber and Faber, 1972); Levon Marashlian, "Finishing the Genocide: Cleansing Turkey of Armenian Survivors, 1920-1923", Richard Hovannisian (der.), *Remembrance and Denial: The Case of Armenian Genocide* (Detroit: Wayne State University Press, 1999), s. 113-147; Peter Balakian, *Burning Tigris: The Armenian Genocide and America's Response* (New York: HarperCollins, 2003); Robert Shenk, *America's Black Sea Fleet: The U.S. Navy Amidst War and Revolution, 1919-1923* (Annapolis: Naval Institute Press, 2017).

3 Roger R. Trask, *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform 1914-1939* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1971), s. 246; John DeNovo, *American Interests and Policies in the Middle East, 1900–1939* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1963), s. 50-53; Peter M. Buzanski, "Admiral Mark L. Bristol and Turkish-American Relations, 1919-1922", Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of California, Berkeley, 1960; Thomas A. Bryson, "Admiral Mark L. Bristol, an Open-Door Diplomat in Turkey", *International Journal of Middle East Studies*, 5.4 (1974): 450-467.

gibi, eleştiriye ve Sevr Antlaşması'nın şart koştuğu gibi, Ermenistan ya da Pontus hatta Kürdistan olarak tanınmasına ramak kalmış bir bölgede yeni bir Türk devletinin kurulması aleyhinde bir kamuoyu oluşturmaya bir hayli açıktı. Bu devletlerin kurulmasını destekleyenler Anadolu'da Kemalistlerin yükselişiyle birlikte hüsrana uğramıştı.

Bristol, önce de değinildiği gibi, "Türk ırkı"nın ve dolayısıyla yeni Türk devletinin bela olarak görüldüğü tarihin böyle çalkantılı bir döneminde, Konstantinopolis'te görevlendirilmişti. Bristol daha başından eski Osmanlı rejimi ile yeni milli yönetim arasında önemli bir ayrım yaptı. Parçalanmakta olan Osmanlı rejiminin yoz olduğu ve diğer "ırklar"ı yönetmesine meydan verilmemesi gerektiği konusunda başkalarıyla hemfikirdi. Bununla birlikte, amiral, Türklerin kötü ve imparatorluktaki diğer dini/etnik toplulukların masum kurbanlar oldukları anlayışına karşı çıkmakta gecikmedi. Bu nedenle Bristol, Ermeni katliamları/soykırımı konusundaki tartışmalarda soru işareti yaratan bir şahsiyet haline geldi. Bristol'ın I. Dünya Savaşı'ndan sonraki olayları rapor ettiği dikkate alınmalıdır. Gelgelelim, Bristol'ın tutumu, Batı'nın bir Ermeni devletinin kurulması meselesine yaklaşımıyla uyuşmadığından, Anadolu'daki azınlık-çoğunluk ilişkileri konusundaki duruşu –günümüzdeki akademik çalışmalarda bile– kasıtlı olarak göz ardı edildi ve Bristol çoğu zaman yanlış temsil edildi.

Örneğin, Bristol'ın Ortadoğu'da görevde bulunduğu dönemde ABD'deki Ermeni lobicilik faaliyetleri aleyhindeki tutumu, Ermenilerin 1915 olaylarıyla ilgili iddialarına karşı değildi. Ermenilerin katledildiğini kabul etmeye hazırdı ve "soykırım" terimi bugünkü yananlamlarıyla mevcut olsaydı, bu katliamları muhtemelen böyle adlandırırdı. Ne var ki 1919-1922 yılları arasında Türkiye'deki İstiklal Savaşı döneminde, Amerikan kamuoyunu etkilemek için büyük manipülasyonlar yapıldığına da tanık oldu ve bunlara karşı sağlam bir tavır aldı. Mağduriyetin her zaman masumiyete delalet etmediğine inanıyordu. I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, Anadolu'daki katliamlarda Ermenilerin, özellikle Rumların da Türkler kadar suçlu olduklarının üzerinde durdu. Diğer bir deyişle, Bristol gayrimüslim halkın bazı kesimlerinin (Ermeniler ve Rumlar olarak okuyun), yeterli bir askeri gücü topladıkları takdirde Müslüman halk (Türkler ve Kürtler) kadar acımasız bir katile dönüşeceklerine inanıyordu. Bristol, 1919'da Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu işgalinin bunun bir kanıtı olduğuna dikkat çekti. Bu anlamda, Türklerin doğuştan katil olduklarını kabul etmiyordu. Hiç kuşku yok ki Bristol, "Korkunç Türk" ifadesi Batı'da böylesine tedavülde olduğundan, Amerikan kamuoyunu ikna etmek için akıntıya kürek çekiyordu. Ancak, Batı zihniyetini besleyen manipülasyonlara ve yanlış temsillere seyirci kalamazdı. Bristol'ın yanlış ve abartılı raporlardan niye rahatsızlık duyduğunu göstermek için bu meselenin biraz daha irdelenmesi gerekiyor. Şimdi dikkate değer bir örneğe bakalım.

"KORKUNÇ TÜRK"Ü YENİDEN TAHAYYÜL ETMEK

Amiral Bristol, ABD ve Avrupa'da göründüğü biçimiyle Türkiye'deki kanlı olayların doğruluğunu sorgulayan belgeler gönderen tek Amerikalı değildi. Örneğin, ilk elden Amerikalı kaynaklar arasında Mary Caroline Holmes'un anlatıları da dikkate değerdir.[4] Bayan Holmes Urfa'da faaliyet gösteren Yakındoğu'ya Yardım kuruluşunun bir mensubu ve kentte yapılan birçok mezalimin güvenilir bir tanığıydı. Amiral Bristol gibi o da, sırf Türkleri ve yeni Türk devletini karalamak için tek taraflı beyanda bulunmaktan uzak duruyordu. Bu çerçevede, Holmes'un Urfa'daki Türkler hakkındaki bir yanlış bilgilendirmeye karşılık Amiral Bristol'a yazdığı mektup önemlidir. Dışişleri Bakanlığı Yakındoğu Masası iç yazışmalarında, bu mektup "dikkate değer" olarak sınıflandırılmıştır. Raporda, Bayan Holmes'un Urfa'daki Yakındoğu'ya Yardım çalışmaları başkanı olduğuna ve Bristol'a mektubunun "Türklerin Yowell, Ward ve başkaları tarafından çizilenden hayli farklı bir resmini çizdiğine" dikkat çekiliyor. Bu fark kısmen Bayan Holmes'un usul erkân bilen bir kadın olmasına atfedilmiştir. Buna karşın diğer raportörlerimiz bu nitelikten yoksunlar, deniyordu.[5]

Önce, okuru Mark H. Warden[6] ve Binbaşı Forrest D. Yowell'in yorumları konusunda bilgilendireyim.[7] 1922'de Kemalistlerin Türkiye'den kovduğu bu iki yardım görevlisi, Türkleri ve Türklerin Anadolu'daki Hıristiyanlara muamelelerini kıyasıya eleştiren mülakatlar verdi. Bu mülakatlarda Türkleri, 1919'dan sonra Anadolu'nun Hıristiyan azınlıklarını ortadan kaldırma amacıyla bir milyon Ermeni'yi katletmekle suçladılar. Dahası, özellikle Urfa'da Hıristiyanların kökünü kazımaya devam ettiklerini iddia ettiler. Bayan

4 Mary Caroline Holmes, Urfa'daki Ermeni çocuklar için Amerikan Yetimhanesi'nin müdürü ve Amerikan Yakındoğu'ya Yardım Kuruluşu misyonunun bir mensubudur. *Between the Lines ins Asia Minor* adlı kitabın yazarıdır. Bu kitapta kentte meydana gelen önemli bir olaydan söz eder: "Urfa'ya doğru yürüyen birkaç gün önce giysileri çalınmış çırılçıplak üç yüz Ermeni kadın için merhamet duymayan bir kent, her türlü insani içgüdüden yoksun bir kent olurdu. Kente vardıklarında, bu kadınların hepsiyle ilgilenildi ve birçoğu sonraki dört yıl boyunca Müslümanların evlerinde yaşadı. Bazıları yasalara uygun olarak Müslümanlarla evlendi, bazılarıysa onların evlerinde rahatsız edilmeden ve korku duymadan hizmetçilik yaptı." Bkz. Mary Caroline Holmes, *Between the Lines in Asia Minor* (New York ve Edinburgh: Fleming H. Revell Company, 1923), s. 31.

5 867.4016/768. Dışişleri Bakanlığı mektubunun yazarı bilinmiyor ama Bay Phillips'e hitaben yazılmıştır.

6 Mark H. Ward, 1915'te Yakındoğu'ya Yardım Kuruluşu için tıp görevlisi olarak Türkiye'ye gönderilmiş bir tıp doktoruydu. 1918'den itibaren Harput biriminde görevlendirildi ve burada Tıp Direktörü ve bir süreliğinde Direktör Vekili olarak yardım çalışmalarını organize etti.

7 Mark H. Ward, Dışişleri Bakanı Charles E. Hughes'a Anadolu'daki Hıristiyanların durumunu rapor ettiği bir mektup gönderdi; 5 Mayıs 1922, 867.4016/575. Dikkatli bir tarihçi, Ward'un, Yowell ile birlikte verdikleri birçok rakamın söylentiye dayandığını ifade edişini dikkate alabilir. "Batılı Güçler"in ilgisini çekmeye çalışan yerel Hıristiyanların anlattıklarını da dinlediler. Bu durum, raporu yanlışlık açısından geçersiz kılmaz; bununla birlikte, güvenilirlik meselesini ön plana çıkarır. Hem Ward hem Yowell, Türkleri açıktan açığa itham ettiler; bkz. *New York Times*, 6 Mayıs 1922, s. 2; *London Times*, 5 Mayıs 1922; Mark H. Ward, *The Deportations in Asia Minor, 1921-1922* (Londra: Anglo-Hellenic League, 1922).

Holmes'un Bristol'a yazdığı mektuptan bu yanlış bilgilendirmeye itiraz ettiği bölümler aşağıdadır:

> Sevgili Amiral Bristol:
> Bu mektubun tarihinden [29 Mayıs 1922, Bassoul Oteli, Beyrut] sonunda Urfa'dan ayrıldığımı anlayacaksınız. İki yıl aşkın bir süredir, yabancılar açısından haddinden fazla zorlu olan savaş koşullarından ötürü size haber göndermek epey zorlaşmıştır...
>
> Bizler hiçbir zaman [Urfa'daki Türkler tarafından] çalışmalarımızın kapsamı konusunda kısıtlanmadık, müdahalede ve parasal bir talepte bulunduklarını görmedik...
>
> Ayntab'ın yeni mutasarrıfı Münir Bey, bir gün bana geldi. Van-Bitlis bölgelerinden gelen Kürtlerin kendi memleketlerine gönderilmesi konusunu açtı ve bir hayli çekinerek şunu sordu: Onun sorumluluğunda olan 5.000 [Kürt'ün] gönderilmesine yardım etmek Yakındoğu'ya Yardım Kuruluşu'nun faaliyetleriyle bağdaşır mıydı? Bu Kürtlerin de Ermeniler gibi tehcir edildiklerini ve onlar gibi açlık ve hastalıktan mustarip olduklarını biliyordum [...] Ertesi gün, Münir Bey'e, Kürtleri kendi bölgelerine geri göndermenin tümüyle yardım çalışmamızın kapsamı içinde olduğunu düşündüğüm notuyla birlikte katkı olarak 100 L.T.G. [?] gönderdim...
>
> Urfa'daki idare Türkiye'deki en iyi idarelerden biriydi. Orada bulunduğum dönemde, Halep'e gitmek için *vesika* isteyen Ermenilerin mal varlığına –taşınmaz mal– el konulması dışında zulüm kokusu aldığım hiçbir şeye tanık olmadım. Vesikalar verilmiş ama her türlü taşınmaz malın devlete devredilmesi gerekmişti. Son zamanlarda, mallarını satmalarına izin verilmiyordu. Bunun dışında Ermenilerin Urfa'da şikâyet edecekleri hiçbir şey olmadı...
>
> Yukarıda anlattıklarım, Harput'taki Yakındoğu'ya Yardım Kuruluşu'nun eski Yöneticisi Bay [Forrest D.] Yowell'in 5 Mayıs'ta *London Times*'ta çıkan büyük çaplı suçlamalarına itiraz etmek için bir girizgâh. Yowell'in bazı ifadelerinin gerçeklerle doğrulanması mümkün değil. Yowell yalnızca "Kemalistan"daki N.E.R. faaliyetlerini değil, misyonerlik çalışmalarını da tehlikeye atmıştır.
>
> Bay Yowell, Rum sürgünlerin güzergâhındaki yardım çalışanlarının can çekişen Rumlara yardım etmelerine ya da yetimlerle ilgilenmelerine izin verilmediğini belirtmiş. Bugün, Harput'ta N.E.R.'in mali işler sorumlusu Bay Mackenzie'yle sohbet ederken, Harputlu yetkililerin, N.E.R.'in sürgünlere "ara sıra" ekmek dağıtmasına izin *verdiklerini* [vurgu özgün metinde] öğrendim. Soğuk ve karlı bir havada Diyarbakır'dan gönderilen sürgünlerin dağlık bir bölgeden geçtikleri ve bunun sonucunda birçoğunun donarak öldüğü doğrudur. 1920 kışında Fransızlar Maraş'ı boşaltırken, kentten çıkmaya çalışan 1.000'i aşkın Ermeni de öyle öldü. Fransızlarla birlikte gittiler ve korkunç bir kar fırtınası çıktı ve en az 1.000 kişi yol kenarına yığılıp kaldı. N.E.R., *Hükümet*'in [vurgu özgün metinde] isteği üzerine, Harput'tan sağ çıkan ve Diyarbakır'a ulaşanlarla ilgilendi. Yetişkinlere giysi verildi, karınları doyuruldu ve sağlık kontrolünden geçirildi. Yetimler ise N.E.R.

> Yetimhanesi'nde toplandı. Sivil ve askeri yetkililer, Yönetici Bayan Wade ile işbirliği yaptıkları gibi, sürgünlere bekçilik eden bir zaptiyenin ahlaksızca davrandığı ve onları haraca kestiği ortaya çıktığında, Bayan Wade'in talebi üzerine çoğu zaman bu zaptiyenin görevine son veriyor ve yerine hemen başka birini getiriyorlardı...
>
> Halihazırda kendi hükümetimiz ile diplomatik ilişkileri olmayan ve sınırları içinde izniyle yaşadığımız bir hükümete karşı *toptan* [vurgu özgün metinde] suçlamalarda bulunmak, açıkça haksız ve adaletsiz, dahası akılsızcadır ve kendi tecrübelerime dayanarak yetkililerin imkân oldukça her türlü desteği verdiklerini söyleyebilirim. Zamanında Türkiye'de yaşamış biri olarak, yukarıda belirttiğim gibi, Bay Yowell'in birçoğu doğrulanamayan toptan suçlamalarına yürekten itiraz ediyorum...
>
> Milliyetçilerin destekçiliğini yapmıyorum. Rumların ve Ermenilerin de yapmıyorum. Biz Amerikalılar, acıları dindirmek ve evsiz çocuklarla ilgilenmek için buradayız. *Hiç kuşku yok ki Hıristiyanlar da Müslümanlar da aynı şekilde mezalim yaptılar* [vurgu bana ait]. Ancak yardım çalışanı olarak bizler, kimin suçlu olduğuna karar verecek yargıçlar değiliz, diye düşünüyorum.[8]

Ward ve Yowell'in raporu, günümüzdeki tartışmalarda bile güvenilir birincil kaynak olarak kullanılmaya devam ediyor; bununla birlikte, Bayan Holmes'un karşıt raporu, Ward ve Yowell'in bir görevdeşi tarafından hazırlandığından, aynı derecede önemlidir. Türk tarafının Ward ve Yowell'in anlattıklarının "uydurmaca" olduğunu söyleyerek itiraz ettiğini biliyoruz. Dahası, Amerikan arşivlerinde yer alan bir belgede, *Social Demokraten* adlı bir İsveç gazetesinin, Kemalistlere karşı bu suçlamaları, Britanya'nın yeni rejimi itibarsızlaştırmak için başlattığı "yalanlar" olarak nitelediğine işaret ediliyor.[9]

Mary Caroline Holmes'un *Between the Lines in Asia Minor* adlı kitabı kesinlikle Türk yanlısı olarak nitelenemez; dolayısıyla, Türkler aleyhindeki yanıltıcı propagandayla ilgili tanıklığı, Dışişleri Bakanlığı'nın gözünde değerliydi. Bu rapordan öğrendiğimize göre, Ward ve Yowell, Türkiye'den sınır dışı edildikleri için Türk hükümetine karşı kin besliyorlardı. Ayrıca, Diyarbakır'dan sürülen topluluk arasında yalnızca Hıristiyanların değil, Müs-

8 867.4016/768. Ward ve Yowell'in raporu ve Bristol'ın buna karşı tutumu hakkında daha fazla bilgi için, bkz. Benny Morris ve Dror Ze'evi, *The Thirty Year Genocide: Turkey's Destruction of its Christian Minorities 1894-1924* (Cambridge, MA ve Londra: Harvard University Press, 2019), s. 427. Yazarlar, Ward ve Yowell raporunu destekleyen kaynakçaları tek tek sıralarlar; bununla birlikte, Bayan Holmes'un bu rapora karşıt anlatısından söz edilmez.

9 867.4016/580, bu konuyu ele alan bir rapordur ve 6 Temmuz 1922'de ABD Stockholm Temsilcisi H. Johnson'dan Dışişleri Bakanı'na gönderilmiştir. Bu rapordan İsveç gazetesinin bu iddialara itiraz ettiğini biliyoruz. Diplomat, İsveç'teki Türk Bakan (diplomat) Kemal Bey'in "telkini"yle katliamların pervasızca yadsındığını öne sürer. Raporda bu yalanlardan dolayı İngilizlerin suçlandığı makaleden bir bölüm vardır: "Türklerin Küçük Asya'daki Hıristiyanları katlettikleri raporları yalan ve olasılıkla Türkler aleyhindeki propagandayı güçlendirmek isteyen İngilizlerden kaynaklanıyor." Bu gazete İngiltere'de, "barışçıl bir anlaşmaya imkân vermemek ve Türkiye'ye karşı başka bir saldırıya geçit vermek için Türkiye'ye karşı başlatılan nefret kampanyası"ndan söz eder.

lüman Kürtlerin de bulunduğunu biliyoruz. ABD arşivlerindeki bu beyanlar, I. Dünya Savaşı sonrasında ve Kemalist dönemde, Türklerin, Küçük Asya'yı (Anadolu'yu) tasfiye etmek için sistemli bir biçimde Hıristiyanları hedef alarak katlettikleri yolundaki fena halde genelleştirilmiş ifadeye katılmamıza imkân vermiyor. Yine de okur şunun ayırdında olmalıdır: Bu raporlar, Hıristiyanların katledilmediğini iddia etmediği gibi, katliam yapılmadığını da kanıtlamıyor. Katliamlar gerçekten de yapıldı. Bununla birlikte, bu raporlar, bu katliamların mağdurlarının her zaman Hıristiyanlar olmadıklarını da doğruluyordu ve Bayan Holmes'un belirttiği gibi, "Hiç kuşku yok ki Hıristiyanlar da Müslümanlar da aynı şekilde mezalim yaptılar". Bu bir savunma ya da siyasi bir ifade değildi; yalnızca, bu tür raporların ve yeni Kemalist rejimin Hıristiyan karşıtı olarak resmedilmesine itirazların güvenilir görgü tanıklarının anlatılarında mevcut olduğunun bir ifadesiydi. Ve bir kalemde silinmeyi değil, gereken önemin verilmesini hak ediyorlar.

2. Bölüm'de incelendiği gibi, Bristol, yeni Kemalist rejime ve onun askeri liderlerine yakınlık duymasına karşın Türk yanlısı ve Ermeni karşıtı olarak yaftalanamaz. Zaman zaman Ermeniler için Anadolu'da bir devlet kurulması fikrini bile benimsemiştir. Raporlarından, Bristol'ın Smyrna'nın ve çevresinin Yunan ordusu tarafından işgalinden ve Osmanlı Rum halkının tutumundan rahatsız olduğu anlaşılıyor. İngilizlerin Ortadoğu'daki emperyalist politikalarını da, en hafif ifadeyle, onaylamıyordu. Bununla birlikte, Bristol'ın genelde Yunanlar hakkındaki görüşünün, Yunanistan düşmanı olarak nitelenmesi için yeterli olmadığı kanısındayım. ABD Dışişleri Bakanlığı'nı sürekli Smyrna işgalinin kötü bir karar olduğu ve Türk milli hareketini körükleyeceği konusunda uyardı. Bu işgalden sonra meydana gelen olaylar Bristol'ı haklı çıkardı.

Bristol hakkındaki biyografik bilgi, onun bir ABD deniz subayı olarak eğitim aldığını, hızlandırılmış bir diplomasi eğitimi almadığını ortaya koyuyor. Bununla birlikte, Bristol çok usta bir diplomat olduğunu gösterdi. Amiral Ortadoğu'ya geldiğinde, muhtemelen Amerikan kamuoyunda yaygın olan önyargılara sahipti. Hiç kuşku yok ki Bristol, 1915 Ermeni katliamlarının farkındaydı. Bununla birlikte, raporlarına bakılırsa, burada zaman geçirmenin bir sonucu olarak, dini aidiyetleri ne olursa olsun, tüm "Doğulu ırklar"a karşı oryantalist bir bakış açısına sahipti.

3. Bölüm'de, Bristol'ın Osmanlı İmparatorluğu'na ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne yaklaşımındaki değişimin izi sürülmüştür. Bu bölümde, okur, Bristol'ın Osmanlı yönetiminden hazzetmeyişini ve Anadolu'daki yeni yönetime duyduğu merakı takip edebilir. Bununla birlikte, amiral her iki yönetimle eşzamanlı etkileşimde bulundu. Hem İstanbul hem Ankara hükümetleri, ABD'nin gözüne girme gayreti içindeydiler. Bu bölümde, Bristol'ın milliyetçilerin Yunan askerleri karşısında zafer kazanacağını tahmin ettiğini gördük.

Anadolu'nun çeşitli bölgelerinin ve Konstantinopolis'in Müttefikler tarafından işgalinin nedensiz ve haksız olduğunu düşündüğünden, Washington'a raporlarındaki hava, sonucu doğru tahmin etmekten hoşnut olduğunu ortaya koyuyor. Sonuç olarak, milliyetçilerin Yunan güçler karşısında kazandığı zafer, Bristol'ın askeri arkaplanıyla bağ kurabildiği Kemalist hükümete önce saygı, sonra yakınlık duymasına neden oldu. Kemalist hükümetin başlattığı ve yürürlüğe koyduğu radikal reform politikalarından etkilenmişti. Ne var ki özellikle Young Men's Christian Association (YMCA – Hıristiyan Genç Erkekler Birliği) ve Young Women's Christian Association (YWCA – Hıristiyan Genç Kadınlar Birliği) gibi Hıristiyan misyoner eğitim faaliyetlerini bile denetleyen aşırı sekülerlik konusunda Kemalist yönetime karşı eleştireldi de.

Okur şimdiye dek, dini azınlık meselesinin kaçınılmaz olarak kitabın her bölümüne sirayet ettiğini fark etmiş olmalıdır. Bununla birlikte, 4. Bölüm doğrudan Bristol'ın Ermeni mandası ve Batı Anadolu'daki Yunan işgali hakkındaki görüşlerini konu ediyor. ABD kaynaklarını incelemeye, Konstantinopolis'in I. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasındaki vahim görünümünü açık bir biçimde resmeden bir belgeyle başladım. Osmanlı payitahtı, zamanında imparatorluğun zenginliğinin ve gücünün bir simgesiydi. Bu raporda payitahttaki içler acısı koşulları okuyanlar, imparatorluğun başka bölgelerindeki koşulları rahatlıkla gözünde canlandırabilir. Bu bölümde sunduğum sonraki belgeler, daha çok savaş sonrasının bu çetin koşullarında hayatta kalmaya çalışan insanların durumunu ele alıyordu. Bu raporların ezici bir çoğunluğu Hıristiyanlar ile cemaatler arasındaki gerginlik üzerinde duruyor.

I. Dünya Savaşı, imparatorluğun maddi temeline büyük bir zarar vermekle kalmamış, tebaasının maneviyatını da bozmuştu. Galiplerin, yani İtilaf Devletleri'nin dini aidiyetleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman ve Hıristiyan (Ermeni ve Rum Ortodoks) halkı arasında güvensizlik yarattı. Konstantinopolis'teki İTC liderleri, Ermenilerin Müttefikler'in yardımıyla imparatorluğa ihanet ettikleri paranoyasına kapılmışlardı. Ne ilginçtir ki İngiliz menfaatlerine hizmet edenler Müslüman Araplardı ve imparatorluğun selameti açısından Ermeni ya da Rum Ortodoks halktan daha yıkıcı oldular. Bu, anlaşılır ve kesinlikle yabana atılamaz bir paranoyaydı. Yine de hükümet güçleri tarafından ya da hükümet koruması altında sivil halka yapılan hiçbir mezalim temize çıkarılmamalıdır. ABD arşivleri, gayrimüslimlerin çektiği acıların ve sefaletin ayrıntılarına inen belgelerle doludur. Bunlara hükümetin doğrudan örgütlediği ya da izin verdiği Müslüman halkın neden olduğu söylenmiştir. Bu raporlar, Türk İstiklal Savaşı sırasında Türklerin Müttefikler karşısında zafer kazandığını görmekten hüsrana uğramış birtakım kimselerin son derece şaibeli suçlamalarından olay yerinde tanık olduklarını nesnel bir biçimde rapor edenlere dek çeşitlilik gösteriyor. Anadolu'daki Hıristiyan halk

ve onların ABD'de temasa geçtikleri kişiler tarafından anlatılanlar, birçok yerel Ermeni'nin ve Rum'un, Türklere ve hatta Anadolu'da Ermeni ve Rum devletlerinin kurulmasını sağlayamadıkları için Batılı Güçler'e karşı anlaşılır bir hınç duyduğunun kesin işaretlerini veriyor. Bu tür raporlardaki önyargı barizdir. Bununla birlikte, orta kategoriye giren hatırı sayılır rapor derlemeleri var ve bunların ne derece güvenilir olduğunu belirlemek talimli bir tarihçi için bile çetin bir iştir. Söz konusu dönemin, siyasi ihtirasların çatıştığı bir karışıklık dönemi olduğunu ve böyle bir ortamda, hakikatin kolaylıkla yitebildiğini söylemek gereksiz olurdu ve siyasi manipülasyon yapmak için de nedenler vardı kuşkusuz.

Böyle bir arkaplana karşı, Türklerin insanlıktan nasibini almamış barbar ve amansız bir millet olarak resmedildiği birçok raporla çelişen ve tabii ki çok az sayıda belgeden oluşan bir derleme sundum. Bu belgeler Türk imgesini, kana susamış cani düzeyinden savaş zamanında korkunç hatalar yapmış insan düzeyine çıkarıyor. Günümüzde akademik çalışmalar o kadar kutuplaşmıştır ki Türklerin/Müslümanların katlandıkları korkunç koşullardan söz etmek bile siyasi tarafgirlik olarak görülüyor ve diğer tarafın çektiği acılara saygısızlık olarak alınıyor.

Bununla birlikte, Hıristiyanların iddialarıyla tam uyuşmayan raporlar da mevcut olduğuna göre, bunları nasıl okumalıyız? Türk/Müslüman tarafın yaptığına şüphe olmayan mezalimi azaltmamak uğruna bu raporları tümüyle göz ardı mı etmeliyiz? Her iki taraftaki partizan akademik çalışmalar, kendi siyasal gündemlerini destekleyen belgeleri geçerli sayma ve kendi siyasal yönelimleriyle bağdaşmayan diğer belgeleri görmezden gelme eğilimindedir. Amiral Mark Bristol'ın 1920'li yıllarda Türk yanlısı olmakla suçlanmasına verdiği karşılık gibi, bu tartışmalı konuyu ele alan birçok akademik çalışma –21. yüzyılda bile– son derece siyasallaşmış ve kutuplaşmıştır. Ne yazık ki günümüzde bile bir görüşü bütünüyle desteklemeyen biri, her zaman diğer tarafın temsilcisi olmakla suçlanıyor. Türklerin Anadolu'daki Hıristiyan "ırk"ı ortadan kaldırmak isteyen vahşiler olduğu yolundaki kalıp yargıyı sorgulayan ABD arşivlerindeki raporlara dikkat çekerken, Türkiye'deki gayrimüslimlerin yaşadıkları trajediyi hafifletmeyi amaçlayan gizli bir gündemim olmadı. Tek istediğim, okura, bu meseleyi herkese eşit mesafede ele almak isteyenler için kolayca hazırda olmayan bilgileri vermektir.

Her iki tarafın sunduğu belgeler de bir ölçüde gerçeği resmediyor olabilir. Görünüşte birbiriyle çelişen enstantaneler tek bir şeyi kanıtlıyor: Çoğunluktaki ya da azınlıktaki belgelere dayanarak büyük resmi çizmek yanıltıcı olur. I. Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde, azınlık olarak Rumlar ve Ermeniler örneğinde, arşivlerdeki bilgilerde görüş birliği olmadığından, aşırı genelleme yapmamaya dikkat etmek gerekiyor.

Azınlık meseleleri dışında, Bristol bizlere kendi haber kaynakları ağından derlenmiş çok miktarda birincil anlatı sunuyor. Washington'a gönderilen bu raporlar sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve modern Ortadoğu'nun doğuşu konusunda alternatif bir görüş edinme imkânı buluyoruz. Umuyorum ki bu kitap, "Ortadoğu Çalışmaları" alanındaki genç akademisyenler kuşağında, Amerikan arşivlerini daha fazla araştırma isteği uyandırır. Ayrıca, yeni çalışmaların, I. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasındaki çalkantılı dönemde Ortadoğu'nun anlaşılması bakımından Bristol'ın raporlarına hak ettiği saygıyı göstermesini umuyorum.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları (Ayrıntılı açıklama için bkz. Önsöz)
ABD Kaynakları
"The Bristol Papers" [Bristol Belgeleri], Kongre Kütüphanesi El Yazması Bölümü
ABD Dış İlişkiler (FRUS)
Amerikan Barış Müzakeresi Komisyonu Genel Kayıtları, 1918-1931
Oberlin College Arşivleri "The King-Crane Komisyonu Dijital Derleme", 1910-1929
Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye'nin İç Meseleleriyle İlgili Kayıtları, 1910-1929
Dışişleri Bakanlığı'nın ABD ve Türkiye Arasındaki Siyasi İlişkilerle İlgili Kayıtları, 1910-1929

Türkçe/Osmanlıca Kaynaklar
ARIT (Amerikan Araştırma Enstitüsü, Türkiye) Arşivleri
Bilkent Üniversitesi Arşivleri
Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (Eski Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi) Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (Eski Başbakanlık Osmanlı Arşivi)
İstanbul Atatürk Kütüphanesi, El Yazması Derlemesi
Milli Kütüphane Arşivleri, Ankara
Türkiye Dışişleri Bakanlığı Arşivleri
Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivleri

Diğer Birincil ve İkincil Kaynaklar
ABD Kongresi, *Hearings. The United States Congress House. Committee on Appropriations: Naval Appropriation Bill, 1922, Sixty-Six Congress, Third Session* (Washington, DC: Government Printing Office, 1921).
ABD Kongresi, *Near East Relief: Report of the Near East Relief for the Year Ending December 31, 1923* (Washington, DC: Government Printing Office, 1924).
ABD Dışişleri Bakanlığı, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1923* (Washington, DC: US Government Printing Office, 1923).
ABD Dışişleri Bakanlığı, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919*, <http://digicol.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUSidx?type=turn&is=FRUS.FRUS1919Parisv09&entity=FRUS.FRUS1919Parisv09.p0054&q1=inter-alliedcommissionof inquiryonthegreed> (erişim: 28.09.2020).
ABD Donanma, *United States Naval Institute Proceedings*, 45.7 (Haziran 1919): 1816.
ABD Senato, "Message from the President of the United States, communicating, in compliance with a resolution of the Senate, copies of correspondence in relation to the commerce and navigation carried on in the Turkish dominions and Pachalick of Egypt. February 11, 1839", *25th Congress, 3rd Session. Public Documents Printed by Order of the Senate of the United States*, c. 3 (Washington, DC: Blair and Rivers, 1939).

Akgün, Seçil Karal, "Louis Edgar Browne and the Leaders of 1919 Sivas Congress", *Studies in Atatürk's Turkey: The American Dimension* (Leiden and Boston: Brill, 2009), George S. Harris ve Nur Bilge Criss (der.), s. 15-55.

Akgün, Seçil, "The Turkish Image in the Reports of American Missionaries", *The Turkish Studies Association Bulletin*, 13 (Eylül 1989): 97.

Allen, Annie T., *Digital Library for International Research*, http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/12/id/16655 (erişim: 28.09.2020).

"Anatolia Deportee Here; Dr. Ruth Parmlee, Ousted by Kemalists, Says They Are All Corrupt", *New York Times*, 17 Haziran 1922, s. 5.

Bachman, Robert, "The American Navy and the Turks", *Outlook*, 132 (Eylül-Aralık 1922): 288-289.

Bacque-Grammont, Jean-Louisve Hasseine Mammeri, "Sur le pèlerinage et quelques proclamations", *Turcica*, 14 (1982): 226-247.

Balakian, Peter, *Burning Tigris: The Armenian Genocide and America's Response* (New York: HarperCollins, 2003).

Bali, Rıfat, "Amerikan Büyükelçisi Charles H. Sherrill'in Raporu: Atatürk'ün Dine Bakışı", *Toplumsal Tarih*, 153 (Eylül 2006): 14-19.

Bali, Rıfat (der.), *New Documents on Atatürk: Atatürk as Viewed through the Eyes of American Diplomats* (Istanbul: ISIS, 2007).

Bali, Rıfat, *The Saga of a Friendship: Asa Kent Jennings and the American Friends of Turkey* (İstanbul: Libra, 2010).

Beers, Henry P., "United States Naval Detachment in Turkish Waters, 1919-24", *Military Affairs*, 7.4 (Kış 1943): 209-220.

Bidwell, Robin (der.), *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print. Part II, From the First to the Second World War. Series B, Turkey, Iran, and the Middle East, 1918-1939*, 1997.

Bradford, James C., *Admirals of the New Steel Navy: Makers of the American Naval Tradition, 1880-1930* (Annapolis: Naval Institute Press, 1990).

Braisted, William R., "Mark Lambert Bristol: Naval Diplomat Extraordinary of the Battleship Age", *Admirals of the New Steel Navy: Makers of the American Naval Tradition 1880–1930* (Annapolis: Naval Institute Press, 1990), James C. Bradford (der), s. 331-373.

Bryson, Thomas A., "Admiral Mark L. Bristol, an Open-Door Diplomat in Turkey", *International Journal of Middle East Studies*, 5.4 (1974): 450-467.

Buzanski, Peter Michael, "Admiral Mark L. Bristol and Turkish-American Relations, 1919-1922", Yayımlanmamış Doktora Tezi, California Üniversitesi, Berkeley, 1960.

Buzanski, Peter M., "The Interallied Investigation of the Greek Invasion of Smyrna, 1919", *The Historian*, 25.3 (1963): 325-343.

Cardashian, Vahan, "American Committee Opposed to the Lausanne Treaty", *The Lausanne Treaty: Turkey and Armenia* (New York, 1926).

Central Intelligence Agency, "Letter to Mr. Allen W. Dulles from Robert H. Eldridge", 15 Eylül 1960, *Central Intelligence Agency Library*, https://www.cia.gov/library/readingroom/document/cis-rdp80b01676r0036000500014-5 (erişim: 28.09.2020).

Cole, Bernard D., *Gunboats and Marines: The United States Navy in China, 1925-1928* (Newark: University of Delaware Press, 1983).

Daniel, Robert L., *American Philanthropy in the Near East, 1820-1960* (Atina, OH: Ohio University Press, 1970).

DeNovo, John, *American Interests and Policies in the Middle East, 1900-1939* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1963).

Dobkin, Marjorie Housepian, *Smyrna 1922* (Londra: Faber and Faber, 1972).

Dunn, Robert, *World Alive: A Personal Story* (New York: Crown Publisher, 1956).

Editorial, "Rear Admiral Mark L. Bristol: The President of American Peace Society", *World Affairs*, 101.2 (Haziran 1938): 66.

Ekrem, Selma, *Unveiled: The Autobiography of a Turkish Girl* (New York, 1942).

Dışişleri Bakanlığı (Büyük Britanya), *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939* (Londra: Her Majesty's Stationery Office, 1972).

FRUS, <https://history.state.gov/historicaldocuments>(erişim: 28.09.2020).

Gidney, James B., review of Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Infl uence on American Policy, 1810-1927*, *The American Historical Review*, 77.3 (Haziran 1972): 831-832.

Gordon, Leland J., "Turkish-American Treaty Relations", *The American Political Science Review*, 22.3 (Ağustos 1928): 711-721.

Grabill, Joseph L., *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1971).

Grew, Joseph C., *Turbulent Era: A Diplomatic Record of Forty Years, 1904-1945*, c. 1 (Cambridge, MA: The Riverside Press, 1952).

Hariciye Vekâleti, *Türkiye ile Amerika hükumet-i müttehidesi beynindeki münasebâtın tanzimi zımmında Hariciye Vekili Doktor Tevfik Rüştü Bey Efendi hazretleriyle Amerika mümessil-i siyasisi Amiral Mark L. Bristol arasında teati olunan notalar* (Ankara: Hariciye Vekâleti, 1927).

Heck, Lewis, "Rear Admiral Mark L. Bristol', *World Affairs*, 102.3 (Eylül 1939): 158-159.

Holmes, Mary Caroline, *Between the Lines in Asia Minor* (New York ve Edinburgh: Fleming H. Revell Company, 1923).

Hoover Enstitüsü, Stanford Üniversitesi, *Edgar Browne's Private Papers*, <http:pdf.oac.cdlib.org/pdf/Hoover/browne.pdf> (erişim: 28.09.2020).

Horton, George, *The Blight of Asia: An Account of the Systematic Extermination of Christian Population by Mohammedans and of the Culpability of Certain Great Powers; with the True Story of the Burning of Smyrna* (Indianapolis: Bobbs-Merrill Company, 1926).

Hovannisian, Richard, *The Republic of Armenia: From Versailles to London*, c. 2 (Los Angeles ve Londra: University of California Press, 1982).

King, Henry Churchill, "Henry Churchill King Papers", RG 2/6/1 box 20, <http://www2.oberlin.edu/archive/oresources/letter_indices/HCK/index.html> (erişim: 28.09.2020).

Koloğlu, Orhan, "Avrupaya Karşı Osmanlıyı Müdafaa Eden Bir Avrupalı Blak Bey", <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/13988/001582250010.pdf?sequence=1> (erişim: 28.09.2020).

_____, *Osmanlı Basınının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi – Bir Fransız Ailesinin Bâbıâli Hizmetinde Yüz Yılı: 1821-1822* (İstanbul: Müteferrika, 1998).

Köse, İsmail, *Türk Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü, 1919-1927* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016).

Lippe, John M. Vander, "The 'Other' Treaty of Lausanne: The American Public and Official Debate on Turkish American Relations", *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı*, 23 (1993): 31-62.

Lowry, Heath, "American Observers in Anatolia ca. 1920: The Bristol Papers", *Armenians in the Ottoman Empire and Modern Turkey (1912-1926)* (Istanbul: Bosphorus University, 1984), Justin McCarthy vd., s. 42-58.

_____, *Clarence K. Streit's The Unknown Turks* (Istanbul: Bahçeşehir University Press, 2011).

_____, "I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Ankara 2 Nisan, 1920-16 Ağustos, 1921", *Halide Edib Hanım in Ankara* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1994), s. 703.

_____, "Richard G. Hovannisian on Lieutenant Robert Steed Dunn", *The Journal of Ottoman Studies*, 5 (1986): 209-252.

Marashlian, Levon, "The Armenian Question from Sevres to Lausanne: Economics and Morality in American and British Policies, 1920-1923", Yayımlanmamış Doktora Tezi, UCLA, 1992.

_____, "Finishing the Genocide: Cleansing Turkey of Armenian Survivors, 1920-1923", *Remembrance and Denial: The Case of Armenian Genocide* (Detroit: Wayne State University Press, 1999), Richard Hovannisian (der.), s. 113-147.

Mert, Timuçin, *Atatürk'ün Yanındaki Mehdi* (İstanbul: Karakutu, 2006).

Morgenthau, Henry, *All in a Life-Time* (New York: Doubleday and Page, 1922).

_____, "The Butchery of Christians in Asia Minor", *The Literary Digest*, 23 Eylül 1922, s. 34-35.

Morgenthau, Henry, III, "The Rest of the Story", *Ambassador Morgenthau's Story* (Detroit: Wayne State University Press, 2003), Henry Morgenthau III ve Peter Balakian, s. 281-317.

Morris, Bennyve Dror Ze'evi, *The Thirty-Year Genocide: Turkey's Destruction of its Christian Minorities 1894-1924* (Cambridge, MA ve Londra: Harvard University Press, 2019).

Milli Kongre, *The Turco-Armenian Question: The Turkish Point of View* (Constantinople: Société anonyme de papeterie et d'imprimerie, 1919).

Near East Relief, *Salt Research*, http://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43 (erişim: 28.09.2020).

Özoğlu, Hakan, *From Caliphate to Secular State: Power Struggle in the Early Turkish Republic* (Santa Barbara: Praeger, 2011).

_____, "İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiser Vekili Nevile Henderson'un Raporu: Halife Abdülmecid'le Görüşme", *Toplumsal Tarih*, 225 (Eylül 2012): 78-80.

_____, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Amerika'ya Mektubu", *Toplumsal Tarih*, 150 (Haziran 2006): 59-61.

_____, "Sultan Vahdettin'in ABD Başkanı Coolidge'e Gönderdiği Bir Mektup", *Toplumsal Tarih*, 142 (Ekim 2005): 100-103.

Parkin, Robert S., *Blood on the Sea: American Destroyers Lost in World War II* (New York: Da Capo Press, 2001).

Paullin, Charles Oscar, *Diplomatic Negotiations of American Naval Officers 1778-1883* (Baltimore: Johns Hopkins Press, 1912).

Reynolds, Clark G., *Famous American Admirals* (Annapolis: First Naval Institute Press, 2002).

"Robert Dunn Papers", (erişim: 28.09.2020).

Said, Edward, *Orientalism: Western Conceptions of the Orient* (New Delhi: Penguin, 2006).

Shenk, Robert, *America's Black Sea Fleet: The U.S. Navy Amidst War and Revolution, 1919-1923* (Annapolis: Naval Institute Press, 2017).

_____, "Ethnic Cleansing, American Women, and the Admiral: Deep in Anatolia during the Turkish Nationalist Revolution", George N. Shirinian (ed.), *Genocide in the Ottoman Empire: Armenians, Assyrians, and Greeks, 1913-1923* (New York ve Oxford: Berghahn, 2017), s. 187-213.

Sherrill, Charles Hitchcock, *Bir Amerikan Büyükelçisinin Gözünden Gazi Mustafa Kemal* (Istanbul: Karakaya, 2017).

_____, *Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal*, çev. Alp Ilgaz (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1973).

_____, *Gazi Mustafa Kemal Hz. Nezdinde Bir Yıl Elçilik*, çev. Ahmet Ekrem (İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1934).

_____, *Mustafa Kemal'in Bana Anlattıkları* (İstanbul: Örgün, 2007).

_____, *A Year's Embassy to Mustafa Kemal* (New York ve Londra: C. Scribner's Sons, 1934).

Trask, Roger R., "The 'Terrible Turk' and Turkish-American Relations in the Interwar Period", *The Historian*, 33 (1970): 40-53.

_____, *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform 1914-1939* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1971).

Ülker, Necmi, "Mustafa Kemal Paşa'nın Evliliği", *Az Bilinen Yönleriyle Atatürk* (İzmir: Ege University, 2004), Latif Daşdemir, s. 28.

Ward, Mark H., *The Deportations in Asia Minor, 1921-1922* (Londra: Anglo-Hellenic League, 1922).

Yaylalıer, Dinç, "American Perceptions of Turkey, 1919-1927", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Utah Üniversitesi, 1996.

Yetkiner, Cemal, "After Merchants before Ambassadors: Protestant Missionaries and Early American Experience in the Ottoman Empire, 1820-1860", *American Turkish Encounters: Politics and Culture, 1830-1989* (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars, 2011), Nur Bilge Criss, Selçuk Esenbel, Tony Greenwood ve Louis Mazzari (der.), s. 8-34.

Yılmaz, Şuhnaz, *Turkish-American Relations, 1800-1952: Between the Stars, Stripes and the Crescent* (New York: Routledge, 2015).

Dizin

ABD Dış İlişkiler 173
ABD Senatosu 9, 13, 37, 52, 75, 79, 92
ABD Yüksek Komiserliği 9, 140, 146
Abdülfettah Efendi (Vanlı Âyan) 148
Abdülhamid, II (padişah) 37, 79, 88, 148
Abdülmecid (son halife, padişah) 144, 146-148, 150
Abdülvetab Efendi (Vanlı Âyan) 148
Açık Kapı 11, 17, 39, 41, 42, 66, 75, 91, 162
Adams, John (ABD Başkanı) 10
Ahmed Şerif Senusi 148 ayrıca bkz. Şeyh Senusi
Ahmet Bey (Diyabakırlı Âyan) 148
Akçura, Yusuf 157
Ali Rıza Paşa (Sadrazam) 148
Allen, Annie T. 35, 38, 47, 49, 50, 65, 66, 78, 129, 130, 174
Amerikan Ermenilere ve Süryanilere Yardım Komitesi (ACASR) 26, 33
Amerikan Hastanesi 39, 40, 53
Amerikan Kızılhaçı (Konstantinopolis) 26
Amerikan Yabancı Ülke Misyon Komiserleri Kurulu (ABCFM) 32, 46, 132
Angora (Ankara) 61, 69, 70, 79, 80, 83, 84, 85, 87, 88, 91, 137, 138, 146, 147, 151, 152, 153, 154, 159
Ankara hükümeti 8, 34, 69
Arnold, Davis G. (Binbaşı) 26
Associated Press 159
Asya Filosu 52
Ayntab 141, 167

Bağdat 25
Barton, James L. 33, 35, 45, 46, 47, 96
Beyrut 25, 167
Blacque Bey 67, 68
Bristol, Helen Beverly Moore Thomas 22
Browne, Edgar 64, 174, 175
Budizm 158
Bursa 35, 72, 156
Büyük Millet Meclisi 15, 90, 150 ayrıca bkz. TBMM

Chetani, Seth 152
Churchill, Winston 7, 14, 122, 175
Clemenceau, Georges 109, 112
Coolidge, Calvin 12, 50, 80, 144, 145, 161, 176
Crane, Charles 14, 64, 122, 173
Cumhuriyet Halk Fırkası 159
Curzon, Lord Earl 49, 60, 115, 116

Darlington, J. H. (Piskopos) 38, 137
Diyanet İşleri Başkanlığı 151
Diyarbekir 141
Dodge, Cleveland H. 33
Dolmabahçe Sarayı 150
Dörtlü Kurul 109
Dulles, Allen W. 38, 49, 50, 78, 174
Dunn, Robert S. 14, 31, 32, 36, 112, 121, 122, 175, 176

Ekrem, Selma 36, 37, 154, 175, 177
Ermeniler 5, 32, 33, 40, 41, 43, 48, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 128, 129, 130, 141, 165, 167, 169, 171
Evkaf 151

Fahreddin [Fahreldine] Bey bkz. Osman Fahreddin Bey)
Fevzi Paşa (Çakmak) 145
Fowle, Luther R. 39, 132, 133
Fransızlar 69, 112, 141, 146, 147, 167

Gates, Caleb Frank 23, 35
Geddes, Auckland 49, 74

George, Lloyd 37, 44, 47, 64, 97, 104, 109, 117, 118, 119, 174, 175, 177
Gerard, James W. 77, 78
Giresun 90, 138
Grew, Joseph 14, 52, 60, 77, 78, 79, 81, 85, 88, 175

Halep 25, 167
Halide Edip (Adıvar) 64, 66
halifelik 7, 142, 146, 147, 151, 152
Harbord (Komisyon) 64, 122, 158
Hay, John 41
Heck, Lewis J. (siyasi komiser) 21, 24, 28, 29, 53, 55, 95, 96, 110, 111, 132, 133, 134, 175
Hıristiyan Genç Erkekler Birliği (YMCA) 170
Hıristiyan Genç Kadınlar Birliği (YWCA) 170
Hint Müslümanları 151
Hoca Sabri Efendi (Afyonkarahisar Mebusu) 148
Holmes, Mary Caroline 166, 167, 168, 169, 175
Hoover, Herbert 24, 51, 64, 175
Horton, George 37, 44, 71, 119, 123, 175
Hovannisian, Richard 32, 164, 175, 176
Hughes, Charles E. 47, 49, 50, 51, 71, 73, 74, 76, 166
Hulusi Efendi (Konya Mebusu) 148

İnebolu 139, 140
İsmet Paşa (İnönü) 20, 76, 87, 88, 89, 90, 145, 154, 159
İspanya Büyükelçiliği 23
İstanbul hükümeti 65, 67, 69
İstiklal Mahkemesi 91, 148
İstiklal Savaşı 61, 92, 106, 110, 135, 137, 146, 148, 150, 159, 165, 170
İsveç Ortaelçiliği 23, 24
İttihat ve Terakki (İTC) 33, 92, 107, 108, 128, 148, 149, 170
İzmir 10, 15, 18, 20, 25, 34, 43, 48, 50, 61, 111, 112, 117, 122, 136, 137, 154, 160, 177
İzzet Paşa (Sadrazam) 68, 148

Jackson, Andrew (ABD Başkanı) 10
Jaquith, Harold C. 45
Jön Türkler 79

Kahire 146, 148, 149, 153
Karabekir, Kâzım 150
Karadeniz 19, 26, 69, 124, 131, 135, 138, 139, 140
Kardaşyan, Vahan 77, 78, 94
Kemal Bey (İttihat ve Terakki Hükümetinde İkmal Nazırı) 148, 168
Kemalist rejim 82, 147
Kemalistan 167
Kemalistler 49, 61, 65, 84, 101, 146
Kızılay 139
Kızılhaç 26, 29
Kilikya 99, 100, 101, 105, 129, 137
Kilikya Ermenileri 47
King, Henry Churchill 14, 37, 64, 82, 85, 87, 101, 102, 122, 173, 175
King, William H. 14, 37, 64, 82, 85, 87, 101, 102, 122, 173, 175
King-Crane (Komisyon) 14, 64, 122, 173
Knapp, Harry Shepard 67, 104, 105
Konstantinopolis Büyükelçiliği 55, 127
Konstantinopolis Kız Koleji 35
Kral Hüseyin 147
Kudüs 25
Kure 140
Kuzey Atlantik Filosu 22
Küçük Asya (Anadolu) 10, 26, 34, 70, 98, 104, 114, 121, 168, 169
Kürdistan 58, 59, 165
Kürtler 11, 165

Latife Hanım (Mustafa Kemal'in eşi) 153, 154
Lovejoy, Esther 120
Lozan Barış Konferansı 16, 59
Lozan Konferansı 9, 30, 50, 59, 60, 74, 92, 100, 126, 127

Maraş 76, 90, 98, 141, 167
Mazarakis, Alexander 113, 117, 122
Mekke 143

Meletius, IV (Patrik) 126
Millerand, Alexandre 145
Millet Meclisi (TBMM) 15, 90, 107, 146, 148, 150, 173 ayrıca bkz. Büyük Millet Meclisi
Milletler Cemiyeti 57, 122, 127
Milli Hareket 70, 86, 146
Milliyetçiler 34, 53, 69, 74, 108, 126, 143
Mondros Ateşkes Antlaşması 29, 113
Morgenthau, Henry 14, 26, 32, 33, 34, 40, 41, 79, 104, 129, 176
Morgenthau, Henry (III, torun) 14, 26, 32, 33, 34, 40, 41, 79, 104, 129, 176
Mustafa Sabri Efendi (şeyhülislam) 111
Müttefiklerarası Soruşturma Komisyonu 14, 18, 72, 108, 110, 113, 116, 118, 121, 122, 123

Nahma (gemi) 25
New England Cemaatçi Kilisesi 32
New York Times 1, 14, 23, 29, 34, 67, 166, 174
Noma (gemi) 25
North Carolina 22
Nusret Bey 159
Nutuk 159
Nüfus mübadelesi 127

Offley, David 10
Ortadoğu 7, 10, 19, 21, 32, 36, 42, 54, 62, 91, 99, 128, 142, 162, 163, 165, 169, 172
Osman Fahreddin Bey (Şerif Senusi'nin özel kalemi) bkz. 146-150, 153
Osmanlı İmparatorluğu 1, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 17, 18, 19, 23, 24, 25, 28, 29, 32, 33, 36, 41, 42, 43, 48, 55, 56, 57, 58, 60, 62, 63, 64, 71, 78, 91, 92, 93, 94, 95, 101, 106, 107, 108, 110, 111, 128, 129, 131, 134, 142, 155, 160, 162, 163, 164, 169, 170, 172
Ömer Tosun (prens) 146

Pan-İslamcılık Kongresi 146, 148, 149, 153
Paris Barış Konferansı 16, 18, 56, 109, 111
Patrick, Mary Mills 35
Peet, William W. 46, 47
Philadelphia Public Ledger 66
Pontus 124, 165
Porter, David 10

Rauf Bey (Orbay) 31, 70, 144, 148, 149, 150, 152
Ravndal, Gabriel Bie 29, 55, 61
Refet Paşa (Bele) 72, 143, 148, 149, 150
Rhind, Charles 10
Robert Kolej 23, 35, 69
Rumlar 5, 39, 43, 93, 96, 97, 108, 110, 111, 112, 116, 124, 125, 127, 129, 130, 135, 136, 165, 171
Rusya Büyükelçiliği 158
Rüştü Bey (Kızılay Başkanı) 81, 139, 158, 175

saltanat 27, 48, 92, 144, 161
Samsun 15, 19, 25, 61, 135, 136, 159
Scorpion (gemi) 23, 25
Sefa Bey 68
Selahedin Adil Paşa (Konstantinopolis Askeri Komutanı) 148
Selim Efendi (II. Abdülhamid'in oğlu) 148
Sevr Antlaşması 120, 131, 161, 165
Shaw, Gardiner Howland 30, 84, 85, 86, 87, 88, 89
Sherrill, Charles, H. (Büyükelçi) 154, 155, 157, 158, 174, 177
Sims, William S. (Amiral) 24, 36, 42, 127
Sivas 26, 64, 90, 126, 141, 158, 174
Skinner, Robert 14
soykırım 19, 97, 128, 129, 165
St. Louis (gemi) 25
St. Mary's (gemi) 21
Streit, Clarence K. 66, 176
Suriye 26, 57, 100, 146, 147
Smyrna (İzmir) 10, 18, 20, 25, 34, 44, 50, 61, 64, 70, 71-74, 93, 95, 105, 108-126, 128, 141, 145, 146, 153, 154, 169

Şam 25
Şeyh Said 90

Şeyh Senusi 146, 147, 149, 153
Şivekâr (prenses) 9, 153

Tanin 152, 153
TBMM 15, 75, 87, 88, 89, 143, 145, 152
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 82, 89, 150
Tevfîk Rüştü Bey 81, 158, 175
tifüs 139
Türk Tıp Derneği 40
Türk-Amerikan Antlaşması 79
Türk-Amerikan Ticaret ve Dostluk Antlaşması 9
Türk-İngiliz Antlaşması 10

Ulusal Deniz Havacılığı Danışma Kurulu 22
Urfa 141, 166, 167

Vahdeddin 19, 58, 61, 143, 144, 145, 161
Venizelos, Eleftherios 43, 44, 109, 117, 121, 122, 127
Vickrey, Charles 45, 47

Ward, Mark H. 166, 168, 177
Warren, Avra M. (ABD Karaçi konsolosu) 15, 31, 44, 151, 152
Washington 8, 9, 10, 11, 12, 18, 19, 22, 23, 25, 26, 27, 30, 31, 35, 37, 39, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 59, 60, 61, 63, 65, 67, 68, 70, 75, 76, 77, 82, 84, 85, 88, 91, 92, 93, 94, 108, 115, 119, 120, 121, 125, 128, 137, 139, 142, 143, 146, 147, 148, 151, 153, 154, 160, 163, 170, 172, 173
Webb, Richard 58
Williams, Paul 66, 67
Wilson, Woodrow 24, 27, 35, 41, 42, 64, 78, 94, 109, 110

Yahudiler 41
Yakındoğu'ya Yardım Kuruluşu (NER) 15, 26, 44, 139, 140, 166, 167
Yeni Türkiye 92, 150
Yowell, Forrest D. 166, 167, 168
Yunanlar 15, 18, 93, 95, 96, 100, 102, 105, 108, 110, 116, 118, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 135, 136, 160, 169
Yusuf Kemal Bey (Mersin Mebusu) 148

Zeki Bey (Gümüşhane Mebusu) 148

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından ABD Yüksek Komiseri olarak İstanbul'a atanan Tuğamiral Mark L. Bristol, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına (1919-1927) bizzat tanıklık etmesi açısından önemli bir diplomattır.

Bristol, raporları ve tavsiyeleriyle ABD'nin o dönemki dış politikasının şekillenmesinde etkili olurken, Ankara hükümetiyle temasları aracılığıyla Soğuk Savaş yıllarından günümüze dek ABD-Türkiye stratejik ortaklığının da temellerini atmıştır. Görevi süresince gözlemlerini ülkesine düzenli raporlarla iletmekle yetinmeyip günlük de tutmuş olması, onu araştırmacılar açısından ayrıca değerli kılar.

Hakan Özoğlu, ABD ve Türkiye arşivlerinden, özel mektuplardan ve yazışmalardan oluşan çok sayıda birincil belgeye dayanarak Bristol'ın resmi yazışmalarını geniş bir çerçevede mercek altına alıyor. Özoğlu'nun çalışması, Türkiye'nin ve imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinin de alternatif bir resmini çiziyor.

72.00 TL

ISBN: 978-975-08-5482-8

9 789750 854828